



TRENCSÉN VÁROS, A VÁRRAL.

## TIZENHARMADIK FEJEZET.

### AZ ÉSZAKNYUGATI-FELVIDÉK.

*Borovszky Samu dr.*: Magyarország vármegyéi és városai. V-dik kötet Nyitra vármegye. VIII-dik kötet Bars vármegye. Budapest, 1900—1903. — Zólyom megye monografiája, Grünwald Bélától. — Selmeczbányai kalauz. Selmeczbánya, 1898. — *Czer-Novitz Gyula*: A Vágvidéki mondakör. Gyoma, 1904. — *Lovcsányi Gyula*: A Vág és vidéke. Budapest, 1881. — *Posewitz Tivadar dr.*: A Szepesség. 2-ik kiadás. Kassa, 1904.

A Kárpátok nyugati része, a vizekben és erdőkben gazdag magyar Felföld, egészben véve a tótság hazája; a magyar elem jóformán csak a folyók völgyében húzódik föl a hegyek aljáig. Az egyes részek csoportosulása nagyon változatos; leghelyesebb lesz tehát a politikai megoszlást követve, az egyes megyéket külön-külön ismertetnünk.

#### NYUGATI ÉS DÉLI MEGYÉK.

Trencsén vármegye az Északnyugati-Felvidék legszélsőbb vármegyéje. Területe 4444 km.<sup>2</sup> Az egész megye jóformán a Vág folyó vidéke, melynek tágas völgyét nyugatról a *Magyar-Morva-Határhegység* és keletről a *Kis-Fátra* hegységei veszik körül. A lakosság túlnyomó többsége tót, melyet lakóhelyének viszonyai tettek iparossá. Főfoglalkozása ugyan a földművelés és marhatenyésztés, de az a csekély föld, a melylyel egy-egy család rendelkezik, többnyire nem nyújt annyit, a mennyi a megélhetéshez szükséges, s azért a nép más foglalkozás után is lát. Így fejlődött ki

köztük a háziipar. Ismeretes alak a *drótos*, ki éveken át majd a félvilágot beutazza. Ellenben a *zsindelekészítő* otthon, vagy a közel erdőben faragja a házfödélhez szükséges zsindelet, a ledöntött hatalmas fenyők fájából.

A *tutajos* a felvidéki ipar egyik jelentékeny tényezője. Midőn a téli hótömegek elolvadtával a Vág vize megdagad, megpezsztül partjain a tavaszi élet. A Vágba viszik ekkor azokat a tutajokat, melyeket erre a célra a nagyobb mellékfolyók partjain már télen készítettek elő. Önállóan üzik a faipart, s különböző faárúk (puttony, kád) készítésével foglalkoznak. Kapcsolatban a faiparral főlemlítjük még a tót népnél igen elterjedt kosárfonást, seprőkészítést és faszénégetést; de a mészégetést, a taplósipka-készítést, valamint a kátrányos kocsikenőcs (kulimáz) csinálást is üzik, s egy részük *juhtenyésztéssel* is foglalkozik.

A sajtkészítés a *juhászgazda* (bacsza) mestersége. Messze a falutól, az erdő mélyében áll magányos fakunyhója. Nyitott ajtaján s a háztető alól sűrű füst kavarog, mikor a juhászgazda tüzet éleszt a kunyhó közepén lelógó katlan alatt, hogy a zsendicze főzéséhez lásson. A kunyhó körül van a kosár, hová a juhászbojtárok minden este behajtják a juhokat. Itt megy végbe a juhok fejése is.

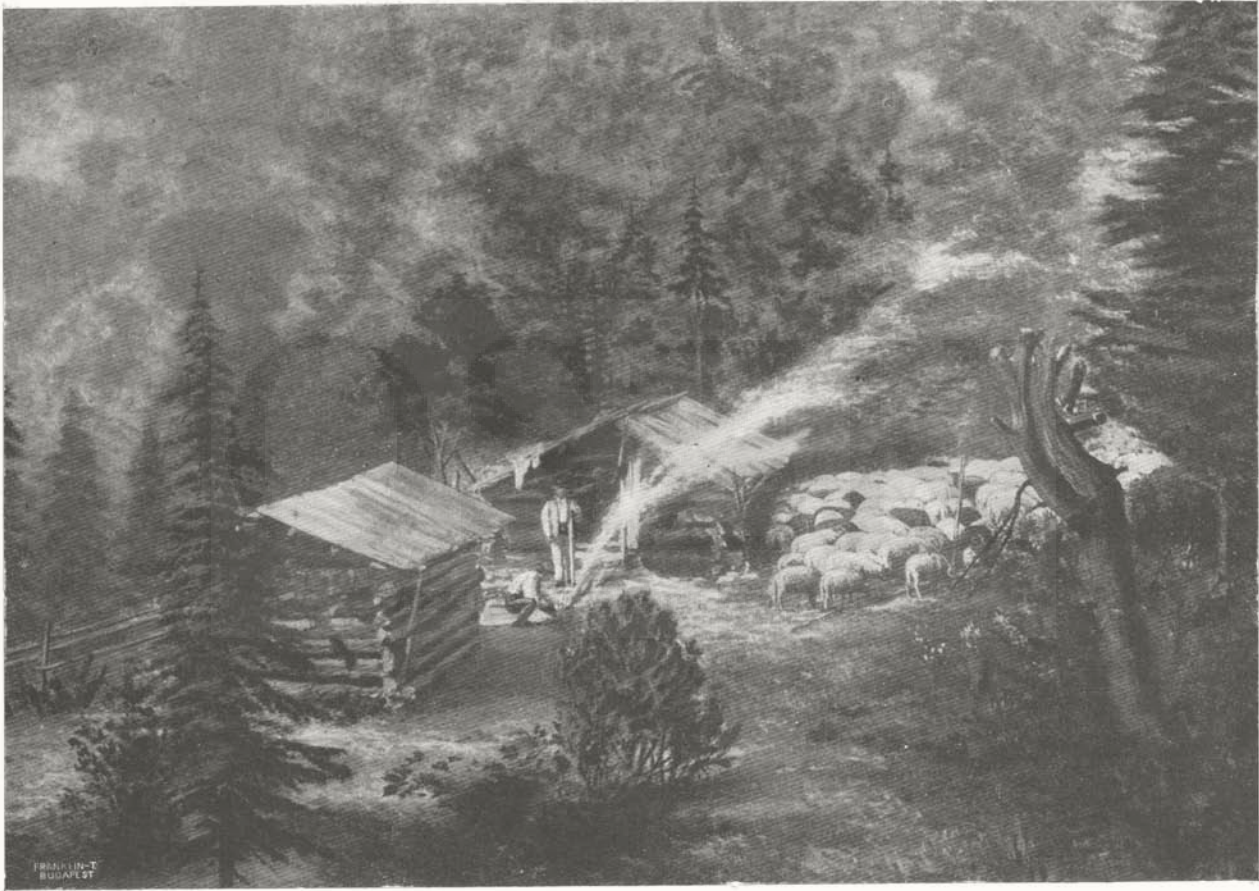
A nép eledele még a módosabbaknál is silány, de különösen a szegényebb családoknál, hol a burgonya és a káposzta a főeledel. A pálinka azonban ritkán hiányzik, sőt sokszor a főtt ételt pótolja.

A tót nép szereti a társas életet; összejöveletek kivált a téli estéken napirenden vannak. Folyik ilyenkor a mese és még inkább a dal. Általában a dal és a zene iránt nagy a fogékonyságuk. A mesék tárgya legtöbbször a birvágó: elásott kincsek, a várromok alá rejtett pénz, a híres Jánosik rabló, ki gazdagtól rabolt és a szegénynek adott stb. De babonával fűszerezett tündérmesékben sem szükölködnek.

Trencsén vármegyébe a Vág a Sztrecsnói-szorosból lép a zsolnai medenczébe.

*Zsolna* jókora dombon épült, régies jellegű (oszlopos folyosókkal ellátott házakkal bővelkedő), s történelmileg is nevezetes város. A régi időben *Solnának* nevezték. A város a fejlődésnek nagy fokán álló nagyközség, Trencsén vármegyének első kereskedelmi és ipari központja, s a magyar királyi államvasutak és a Kassa-oderbergi vasút csomópontja. A Löw-féle posztógyár nemcsak katona-posztót készít hadseregünk számára, hanem divatos szöveteket szállít a külföldre is. Azonkívül van kén-sav- és műtrágyagyára, elektrotechnikai és más műhelye is. Az újabb időben *Új-Zsolna* néven egész városrész keletkezett; itt épült a fűtőház és több pavillon a vasúti alkalmazottak számára.

Zsolnáról a Kassa-oderbergi vasúton észak felé a *Kisucza-völgyben* utazva, *Kisucza-Ujhelyt* és *Csaczat* érintjük, s a *Jablunkai-hágón* át *Szilé-*



JUHÁSZOK A KÁRPÁTOKBAN.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

ziába mehelünk. Ezen a vidéken kirándulhatunk a Javornik-Beszkid, illetőleg az Oszus-hegység csúcsaira.

Az itt lakók csak a hegyi legelő- és erdőhasználatra vannak utalva. Így keletkezett számos irtványos község. Ezeknek egyike a Kisuczánál Turzófalva (Turzovka), a Besztercénél pedig Besztercze. Ez a vidék — bár természeti szépségekben nagyon gazdag — hazánk legterméketlenebb vidékeinek egyike. Szép a százados fákkal borított Velhova, s az ennek déli tővét szegélyező Varinka völgye. Az Árva vármegyébe vivő úton a Boboti



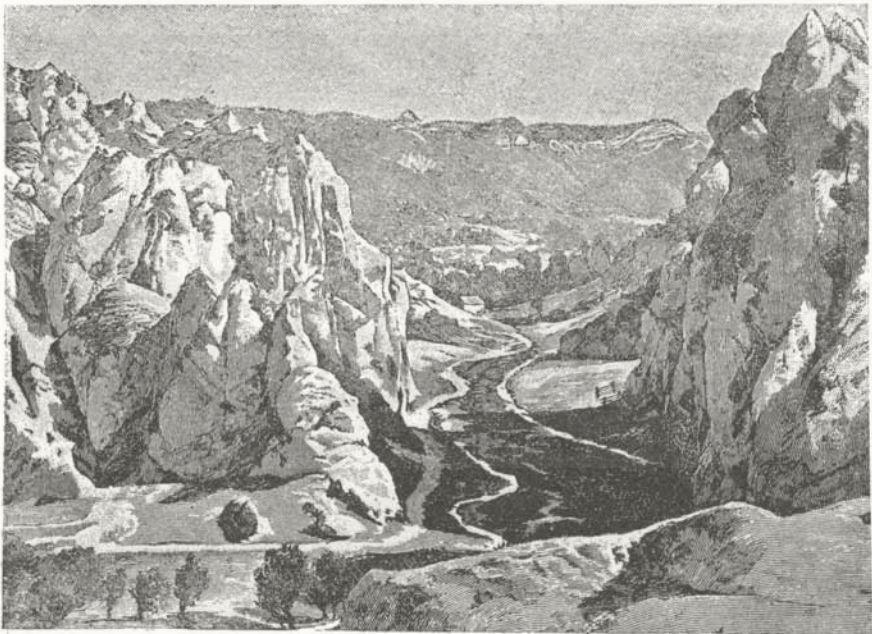
A VRÁTNA-VÖLGY.

és Szokolje nevű festői sziklaszorosok aljában az út az irtványos Tyerchovához vezet. A községben Majláth grófnak pisztrángtenyésztése van. Innen fölkereshetjük a természeti szépségeiről híres Vrátna-völgyet. Ezt a vadregényes sziklaszorost fantasztikus szikla-alakzatai miatt sok turista látogatja. .

Kilépve a szorosból, egy mindenfelől körülzárt hegykatlanban állunk, melyhez a *Rozudecz* és a *Kis-Kriván* adja a keretet.

Teplicskán túl, a Vág és Kisuczsa összefolyásánál emelkedik *Budetin* vára, az egyetlen síkföldi vár a Vág völgyének ezen a részén.

A Kisuczta torkolatával szemközt a *Rajcsánka* folyik a Vágba. Ennek völgyében Zsolnától vasúton mehetünk a párját ritkító, meleg, vasas-tím-sós forrásairól híres *Rajecz-fürdőbe* (magyar Gastein). A Rajcsánka festői völgyének, s e völgy déli útjának őrzésére épült 1360-ban, Nagy Lajos parancsára, *Ljetava vára*. Ennek közelében van Bicsicza község, a báró Popper-féle kastélylal. Innen fölkeressük a Javornik magas fekvésű irtványi községét: Makovot (Trencsénmakó), s a drótostótok hazáját: Zákopcsét, Dlhepolét és Rovnét.



A SZÚLYÓI VÖLGY.

Azután *Hricsó* romjaiban gyönyörködve, elérjük *Nagybittse—Predmér* állomást, melynek közelében *Bittse várának* omladéka látható. A hatalmas Thurzó György fényes udvart tartott itt hajdanán. Bittsének virágzó gyufa-és börgyára van. Innen kirándulhatunk a híres *Szúlyói-völgybe*, mely nemcsak a Vágvidéknek, hanem a Kárpátok-koszorúza hegyvidéknek is legfestőibb és legregényesebb tája.

A Domanizsi-hegységnek a Vág partjáig terjedő nyúlványai a folyót két hatalmas kanyarulásra kényszerítik és a völgyet annyira összeszorítják, hogy ezen a részen a vasút csak nagy költséggel volt építhető. Mi átbogunk a Vág folyón épített vashídon, s a szoros felső végén a Vág jobbpartján megpillantjuk *Zsigmondháza* szép kastélyát, balpartján pe-

dig föltűnik *Vágbesztercze*, a fenséges látványt nyújtó Manin-hegycsoport alján. Zsigmondháza kastélya tele van Balassa arczképeivel és a törökön nyert diadalok emlékeivel; jelenleg Hohenlohe herczegé. *Vágbeszterczétől* északkeletre van a turisták által sokat látogatott *Manin-hasadék*.

A szomszéd Vághéve községen át folydogáló patak mentén rétek és szántóföldek közt folyton emelkedő ösvényen haladunk az egyre szűkülő völgyben. Egyszerre a völgy bezárul, csak kis út marad még a kettéhasított magas sziklatömbök között, épen akkora, a mekkorát a kis hegyipatak szűk medre betölt. Kőről-kőre lépdelve haladunk az egyre kanyargó úton, a magasan tornyosuló sziklafalak között. Minden szavunk, minden lépésünk tompa visszhangját halljuk, melybe a csörgedező patak élénk moraja vegyül. Kilépve a hasadékból, mély hegykatlanba jutunk, mely kiapadt mély tó medrének a benyomását teszi a szemlélőre. Talán ennek a tónak lefolyása volt az a hasadékban haladó kis patak, mely sok száz éves munkájával a hatalmas sziklautat keresztül mosta. A hegykatlanon túl terjed a vadregényes *Koszteleczi-völgy*, melyen át turista-út vezet a *Szúlyói* völgybe.

Visszafelé haladva a Vág partjához, a Manin-hasadék bejáratától délnyugati irányban húzódó hegylejtőn a Javornik-hegység egyik csúcsát pillantjuk meg, mely mintha kilépett volna a sorból és közelebb vonult volna a Vág folyó ezüst szalagjához; erről a magas csúcsról a régi *Besztercze-Podhrágy* várának romjai tekintenek le ránk. A hegy oldalát sűrű lomb födi, tövében pedig várkastély díszlik. A beszterczei vár hajdanában kedvelt tartózkodási helye volt a Vág-völgy rettegett rablólovagjainak: a két *Podmanyini* testvérnek.

Bellustól északkeleti irányban van a cseppkőbarlangjáról híres *Pruszinai-völgy*. Bellussal szemben nyílik a Ledniczi-völgy, s itt gyönyörködhetünk a *Ledniczi-vár* romjaiban, mely valamikor szintén rablófészek volt. *Lédeczen* nagy cementgyár van. Az út mentében eső községek közül a Mednyánszkyak ősi fészke, *Mednye*, valamint *Rovne* vonja magára figyelmünket. Rovnén van a vármegye legnagyobb parkja; száz hársfáját a hagyomány szerint Rákóczi György ültette. A mély Podhrágyi-völgy bejáratánál a Vág-völgy legcsinosabb községeinek egyikét, *Pruszkát* találjuk. Van itt igen szép kastély, angol parkkal. Innen a csipkés hegyorom tetején emelkedő *Oroszlánkő-várának* romjaihoz rándulhatunk.

Most forduljunk vissza a Vág-völgyet keletről határoló hegységbe, a *Kis-Fátrába*, a hol szebbnél-szebb völgyek közt figyelmünket első sorban a mély *Zliechói-völgy* köti le, melynek végén e vidéknek legmagasabb csúcsa, az 1200 méteres *Sztrazsó* emelkedik. Erről felséges kilátás nyílik a szomszédos négy vármegyére.

*Ilava* állomás a Vág-völgy legregényesebb vidékeinek egyike.

Bárhová nézzünk, új, megkapó, festői panoráma tárul elénk, mely egyaránt felöleli a magas hegyeket, sziklacsúcsokat, az erdőpaláستtal fődött hegyhátaakat, s a meglehetősen széles síkfoldet. Vannak itt suttogó berkek, kalászdús mezők, illatos rétek, s a vidék szépségét emelő úri kastélyok. Illava régi történetét homály födi; valószínűleg Csák Máté birtoka volt. Itt van Magyarország legsúlyosabb fegyintézete, kéttornyú templommal.

Néhány percz alatt *Dubniczra* érünk, hol már messziről föltűnik az Illesházyak ősi kastélya. Tovább haladva megpillantjuk néhai *Baross*



ILLAVA.

*Gábor* csinos nyárilakát, s ezzel szemben, örökzöld fenyvessel borított kis domb alján, a vasminiszter mauzoleumát.

Következik *Trencsentepła*, a hol nagy czukorgyár van. Ez csomópontja a Vlára-szorosban épült és Morvaországhoz csatlakozó vonatoknak. Innen kocsin alig 20 percz alatt *Trencsén-Tepliczre* érünk, a mely egyike legrégebben ismert és leglátogatottabb fürdőhelyeinknek. Azt állítják, hogy már a rómaiak is használták. Történelmi adatok szerint első nyomaira 1488-ban akadtak. Fölvirágzását a fürdő leginkább Sina bárónak köszöni, ki az 50-es években a nagy szállót, a 60-as években pedig a vele szemben álló házakat építtette.

Visszatérve *Trencsén-Teplára*, vasuton a Vlára-szorosba mehetünk, melynek vadregényessége sok kirándulót vonz ide. Útközben kiszálunk *Nemsován* és megtekintjük az ottani üveggyárat.

Trencsén-Tepláról a vármegye székhelye, *Trencsén* felé utazunk. Jobbfelől a Szkala-hegy meredek sziklafalaival vonja magára figyelmünket. Benedek remete emlékére épült a hegyoldalban az apátsági zárdá és a Szkala-hegyen templom. A zárdában Benedek remetének kőből faragott szobrát még most is mutogatják.

*Trencsén* szabad királyi város (6000 l.) a három fokozatban emelkedő *várhegy* tövében hosszant nyúlik el. A város és vára hazánk legrégebb lakott helyeinek egyike. Fekvése hadászati szempontból érdekes; várhegye, főként abban a korban, midőn a csaták és hadjáratok kimenetele a várak bevételétől és elestétől függött, mint hadfigyelő álláspont kiváló fontosságú volt, s így föltehető, hogy a vár korábban keletkezett, mint maga a város. Falai sok nevezetes történeti eseménynek voltak egykor tanúi; többi között *Csák Máté*, a híres oligarcha, itt tartotta székhelyét. A 16-ik században a vár az *Illésházyak* kezébe került, kik a 19-ik század dereka táján eladták báró *Sina Györgynek*. Ettől örökölte d'*Harcourt* grófné, ki azt Trencsén városának ajándékozta. A várnak egyik érdekessége a 72 m. mély, sziklába fúrt kút, melyet állítólag török foglyok ástak ki egy szerelmi história következményeként. Innen a neve is: a *szerelem kútja*.

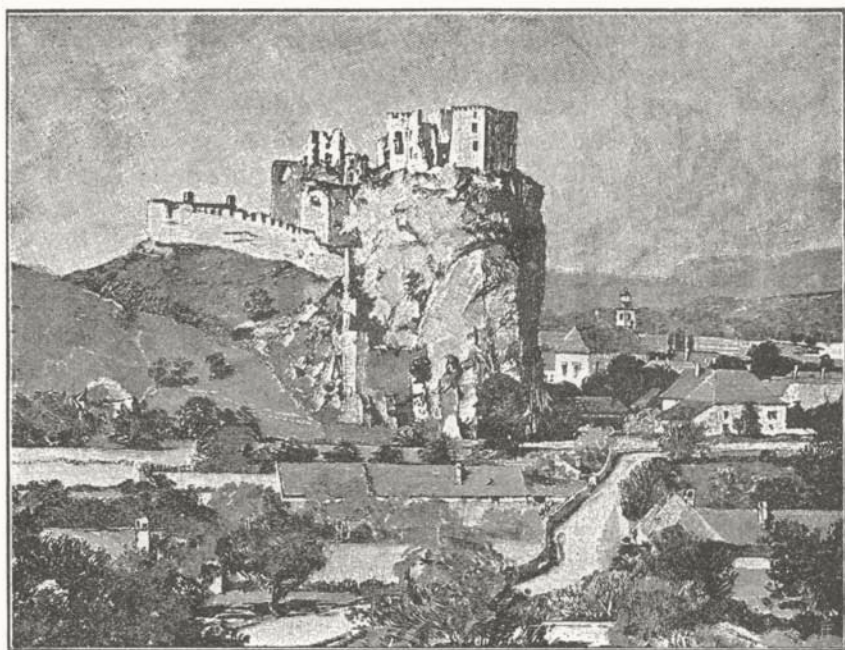
Trencsén ma szépen fejlődő, intelligens város. Fekvése valóban festői, kivált, ha az ember vasúton utazva nézi a vidéket. Csatlakozási pontja a Trencsén—nagybossányi viczinális vasútnak. Kár, hogy ipar és kereskedelem dolgában kissé elmaradt, s azért lakossága jobbadán szegény és nagyobb része hivatalnok.

A várost elhagyva, vashídon robog keresztül vonatunk. Innen nem-sokára elérjük a vármegye déli határát s a Vág balpartján emelkedő *Beczkó*-vagy *Bolondócz-várat*, melynek építését a sokszor földolgozott monda a Zsigmond király korában élt Stibor vajdával és Beczkó udvari bohócczal hozza összeköttetésbe.

Visszatérve Trencsénbe, a Trencsén-bossányi vasúton mehetünk Trencsén-Baánba. Vonatunk nagy kanyarulatokkal kapaszkodik a Jasztrabehágóra és 1½ óra alatt T.-Baánba érünk. Ide Trencsén-Tepliczről is vezet út a Machnácsi-hágón át. A d'*Harcourt* grófi uradalom majorsága kitünő sajtot készít. A hely különben kenyeréről és hurkáiról ismeretes. Innen kocsin kirándulunk *Zay-Ugróczra*. Ez a hegyes és regényes vidéken levő község a Zay grófi család ősi fészke. Műfaragó iskolájáról nevezetes. Botgyára világhírű, úgyszintén üveggyára is a legnagyobbak egyike az egész országban.

A Vág folyó Trencsénből Nyitra vármegyébe megy át, mely az Északnyugati-Felvidék legnagyobb (5,511 km<sup>2</sup>) megyéje. Északkeleti sarka szabálytalan alakban nyúlik be Bars, Túróc és Trencsén vármegyék közé. Északi felét magas hegységek borítják; déli része egészben véve róna. Fölszínét a *Kis-Kárpátok*, az északnyugati határlánczolat, a Kis- és Nagy-Fátra, a morvai és az érsekújvári síkság, s a Vág- és Nyitravölgy teszik változatossá.

A Morva és a Vág között a Javorina- s a Brezovai-hegység, a Vág és Nyitra között a Kis-Fátra és ennek vízválasztó csomópontja, az Innovecz-



BEČKÓ-VÁRA.

hegység, a Nyitra-völgy keleti határán pedig a Nagy-Fátra és ennek Ptácnik és Tribecs nevű csoportjai emelkednek. Ehez az utóbbihoz csatlakozik a magyarok bejövetelével kapcsolatos *Zobor-hegy*, mely nagyszerű fekvésével és alakjával szépíti a völgy tájképét és jótékonyan védi Nyitra városát az északi szelek áramlatai ellen. Nevét ez a hegy a magyarok által itt legyőzött Zoborról, Szvatopluk fiáról, kapta.

A vármegye földjét a Morva, Vág, Dudvág és Nyitra öntözik, s keleti határán folyik a Zsitva; a Vágon kívül a vármegye főfolyója a Nyitra. E folyó-Gajdel fölött a Facskói-hegység lejtőin fakad; egyik ága a Nyitra, másik a

Kis-Nyitra vagy Belánka. Nyitra-Zsámbokrénál egyesül a két ág, s azután a Vág folyóval majdnem párhuzamosan haladva, Érsekújvár alatt a Vág-Dunába ömlik. Legnagyobb mellékvize a Zsitva.

Nyitra vármegyének túlnyomó részében összefüggő tömegben lakik a *tótság*. Egészen magyar helység ma csak 17 van a vármegyében, a magyarosodás azonban egyre tart. A németek (pl. Német-Prónán és Handlován) az utolsó helyet foglalják el számra nézve.

Lakosainak száma 400,000 és így körülbelül 70 lélek jut egy-egy km<sup>2</sup>-re; Nyitramegye tehát az aránylag legsűrűbben lakott vármegyék közé sorozható.



HANDLOVA PIACZA.

A Nyitra folyó forrásvidékének legnagyobb községe *Német-Próna*. Ennek német eredetű lakói posztókereskedéssel foglalkoznak. Innen *Privigyére* érkezünk. Itt is sok posztós van, kik katonai takarókat készítenek a kincstár részére. Privigye a nyitravölgyi vasút végállomása. Innen kirándulunk a Kis-Magura egyik kiálló szikláján emelkedő *Bajmóczra*, mely egykor királyi vár volt. Királyi adomány folytán a Pálffyak birtokába került, a kik rengeteg költséggel újraépítették és benne nagy kincset érő műemlékeket helyeztek el. Bajmócz-vára sok történetileg emlékezetes eseménynek volt színhelye; a többi között Rákóczi Ferencz a még most is álló régi hársfa alatt tartott itt tanácsot híveivel. Fürdőjének kellemes vizét sokan használják.

Privigyéről keleti irányban a handlovai (krikkeháji) völgyben elérjük *Handlovát*. Határában gazdag kőszéntelepek vannak, de kiaknázásuk lánghán megy. Ettől délnyugatra, a vadregényes Ptacsnik (madárhegy) egyik csúcsán a Majthényiak ősi fészket, *Kesseleökő (Podhrágy)* várromjait pillantjuk meg.

A Zsgyár délnyugati s a Ptacsnik északnyugati része, a melyek köz é a Belánkai- és a Handlovai-völgy nyúlik be, Nyitra vármegye legfőnségesebb, de egyúttal legzordabb vidéke. Legnagyobb kincse az erdőség, melynek fáját gőzfűrészek dolgozzák föl. A Rudnói-völgyben, *Lomúczán* és *Alsó-veszteníczen* napernyő- és esernyő-nyeleket készítenek. Itt a nép gyümölcs-termeléssel is foglalkozik, s a termést messzeföldre szállítják. Ezen a vidéken van *Valaszabela*, rengeteg hosszú irtvány-község, az üveges-tótok hazája.

A Rudnó-veszteniczi, a privigyei, s a tulajdonképeni nyitrai völgyek összeszögellésénél terül el a hőviz-forrásairól ismert *Kis-Belicz*, s a Zsámbokréthy-család ősi fészke: *Nyitra-Zsámbokrét*. Következik a nyitravölgyi s a trencsényi vasútnak csatlakozási pontja, *Nagy-Bossány*. Bórgyára egyike az ország legnagyobb e nemű ipartelepeinek, melynek kiváló része a hadfőlszerelési osztály.

Vasúton tovább haladva, a dombon épült Korosi-kastélyban gyönyörködhetünk. Majd *Nagy-Tapolcsánba* érkezünk, melynek egykor saját vára *Podhrágy* (Tapolcsánvár) volt. Ez a hely a Nyitravölgy kereskedelmének egyik központja. Innen kirándulhatunk *Tavarnokra*, a hol gyönyörű kastély és nagyon szép angol park van. Ez és az itt épült cukorgyár Stummer Ágost báró tulajdona. Innen *Nagy-Rippény* érintésével fölkeressük a *bodoki kastélyt*, a *Gábor* nevű hágón pedig átmehetünk Galgóczra, s mielőtt leérnénk a hágó tetejéről, nagyszerű kilátást élvezünk Pozsonyig; azután visszatérünk ezen az úton, s Tavarnoktól nyugati irányban haladva, érintjük *Radosnát*. A *Radosna-Pöstyéni-hágón* letérünk a Vág völgyébe, Pöstyénbe. Ennek a hágónak tetejéről szintén festői a kilátás.

Visszatérve a Tribecs-hegység felé, *Apponyvár*, majd a hírneves *Ghymes-vár* romjain legeltetjük szemeinket. Az előbbi hajdan királyaink lakóhelye volt, most Apponyi Lajos gróf, magyar királyi udvarnagy tulajdona. Az utóbbi a Forgáchok ősi fészke. Vonatunk ablakából új kép tárul elénk: a Nyitravölgy régi dicsőségét hirdető Zobor-hegylánczot és ennek csúcsán a turulmadaras millenniumi emlékoszlopot pillantjuk meg, s azután a Galgócz-lipótvári vasút csatlakozó pontját, *Úzbéget* elhagyva, egy pillantást vetünk a völgybe nyúló hegyfokon épült, s még Szent István korából való darazsi templomra, néhány perc múlva pedig nagy körívvel a vármegye székhelyére, *Nyitrára* érkezünk. Ez a város Nyitra vármegye társa-

dalmi életének, kereskedelmének és iparának központja. Görbe utczái kivált vásárok idején nagyon élénkek. Egyébként minden tekintetben rohamosan emelkedő, kies fekvésű, csinos város. Érdekessé teszi az elkülönített kőszirten épült *Nyitrai-vár*, a mostani püspök rezidenciája, mely már a magyarok bejövetele előtt is erősség volt. Ezt a várat a magyarok elfoglalták, s azóta számos történelmi nevezetességű eseménynek volt a színhelye.

Nyitráról kocsin a Hunyadi és Ürményi családok régi fészkebe, *Ürménybe* látogathatunk el.



NYITRA VÁROS.

A Nyitravölgy legdélibb részén levő *Komjáth*, *Nagy-Surány* és *Érsekújvár* egykor hasonlóképp várerősséggel voltak ellátva, de ezeket az idő vasfoga mind megsemmisítette. Suránynak nagy czukorgyára van; Érsekújvár a Nyitravölgy vasútjának csatlakozási pontja.

Érsekújvárról Pozsony felé jutunk, honnan első állomásunk *Tótmegyer*, a Károlyi grófok családi fészke. Azután elhagyjuk *Tardoskeddet* és *Tornóczra*, *Mocsonokra* rándulunk, a hol a nyitrai püspök remekül berendezett kastélya van. Majd átmegyünk a Vágon, s *Vágsellyét* érintve *Galántán*, *Szereden* keresztül (a két utóbbi már Pozsony vármegyéhez tartozik) *Galgócz-Lipótvárra* érkezünk. Ez csatlakozási állomása Nyitra vármegye vonalainak. Innen vasúton vagy kocsin *Galgóczra*, a Gáborhegy tövében kiesően elterülő városba érünk, s fölkeressük a Vág völgy egyik

nevezetességét, a magas dombon épült Erdődi-kastélyt. Galgócznak híresek a lóvásárai.

Visszatérve Galgócz-Lipótvárra, a vágvölgyi vasúton *Pöstyén* felé utazunk, melynek világhírű kéntartalmú fürdőjét a külföldről is sokan fölkeresik. Pöstyénből kocsin megyünk *Verbóra*. A következő nagyobb állomás *Vágújhely*, a Vágvölgy kereskedelmének egyik központja; közelében a Vág túlsó partján a *temetvényi várromot*, s a történelmi nevezetességű *csejtei váromladékok* szemlélhetjük meg. Ez utóbbit gyászos emlékeztetővé tette Nádasdi Ferencz neje, Báthory Erzsébet, ki leányokon és fiatal asszonyokon sok kegyetlenséget követett el.



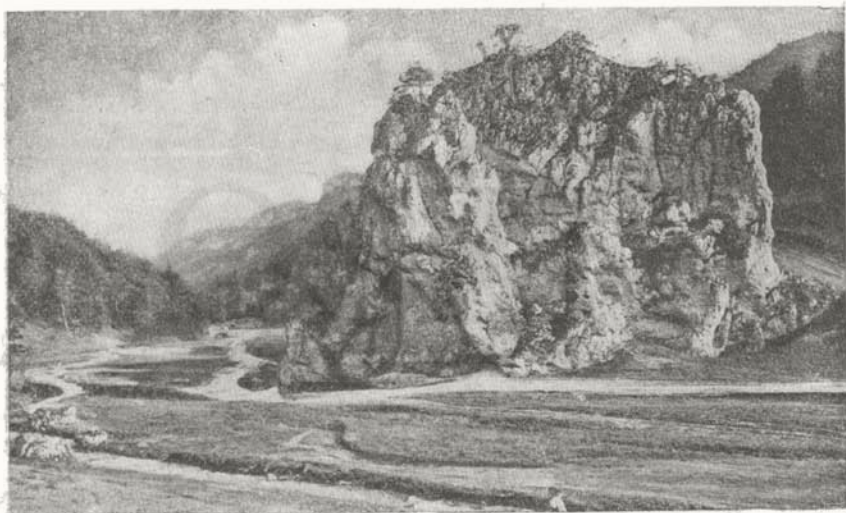
SASVÁR, BÚCSÚJÁRÓHELY.

Vágújhelyről kocsin *Óturára*, innen *Miavára*, *Brezovára*, s a *Brezovai-hegységen* át *Jóköre* látogatunk. Ennek nevezetessége az a mészköszikla, melyen temploma áll, s a melynek alján a híres jókői víz fakad. A hegy tetejét *Jókó-vára* romjai ékesítik.

Innen kocsin megyünk *Jabloniczra*, a honnan már vasúton rándúlhatunk *Szeniczre*. Ez szénagazdagságáról kapta nevét. Csinosságát jómódjának, ezt pedig marhavásárainak köszöni. Közel van *Sasvár*, a híres búcsújáró hely; azután *Csári*, *Holics* érintésével *Szokolczára* érünk. Ez hazánk legrégebb kiváltságos városainak egyike. Jelentőségét ma már elvesztette, kedvező fekvése azonban új jövőt nyithat még számára.

Túrócz vármegye. Trencsén vármegye keleti szomszédságában, a *Kis- és Nagy-Fáttra* közét tojásdad alakú, magas fensík, a *Túrócz-medencze* (Túróczi-fensík) foglalja el. Ez a tájképi szépségekben gazdag rész nemcsak földrajzilag kialakult külön egység, hanem politikailag is önálló terület: hazánk egyik legkisebb (1150·35 km<sup>2</sup>) vármegyéje,

A minden oldalról magas hegyfalakkal körülzárt vármegyét nyugatról a *Kis-Fáttra*, a *Veterna-Hola* bástyái és keleten a *Nagy-Fáttra* kúpjai körítik. A bércfalakkal körülvelt Túrócz-medencze átjárói: északon a Sztrecsnói-szoros, keleten a Kralováni-szoros, délen a Turceki-hágó, nyugaton- a Rásztocsnói és a Gajdeli-hágó. A medencze főfolyója a *Túrócz*.



A BLATNICZAI VÖLGY.

Ez Zsgyár-hegységben (Bars és Túrócz vármegye határán) fakad; egészben véve északnak folyik, s igen sok bővizű hegyipatakkal gazdagodva, Ruttkánál ömlik a Vágba.

Túrócznak zord az éghajlata; felszínén jobbadán havasi legelők és erdőségek a túlnyomók. A vármegye különlegessége az itt *pohankának* nevezett tatárka és a *repka* nevű sárgarépa. Lakosainak száma vagy 50.000, a kik legnagyobbrészt *tótok*. A kivándorlás igen nagy; félszázad óta a tót falvak fele (60 közül 30) fogyott meg népességében, s ezt nem ellensúlyozza egyik-másik községnek virágzó fejlődése.

A megye legforgalmasabb községe *Ruttka*. Szegényes külsejű község, de nagy vasúti állomása van. Ez a magyar királyi államvasutak végpontja s egyúttal csomója a Kassa-oderbergi vasútnak, melynek itt nagy

műhelye s a vasúti tisztek számára nagy telepe van. Innen folytatjuk utunkat a magyar királyi államvasúton Budapest felé. Első állomásunk a vármegye székhelye, *Túróc-Szentmárton*. Nem nagy, alig 2500 lakosú régi, vagyonos község; iparát, kereskedelmét előmozdítják a hajlított bútór-, bőr-, ecet-, szesz- és sörgyárak. A tót nemzeti agitáció főfészke. Azután *Rakó-Pribócson* keresztül *Stubnyára* érünk. Ennek a kis községnek 518 méternyi magas fensíkon fenyőkoszorúta fürdője van, mely *Körmöczbánya* tulajdona. Égvényes és sós forrásai csúzos bántalmak és köszvényes bajok ellen hatásosak. Innen kirándulunk a vármegye leg-



BEJÁRAT A GAGYERI VÖLGYBE.

nagyobb és legvagyonosabb községeinek egyikébe. *Mosóczra*, a hol a Révay báró szép parkja van; azután *Blatniczára*, az egykori lovagvár romjaihoz, s az alpesi szépségű *Gagyeri-völgybe*. A *Pkolkapu* egyike a legszebb természeti látványosságoknak. *Neczpálon* a papirgyárat tekinthetjük meg. Tovább menve a *Szklabina-várhegyre* és a vadregényes *Kis-Selmezcze* érünk. Ez a Révay-család majorátusi uradalmának főhelye.

Szklabinától északra, a Vág bal partján, a Nagy-Fátrának 769 m. magas hágóján visz az út Lubochna felé, s tovább menve a Suttói víz-eséshez jutunk. Mintegy 30 m. magasságból meredek sziklafalról ömlik itt alá a víz és szivárványszínben szétszóródva, erősen lehűti a völgy-

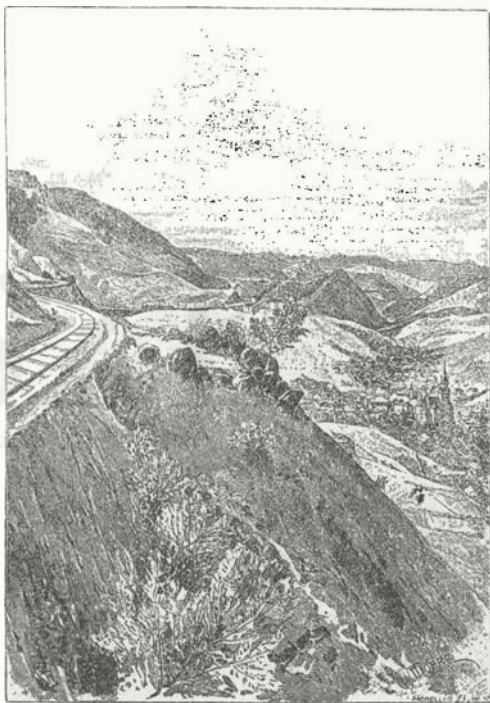
szorulat levegőjét. Visszatérve Stubnyára vasúton, néhány percz alatt a *József-gőzfűrés*z ipartelepét, onnan pedig Túrócz vármegye utolsó állomását, *Turcseket* látogathatjuk meg.

Túrócz-Szent-Mártonba visszakerülve, a Kis-Fátranyúl ványainak tövében látjuk *Znióvár*alja régi váromladékát, mely a tatárok elől menekülő IV. Béla királynak volt a menedéke. Állami tanítóképző intézete egykor kolostor volt. A várszerű épületben Pázmány Péter szobáit eredeti berendezésükkel mutogatják. Znióváraljának egyik nevezetessége a kincstári nagy haltenyésztő-telep. Közelében van a *Zniói-vár*hegy, melynek tetején a középkorban bevehetetlennek tartott *Túróczvár* büszkélkedett. Innen a vármegye nyugati szélén *Vriczkó* községet érintjük, a melynek lakói német eredetű szászok. Ettől délre van Túrócz és Nyitra vármegye vizválasztója, a *Zslabik*, mely 830 m. magas. Itt van a Prónayak ősi fészke, *Tótpróna*. Dél felé utazva, a Zsgyárhegység szaggatott és természetlen nyúlványain szétszórt házakból álló, rengeteg hosszú *Szkleno* községbe érünk, melynek lakói svábok.

Túrócz - Szent - Mártonból folytatjuk utunkat Ruttkára, innen a Kassa-oderbergi vasút mentén fölkeressük a Kis-Fátra aljában elterülő legnagyobb községet, *Turánt*. Kies vidékét

nagyon emeli a Kis-Kriván csúcsa. A következő állomás *Szucsány*. Ez hajdan fontos vára és híres városa volt Túrócz vármegyének. Fakereskedelme és kézműipara virágzó.

Ismét vissza kell térnünk Ruttkára, hogy nemsokára a 8 km. hosszú *Sztrecsnói-szorosban* gyönyörködhesünk. Ez a Kis-Fátra és a *Mincsol-hegy* végfokait választja el egymástól. A híres szépségű szorosban a 800—1000 méter magas gránit-ormok oly közel simúlnak egymáshoz, hogy a zúgva-zajongva rohanó Vág a völgynek egész fölszínét elfoglalja, s az országot és a vasút számára csak nagy ügyyel-bajjal lehetett helyet



KÖRÖMCZBÁNYA KÖRNYÉKE.

szorítani. Különösen leköti figyelmünket a *Beszna-Szkala* nevű zordonan meredező sziklafal, mely a folyó medrének közepéig ér.

Tovább haladva, szélesebbre tágul a meder, s a víz csöndesebben folyik. Innen a Kis-Fátra legszebb völgyébe, a Hoszkora-völgybe, s a Trencsén, Nyitra és Túrócz vármegyék összeszögellésénél tornyosuló Veterna-

Holára rándulhatunk, melynek legmagasabb (1300—1500 m.) csúcsairól gyönyörű a kilátás.

Bars vármegye (2,724 km<sup>2</sup> területtel) innen keletre van.

A vármegye természeti alakulásánál fogva három részre osztható: a *Nagy-Fátra* ágaitól borított északi része hegyes, délnyugati része dombos, délkeleti része pedig síkság (*Barsi-Alföld*).

A vármegye legészakibb részét a Körmöcbányai-hegycsoport borítja. Ezt az Újlehota - handlovai-nyereg választja el a Ptácsnik-hegységtől. Hozzá csatlakozik a Nagymező (Velkopole)-hágó által elválasztott Újbányai-



A KÖRMÖCBÁNYAI VÁRTEMPLOM.

hegycsoport, mely délfelé dombvidékké süllyed. A vármegye keleti szélén a Selmezbányai-hegység emelkedik.

Nyugaton a *Zsitva* kanyarog, s déli részében határt is vet a vármegyének. Keleti felét a vármegye főfolyója, a *Garam* öntözi, mely Garam-Berzencze vasúti állomásánál lép a vármegye földjére. Áttöri a Selmezbányai- és Körmöcbányai-hegyeket, s nyugatnak, majd délnyugatnak tartva, Garam-Szóllósnál ér a barsi lapályra. *Csata* vidékén ismét

elhagyja a vármegyét. Nehány patak (Oszlány vidékén) a Nyitra vízkörnyékéhez tartozik.

Ruttkáról Budapestre menő vonatunk Turcseket elhagyva, nagy kanyarulattal és kapaszkodással *Jánoshegy* állomáshoz ér, mely már Bars vármegyében van. Itt fölkereshetjük a régi templom mellett levő kutat, melynek állítólag csodatevő szemgyógyító ereje volt, de a nép hite szerint elvesztette ezt, mert ló szemét mosták meg benne. A vonat innen festőibbnél festőbb úton halad, s va-

lahányszor szédítő meredek hegyoldalon egy-egy alagútból kilép, mindannyiszor új elragadó kép tárul elénk. *Körmöczbánya* háromszor is föltűnik előttünk, s mindig más-más irányból látjuk a várost. Végre berobog vonatunk a fölséges Sohlergrundba (Zólyomvölgy), s áthaladva a sűrű fenyőrengetegen, gőzmozdonyunk sípja jelzi, hogy *Körmöczbányán* vagyunk. A hegykatlanban elterülő helység ősrégi bányaváros. A XIII. század folyamán már kifejlett, ismert község volt. Lakosai jobbadán németek és tótok; magyar kevés van köztük. Itt van az ország egyetlen pénzverő intézete,



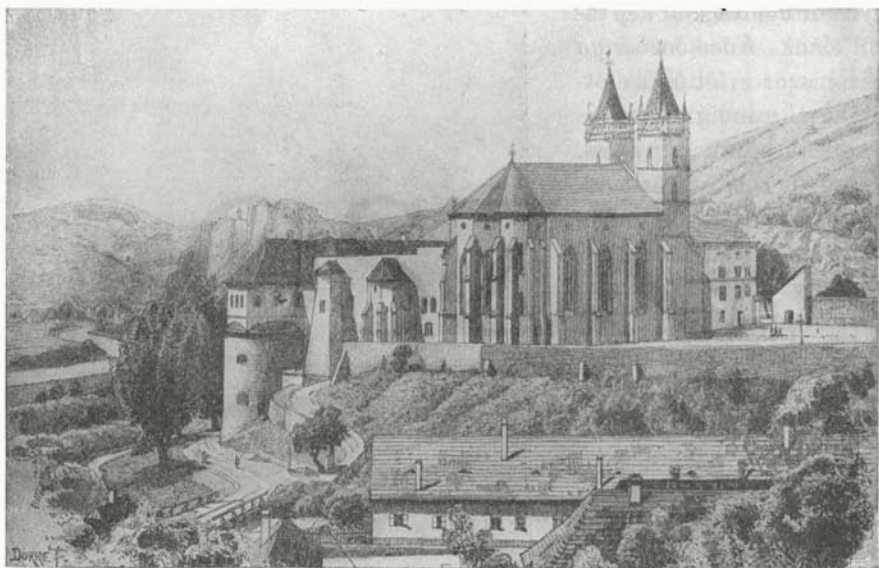
ZSARNÓCZA.

s egy másik nevezetessége a vártemplom, régi freskókkal. A városi múzeum és levéltár is érdekes. Határában gyönyörű erdőségek vannak.

Körmöczbányától fokozatosan lejtősödik a pálya, s *Bartos-Lehotka* érintésével 13 alagúton és szédítő hegyoldalakon megyünk keresztül, míg a Garamvölgy egyik csomópontjára, *Garam-Berzenczére* érkezünk. Innen a keskeny vágányú vasút Selmezbányára visz, a Garam völgyében pedig az első nagyobb állomás *Garam-Szentkereszt*, a besztercebányai püspök kastélyával. Szomszédságában vannak *Saskő-vára* (Sachsenstein) romjai.

Azután a Garam völgyében dél felé fölkeressük *Geletneket*, melynek virágzó malomkőgyára van. Innen kirándulunk *Szkleno-fürdőbe*, mely-

nek vizeit kőszvény, csúz- és izombántalmakban használják. Majd visszafordulunk a Garam völgyébe és *Szénásfalun* újból befordulunk a hegy-ségbe, hogy *Vihnye* vasas gyógyfürdőjét, virágzó bánya- és ipartelepét látogathassuk meg. Újból visszatérve a Garam völgyébe, *Revistye-Vár-aljára*, s a Garam völgyében dél felé folytatva utunkat, *Zsarnóczára* érünk. Itt a vonatról leszállunk és nagyon szép völgyben, mely Selmezbánya felé vezet, fölkeressük a vármegye elsőrangú ipartelepét, *Alsóhámort*. Ez a magyar államnak egyetlen, s az egész monarchiának legnagyobb ezüstárú gyára. Zsarnóczától északnyugatnak is utazhatunk a Madaras-völgyben, s *Pila* (fűrésztelep) érintésével *Nagymezőre* (Velkopole) érünk.

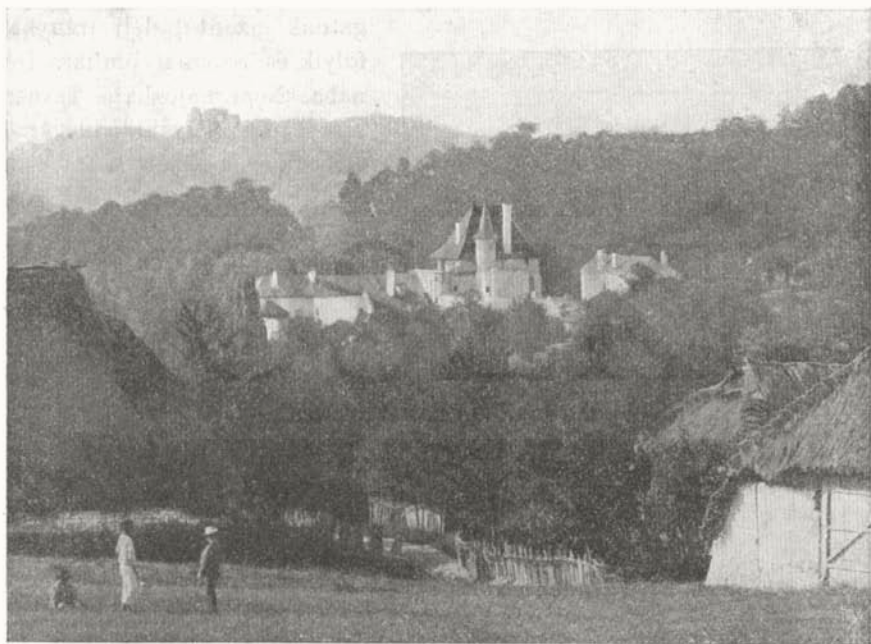


A GARAMSZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM.

Ennek a szaggatott és kopár vidéknek nehezen járható hágóján át a Nyitravölgyben levő *Nagyugróczra* jutunk el, a hol a Thonet-testvérek híres bútorgyára virágzik. A gyár készítményeit a világ minden részébe szállítják. Innen *Kisugróczra*, majd a Nyitravölgyi vasúton *Oszlányba* és *Nagykosztolányba* mehetünk.

A Garamvölgyi vasúton a következő nagyobb állomás *Rudnó*, melynek szépen fejlődő üvegyára van. Azután az Újbányai-hegycsoport tövében elterülő *Újbányára* érkezünk. Ebben a középkori jellegű városban a legrégebb (700 éves) aggápolda van. A népének miután bányászata megszűnt, egyedüli keresetforrása most a malomkő-ipar. A következő nagyobb állomás *Garam-Szent-Benedek*, melynek szép monostora festői képet ad

a vidéknek. Ennek alapját még I. Béla királyunk vetette meg (1075); a 14. században összeomlott, s annak a helyén épült a mai csúcsíves templom. Innen a *Tót-kapunak* nevezett szoroson keresztül folytatjuk utunkat a Barsi-lapály legnépesebb és legmagyarabb városába, *Lévára*, melynek vára sok viszontagságon ment keresztül. Léváról vasúton megyünk a történelmi nevezetességű *Nagysallóra*. Határában 1849-ben véres csata folyt, mely a magyar honvédek győzelmével végződött. A legdélibb állomás Bars vármegyében *Csata*. Ennek szomszédságában *Oroszkában* cukorgyár van üzemben.



SZEKCSŐ.

Visszatérve Lévára, a Nyitrára vezető úton megállapodunk *Óbarson* és *Ujbarson*. Az előbbi hajdan királyi vár, s 600 évig a vármegye székhelye volt. Innen *Verebélyen* át a Zsitvavölgyi vasúton *Zsitva-Ujfalun* érintésével a vármegye székhelyére, *Aranyosmarótra* érünk. Nevét valószínűleg onnan vette, hogy a határában aranyat mostak. Ma elég csinos kis városka. Szomszédságában van *Kistapolcsány*, József Ágost főherceg kastélyával. Kistapolcsányon fölül az *ebedeczi* kőszénbányát hegyi vasút köti össze a kistapolcsányi vasútállomással. *Fenyőkosztolányban* a kistapolcsányi uradalomnak pisztráng-tenyésztése érdekes. A roszkosi pusztában egy 400 holdnyi gyümölcsösben 80.000 gyümöcsfát nevelnek. Azon-

kívül ásnak itt igen jó agyagot, mely nagyon alkalmas chamotte- és kőedény-gyártásra. Roszkos fölött borong *Feketevár* romja, honnan Érsekújvárig ellátni. Kistapolcsánytól észak felé, Oszlányba menet, közbeesik Odeszalchi herceg várkastélya, *Szkczó*.

Hont vármegye térfogata 2649·83 km<sup>2</sup>. A vármegye területét az Osztróski-Vepor és a Selmezbányai-hegyek borítják. A vármegye déli részében van a Börzsönyi-hegység. Ennek Cseványos nevű csúcsáról (939 m.) szép kilátás nyílik a kis Alföldre.

Az aranyban és ezüstben gazdag vármegyét az *Ipoly* és annak mellékfolyói öntözik. Az *Ipoly* Kővárnál lép a vármegye földjére. Gyerkig nyugatnak, azontúl déli irányban folyik és Szobnál ömlik a Dunába. Nem hajózható. Tavasszal és ősszel gyakran megárad, s ilyenkor sok kárt tesz vészthozó hullámaival.

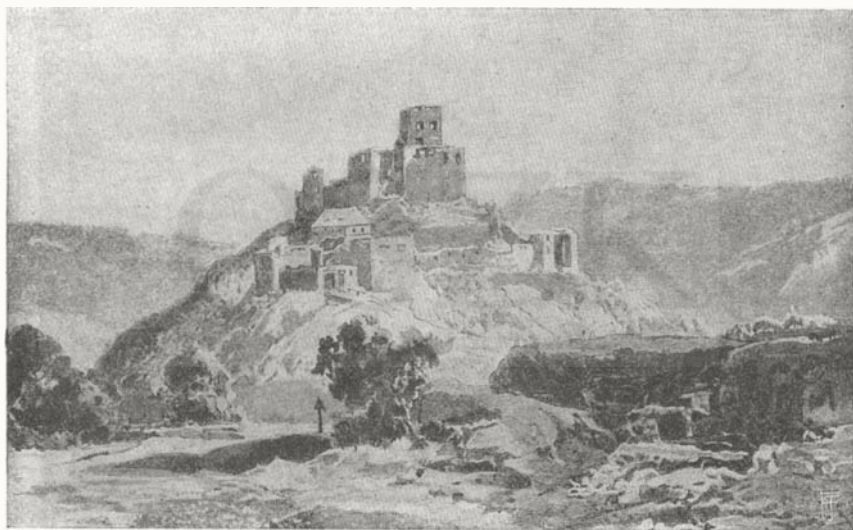
A lakosok *magyarok, tótok és németek*. A magyarok, vagy 60 ezeren, a vármegye déli felét, a tótok pedig annak északi felét lakják. A németek szétszórta élnek a vármegye egyes részeiben. A magyarság a palócokhoz tartozik. A nők, kivált az ipolyságiak, nagy fényt üznek a ruházatban. A németek közül leginkább a börzsönyi svábok őrizték meg sajátságait; nyelvüket csak a hozzászakott fül érti meg.



SZONDY EMLÉKKÁPOLNÁJA DRÉGELY-PALÁNKON.

A Budapestről induló vonat *Nagymarosnál*, a fővárosiak kedvelt nyaralóhelyénél ér a vármegye földjére. Elhagyva ezt a németajkú helységet, mely a Duna fenséges Visegrádi szorosánál épült, *Zebegény, Szob, Garamkövesd* érintésével *Párkány-Nána* vasúti állomásra jutunk, a honnan a Garam völgyében utazunk, s *Csatától*, mely még Bars vármegyéhez tartozik, Hont vármegyébe térünk be. Itt az első község *Zalaba*, mely gyönyörű vidéken, fekszik. *Ipoly-pásztón* túl, *Bél* állomásnál folyton emelkedik a vonal; számos átvágáson, mély völgyületeken és átereszekben robog vonatunk, hogy *Visk* állomás előtt egy 42 méteres vashidon az *Ipoly* fölött áthaladva, a vármegye székhelyére, *Ipolyságra* érjünk. Ez az *Ipoly* és *Korpona* völgyeinek össze-

szögellésénél épült, s 3800 magyar lakosa van. Innen az Ipoly völgyében utazva, kirándulunk a *Pázmán-hegyre*, melyről pompás kilátás nyílik Balassagyarmatig. Ezen a hegyen túl meglátogathatjuk a *Honti szakadást*, mely a maga nagyszerűségével elbűvöli az utazót. E vidéken volt Hunt (Hont) vezérnek vára, mely nevet adott a vármegyének. Tovább menve *Drégely-Palánkra* jutunk. Drégely várának, hősi védelmében (1522) esett el Szondy György, Ali budai pasa ellen. A hol Szondy sirja állott, Simor, Magyarország volt hercegprimása kápolnát emelt. *Hídvég* község mezején hajdan gyűléseit tartotta a vármegye. Innen a Majtényiak birtokára, *Leszenyére*, *Ipolynyékre* és *Csallra*, a ropogós csalli cseresznye hazájába rándulhatunk.



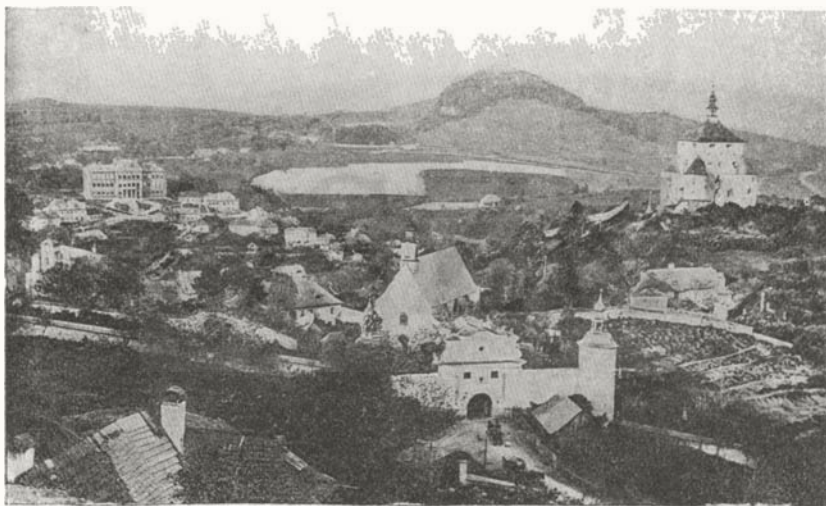
CSÁBRÁG-VÁR ROMJAI.

Visszatérve Ipolyságra, a Korpona-völgyben vasúton utazunk, s a boráról híres Kis-, Közép- és Felső-Túrban, s azután a Palástthyak ősi fészkeben, Paláston kiszállva, a Litava-völgyben gyönyörű vidék tárul elénk; erdőkoszorúta hegyek keretében emelkedik a történelmi nevezetességű, de most romokban heverő Csábrág (Litva)-vára, a Koháryak egykori fészke. Innen visszatérünk Palástra, s a Korpona-völgyben elérjük a völgy vasútjának végpontját, *Korponát* (Krupinát), mely az ország legrégebb városainak egyike. Állítólag már Attila idejében keletkezett, s a gótokkal rokon karpok alapították. Mások szász telepnek mondják.

Innen kocsin a Selmeez völgyébe érünk, s a völgyön fölfelé mind festőibb vidékeken haladunk keresztül. *Szentantal* a Koburg-Koháryak

szép kastélyával és parkjával ragadja meg figyelmünket. Végre elérkezünk ennek a völgynek végpontjára, a hol *Selmeczbánya*, az ősi bányaváros, magas, fenyőborította hegyek által körülvevett völgykatlanban terül el. Környéke valóban regényes és páratlan szépségű; két-három emeletes házai tetőzetükkel úgy odasimúlnak a hegyhez, hogy az emeletekről egyenesen a kertbe lehet menni. Legrégibb bányavárosaink egyike.

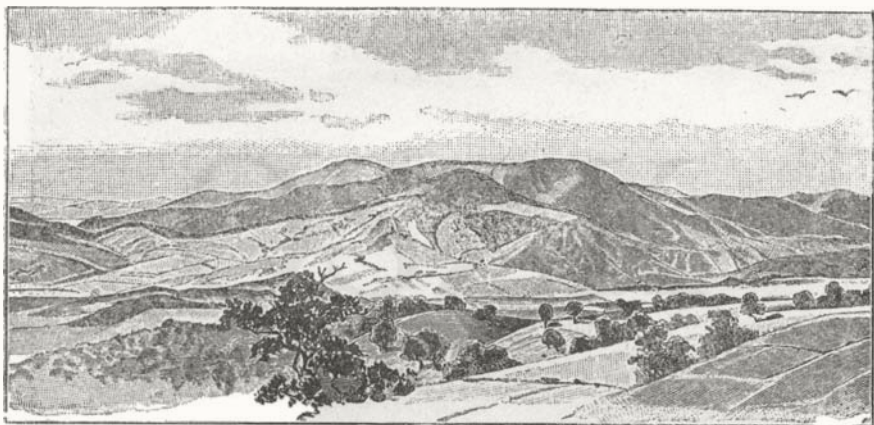
Óslakói szlávok voltak, kik városukat a hegytetőre építették, a hol nyomait (Ó-hegy, Ó-vár) láthatni. Később szászokat telepítettek a bányák művelésére. A szászországi Érczhegységből bevándorolt gyarmatosok szászországi lakóhelyük után *Sebnitznek* nevezték el. Ebből lett *Schemnitz* és



SELMECZBÁNYA.

magyarosítva Selmeczbánya. Ezüst- és aranybányái világhírűek. A bányák művelése függőleges *aknák*, a hegybe nyomuló *tárók*, s a bányák belsejében vájt vízszintes folyosók segítségével történik. Legmélyebb (majdnem 500 m.) a *Miksa*-akna Selmeczbánya és Hegybánya között; a legnevezetesebb a *Ferencz József*-akna Selmecz határában, mely 1893—1897-ig, tehát 5 év alatt, 38,165 métermázsa szemelt érczet adott. Ebben 452 kg. arany és 8000 kg. ezüst volt. Ez idő szerint a legtöbb bánya összeköttetésben áll a II. József al-tárnával. Ezen folynak le a bányavizek is. Az érczet Selmeczbányán és környékén több zúzótelepen apróra törik, s víz segítségével töményítik. A kincstári bányászat székhelye az ősi kamara-házban van, melynek termeiben a főkamara- vagy bányagrófok és bányagazgatók arcképeit 1624-től a mai napig őrzik.

Itt van hazánk egyedüli bányászati és erdészeti főiskolája (azelőtt akadémia). A főiskolában négy szakosztály van, ú. m. bányamérnöki, fémkohómérnöki, vaskohómérnöki és erdőmérnöki szakosztály. A város egyik érdekessége a *Leányvár*. Ezt a fatornyú, bástyaszerű épületet a leányvári boszorkányról szóló hagyomány szerint az ördöggel czimboráló Roesel Borbála építtette a XVI. század elején. Egy másik érdekessége egy keskeny fatornyos épület, az ú. n. *klopacska*. Ebben a toronyban egy deszka függ — a bányászok harangja — melynek messzehangzó kopogtatásával adnak jelt, hogy a bányászok váltsák föl egymást a munkában. A *kálvária*, mely egy kialudt tűzokádó hegyen épült, a legszebb az egész országban; három kápolnája közül a középsőhöz ú. n. *szent lépcső* vezet, melyen a hívők tér-



A KARANCS-HEGYSÉG SALGÓTARJÁNÁL.

den csúsznak föl. A városnak nagy dohánygyára is van. Híresek egyébiránt a selmeczi pipák is. A város lakossága félszázad óta alig gyarapodott.

Selmeczbányáról keskenyvágányú vasúton fölkeressük a testvérvárost. *Bélabányát*.

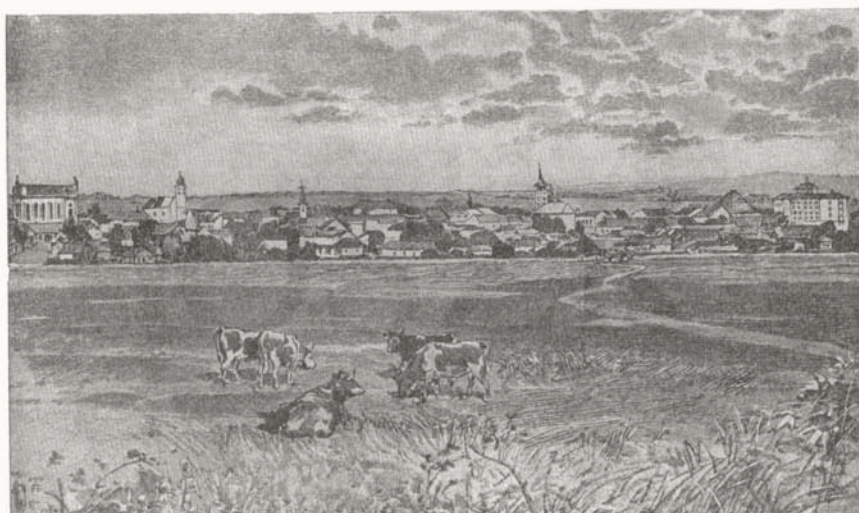
Nyugatra fenyőkoszorúzza gyönyörű völgyben leereszkedünk *Hodrusbányára*, a hol sok zúzó van, s a mely Selmeczbányával bányaalagúttal is van kapcsolatban. *Szelaknáról* a *Szitnyára* visz az út, melyről remek kilátást élvezhetünk egyrészt a Barsi-síkságra, másrészt Selmeczbánya és Körmöczbánya felé. A *Szitnya* a Selmeczbányai-hegycsoportnak legmagasabb (1011 m.) pontja; hajdan *Attila-hegynek* is nevezték. *Szelakna* szomszédságában van *Hegybánya*, a szünidei gyermektelep-egyesületnek egyik nyaralóhelye, gyermekjáték-készítő tanműhelyyel.

Innen igen szép úton haladunk *Bakabányára*, majd pedig *Bátra*. A savanyúvizéről nevezetes *Szántó*, a Paczolay-család lakóhelye *Deménd*,

s a kies Szalatnya félreesnek. Deméndtől délre a Búr-patak völgyében Szárdra jutunk, s a Selmeczpatak völgyében haladva, Felsőszemerédet, azután Németit, végül Berencset érjük el.

Visszafordulva az Ipoly völgyének alsó részébe, a Börzsönyi-hegységben elterülő községeket látogatjuk meg. Itt Kemencze, a primási uradalom egyik intézőségi székhelye, Vámosmikola, Börzsöny, Letkés, Ipolyzalka és Ipolydamasd a főbb helyek. Ez utóbbi várának nyomai most is láthatók még. Mária-Nosztra női fegyintézetéről nevezetes.

Nógrád vármegye (4124 km<sup>2</sup> területen 239,000 lakossal) majdnem mindenütt hegyes, és többnyire apróbb falvakból áll, melyek mellett szá-



BALASSAGYARMAT.

mos várrom látható. A legérdekesebb azok között a ruttkai vasútvonal mentén emelkedő füleki várrom, melynek a török háború idejében nagy történelmi szerepe volt. A még teljes épségben álló várak közül legjelentékenyebb a Forgách-grófok családi vára: Gács.

A megye székhelye Balassagyarmat (8600 l.) az Ipoly partján. Megyeháza és régi híres börtöne kiváló épületek; van középiskolája, megyei múzeuma, közkórháza és hatalmas evangélikus egyháza. Lakosai különben túlnyomóan magyarok. Balassagyarmatról külön vasútvonal vezet Aszód felé; annak mentén, vagy közelében, néhány népes község van, különösen a nemesi kastélyokkal megrakott fónsíkon. Élénkebb azonban az Ipoly völgyén fölfelé haladó vasút környéke, mely mellett a legnevezetesebb helyek egyike Nagyszécsény (4000 l.) szép kastélyával.

Végpontja a megyének legélénkebb és egyedüli rendezett-tanácsú városa: *Losoncz* (10,000 l.), melynek főgimnáziuma, tanítóképző-intézete, nagy községi könyvtára és számos kulturális intézménye van; ezenkívül tekintélyes posztó- és zománzgyára is. A várost 1849-ben az oroszok elpusztították. Közeli van *Gács*, Magyarország egyik legrégebb posztógyárával. Losoncznál is népesebb még *Salgótarján* (14,000 l.), mely újabb időben rohamosan emelkedett, különösen köszénbányája és tekintélyes vasgyára révén. Rendezett munkástelepei is vannak. Nógrádnak ez a része különben is sok nagy gyárat mutathat föl; ilyenek a selypi cukorgyár, a zlatnói és málnapataki üvegyárak, a színóbányai vasöntő és mások.



GÁCS.

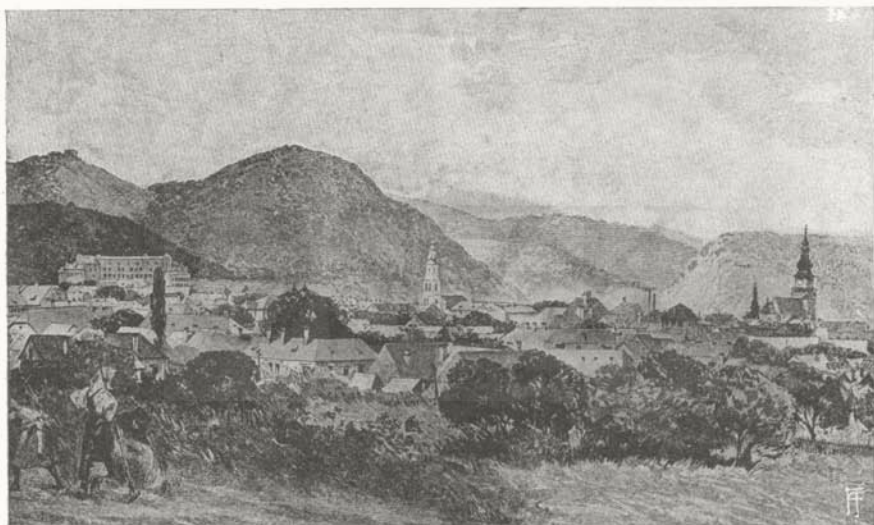
Salgótarján és Losoncz, mint ezeknek az ipartelepeknek központjai, élénk kereskedelmi helyek és egyúttal a magyarság végvárai is, mivel túl rajtuk már a tót elem az uralkodó, mely egyébiránt Nógrádmegye lakosságának alig negyedrészt teszi ki.

Zólyom vármegye (2730-17 km<sup>2</sup>) az Északnyugati-Felvidék központján van. Ez hazánk leghegyesebb vármegyéinek egyike. Csak a Garam északi szakaszának mentén és a Szalatna jobbpartján van lapálya.

Északon az *Alacsony-Tátra* gerince vonul el. Ennek Zólyom vármegyére eső szakaszait a Prassiva-csoport, az Ördöglakodalma (Csertova szvadba, 1238 m.) nevű, szekérrel járható hágó választja el a Király-hegy csoportjától; nyugaton pedig a Stureczi-hágó (1010 m.), mely egyike a legszebb átkeléseknek, választja el a *Nagy-Tátra* csoportjához tartozó

*Krizsnától* (1575 m.). Nyugat-délnyugat felé a Kőrmöczbányai-hegység, keletre Nógrád felé az Osztroszki-csoport, Gömör felé a Vepor-csoport, a vármegye közepén, a Garam és Szalatna völgyei között, a *Polyána-csoport* tornyosul.

Ezt a hegyvidéket Besztercebányáig nyugatnak, Besztercebányától Zólyomig délnek, s innen ismét nyugatnak fordúlva, «S» alakban a *Garam* szeli át. Ez hasítja keresztül hazánk egyik legnevezetesebb bányavidékét, s azért vizét mindenféle bányászati célra fölhasználják. Fát is úsztatnak rajta, s ennek előmozdítására több helyen rekesztékek és gerébművek készültek. Nagyobb mellékvizei a *Szalatna* és *Szeklencze*.



ZÓLYOM VÁROS.

A vármegye őserdői tetemesen megritkultak. Századokon át emésztette fáját a bányászat, kohászat, a nagyban űzött szénégetés és a fakereskedés. Az őserdő helyét elfoglalta a havasi rét, legelő és szántóföld. De Zólyom újabb erdősége is nagy értékű.

Legjobban virágzik a vas- és faipar, de nevezetes a papír-, üveg- és agyag-ipar, meg a sajtkészítés is (a füstölt ostyepka, a breznóbányai parenicza és pletenez).

A vármegye nevét viselő község a Garam- és Szalatnavölgy összességellésénél elterülő *Zólyom*. A város és vára hazánk történelmében elég fontos szerepet játszott. Van pipa-, szék-, fűrész- és szőrszij-gyára. A város melletti vaslemezgyár egész külön telep. Vasúti állomásával igen nagy gépjavitó-műhely és munkás-telep kapcsolatos. Közéleben a lankás hegy-

oldalán van *Szliács*. Ez hazánk leghíresebb vasas fürdőinek egyike. Azután *Farkasfalva* érintésével, a vármegye székhelyére, *Beszterczebányára* érkezünk, mely a Garam völgyének büszkesége. Nagyon szép fekvésű, minden tekintetben a fejlődésnek magas fokán levő csinos város. Ős lakosai nagyobbrészt bevándorolt németek voltak, kik bányaművelésre települtek itt le még II. Endre korában. Ez is történelmi nevezetességű hely; őrtornyának múzeumában és középiskoláinak gyűjteményében sok érdekes régiséget őriznek. Van posztógyára, kályhagyára, fűrészmalma, cementárú-, bőr-, viaszosvászon-gyára és rezet kiválasztó telepe. Iparosai



BESZTERCZEBÁNYA FŐTERE.

közül a posztósok, az asztalosok és a kalaposok válnak ki. Vele összeépült, de külön községi szervezettel bír a Radvánszkyak ősi fészke, *Radvány* és *Királyfalva*.

Beszterczebányáról észak felé, a Beszterczevölgyben a stureci hágora vezető út egyik mellékvölgyében mehetünk *Urvölgybe*, a Beszterczevölgyben pedig tovább haladva: *Óhegyre*. Mindkettő hajdan a kincstárnak ezüstben és rézércben gazdag bányatelepe volt. Különösen híres volt Európaszerte rézbányászata a XV. században; még ma is fontos bányája a kincstárnak. Urvölgy 900 m. magasságban épült kies fekvésű község, melyet még a XIII. században alapítottak; az *urvölgyit* nevű ásványnak lelhelye. Óhegynél balra elhagyjuk a *Krizsnát* (Kereszthegy); utunk össze-

vissza kanyarogva folyton emelkedik, s egyre szorosabban záruló völgybe jutunk. Szarvasfalun túl hirtelen szétnyílnak a hegyek, s gyönyörű regényes völgy tárul elénk. A Sturecz-hegy felől rohanó patak lépten-nyomon apró zuhatagot alkot és végre 7 m. magasságból bukik alá. Innen nagyon szép úton, a Sturecz-hágón, Liptóba (Rózsahegyre) mehetünk át.

Besztercebánya környékén vannak a Királyka határában levő homokkőbányák, melyeknek terméke *besztercebányai kő* néven ismeretes. A bányászat egyik őstelepe a tajovai völgyben levő *Tajova*, s a ritkaszepségű *Hermándi-völgy*. Ennek *Hermándon* (Hermaneczen) levő papírgyára egész kis falu, mely víz-, gőz-erő és villanyosság fölhasználásával naponkint körülbelül 10 ezer kg. papírt készít.



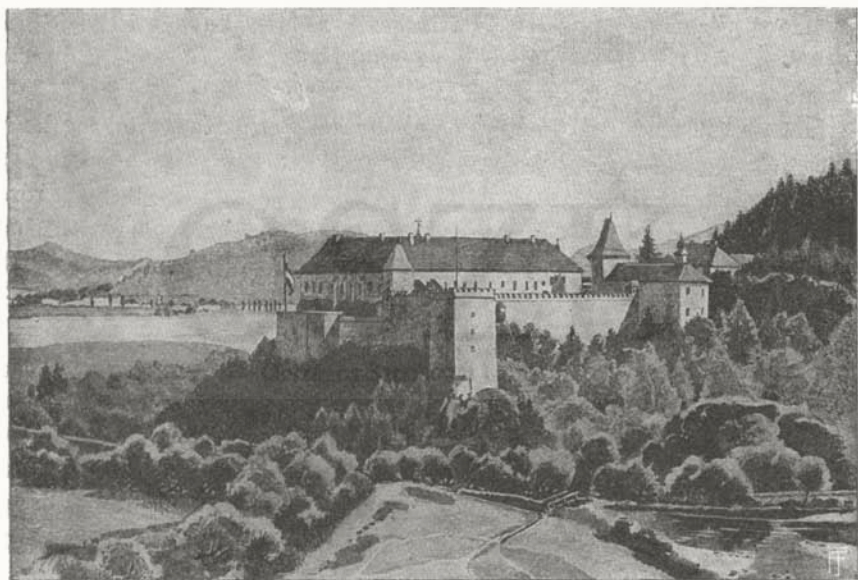
ZÓLYOM-LIPCSE VÁRA.

Visszatérve Besztercebányára s a Garam völgyében fölfelé tovább utazva, a völgy egyik kiváló érdekességét, a történelmi nevezetességű *Zólyom-Lipce* várát pillantjuk meg. Ma e vár a jótékony felebaráti szeretet háza: benne van elhelyezve a pénzügyminiszterium által létesített és Gizella főhercegasszonyról elnevezett *munkás-árvaház*. A vár alatt van *Zólyom-Lipce*, a honnan *Libetbányára*, az ősrégi bányavárosba mehetünk. Azután *Luczató* és *Péteri* állomások érintésével *Zólyom-Brezóra* jutunk. Ez legrégebb és legnagyobb ipartelepeinkről, az állami hámorok és vasgyárakról nevezetes. A vasárúknak hengereléssel való gyártását itt hozták be hazánkba. Zólyom-Brezón kívül *Chvatimechen* és *Kisgaramon* is van egy-egy üzletága.

Innen ellátogatunk a *Fehér-völgybe*, s megnézzük az ott levő gyárat, mely a környéken bányászott antimont dolgozza föl.

Zólyom-Brezóról az Ördöglakodalma nevű hágó felé vezető úton mehetünk, s onnan kirándulhatunk *Vaczokra*, melynek ásványvíz-forrása, kis fürdője és fausztatásra berendezett nagy vízfogója van; innen pedig *Bikásra* látogathatunk el, a hol vasgyár működik. Ennek a vidéknek kiváló központja a Garam partján elterülő *Breznóbánya*. Ez a régi város a híres breznóbányai juhászatnak és sajtkészítésnek a hazája.

Breznóbányánál elhagyjuk a Garamvölgyet, s a *Rohozna-völgyben* Tiszolcz felé utazhatnánk, mely már Gömörmegyében van. Ez a rengeteg



A VÉGLESI VÁRKASTÉLY.

erdőségeken keresztül vezető vasút a legmeredekebb vonalak egyike; főviaduktja egy millióra került. Tájéképileg Magyarország egyik legérdekesebb útvonala a Garam bal partján levő Vepor és a Polyána nevű hegyvidék. *Kisgaramnál* van a Garam vizének duzzasztására szolgáló vízfogó. Innen déli és délkeleti irányban utazunk a *Sziklai-nyereghez*, mely a Polyána-hegységet elkülöníti a Veportól. Onnan átmegyünk a *Herencsvölgybe*, megnézzük üvegyárat és gőzfűrészt, s fölkeressük a Polyána-hegy aljában levő *Gyevát* a sajtkészítés egyik központját. Azután Kri-vány-Gyeván a m. kir. államvasutak fővonalára szállva, Nagyszalatna érintésével *Zólyomba* kerülünk, s meglátogatjuk a történelmi nevezetességű *Végles-várat*, a hasonló nevű uradalomnak székhelyét.

Zólyomból délfele az út *Korponára* vezet, mely már Hont vármegyében van. *Dobronyánál* az útnak egyik ága a vármegye legnagyobb irtványközségébe, *Tótpelsőczre* ágazik el; ennek szomszédja *Szászpelsőcz*. Dobronya közelében Dobró-vár romjai, s a *Kecskésvölgyben* a *Kecskési-vár* romjai láthatók. Végül fölkereshetjük a Polyána legnagyobb magaslatán a *Borosznó-patak* forrásvidékét, mely oly zord környezetű, hogy a nép *Pokolnak* nevezte el. Ennek egyik hegykatlanában van *Borosznó-fürdő* kies telepe.

#### KELETI MEGYÉK.

Hont vármegyétől keletfelé érintkezik az Északnyugati-Felvidék a Nagy-Alfölddel; két tekintélyes megyéje, *Heves* és *Borsod*, nagyrészt már a síkságon terül el.

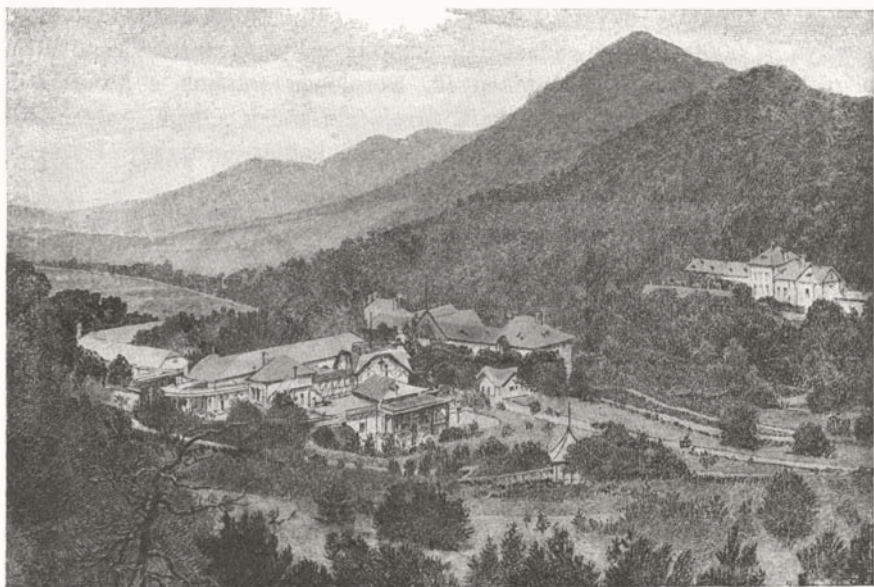
**Heves vármegye** (3761 km<sup>2</sup>) északi részét Felső-Magyarország hegyvidékének legdélibb csoportja, a különálló *Mátra-* és *Bükk-hegység* ágazatai borítják. Délkeleti nagyobb része a Nagy-Alföldhöz tartozó róna. A vármegye délkeleti részén a Tisza mentében mocsarak, lápok és nádasok váltakoznak. A közepe táján nyugat-keleti irányban az a vasútvonal szeli át, mely Budapestről Miskolcz felé vezet. Ehez a fővonalhoz csatlakoznak a vármegyét behálózó többi vonalak.

Mindjárt a fővonal kezdeténél a Zagyva partján fekszik *Hatvan*, vasúti csomópont. Hajdan nagy szerepet játszott hazánk történetében. Vára sok ostromot állott ki, s királyaink országgyűléseket is tartottak itt. Ma cukorfinomító- és szeszgyára, valamint átviteli kereskedelme adnak a városnak jelentőséget. Környékén a dohány- és cukorrépa-termelés van leginkább fölkarolva. *Vámosgyörk*, *Kál-Kápolna*, *Füzesabony* vasúti elágazási helyek, élénk forgalommal.

Vámosgyörktől egy szárnyvonal ágazik ki észak felé, melyen a Mátra legmagasabb emelkedésének, a «Kékes»-nek aljában fekvő *Gyöngyösre* jutunk. Gyöngyös rendezett tanácsú város, szolgabírói székhely. Régi épületei között legnevezetesebb a Ferenczrendiek temploma. Itt van eltemetve *Vak Bottyán*, a híres kuruczvezér. Közintézetei közül az állami főgimnázium, polgári leányiskola, valamint a kórház, árvaházak és menedékházak méltók az említésre. A várostól északra a Kékes aljában van *Mátrafüred* (előbb Bene), a gyöngyösiek kedvelt nyaraló-telepe. Odább északkeletre *Sár* és *Visonta*, jó bortermelő községeket találjuk. Sár hajdani monostorának romjai ma is láthatók. Aba Sámuel király itt van eltemetve. Gyöngyös és Visonta környékén híres borok teremnek, de a gyümölcstermelés, valamint az állattenyésztés is jövedelmező foglalkozást nyújt a lakosságnak.

Gyöngyöstől észak felé néhány kilométerre *Solymos* község következik, régi váromokkal. Lakói főleg faárúkkal és malomkövekkel kereskednek. Közelében, egy másik völgyben, *Gyöngyös-Oroszínál* gazdag kőszéntelepek vannak művelés alatt.

Gyöngyöstől nyugatra, a nógrádi országút mentén haladva, *Gyöngyös-pata* községbe érkezünk, melynek várát a hagyomány szerint még a vezérek korában *Pota* vezér építette. Mátyás király a cseh rablók fölött itt aratta első győzelmét, fölégetvén és földig rombolván fából épített várukat. Délnyugatra, egy szűk völgykatlanban, *Bajza József* szülőhelyét, *Szücsi*



PARÁD-FÜRDŐ.

nevű kis falut találjuk. Úgy itt, mint a szomszéd *Fancsal* határában újabb időben dús kőszéntelepeket tártak föl. Odább, nyugatnak, csakhamar elérjük *Apcz* községet, mely régebben bortermeléséről volt híres, ma pedig jelentékeny vasúti állomás a Budapest—ruttkai vonalon. Itt vonatra szállunk, s a Zagyva völgyét szegélyező dombok között északnak tartva, *Szurdok-Püspöki* és több más virágzó község elhagyása után *Pásztó* nagyközségbe jutunk.

Ez a község már a rómaiak korában is létezett. Határában a népvándorlás idejéből származó temetőre bukkantak. Hajdan a cziszterciták-nak volt itt monostoruk és apátságuk, de a törökök a rendházat földúlták, tagjait pedig legyilkolták. Az apátság azonban még ma is fennáll. Közelé-

ben van *Hasznos* község, régi várromokkal. A hasznosi vár egykor a Hasznosi-család tulajdona volt, melynek utolsó tagja a mohácsi csatában esett el. Az odább északra fekvő *Tar* közelében savanyúvízforrások fakadnak.

A vasút mentében folytatva utunkat, a vadregényes *báttonyi völgybe* érünk, melynek torkolatánál van a vasútállomás. Innen keskenyvágányú vasút visz a *kisbáttonyi* kőszénbányákhoz.

A Tarján-pataknak a Zagyvába szakadásánál fekvő *Kisterenne* községnél átszállunk a mátrai vasútra és a palóczoktól lakott kopár vidéket átszelve, *Recsk-Parád* állomást érjük el. *Parád* a Mátrának egyik kies völgyzugában fekszik. Timsós fürdője, kénhydrogént tartalmazó savanyú vize és üveghutája egyaránt nevezetes. A gróf Károlyi-család gyönyörű kastélya és 5000 holdnyi vadaskertje szintén említésre méltó. *Recsk* ezüst- és rézbányái kevésbbé jelentékenyek. Közéleben találjuk a *kanászvári* romokat és a *Siroki-vár* omladékait. *Sirok* falu közelében igen érdekesek a kősirok. Ezek süvegalakú sziklakúp oldalában kaptárszerűleg vajt üregek, s valószínűleg ősnépek temetkezési helyei voltak.

A Tarna völgyén Siroktól észak felé, erdőkoszorúta lankás hegyek között haladunk *Pétervására* községig. Ez a hevesmegyei palóczság főhelye, szép templommal és régi kastélylyal. Közéleben *Ivád* arról nevezetes, hogy lakói majdnem mind nemesek és *Ivady* nevet viselnek.

A parádi és pétervásári völgyek egyesülésénél a mátrai vasút mentében haladunk délnek. A Tarna völgye fokozatosan tágul, s a híres dohányt termelő *Verpelét* községen alul kiszélesedik és észrevétlenül a síkságra olvad. Itt találjuk *Kápolna* községet, a hol 1849. febr. 26. és 27-én a magyar szabadságharcz bajnokai kemény csatát vívtak az osztrák hadsereggel. A Tisza felé haladó utunkban *Erdőtelek* és *Heves*, mezőgazdasággal foglalkozó községeket érintjük. Majd a Tiszán átkelve, a Tisza-füred—karczagi vonattal *Tiszaszöllös* és *Tiszaörvényen* keresztül *Tisza-füredre* érkezünk.

Innét visszatérve ismét átkelünk a Tiszán, s a szalma-, gyékény- és kosárfonásáról nevezetes *Poroszló* elhagyása után, a megye keleti szélén vezető vasút mentében *Füzesabony* vasúti csomópont felé törekszünk, hogy innen *Maklár* községen túl, virányos rétek, szántóföldek, s szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett dombhátak között, Heves vármegye székhelyére jussunk.

*Eger* rendezett tanácsú város egyike hazánk legrégebb városainak. A rómaiak korában *Agria* néven már ismerték. Szent István király püspöki és káptalani székhelylyé tette, várát kiépítette és elrendelte, hogy a királyi herceget az egri püspök neveltesse. A püspökség rengeteg területéből 1804-ben a kassai és szatmári püspökségeket szakították ki és az ebből eredő vagyoneszteség kárpótlásául érsekségre emelték.

A város fekvése valóban festői. Az Eger folyócska két partján hosszukás völgyben terül el, s a környező magaslatokról számos tornyával, templomaival és más jelentékeny épületeivel elragadó látványt nyújt. Székesegyháza hazánk legszebb és leggazdagabb templomainak egyike. Régi várasok ostromot állt ki. Legnevezetesebb az volt, a melyben *Dobó István* páratlan hősiességgel megvédelmezte a várat (1552). Dobó oly lelkesedést tudott önteni a lakosságba, hogy még az asszonyok is kiérdemelték az országban közmondásos «egri» nevet. A vár legmagasabb pontját később kálváriává alakították át; épségben levő részei ma honvéd-laktanyául szolgálnak. Egyik bástyájában a hős Dobó síremléke áll.

A város számos közintézetei és épületei között kiválóbbak: a megyeház, a nagy parktól környezett érseki palota és a liceum, mely egyike a



EGER: A SZÉKESEGYHÁZ.

legnagyobb szabású intézeteknek. Könyvtár, könyvnyomda, múzeum, csillagvizsgáló torony, papnevelő-intézet, jogakadémia, tanítóképezde és elemi iskola van elhelyezve ebben a hatalmas épületben. Építészeti emlékei közül a török időkben maradt minaret említhető. Vannak itt továbbá gimnázium, reáliskola, tanító- és tanítónőképző-intézetek, felsőbb leányiskolák, szőlészeti és kertészeti iskolák, ipar- és kereskedelmi szakiskolák. Emberbaráti és pénzintézetei szintén számosak; bőr-, keményítő-, téglas és lemezárúgyára egyaránt méltók az említésre. Eger világhírű vörös boráról és meleg forrásairól is nevezetes. Lakói legnagyobb részben földműveléssel, szőlőtermeléssel, gyümölcs- és zöldségkertészettel foglalkoznak.

Egernek különben a környéke is érdekes. Az ÉK.-re emelkedő Eged és a Várhegy tetején éppen úgy, mint Hevesmegye több más hegyormán, régi erődítmények falai porladoznak. Ha az erdős hegyektől szegélyezett

kies egri völgyben északra megyünk, csakhamar *Felnémet*, *Felsőtárkány* és *Szarvaskő* községeket találjuk. Felsőtárkány mellett hajdan a karthauzi-barátok kolostora állt. Ma nyaraló-telepe és kedvenc kirándulóhelye az egrieknek. Palakőbányájában leginkább fedőlemezeket bányásznak. Szarvaskő-vára szép fekvésű, de most romokban hever. Hajdan Eger várának sorsában osztozott. Innen egy óra alatt kitűnő országúton a borsod-megyei *Apátfalvára* érünk.

Borsod vármegyét hegységei három külön vidékre osztják, ú. m. alföldi vidékre, Bükk-hegység vidékére és Szendrői-dombosvidékre. Területe 3630 km<sup>2</sup>, népessége 655,000 lélek.

A Bükk-hegységet szegélyező vasút mentében mindjárt Füzesabony elhagyása után a «matyó» néven ismeretes nép főtelepére, *Mezőkövesdre* jutunk. Ez a 15,000 lakosú város, valamint az odább Ény.-ra a Bükk-



EGER: A LICZEUM.

hegység lábánál elterülő *Tard* és a Dk.-re fekvő *Szentistván* lakói szokásokra, életmódra, beszédre kiválnak a megye többi községei közül. Ennek a három községnek lakóit «matyó»-knak hívják. Valószínűleg a Mátra északi és a Bükk-hegység nyugati oldalán letelepült palócoknak egy elvált töredéke; ők magukat Mátyás király «fekete vitézei» utódainak tartják.

Mezőkövesd elhagyása után a kácsi bérczekhez érkezünk. Ezek aljában van a *kácsi gyógyforrás*, mely mellett hajdan monostor volt, fölötte pedig az ős Tibold-nemzetség vára állott. Nyarádtól délre már síkfeldön fekszik *Mezőkeresztes*, a hol egykor nagy csata volt a törökök és a magyarok között.

A vasúttól délre és délkeletre a Tiszaig nyúló rónaságon kevés, de többnyire népes község fekszik. A megyének ez a része annyira lapos, hogy a Bükk-hegységben eredő patakok nem bírnak rajta tovább folyni,

hanem elterülnek s lápok, mocsarakat és nádas tavakat alkotnak. Az itt fekvő községek közül *Ároktő* azért méltó a fölemlítésre, mert itt kezdődik az úgynevezett «Csörsz-árok», mely több ágra oszolva, a megye sík vidékén messze földre elhúzódott. Ezek az árkok és sánczok az ellenség ellen való védelemre szolgáltak. Valószínűleg másfélezer évvel ezelőtt építették hazánk akkori lakosai. E vidéken van a paprikájáról híres *Igriczi*, a hol koszorús költőnk *Tompa Mihály* gyermekéveit töltötte.

Visszatérve a Miskolcz felé vezető vasúthoz, szőlővel beültetett dombok aljában, gabnát, dinnyét és dohányt termelő szántóföldek között haladunk a jó boráról híres *Emődig*. Itt balra megpillantjuk a «Gallyák»



A CSÖRSZ-ÁROK.

néven ismert sajátos emelkedéseket. Ezek között, *Kisgyőr* környékén, a Csörsz-árkokkal egy időből származó, mintegy féltucat föld- és kővár nyoma maradt fenn. A vasúttól jobbra a *Mohi-pusztát* látjuk, a hol 1241-ben IV. Béla király érzékeny vereséget szenvedett a tatároktól. Közelében, nem messze a Sajó és Hernád összefolyásától, fekszik *Ónod*, a hol 1707-ben II. Rákóczi Ferencz fejedelem országgyűlést tartott, a melyen az elégtelen magyarok a Habsburgokat trónvesztettnek nyilvánították. Odább északra, a Sajó balpartján, a Pálos-barátok egykori kolostoráról híressé vált *Sajólád* említendő. Ennek a zárdának volt egykor főnöke Martinuzzi.

Emődtől északra tartva, jobbról a végtelen rónát látjuk, balról pedig erdős hegyhátak, szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett dombvidék kellemes

változatosságában gyönyörködünk. Itt tölgyerdők közepette fekszik *Tapolcza gyógyfürdő*, valamikor apátság, a hol a melegvizű *Héjő* ered. A félkör északi szélén, az *Avas* lejtőjén és alján, szürke házcsoportok, tornyok, füstölgő kémények bontakoznak ki a távol ködéből. Még *Csaba* és *Szirma* között rohan el a vonat, azután meglassítja futását; egy percre még bepillantást enged a diósgyőri völgybe és *Miskolczra* érkezve megáll.

*Miskolcz* a *Szinva*-patak szűk völgyének torkolatánál igen szépen fekvő város, közel 42,000<sup>3</sup> lakossal. Festői háttérét a mögötte emelkedő hegyek alkotják. Különösen szép a város déli oldalán az *Avas* nevű hegy, számos nyári lakással és borospincével. Az *Avas*ról szép kilátás nyílik magára a városra és környékére, melynek kereskedelmi fontosságát pezsgő élénkség jellemzi. Szabálytalan utcáin a nagyvárosias részlettől a falusi idillig minden árnyalatot megtalálunk.

A várost szép épületek díszítik. Ezek közül főképen az igazságügyi palota, ref. főgimnázium, a keresk. kamara palotája, a színház, az új köz-kórház, a katonai laktanyák és a régi, csücsives ref. templom említhetők. A ref. templom közelében van az avasi temető, a hol Borsod vármegye két kiváló szülöttének, *Palóczy Lászlónak* és *Szemere Bertalannak* sírját díszes- emlékoszlopok jelzik. A Fürdő-téren *Kossuth Lajos* szobra, a Nép-kerttel tőszomszédos *Erzsébetligetben* pedig *Erzsébet királyné* szobra áll.

*Miskolcztól* nyugatra, a *Szinva* völgyében, az állam tulajdonát képező nagyszabású *diósgyőri* vas- és aczélgyár-telep van, a hol már egész kis várossá szaporodtak a szabályos utczasorokban épült munkáslakások, igazgatósági épületek és más középületek. Az alkalmazottak a telepen minden közegészségi, jótékonyági és közművelődési intézmény áldásaiban részesülnek. Innen külön iparvasút visz a *parasznyai* kőszénbányákhoz, a honnan a telep kőszénzsükségletét nyeri. Ez a vasút a *pereczési bányatelepnél* 2-3 kilométer hosszú alagútban halad keresztül.

A *Szinva*-patak mentében csakhamar *Diósgyőr* községbe jutunk. Négy tornyú vára most romokban hever. Aljában meleg forrás fakad, melyet fürdői czélokra értékesítenek. Közeliében találjuk a diósgyőri papirgyárat, s ettől nem messze egy hajlitottfa-bútorgyár tanúskodik a vidék ipari szorgalmáról. *Diósgyőrtől* kezdve a *Szinva*-völgye egyre szűkül. *Alsó-hámor* közelében egy szép vizes elhagyása után a *Magyar-Tempének* is nevezett gyönyörű *hámori völgybe* érünk. Itt a *hámori tó*, a *Taj* vonja magára figyelmünket. Haragos-zöld színét a partjait szegélyező meredek hegyek erdőségeinek visszaverődésétől kapja. Itt van a tó közelében *Lila-füred* is, szebbnél-szebb villákkal.

*Miskolczra* visszatérve ismét vasútra szállunk és folytatjuk utunkat a megyének a *Tisza* után legnagyobb folyója, a *Sajó* széles völgyében. Több község érintése után vonatunkkal *Sajószentpéter* községnél állunk



MISKOLCZ.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

meg. Ennek a kis városnak jelentőséget adnak kőszéntelepei és palaczkgyára. A kőszénbányászat főhelyei *Radistyán* és *Parasznya*. Szentpétertől tovább folytatva utunkat, *Kazincz* és *Barczika* községeket érintjük. Itt az állami vaspályához mindkét oldalról iparvasút csatlakozik. Az egyik a kazinczi kőszénbányáknak, a másik a Szuha-völgyében fekvő *Rudóbányának* gazdag kőszén és vaskő termékeit szállítja ide.

Barczika elhagyása után a Bán torkolatánál fekvő *Vadna* községnél ismét megállunk, hogy onnan a Bán völgyét követő kocsútra térjünk. Az út erdős hegyek között kanyargósan vezet az egymást sűrűn követő



A SZINVA-PATAK VÖLGYE DIÓSGYŐRNÉL.

falvakon át délnek. A völgynek majdnem minden kiemelkedő ormán középkori várromok láthatók. Legérdekesebb valamennyi között a romjaiban is büszke *Dédesi-vár*.

Dédestől délnek folytatva kocsitunkat, s a regényes fekvésű Visnyó és Szilvás mellett elhaladva, *Apátfalvára* érkezünk. Ez utóbbi község kőedénygyáráról és régi apátsági templomáról nevezetes. Közeliében melegvizű források fakadnak. Innen az északnyugatnak haladó országút mentében csakhamar a lemezgyáráról híres *Nádasd* községet, a Bánréve felé vezető vasút végső állomását érjük el. Itt ismét vasútra szállva, a kőszénbányái és vasgyárai révén híressé lett Hangony-völgyben, a magyarországi vas- és aczelgyártás egyik gócpontját, *Ózd* gyártelepet tekintjük meg. Már messziről óriási kémények, füstgomolyok, az olvasztókból kitörő láng-

kévék, s kalapácsütések zaja figyelmeztet a hatalmas gyártelepre. A villamos hajtóerőre berendezett aczelgyár oly nagy mennyiségben gyártja az úgynevezett Martin-aczelt, hogy naponta 15—20 vagon rakományt szállítanak el innen. Ebből készítik a vasúti síneket. De készül itt egyéb is, kezdve a szegtől a legnagyobb géprészekig. Átlag véve 1800 munkást foglalkoztat a gyár, mely a Rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság tulajdona. A munkások nagyrésze, valamint az összes gyári tisztviselők is, a gyár mellett levő munkásgyarmaton laknak. A telep el van látva közjótékonyági, egészségügyi és közművelődési intézményekkel.

A vármegye északi része a Sajó legjelentékenyebb mellékvizének, a *Bódvának* környékéhez tartozik. Medrében és partja mentén számos meleg forrás fakad. Jókora széles völgyét a Szendrői-hegység mérsékelt emelkedései kísérik. A Bódva-völgyi vasút kiindulási állomásától, *Sajóecseg-től* északnak tartva, majdnem minden község mellett várromok és régi időkre emlékeztető jelek láthatók. Legnagyobb ezek között Edelény és Szendrő; mindkettő urasági szép kastélyal és parkkal. A Bódvától keletre a megye legészakibb részét beágazó hegyek vasérczekben gazdagok. A vasbányászatot főleg *Martonyi* község vidékén üzik.

#### ÉSZAKI MEGYÉK.

**Szepes vármegye.** A nagy Magyar-Alföldről a Sajó és mellékvizeivel (a Rimával és a Gölniczcel, meg a Tárcczával) egyesült Hernád bevezetnek az Északnyugati-Felföldnek nyugati részébe, hazánkban úgy természeti szépségekben, mint gazdasági életünkre nézve nagyfontosságú, s bányaművekben és ipartelepekben, valamint történeti emlékekben is egyik leggazdagabb vidékébe. A négy fő folyó, a Hernád, Poprád, Sajó és a Vág, mellékfolyóikkal szétosztják a vidéket, elválasztva egymástól a Kárpátoknak itteni lánczeit és csoportjait: a Magas- és Alacsony-Tátrát, a Lőcse-lublói hegységet, a Szepes-gömöri Érczhegységet, az Osztrovszki-Veport és a Beszkid-Babiagurát.

A Hernád völgyét követve észak felé, Felső-Magyarország egykori fővárosánál, Kassánál, elérjük a Kassa-oderbergi vasút kiinduló pontját. Ezen a vasúti vonalon másfél órai utazás után Margitfalunál érünk a Szepességre.

A Hernád mentét mindenütt követő vasúttól jobbra egymásután tűnnek föl a nevezetesebb pontok: Kluknó, a Csáky grófok szép fekvésű, négy saroktoronnyal ellátott kastélyával; Richnó, a huszsziták és az I. Ferdinánd és Zápolya János ellenkirályok közötti viszályban jelentékeny szereppel bírt várának maradványaival; továbbá ugyancsak a jobb

parton van a *krompachi vasgyár*. Néhány év előtt ezen a Krompach bányavároshoz tartozó telepen a Krompach-Hernádi vasműbányatársulatnak két pörkölő kemenczéje, két olvasztója és öntőműhelye évenként 60,000 mázsa nyersvasat és vasöntvényt állított elő. A régi vasgyárat a «Hernádvölgyi Magyar Vasipar-Részvénytársaság» egész gyárvárossá alakította át, mely 3000 munkást foglalkoztat, s évenként 500,000 mázsa nyersvasat és ugyanannyi hengerárút termel 12,000 lóerejű gőzgépeivel. Tovább haladva látjuk *Szepes-Olaszit*, részben még a román építészeti korból való katolikus templomával. Innen a Ribnicsek mentét követő szárnny-



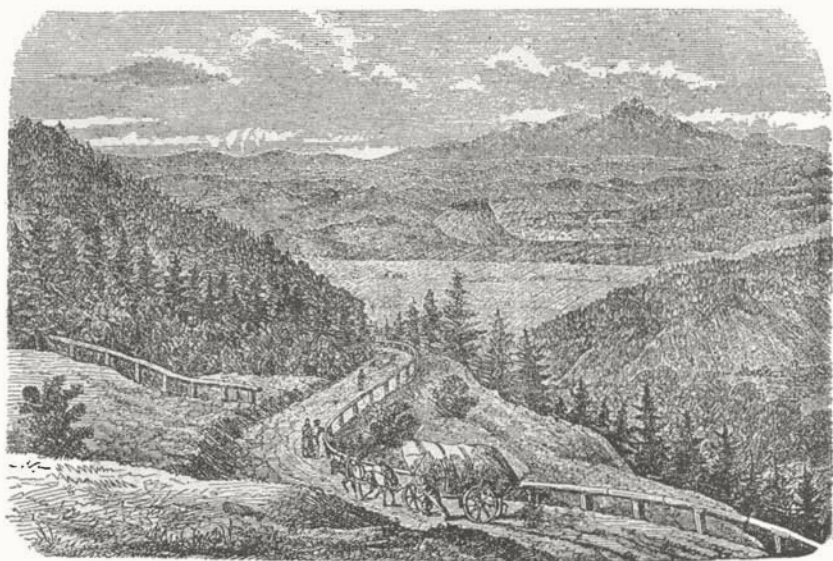
SZEPES-VÁRA.

vasúton *Szepes-Váraljára* menve, jobbra a Branyiszko-hegységnek szép flórájáról nevezetes Drevenyik nevű fensíkja terül el. Keleti oldalán van *Zsegra* község, régi templomával, mely Szent Lászlónak a leányrabló kunnal vívott párbaját ábrázoló freskójáról nevezetes. A Drevenyik északi csúcsán emelkednek *Szepesvár* romjai.

A várhegy északi oldalának alján visz az út Sárosmegye felé. Balra látszik Csáky Albin grófnak *Szepes-Mindszenti* kastélya, tágas és szép parkjával, gazdag könyv-, levél-, kép- és fegyvertárával, valamint nagy műbecsrel bíró régiségeivel. *Korotnok* községtől merész kanyarulatokban vezet föl az országút a tulajdonképeni *Branyiszkóra*, melynek tetején az 1848/49-iki hős honvédeknek dicsőségét hirdető obeliszk áll. A Bra-

nyiszkó-hegység nyugati lejtőin kizárólag tót lakosságú jelentéktelen községek vannak.

*Szepesváralja* nyugati oldalán, a Szepesvárral szemben emelkedő dombon van *Szepeshely*. A kőfallal körülvett kis községnek egyetlen utcáját a szepesi káptalan kanonokjainak lakásai és a papnevelő intézet alkotják. A domb tetején van az 1776-ban Mária Terézia királynő által alapított szepesi püspökségnek székháza és vele szemben a székesegyház. Nevezetesen e templomban a XIV. századbéli szárnyas oltárok és egy 1317-ből való tempera-falfestmény. Az 5 méter hosszú és 2 méter magas kép a rozgonyi csatának emlékére készült, melyben Róbert Károly a szepesi



A BRANYISZKÓ-HEGYSÉG.

nemesek és szászok segítségével Csák Mátét legyőzte, s azt a jelenetet ábrázolja a mint Szent István a Boldogságos Szűznek följánlja a magyar szent koronát.

Szepesváraljáról az út a Görgey-család ősi fészken, *Görgön* át vezet, a hol a XIV. századból való csúcsíves templom mellett hatalmas parkban épült Csáky Vidor grófnak új kastélya. *Lőcsére* érve, meglep a magasabb emelkedésekkel körülvett dombon épült város ódonszerűsége. A régi kőfalakkal és bástya-tornyokkal kerített városba a «felső kapu» nyílásán jutunk be. Főtere, a régi «Ring», a középpont. Itt vannak a régi középületek: a XIII—XIV. századokban gót stílusban épült Szent Jakab-templom, csaknem páratlan nagyságú főoltárával, a Szt. Péter és Pál-oltárral, a Hunyadi

Mátyás és II. Ulászló oltáraival, freskóival és a városi tanácsurak székeivel. A templomtól délre van a városháza. Az ehez csatlakozó, olasz renaissance-stílusú harangtorony a XVII. század elejéről való. A bazilikamódorban épült új ág. ev. templomban gazdag régi könyvtár van. A «Ring» házait már modernizálták, de egyes részletek mutatják, hogy egykor a gótika uralkodott rajtuk. A XVI—XVII. századok renaissance házépítésének, s egyszersmind a régi kereskedő-házaknak szép példányai a Teöke, Spillenberger és Thurzó házak. Ezt az utolsót mostani tulajdonosa, Csáky Vidor gróf, régi sgraffito díszítésével egykori fényébe helyezte vissza.



A LŐCSEI FŐTEMPLOM ÉS VÁROSHÁZ.

Helyenkint vannak még úgynevezett «lábas házak» is. A *Ring* északi részén áll a vármegyeháza, s előtte a sétatéren az 1848/49-iki szepesvármegyei honvédek emlékére emelt művészi kivitelű honvédszobor. A falakon kívül épültek újabb időben az állami főreáliskola, az állami felsőbb leányiskola, a törvényszék, a nagy katonai laktanyák és a szeszfinomító. A mintegy 9000 lakosú városka, 3 középiskolája és a sok állami és megyei hivatal hatása alatt erősen magyarosodik. Határában van az újabban alapított *Lőcse-fürdő* nevű hidegvízgyógyintézet.

Lőcséről a helyi érdekű vasút fél óra alatt *Iglóra* visz. Igló egykor a Zsigmond király által elzálogosított, de Mária Terézia királynő által

visszaszerzett 13 város és 3 korona-uradalomból 1772-ben alakított «szepesi XVI városi grófság»-nak székhelye volt. Mint ilyen és egyszersmind jelentékeny bányászatot űző város, megtartotta élénkségét. Az ág. ev. főgimnázium, állami tanítóképző, polgári fiú- és leányiskola, állami faipariskola, a Kassa-oderbergi vasút internátusa, mind díszes épületekben vannak elhelyezve. Ipartelepei: pamutszövő-, gipsz-, keményítő-gyárak, műmalom, dobozgyár, ipari és világítási czélokra berendezett villamos telep, valamint haltenyésztő emelik forgalmát, a mihez nagyban hozzájárul a várostól kocsin félórajárásra levő élénk nyaraló-telepe: *Igló-füred*.



A THÚRZÓ-HÁZ ÉS A HONVÉDEMLEK LŐCSÉN.

Iglóról Poprád felé haladva, utunk egy történetileg érdekes területen visz keresztül. Ez a «*X lándzsások széke*», mely «Kis-Vármegye» néven, külön közigazgatási terület volt egészen 1802-ig, a mikor Szepes vármegyébe olvasztották be. Ugyanezen a dombvidéken, annak keleti részén volt a 13 szepesi városnak 1412-ben történt elzalogosítása után a 24 szepesi várostól hazánknál maradt «*11 szepesi városi grófság*», melynek főhelye volt *Csütörtökhegy*, a hol hazánk egyik legszebb, újabban restaurált csúcsíves építménye van: a régi templom oldalfalához épített Zápolya-féle kettős kápolna.

Mielőtt Iglóról Poprádra érnenk, *Káposztafalut* elhagyva, a vasút mentén balra levő dombok szakadékan keresztül megpillantjuk *Savnik* várkastélyt. Délkeletre, Letánfalu határában, van a Hernád jobbpartján meredeken emelkedő hegyen a «*Menedék-kő*» (*Lapis refugii*), a hol

a tatárok elől 1240-ben oda menekült szepesi szászok erősséget és kolostort emeltek. A kolostornak ma már csak a romjai vannak meg.

Poprádra érkezve, egész föntségében tárul elénk a Poprád völgye fölött a Magas Tátra felséges panorámája.

A Menguszfalvi völgyben levő poprádi tóból előtörő Poprád-folyó a hasonló nevű városnál eddigi északnyugati irányát északkeletire változtatja, s ebben az irányban halad végig a Szepességen. Majd elhagyva ezt, átmegy Sárosba; de egy nagy kanyarulat után még egyszer visszatér szülőföldje szép határához, mielőtt végképen elhagyná hazánkat. Ez az egyetlen nálunk eredő folyó, a mely idegenbe viszi hullámaint. Útjában balról fölveszi a Magas-Tátra völgyeibe vezető Felka, Tarpatak, Kőpatak, Fehérvíz és Béla patakokat, valamint a Magurából lejövő vizeket, jobbról pedig a Lőcse-lublói hegység patakjait, közöttük a Leibiczet.

A lankásan emelkedő vidékkel körülvett, meglehetősen széles, helyenkint lapályos völgynek délnyugati részében van az *öt város*: Poprád, Felka, Szepes-Szombat, Sztrázsa és Matheócz. *Poprádra* érve, a Magas-Tátra fürdői és nyaralótelepeinek kiinduló pontján vagyunk. Itt van a turisták kedvelt állomása a

Husz-park, a honnan minden irányba a legkényelmesebben lehet eljutni.

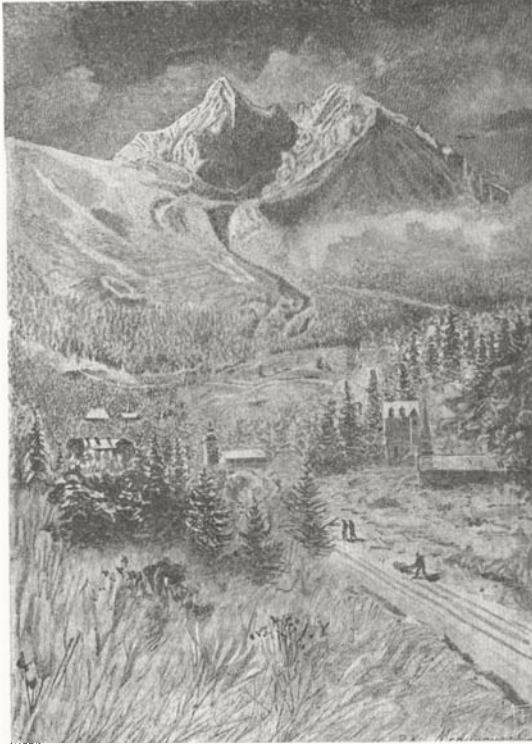
A Magyarországi Kárpát-Egyesületnek Poprádon levő díszes múzeumát nemcsak azért érdemes megnézni, mert ott egybegyűjtve és szépen rendezve találjuk a Tátravidék állat-, növény- és ásványvilágát és őskori leleteit, hanem a Magas-Tátra egész hatalmas láncolatát sehonnan sem lehet oly teljesen áttekinteni, mint a múzeum ablakaiból. A városnak r. kath. templomát középkori falfestményeivel és a harangtornyot is érdemes szemügyre venni. *Felkán* a Krompecher-testvérek turista-telepe kedveltség dolgában vetekedik a Husz-parkkal. A Tátra-Múzeumnak szép gyűjteménye van, a r. kath. templomnak ezüst szentségtartója pedig hazánkban a legritkább szépségű ötvösműremek. *Szepes-Szombatnak* r. kath. tem-



A CSÜTÖRTÖKHELYI ZÁPOLYA-KÁPOLNA.

ploma és harangtornya szintén becses műemlékek. *Matheóczon* nagyforgalmú bádógárú- és bőrgyár van.

Poprádról indul ki a Poprádvölgyi-vasút, melytől keletre a Lőcse-lublói hegység lejtőin apróbb régi városok vannak. *Nagy-Lomniczon* a Berzeviczy-család régi kastélya mellett áthaladva, *Késmárkra* érünk. Ez a Szepességnek ez idő szerint legélénkebb iparos városa. Vannak vászon-, fehéritő-, posztó-, ablakredő-, serfőző- és keményítő-gyárai; legnagyobb az

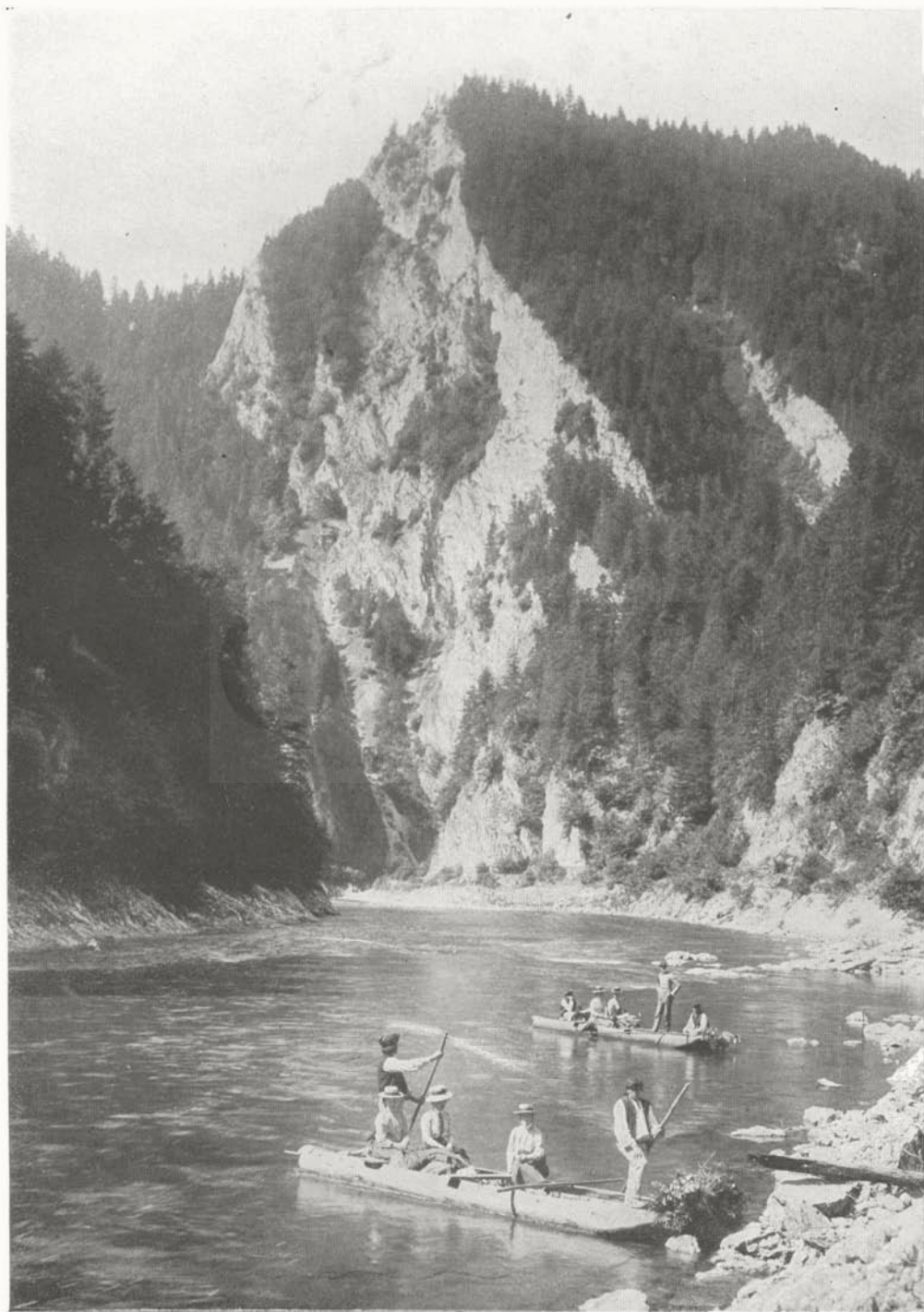


TÁTRA-LOMNICZ.

560 munkást foglalkoztató Wein-féle damaszt-vászon-gyár; állami középipariskolája kiváló. A város hajdan egyike volt a szepesi városoknak. Később királyi várossá lett és mint ilyen, falakkal vette magát körül. Északi oldalfalánál emelkedett idővel a késmárki vár, mely a Zápolyák és a Tökölyek birtoka volt. Nevezetességei a XV. század végén épült csúcsíves róm. kath. templom, régi keresztelő medenczéjével, továbbá az ugyanazon századból való tornyos városháza, az evangélikusoknak 1717-ben fából, görög kereszt formájára épített temploma, az új templom, melybe Thököly Imre hazahozott hamvait helyezik el, és az ág. ev. kollegiumnak 20,000 kö-

tetnyi könyvtára. Utunk tovább *Nagy-Őr* községen át a Gradeczi Stan-sich Horváth Gergely által a XVI. század végén épített kastély mellett vizs el.<sup>3</sup>Csakhamar *Szepes-Béla* tűnik élénk, melynek lakói élénk szövőipart űznek. Van állami dohánygyára, serfőzői, híres borovicskafőzője és keményítőgyára. Határában, a Magas-Tátra aljában van *Barlangliget* nyaraló.

Majd ismét más történeti emlékü talajra, a *szepesi koronauradalmak* területére érünk. Itt vannak: *Pbdolin*, *Gnézda* és *Lubló*. Már a nevük is mutatja lengyel eredetüket. Főhely volt itt *Lubló*, ma is lakható állapot-



DUNAJECZ.

OSZK

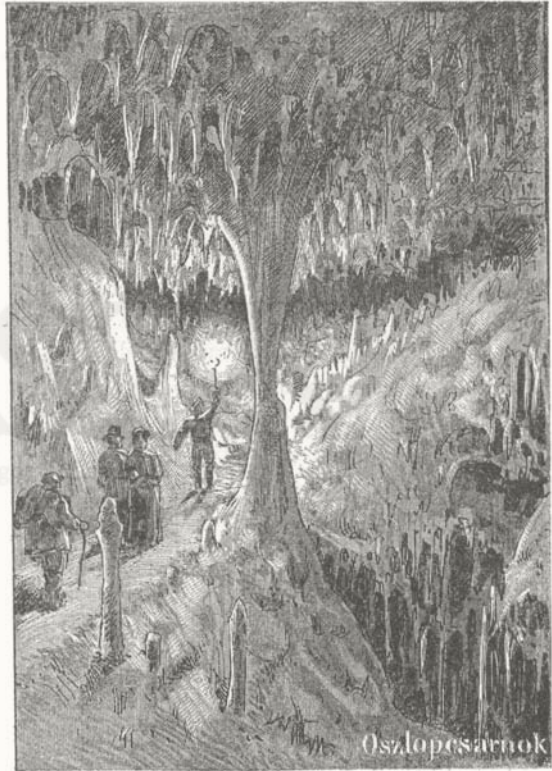


Országos Széchényi Könyvtár

ban levő várával, a mely 1412-től 1772-ig az elzálogosított terület lengyel kormányzójának — sztaroszták — székhelye volt. Közel van hozzá a kies fekvésű, vasas vizéről nevezetes *Lublófürdő*.

A Poprád, Dunajecz, Bialka és Béla folyók völgyeitől határolva emelkedik a Szepesség északnyugati részét betöltő felföld, a *Szepesi-Magura*. A középponti Kárpátoknak ezen legkeletibb része a Poprád felől hirtelen emelkedik, s egyes csúcaiban megközelíti az 1200 métert. Déli lejtőjén nagyobb községek vannak. Északi részének vizei a Dunajeczbe folynak. Ezeknek egyike, a Rieka, alkotja az ófalvi völgyet, melynek északi végén a galicziai Czorsztynnal szemben a Dunajecz jobb partján emelkedik

*Nedecz- vagy Dunajeczvár*. Ulászló lengyel király 1412-ben itt fizette le az elzálogosított szepesi területért megállapított zálogösszeget. Az egykori királyi várat 1589-től a Palocsay-Horváth család bírta, ma ennek leányágon való utódjáié, az alapi Salamon családé. A Gnédától a Dunajeczhez vezető országút végső pontján elérünk a már messziről előtűnt, elragadóan szép sziklacsoporthoz, melyek között a Dunajecz



A SZEPESBÉLAI CSEPPKÓBARLANG.

zúg keresztül. Legföltűnőbb itt a hatalmas bástyaival és ormaival messzire ellátszó *Koronahegy*. Ennek aljában van az 1319-ben alapított Karthauzi kolostor, az ú. n. *Vörösklastrom*, mely ma az eperjesi püspökség és káptalan tulajdona, a *Koronahegy-fürdővel*. Ez a kies fekvésű fürdő kiinduló pontja a Dunajecz vadregényes áttörésén a galicziai *Szczawnicza-fürdő*be vezető útnak, melyet a vidék látogatói rendszeren tutajon szoktak megtenni.

Szepes vármegye északnyugati részén, Liptóba is belenyúlva, terül el a *Magas-Tátra* hatalmas tömege.

A Magyarországi Kárpát-Egyesület Poprádon levő múzeumának ablakaiból nézve, a Magas-Tátra az égbe meredő csúcsok és ormok hosszú láncolatának látszik és a lipitói Krivántól egészen a bélai mészkő-alpokig áttekinthető. Meglepően szép látvány tárul itt elénk. A Poprádtól lassan emelkedő vidéket termékeny szántóföldek borítják, melyek között számos község tornya emelkedik; a hegység lábát borító haragos-zöld fenyvesrengetegből pedig hirtelen, úgyszólván átmenet nélkül tör ég felé a kopár sziklaóriások láncolata, helyenkint örök hóval telt mélyedéseivel és szakadékaival. Derült időben kékesszürke fény árasztja el a hatalmas lánczot, csak olykor-olykor ütközik bele egy-egy felhő. Ha a hegyóriások füstölögni kezdenek, sűrű gomolyokban szállnak föl belőle a felhők, eltakarva derekukat, de magas csúcsaik a naptól bearanyozva büszkén emelik fejüket a felhők fölé. Legmegkapóbb napkeltekor a Magas-Tátra panorámája, mikor a Poprád völgye még teljes sötétségben van, s a hasadó hajnal rózsaszínűre festi a legmagasabb csúcsokat.

Az előtérben a nagy tömegű tompa *Szalóki-csúcs* (2453 m.) áll, mely közelsége miatt legmagasabbnak látszik. Ettől északkelet és délnyugat felé meghajlik a láncz. A hajlástól északnyugatra emelkednek a Lomniczi, Késmárki és Hunfalvi, délnyugatra pedig a Ferencz József- vagy Gerlachfalvi-csúcs; majd távolabb a Csorbai-tavat uraló Tupa és végül a Kriván. Az előtér csúcsait mélyen benyúló völgyek és az ezek között előre nyomuló gerinczek választják el egymástól, melyeknek háttéréből a Tengerszem-csúcs, a Jégvölgyi-csúcs, a Bibircs, a Karbunkulus-torony és más óriások ütök föl a fejüket, melyek a távolból nézve egyetlen lánczba folynak össze.

Ha hazánknak ezt a nagyszerű hegyvidékét részleteiben át akarjuk kutatni, azt legezélszerűbben Tátrafüredről tehetjük. Poprádról az új olcsó és czélszerű mótros kocsikkal Felkán és Nagy-Szalókon áthaladva, utunk előbb szántóföldek között, majd nyílegyenesen a fenyvesek között visz, de egy hirteleni kanyarulattal egész elragadó szépségében áll előttünk *Tátrafüred*, vagy a hogy ma rendszeren nevezik: *Ó-Tátrafüred*. — Ezt a nagy-szalóki csúcs aljában 1017 méter tengerszín fölötti magasságban levő, mindinkább és méltóan emelkedő nyaralótelepet 1797-ben gróf Csáky István alapította a «Csáky-forrás» környékén épített három kis lakóházzal s egy kisdud kápolnával. Jelenlegi tulajdonosa, a Szepesi Hitelbank, költséget nem kimélve kiépíttette, úgy hogy ma mintegy 30 nagy lakóház és minden kényelemmel berendezett szálló van benne. Innen indul ki a Magas-Tátra lábánál északnyugatra a Javorináig vezető *Mária Terézia-út*, délkeletre pedig a Csorbai-tóig a *Klotild-út*, mindenütt érintve a magas hegység belsejébe nyíló völgyeket. A kirándulók kényelmére kocsik és háttas lovak mindig elegendő számban állanak rendelkezésre, s a



FRANKLIN. T.

A MAGAS TÁTRA POPRÁD FELŐL.

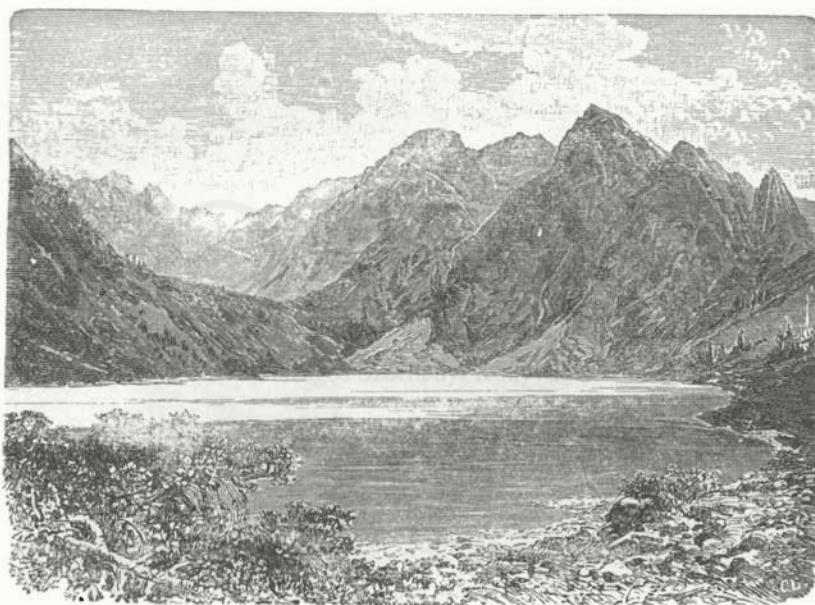
OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

gyalogosok részére a Magyarországi Kárpát-Egyesület minden irányban gondoskodott lehetőleg jó gyalogösvényekről, a melyeknek mentében föliratos táblák és színjelzések mutatják a helyes irányt. A turista-út környéke már csaknem összefüggő villatelep.

Ó-Tátrafüredről legkedveltebb, mert igen háladatos a kirándulás a *Tarpataki-völgybe*. Lassú emelkedéssel gyalog egy óra alatt fölérünk az 1280 m. magas *Tarajkára*, az egykori tarpataki glecser oldalmorénájára. A tarpataki szálló erkélyéről nagyszerű kép tárul elénk. Mélyen alattunk zúgva tör át az összehalmozódott sziklatömbökön a Tarpatak, s jobbra kiszélesedő völgyével messze kilátást enged a Poprád völgyébe és a



TENGERSZEM A KÁRPÁTOKBAN.

Lőcse-lublói hegyvidékre. Előttünk, a patak túlsó oldalán, egész méltóságában mered égnek a 2634 m. magas *Lomniczi-csúcs*. A völgybe leereszkedve, a Tarpataknak szikláról-sziklára zúgva ömlő vizeséseihez érünk. Beljebb hatolva a Tarpatak-völgyben, a sok évezredes rombolásnak nyomait látjuk az egymásra halmozott óriás sziklatömbökben. A *Zerge szállóval* szemben a 40 méter magasból aláhulló óriás vizesésben gyönyörködünk; mellette visz föl az út a *Kis-Tarpataki völgybe*, melynek virágos terén végig menve, egy 400 méter magas fal elé jutunk; ennek törmelékes oldalán fölkapaszkodunk és előttünk van az *Öt-tó*, a hatalmas *Jégvölgyi-csúcs*csal. Innen jobbra térve és a *Lomniczi-gerinczen* végig

haladva, a *Lomniczi-csúcsra* ér a szédítő meredektől vissza nem riadó turista, ki azoknak keskeny párkányán helyenkint csak lánczokba kapaszkodva mehet át. Ennél valamivel könnyebb az út a szintén szép kilátással jutalmazó *Nagyszalóki-csúcsra* (2453 m.).

Ó-Tátrafürednek közvetlen közelében van a *Szép kilátás* v. Tátra-kilátó, a honnan sűrű fenyvesen keresztül mintegy 15 percnyire van *Alsó-Tátrafüred*, a késmárki bank által 1881-ben alapított nyaraló telep. Innen indul ki a Mária Terézia-út. A zúgó Tarpatakon áthaladva, a hol a



RÉSZLET A TARPATAK VÖLGYÉBŐL.

Lomniczi-csúcs előhegye hirtelen megszakad, a hegy lábánál van a kereskedelmi ministerium kezdeményezésére és támogatásával keletkezett új nyaraló telep, *Tátra-Lomnicz*, a honnan felséges kilátás nyílik. Az ide tartozó Nagy-Lomnicz község tágas rétségén van az újabb időben divatba jött lomniczi löverseny-pálya. A Mária Terézia-úton tovább *Matlárháza*, ettől keletre *Tátraháza* nyaralótelep következik. Ezután a *Bélai mészkhavasok* aljára érünk, melyek derékszög alatt csatlakoznak a Magas-Tátra gránittömegeihez. A hegység aljában van Szepes-Béla városnak kies fürdő- és nyaralótelepe: *Barlangliget*, melynek nevezetességei az *Alabastrom-*

*barlang* és a szép képződményekben gazdag *Csejegőkő-barlang*. Innen az út a Béla-patak völgyében lassú emelkedéssel halad északnyugati irányban a *Zsgyár-hágóra*, onnan pedig le a Javorinka és Bialka völgyeibe Galícia felé. A határhoz közel van *Javorina* község, Hohenlohe herceg nagy uradalmának középpontja. Az uradalom leginkább vadászterület, a hol a nagyon ritkuló zergét gondos védelemben részesítik. Javorina közelében van a *Hátsó-Rézaknák* völgye és a Magas-Tátra legnagyobb és legszebb völgyeinek egyike, a hazánk és Galícia között vizszályt okozott *Halastóból* eredő Bialka által alkotott *Poduplaszki-völgy*.



A FELKAI-TÓ ÉS A VIRÁGOSKERT.

A magas hegységnek belsejében vannak elrejtve a Magas-Tátra gyöngyei, a tengerszemeknek is nevezett tavak. Galiciában a 34 hektár területű és 78 méter mélységű *Nagy-tó*, a határon a *Halastó*, hazánk területén pedig a *Poprádi*-, *Felkai*- és más tavak. Legnagyobb részben ezekből erednek a Magas-Tátra már említett kisebb-nagyobb folyói is, a melyek a hatalmas hegységbe mélyen benyomuló szebbnél-szebb, hol szelíd, hol vadregényes völgyeket alkotják.

A hegység belsejéből, a Tengerszem-csúcstól, a Menguszfalvi-völgyön át leszállunk ismét a hegy lábához, a melynél a Klotild-útra jutunk. A hol ezt elértük, onnan nyugatra, a közeli Mlinicza-patak hídján túl már csak egy jókora domb választ el a Liptómegyében levő gyönyörű *Csorbai*-

tótól. A Menguszfalvi-völgy nyílásától keletre a Poprádhoz érünk, melynek völgye fölvezet eredetéhez, a Poprádi-tóhoz. A Klotild-út középső szakaszán van *Felső-Hági*, ma már a hozzá tartozó erdőterülettel együtt szintén Hohenlohe herceg birtoka, a ki ott a Máriássy Ferencz által alapított telepet kibővítette. A Ferencz József-csúcs aljában a Felkai-völgy morénájának lábánál van a *Széplak*nak nevezett nyaralótelep. Innen indulnak a turisták a dűsan tenyésző havasi virágairól elnevezett Virágoskertről, a Felkai- és a Hosszú-tavakról, valamint a merész hajlású Gránátfalról nevezetes Felkai-völgybe és más csúcsokra. Széplakról csakhamar elérjük *Uj-Tátrafüredet*, az Ó-Tátrafüred közvetlen szomszédságában alapított és minden kényelemmel berendezett szép fürdőtelepet, mely téli tartózkodásra is alkalmas.

A Magas-Tátra elragadó szépségeit toll nem képes leírni. Világlátott emberek, földünk egyik legszebb hegyvidékének mondják. Hírneve mindinkább emelkedik, de sajnos, inkább csak a külföldiek előtt, a kik sűrűn látogatják.

A Hernád és a Margitfalunál beléömlő Gölnicz-folyó völgyei egy keletnyugati irányban hosszan húzódó hegyvidéket zárnak körül. Ez a *Szepesi-Érczhegység*, melynek az Iglórol Rozsnyóra vivő országút mentén levő völgyek által határolt keleti fele a tulajdonképeni bányavidék.

Már Margitfalunál érczpörkölők fogadnak. Innen indul ki a gölnicz-völgyi vasút, melyen Jekelfalun át *Mária-Hutára* érkezünk. A jelenleg Frigyes királyi herceg tulajdonában levő telepen évenként 6—7 millió kilogramm vasérczet pörkölnek meg és azt innen a sziléziai vasgyárakba szállítják. Ezt a tömérdek érczet leginkább a szomszéd *Zakárfalu* bányatelep szolgáltatja, melyet Mária-Hutával az érczek szállítására szolgáló fogaskerekű vasút és sodronypálya köt össze.

Mária-Huta után *Gölniczbánya* következik. A hajdan nagyhírű bányaváros, a bányagrófság székhelye, a bányászat terén ma csekély jelentőségű. 50 bányája közül ma csak a Frigyes kir. herceg uradalmához tartozó 14 vas-, réz- és fakó-érczbánya van mivelés alatt. A város most inkább vasiparáról nevezetes, mely öt lánc-, vas- és szerkovácsárú gyárban néhány száz munkást foglalkoztat. A város közelében van a Zápolyák és Thurzók egykori várának romja, mellette pedig, széltől jól védett helyen alapította a város *Thurzó-Füred* nevű kies nyaraló- és fürdőtelepet.

A Gölniczbe ömlő Szomolnok-patak torkolatánál van Szepes-Remete, honnan a vasút a Szomolnok-patak mentén vezet Szomolnok-Hutára. Ez ma jelentékenyebb hely, mint a hajdan híres bányaváros *Szomolnok*, a hol most 2600 lakos közül az állami dohánygyár 900 munkást foglalkoztat. Szomolnok-Hután egy bányarészvénytársaság főleg vaskovandot aknáz, s azzal számos bel- és külföldi gyárat lát el évenként mintegy

700,000 korona értékben. Szepes-Remetéről a Gölnicz völgyén haladva *Svedlér*, majd *Merény* bányavárosokat találjuk; a lakosok itt is inkább vasiparral foglalkoznak, mint bányászattal. Merényhez közel van a Szepességnek jóhírű hidegvíz-gyógyintézete, a hatalmas fenyvesek között levő *Feketehegy*.

A Hernád és Gölnicz között kiemelkedő hegycsoportoknak leginkább orosz ajkú lakói túlnyomóan bányászok. A Margitfalú és Krompach között levő *Istvánhuta* már beszüntette üzemét, a hol a nemes érczetek galvanoplasztikai úton választották ki. Markusfalú állomásról keskenyvágányú bányavasutak mennek *Kotterbachra* és *Porácsra*, *Bindtbányára*, *Rosztokára*, s az itt levő bányatelepekből a markusfalvi pörkölőkbe szállítják az érczetek. *Igló* város nem tartozott ugyan a felsőmagyarországi bányavárosok közé, de mindig nagy bányászata volt és ma is 50 kisebb-nagyobb réz-, ezüst- és vasbánya van az Érczhegységre támaszkodó határában mivelés alatt. *Igló* volt hosszú időn át a «Felsőmagyarországi Bányapolgárság Szövetkezetének» székhelye. A bányakapitányság most is ott van.

A Szepesi-Érczhegységnek *Iglótól* nyugatra, a Hernád és Gölnicz forrásáig terjedő része, a hol a Királyhegygyel érintkezik, gyéren lakott erdőterület.

Szepes vármegye történeti és néprajzi szempontból is egyike hazánk legérdekesebb vidékeinek. 3668 km<sup>2</sup> területen 171,000 lakosa van.

A lakosságnak eredete, s ennek folytán néprajzi jellege is igen változatos. Az ősi *magyar* elem a lándzsás községekben egészen eltótosodott, s ma néhány ősrégi szepesi nemes családon kívül, az újabban betelepült nemesség és a városoknak erősen magyarosodó lakossága képviseli. A németiség két főcsoportra oszlik, a *szászok* és a bányavidéki *gründler*ek utódaira, a kik egymástól eltérő dialektusokat beszélnek. Nyelvüket nehezen érti meg az irodalmi nyelven beszélő német. A Szepességnek *szláv* ajkú lakóit 4 főcsoportra oszthatjuk. A keleti részekben lakó tótok a sárosival azonos nyelvet beszélnek. Lőcsétől északra és *Iglótól* délkeletre, továbbá a Magura keleti részén több orosz község van, különféle tájszólásokkal. A megye délnyugati részén lakó tótoknál már erősen megérzik a Liptó-gömöri nyelv, míg a Magura nyugati felén az úgynevezett «Goraly» lengyel dialektusnak van nagy hatása a tótra.

A szepesi embert, de főképen a német elemet, kiválóan jellemzi a munkásság, s a józan erkölcsös élet. Ez azonban újabb időben a tömeges amerikai kivándorlás és még inkább a szaporodó fürdő- és nyaralótelepek hatása következtében erősen hanyatlik.

A vasutak által előidézett gyors forgalom több kereseti ágat csaknem egészen megszüntetett. Így az egykor híres szepesi vászon- és posztószövések immár a házi szükségletet is alig fődözi. A kisiparnak pangása szülőföldjé-

nek elhagyására késztetni a szepesi városok népét. Nagyon elősegíti ezt a sok középiskola, s az ezekből kikerülők felsőbb tanulmányaik elvégzése után mint igen szorgalmas és képzett emberek előkelő állásokban mindenütt, még külföldön is föltalálhatók. Helyüket a falvakból bejövő, leginkább tót származású és kevésbé képzett iparosok foglalják el. Ez magyarázza meg, hogy az egykor virágzó német városok tót falvakká hanyatlanak.

Építészeti műemlékekben igen gazdag a Szepesség, de azoknak fentartására a szegényedő községek nem képesek. A városi polgárság egykori gazdagságának emlékéül egyes vagyonosabb családok birtokában ma is vannak régi ötvös- és más műtárgyak, a melyekhez dicséretre méltó kegyelettel ragaszkodnak. A lakóházak ősi építésmódja a városokban ma is fölismerhető a keskeny, hosszú háztelkeken, az utcára néző 3 ablakkal és messzire kinyúló ereszcatornával. A nagyobb városokban ez is mindjobban helyt ad a modern építkezésnek, úgy hogy ma holnap már csak emlékekben fognak élni a régi lábas (árkados) polgári házak.

Gömör vármegye (4289 km<sup>2</sup> területen 183,000 lakossal) egészben hegyvidék, melyet a Sajótól az Ipoly és Garam völgyéig elterülő egészében *Gömöri-Érczhegységnek*, vagy másképen *Osztrovszki-Vepor-hegységnek* neveznek. Ennek a hegyvidéknek északi részéből legyező-alakban futnak össze a *Sajó* és mellékvei, továbbá a *Rima*. Ezeknek hosszú völgyei erősen tagolják a hegyvidéket, a mely északról délre húzódó láncokban, délfelé mindinkább lejtősödve megy át a Rima alsó folyásánál és a Sajóval történő egyesülésénél levő tágas lapályba.

A megye északkeleti részén van a Szepes-gömöri Érczhegység. Ehez csatlakoznak északnyugaton a *dobsinai* hegyek, az 1275 méteres *Szmrecsínkával*. A Sajó és a Garam forrásvidékétől egy nagy lánc húzódik délkeletnek, melyen a *Sztolicsna* (1480 m.) és a nagy-röczei *Kakas* (1411 m.) uralkodnak. A Kakas-hegynél a Csetnek-völgye kettéosztja a láncot. A keleti rész a Csetnek és Sajó közt Rozsnyóig húzódik le. Innen délnyugatra a Sebespatak, Sajó és Csetnek völgyei által körülzárva emelkedik ki a *pelsücsi fősík*. A főlánc a Murány és Sajó összefolyásánál Beretke mellett végződik. A Murány és Túrócz völgyei közt egy, az előbbivel párhuzamos lánc Sajó-Gömörön átul megy át a lapályba. A Túrócz és Rima forrásvidékei között vannak a tiszolczi hegyek, az 1117 méteres *Tersztye*-csúccsal, a honnan a Balog által elválasztva ismét két lánc húzódik a Rima alsó völgyében levő széles síkságig. A Rimától nyugatra a *Vepor*-hegység nyomul be Gömörmege területére, a hol északnyugaton a magasan kiemelkedő *Murányi-fősík* uralkodik, tőle nyugatra lehúzódik a hegység egészen a Rimába siető Gortva-patak völgyéig.

A megyét így beágazó Osztrovszki-Vepor-hegységen kívül még három hegyvidéknek részeit találjuk Gömörben. Északon, a Garam felső

völgyének jobb oldalán, az *Alacsony-Tátra* hatalmas láncza emelkedik meredeken a *Királyhegy* (1943 m.) és az *Orlava* (1841 m.) csúcsokkal. A Sajó völgyétől keletre a *Tornai-mészköhegység* van a *Sziliczei-főnsíkkal*. Délen a Mátrának része, a *Medves*, nyomúl be a Rima-Sajó völgyéig.

Borsodból a Sajó völgyén vezet be a Miskolcz-Bánréve-füleki vasút-vonal. *Putnok*nál széles és termékeny lapályra érkezünk, melyen *Bánréve* vasúti csomóponttól a Sajó kies völgyén visz föl Dobsináig a vasút. Utunktól jobbra van a Tornai-mészköhegység többnyire jelentéktelen falvaival, a melyek között *Aggtelek* és *Szilicze* nevezetesek. Az elsőnek határában van a közönségesen «Aggteleki barlang» néven ismert Baradla, egyike Európa legnevezetesebb cseppkő-barlangjainak. Főágának hossza 5797, mellékágaié 2683 méter. A Magyarországi Kárpát-Egyesület a bar-



A TORNAI MÉSZKÖHEGYSÉG.

langba kényelmes új bejárót készítettett. A pelsüci vagy a tornai vasúti állomásokról csak kocsin lehet a jókora távolságra levő barlanghoz eljutni, a mi nagyon megnehezíti ennek a ritka természeti csodának látogatását. A költségért és fáradságért azonban a látottak bőségesen kárpótolnak. A Pitvarból a Temetkezési-folyosón át a Csontházba jutunk. Ezeket a neveket a helyiségek nem ok nélkül kapták. Itt fedezte föl báró Nyáry Jenő a nagyhirű őskori temetőt. Itt ered az egész barlangon átfutó Acheron, mely a Styx-szel egyesül. A Mózes oltára, a Nagytemplom, a Szószék, a Kis-templom, a Virágoskert, a Nádoroszlop és a többi részletek mind megkapóan szépek. Kár, hogy a fáklyafüst már sokat elrútított. Nem messze innen, Szilicze község mellett, van a ledniczei jégbarlang, melynek jéggé fagyott vizeséseit és a falakról lefüggő jégképződményeit vajmi kevesen nézik meg.

A Sajó széles völgyében *Hawa* községen át, a hol Tompa Mihály sokáig volt pap és a hol hamvai is nyugosznak, *Tornaljára* érünk. Ez egyik főhelye a Sajó-völgynek. Szomszédja *Sajó-Gömör*, polgári iskolával; a hagyomány szerint itt kapálta versenyt a szőlőt Hunyadi Mátyás király a magyar urakkal, hogy megértesse velük a munka nehézségét és becsét. Itt született II. Rákóczi Ferencz híres hegedüse, Czinka Panna. A Tornaljáról kiágazó országút a Szentmiklóssyak kastélyával és diszkertjével ékes *Bején* keresztül a Túrócz völgyébe és több kisebb községen át *Ratkó* iparos nagyközségbe vezet. Közeliében van a *Ratkói-hegység*



AZ AGGTELEKI BARLANG BEJÁRATA.

középpontja, a *Vashegy*; itt már bányavidéket értünk el. A Vashegy körül levő községek lakói túlnyomóan bányászok.

Tornalján túl *Berelke* mellett torkollik a Sajóba a Murány. A Murány-völgyben van *Jolsva*, az ősi Jolsvay-család és most a Koburg hercegi család birtoka. Egykori vára rom. Régi városháza és a hajdani templárius kolostor helyén épült kastély, a melyben Széchy Mária két menyegzőjét tartotta, nevezetesen. Van szeszgyára, pokróczipartelepe, siketnéma intézete, kereskedelmi és nőipariskolája, s egy kis fürdője.

Innen *Chizsnyót* a Heinzelmann-féle vasgyárral elhagyva, *Nagy-Rócze* rendezett tanácsú város, a tót nemzetiségi törekvések egykori főhelye következik; állami, kereskedelmi és polgári iskolákkal, két vaskohóval és a

Koburgok fűrésztelepeivel. Csakhamar elérünk *Murány* községbe, a Murány-völgy és a szárnyvasút végső pontjára. Itt meredek sziklacsúcon vannak a sok ostromot kiállott *Murányvár* romjai. Legnagyobb hírre Széchy Mária és Wesselényi Ferencz regényes és költőink által többször megénekelte szerelmi története révén tett szert a vár.

A szárnyvasúttal visszatérve *Pelsüczre*, a Bebekek, Perényiek, majd Rákócziak egykori birtokára érünk, melynek Ó-Hámor nevű telepén vasárú-, rost- és faanyag gyárai, valamint iparosiskolái vannak. Mióta a megye-



AGGTELEKI BARLANG: SALAMON TORNYA.

gyűléseket Rimaszombatban tartják, a régi megyeházát műfaipargyárnak használják. A községtől északnyugatra van a pelsüczzi, északkeletre pedig a sziliczei fősík.

Pelsücznél találkoznak a Sajó és Csetnek völgyei. Ezen a szárnyvasúton *Kín-Taplócza* vasgyártelepen át *Csetnekre* jutunk. Egykor régi kiváltságokkal bíró város volt; vára ma rom. Csúcsives ágostai ev. temploma 1272-ben épült. Van itt vasöntő, vasgyár és rézhámor. Az egykor nagy hírű csetneki dohányt ma már nem igen termesztik. A szárnyvasút *Nagy-Szlabos* több száz munkást foglalkoztató papírgyára mellett ér véget.

Pelsücztől északkelet felé, a Sajó szűk völgyén átmenve, sűrű egymásutánban következnek a sziklafalhoz támaszkodó kis községek vasgyárai és

kohói. Majd *Berzéte* következik, a hol az *Andrássy* grófok vaskohója évenként 18,000 métermázsa nyersvasat termel. Itt a Sajó és a belé futó *Csermoslya-patak* völgye kiszélesedik és elérjük a szépvidékű *Rozsnyót* (5200 l.). Ennek a régi bányavárosnak alapítását II. Endre király által betelepített szász bányászoknak tulajdonítják. Bányászata hajdan híres, s a város virágzó és gazdag volt, de a XVI—XVII. századok harczeit hanyatlását okozták. Egykor virágzó bányászatról ma csak a bányatörmelékek tanúskodnak. Vannak iparvállalatai, börgyára, mûmalma és fûrésztelepei. *Mária Terézia* királynő itt 1776-ban római kath. püspökséget alapított. Van papnöveldeje, premontrei és ág. evang. főgimnáziuma, leánynevelő intézete, árvaháza, iparosiskolája stb.



ROZSNYÓ FŐTERE.

Rozsnyótól keletre van a *Csermoslya* völgye. Ennek északi oldalán a *Torna* felé vivő országút mellett van *Krasznahorka-Váralja*, kopár halmon emelkedő, ma is lakható állapotban tartott régi várával. A vár temploma búcsújáró hely. Itt őrzik *Andrássy Istvanné*, *Serédy Zsófiának* csodálatosan épségben maradt tetemét. Az *Andrássy-uradalmak* és a felvidéknek általában jötevő «nagyasszonyát», *Andrássy Dénesné* grófnét, itt temették el az újonnan épített pompás mauzoleumban. A *krasznahorkai uradalom* ezen részének vastermelését a *Dernő* községben levő híres vasöntő dolgozza föl.

Rozsnyótól északnyugati irányban sűrűn követik egymást az *Andrássy* grófok uradalmaihoz tartozó *Nadabula* (papirgyárral), *Bellér*, *Veszverés*,

*Alsó-Sajó, Oláhpatak*, nagyszerű vashámoraikkal és vaskohóikkal. Betlérre nevezetes az Andrassy Manó gróf által fejedelmi fényvel építtetett kastély, 150 holdas parkjával, gazdag képtárral és ázsiai néprajzi gyűjteménnyel. Ezek után *Dobsina* rendezett tanácsú városba érünk. A régi bányásztelepítvényt Zsigmond király 1411-ben bányavárosi rangra emelte. Bányászata és vasipara mindig fontos volt, de legnagyobb lendületet a XVIII. század elején vett, a mikor kobald- és nikkelbányászata a világ minden e nemű vállalatát fölülmúlta. Az összes vaspát- és vasércbányák évi termelése mintegy 2100 méter-mázsa; vannak réz- és ezüstércbányái is. Van itt továbbá több kohó, köztük az Andrassy- és Sárkányfélék, valamint gőzfűrészek. Nevezetése a városnak a díszes városháza, úgyszintén kereskedelmi, polgári-, iparos- és bányásziskolája. Kereskedelme élénk. A város maga elég gazdag ugyan, de a mióta a magánosok bányászata aláhanyatlott, a



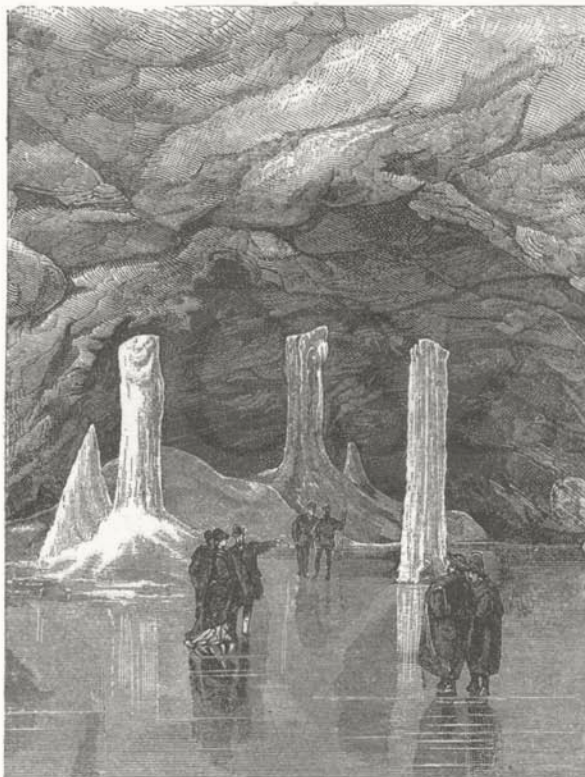
DOBSINAI JÉGBARLANG : A VÍZESÉS.

polgárság jóléte meglehetősen csökkent. A város határában, de attól kissé távolabb, az időszaki forrásáról és szépségéről híres *Sztraczenai-völgy* közelében van a világhírű *Dobsinai jégbarlang*. Ezt a természeti csodát, mely úgy nagyság (8874 m<sup>3</sup>), mint szépség tekintetében legelső a világ összes jégbarlangjai között, 1870-ben Ruffinyi Jenő bányamérnök fedezte föl. A barlanghoz vezető utakra a város sokat áldoz; a látogatókat kényelemmel berendezett szállók fogadják, a honnan könnyű eljutni a barlanghoz, a melynek belsejébe 18 lépcső vezet le a 120 méter hosszú, 50 méter széles és 10 méter magas *jégterembe*, a csodás szépségű jégalakzatoktól

ragyogó tündérpalotába. Ezt sziklaoszlopok a Nagy- és Kis-Teremre osztják. Kiválóan szép alakulatok a Sirkövek, a Vizesés, az Elefántfej és a Jégoszlopok. A Ruffinyi-folyosó (80 m. hosszú) a Lugasba vezet, majd föltűnik a Kápolna, a Pokol egyik zugában Luciferrel. Tovább lefelé haladva, a jégfátyolból szőtt Fügöny, majd a jégsípkból álló Orgona, mint legkiválóbb alakulatok gyönyörködtetnek; 150 lépcsőn följutunk a *Kis-terembe* és onnan a földszinére. A rendkívüli szépségekben gazdag bar-

langot egy óra alatt lehet bejárni. Az átlagos hőfok télen —8, nyáron +5° C.

Asztraczenai völgyből délfelé, balra hagyva a Koburgok fényes vadásztanyáját, *Pusztamezőt*, a Királyhegy alján levő *Telgárt* és *Sumjác* falvakon át már a Garam völgyén haladunk a Koburg hercegi család uradalmának nagy faipartelepére, *Vereskőre*. a hova Murányból is jó országút vezet. Vereskőről indul ki a hercegi uradalmat végigszelő, Breznóbányán a fővonalhoz csatlakozó vasút. Ennek mentén egymásután következnek az uradalomnak különféle vasgyárai, a melyek



DOBSINAI JÉGBARLANG: A JÉGOSZLOPOK.

között legnagyobb *Nándor-huta*, az itteni vaslemez- és rúdvasgyártás főhelye. *Pokorella* gyártelepe mellett van Koburg herceg kétemeletes kastélya és parkja. *Polonkán* van a hercegi uradalom erdőgondnoksága, erdőmesteri hivatala és az uradalom által alapított és fentartott szegényekháza. Zavadtától délre van a *klatnapolánai* nagyszerű vadász-kastély, óriás terjedelmű vadászterülettel.

A megye nyuguti részét a Rima és mellékvízeinek völgyei tagolják. A Rima felső völgyében, *Tiszolcz* vidékén, az állami vastermelést a kincs-

tári kohó és vasgyár dolgozza föl. Tiszolcznak van papír- és juhturó-gyára, s gőzfűrőse. Délre van tőle a vasút mentén a Rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaságnak *Nyustya-likéri* nagy vaskohótelepe. *Rima-Brezó*, az egykori Kishontmegyének volt székhelye; a XIII. századból való templomának falfestményei nevezetesek.

Rima-Brezónál megszűnik a hegyvidék érzhegység-jellege és a lassabb emelkedések földművelő-jelleget vesznek föl. A Balog völgyében nevezetesebb helységek *Babaluska*, a murányi Gyöngyössy István egykori birtoka, továbbá *Derencsény*, a hussziták egykor híres várának romjaival. Ettől délre, a völgynek kiszélesedő nyílásánál van *Balog*, a Koburg-herczegek balogvári uradalmának főhelye. Egykori várának helyén ma a fejedelmi pompával épített hercegi kastély van, nagy parkjával és vadaskertjével.

A Rima középső útjában jobbról fölveszi a Vepor-hegységből eredő két forrás-ágát. Ezeknek vidéke közép magas erdős hegyekkel van borítva, — az Osztra 1017 m. — a hol marha-, de leginkább juhtenyésztéssel, faiparral, üvegyártással és kereskedéssel foglalkozik a nép. Itt van a sajtjáról híres *Klenócz*, melynek lakói deszka- és abroncsszállítással, valamint vászon- és szűrposztó készíttéssel is foglalkoznak. *Klenován*, a Forgách grófok kínai ízlésű kastélyán kívül, van egy sok munkást foglalkoztató fagyapjúgyár. *Antalvölgy* elsőrangú üvegyárában állandóan 500 ember talál keresetet. A Rima fő völgyében dél felé *Rimaszombat*-ot (6000 l.) érjük el. Ez Gömör vármegyének, a törvényszéknek, erdőgondnokságnak és bányabíróságnak székhelye; van egyesült protestáns főgimnáziuma, továbbá múzeuma, polgári- és női ipariskolája. Ezek és pénztintézetei, valamint társadalmi egyesületei, virágzó ipara és kereskedelme nagy élénkséget adnak a városnak. Közeliében van Szabadka-pusztá, állami ménteleppel. A Rimaszombattól nyugatra eső, a Szuha-patak által kettészelt hegyesdombos vidék a gömöri fazekasiparnak tulajdonképeni hazája. Itt vannak a kályhás- és fazekasközségek, melyeknek készítményeit *Osgyán* fuvarosnépe szállítja a piacokra és vásárookra.

A megye déli részébe a Gortva, Rima és Sajó folyók völgyéig nyomulnak a Mátra-hegység északi ágai. Ennek a vidéknek keleti részében csakis a Rima lapályára támaszkodó északi szegélyén vannak nagyobb helységek, ú. m. *Sajó-Püspöki*, *Simonyi*. Magán a síkságon van *Rimaszécs*, a Széchyek ősi fészke, a Koburg-herczegek nagyszerű gazdaságával. Közel van hozzá a gyógyhatású jód-brómos vizéről nagy hírű *Csíz*. A Rima és Gortva összefolyásánál vannak egyik oldalon *Feled*, a Feled-tiszolczi vasúti vonal kiindulópontja, a másikon *Serke*, népes község, a Lorántffyak egykori várának maradványaival.

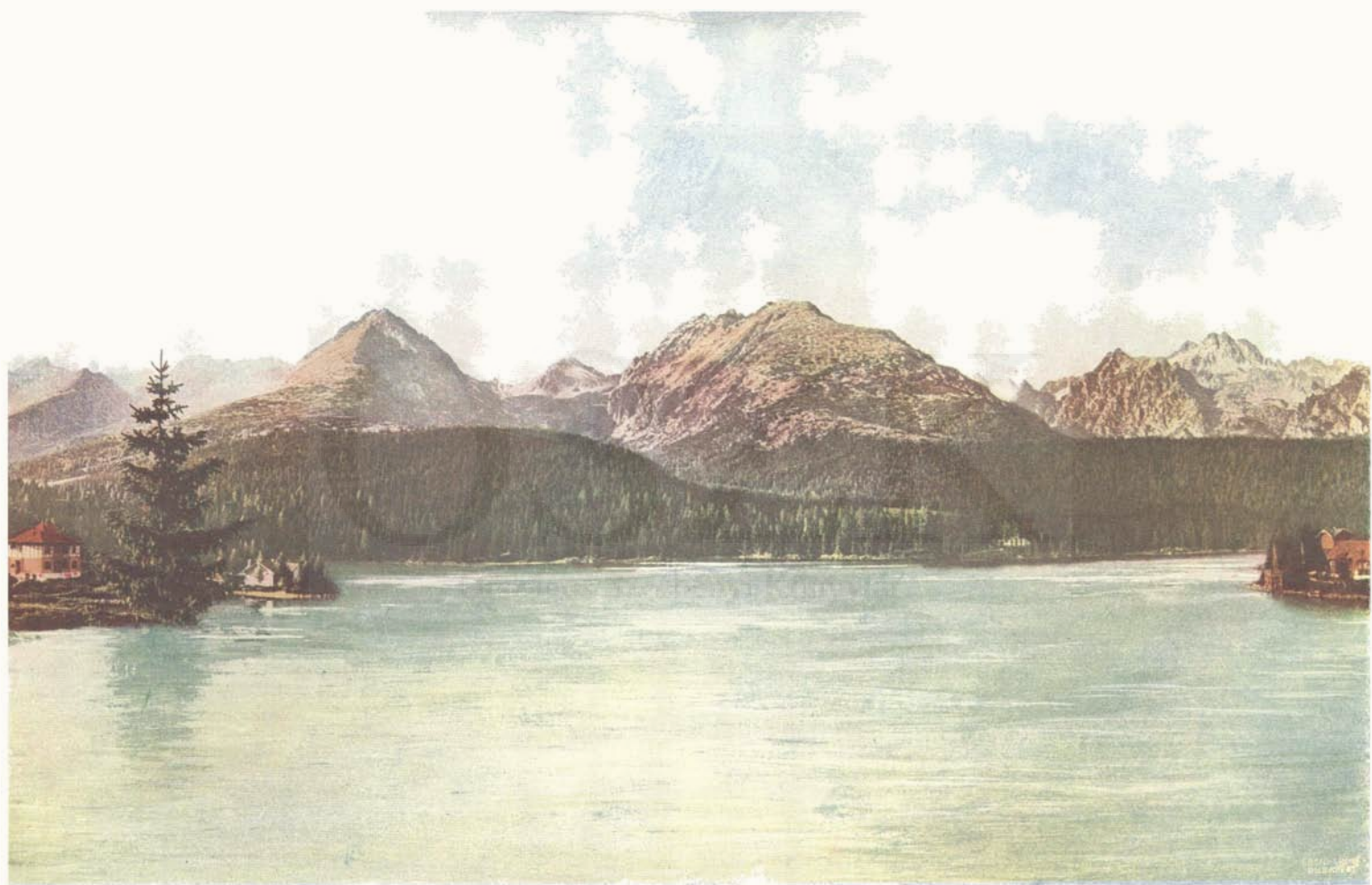
Feledtől nyugatra összeszorúl a lapály és a Gortva völgyében helyenkint alig férnek el egymás mellett a patak, az országút és a vasút. Ezt a

keskeny völgyet határolja két oldalt a palóc-barkóktól lakott Medves-hegyvidék. A termékekben szegény vidék tájképi szépségeiben és történelmi emlékekben gazdag. A völgszűkület elején állott egykor őrt *Várgede*, melynek várát a török pusztította el. Távolabb látjuk *Ajnácskő* községet, a Széchyek és Balassák hajdan híres várának festői romjaival. Jódtartalmú égvényes-vasas fürdőjét csak a környék népe használja. A közelében levő *Pogányvár* vidékén és barlangüregében sok őszállat maradványát, valamint kő- és csonteszközöket találtak. A szomszéd *Sőreg* romban levő várának alapjául szolgáló hegy régészeti leleteiről is ismeretes.



A BARÁTHEGY, LIPTÓ-RÓZSAHEGY ÉS LISZKÓFALVA KÖZT.

Liptó vármegye (2246 km<sup>2</sup> területen, 82,000 lakossal) a természettől mondhatni egészen önálló egységnek alkotott földrajzi terület, melyet keleti oldalán magas földhátton, máshol mindenütt csak magas hágókon és szűk szorosokon át lehet megközelíteni. A Szepességről Liptóba két út vezet. A Poprád völgyéből nyugati irányban halad az országút és azzal párhuzamosan a Kassa-oderbergi vasút, s *Csorba* községnél éri el Liptó határát. A csorbai állomásról fogaskerekű vasút visz föl a Magas-Tátra gyöngyéhez, a *Csorbai-tó*hoz, hova a Tátra aljában a Klotild-úton lehet eljutni. Főlréve, a legszebb látványok egyikét élvezzük. Lábainknál terül el sötétzöld tükrével a szép nyári lakokkal körített tó, háttérében a Szo-



MAGAS-TÁTRA: A CSORBAI-TÓ.

# OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

*lyiszko, Tupa, s a Bástya*, 2000 méternél magasabb ormaikkal. Jobbra a Ferencz József-csúcs, balra a *Kriván* merednek ég felé. A tónak 1351 méternyi tengerszín fölötti magasságban levő pereméről igen szép panoráma nyílik keletnek a Hernád és Poprád völgyeibe, délnek az Alacsony-Tátra lánczára, nyugatnak pedig mélyen be a Vág völgyébe. A magyar állam tulajdonát képező tó környéke méltán emelkedik a legelőkelőbb nyaralótelepek közé.

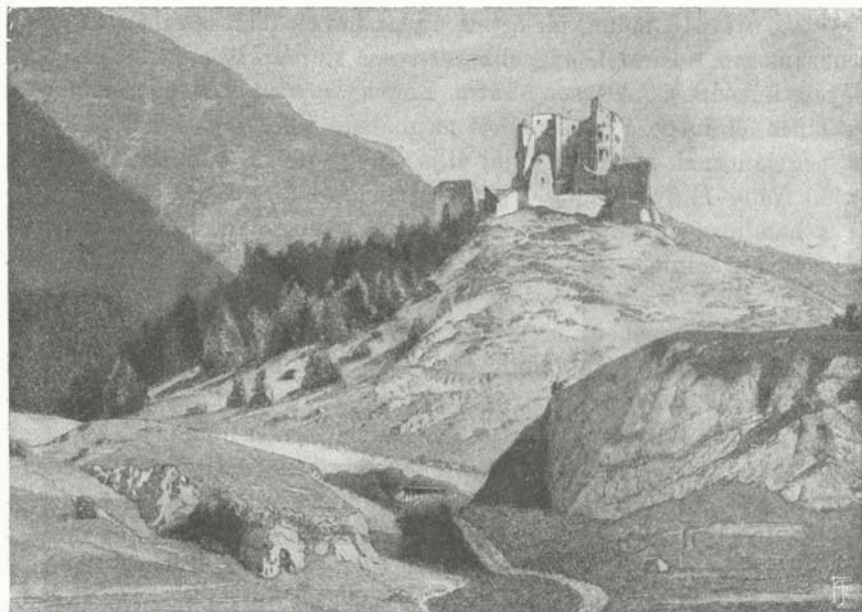
A Kriván lejtőjéről siet alá a *Fehér-Vág*, nyugati oldalán a liptói Béla völgye határolja a Magas-Tátrát. Ettől nyugat felé az Árva áttöréséig hosszú lánczban húzódnak a *Liptói-havasok*. A láncz nyugati szélén a *Nagy-Chocs* (1618 méter) áll őrt. A liptói havasokkal szemben és velük párhuzamosan, a Királyhegygyel kezdődve, a stureczi hágóig és a Revucza völgyéig húzódik az Alacsony-Tátra. Ennek csaknem közepén emelkedik ki a láncz főtömege, a 2000 métert meghaladó *Gyömbér*. A két párhuzamos hegyláncznak nyugaton útját állja az egyenesen észak-déli irányban húzódó *Nagy-Fátra*.

A hatalmas sziklafalakkal körülzárt négyszög-alakú, 2253 km<sup>2</sup> területű völgyön mintegy 70 kilométer hosszúságban folyik át a Vág, melynek jobbpartján hosszú lejtőben ereszkednek alá a hegyek. A nyugati részen a lejtők enyhébbek.

Kulturális élet, mondhatni, csak a Vág völgyében és mellékvizeit alsó folyásának lankásabb környékén van. Itt helyenkint elég jól megterem a rozs, de főtermékek az árpa, zab, kender, len és burgonya. A hegyek derekát rengeteg fenyvesek borítják, helyenkint terjedelmes legelőkkel és hegyi rétekkal, melyek a szarvasmarha-, de kivált a juhtenyésztést nagyban előmozdítják. A hegyek ormai kopár sziklatömegek, belsejük érczekben szegény, egykori bányáik kimerültek.

A természeti szépségekben gazdag Vág völgy tulajdonképen Vágfalu mellett kezdődik, a honnan Király-Lehotára érünk. Ehez közel nyílik észak felé a Hibbicza völgye, a melyben a németek által alapított *Hibbe*, egykor szabadalmazott bányaváros van. Délre nyílik a Béla völgye, melyben *Alsó-* és *Felső-Béla*, egykor szintén bányásztelepek, vannak. Liptó-Újvártól kezdve már nagyobb az élénkség. Ez főhelye a liptói kincstári uradalomnak. Van itt tannin-gyár, kir. főerdőhivatal, erdőőri szakiskola és több fűrészmalom. Innen a Vág már tutajozható és sok fát szállítanak le rajta. Északra nyílik a Béla völgye, a hol néhány nagyobb község virágzik. Nyugat felé haladva a legnevezetesebb község *Okolicsány*, az Okolicsányi-család régi kastélyával és a Felvidék egyik nagyobb csúcsíves templomával. A vármegyének természetes középpontja *Liptó-Szent-Miklós*, melyet a vármegyei és állami hivatalok, valamint polgári iskolája mellett, virágzó bőr-, szücs- és timár-ipara, szövő- és csontlisztgyára, valamint

szesz- és fakereskedése tesznek élénkké. Liptó-Szent-Miklóstól délnyugatra *Deményfalu* határában van a megye nevezetessége, a deményfalvi csepegőkő- és jégbarlang. Innen tovább haladva, a Vág jobb partjára nyíló völgyekben nagyobb községek vannak. Nyugatra torkollik a Vágba a *Lapsanka*, a melynek völgyén *Német-Lipcse* egykori szász telepre érünk. A völgyön fölfelé haladva az Alacsony-Tátra mélyében van a kis *Zslezno* vasasfürdő. *Tepla* vasúti állomástól északra nyílik a lucskai völgy, a hol a Chocs aljában *Lucska* vasasfürdő és ennek közelében az egykori *Liptóvár* helye van. A *Revuczának* a Vágba ömlésénél magas dombon van a



LIKAVA VÁRA.

XIII. században német telepesek által épített *Rózsahegy*. A 7000 lakost számláló városnak nevezetessége a XVI. század elején épült Zsófia-kastély, mely többször látott fejedelmi vendégeket és 1622-ben a magyar szent koronának is adott szállást. Most részben honvédkaszárnya, részben törvényszéki épület. Van kegyesrendi főgimnáziuma, több pénzüzetete és iparvállalata, melyek közül a szövőgyár 800 munkást foglalkoztat. A várossal szemben a Chocs és Csebrat hegyek között meredek sziklán áll a XIII. században épült és 1707-ben történt földulatásáig sok fényes napot és viszontagságot átélt *Likava-vár* festői szép romja. Rózsahegyten délre a Revucza mentében vezet az országút Zólyomba. Ott szűk völgyben *Koritnicza* fürdőbe jutunk.

A Nagy-Fátrának Liptóba eső része mondhatni teljesen lakatlan; legérdekesebb a földművelésügyi miniszterium által 1893-ban alapított *Fenyőháza* nyaralótelep. Ezen túl ismét kietlen szűk völgyben fut a Vág, a míg Kralovánál Árva határára lép.

**Árva vármegye.** Ez hazánknak legészakibb fekvésű vármegyéje. Területe 2018 km<sup>2</sup>, lakosainak száma 85,000. Csaknem teljesen hegység, nagyobb része az *Árva-liptói mészkőhegység*hez tartozik. A Fekete-Árva és Oravicza között nagykiterjedésű *tőzeglősi* van. A vármegye közepén, a Zázriva, Árva, Brustinka és Fehér-Árva völgyei által élesen körülhatá-



KORITNICZA-FÜRDŐ.

rolva, hosszú lánczban húzódik az *Árvai-Magura*. Ez az utolsó láncz a vármegyét éghajlati tekintetben két részre: Alsó- és Felső-Árvára osztja. A felső rész, különösen a jablonkai tőzeglősi, fölül erősen nyitva levén az északi hideg légáramoknak, zord éghajlatú, a hol csak az árpa, zab, burgonya, kender és len terem, s az aratás csak októberben van. A Magura által védett alsó rész jóval termékenyebb és ott helyenkint a rozs is jól tenyészik. A vármegye 2018 km<sup>2</sup> területének legnagyobb részét fenyves erdők borítják, a melyeknek téres legelőin és rétségein a juh-tenyésztés nagyban virágzik. Mivelhető területek csak a folyók völgyeiben vannak, különösen az Árvának Turdosintól Párniczáig terjedő, helyenkint eléggé tág völgyében.

A lakosság általában tót. A felső vidéken a galicziai lengyel, az alsón a túrócz-liptói nyelvjárás hatása uralkodik. A lakosság a csekély művelhető földet igen jól gondozza. E mellett helyenkint még erősen igyekszik föntartani az árvai gyolcsnak régi jó hírét. Házi szükségleteit: ruházatát, eszközeit a nép maga készíti. Jelentékeny keresetforrása a favágás és szállítás, a mi az Árván tutajozással történik, továbbá a juhsajt (Ostyepeka) készítés. Általában téves az a vélemény, mintha az árvai nép olyan igen szegény árva lenne. Szorgalmának eredménye meglátszik a rendesen épült, tiszta falvakon:

*Kralován* községnél Árvamegye területére érve, olyan helyre jutotunk, a hol a nap nyár derekán is csak 10 óra tájban kél föl és délután 4 órakor már nyugszik, télen pedig három hónapon át nem is látni a napot. Ebből a szűk völgykatlanból az Árva mentében a legújabban épült Árva-völgyi vasúttal északra, majd északkelet felé haladva, *Pármicza* községnél az Árvának kiszélesedő völgyében vidámabb kép tárul elénk. Csakhamar elérünk *Alsó-Kubinba*, a hol a járásbiróság, pénzügyigazgatóság, állampépítészeti hivatal és a középkereskedelmi iskola adnak az 1600 lakossal bíró községnek városi és magyaros jelleget. Nevezetes itt a Csaplovics-féle 60,000 kötetnyi megyei könyvtár. Alsó-Kubinból délfelé az országút Rózsahegyre vezet. Északra, Mokrágyon túl, egy magas dombon áthaladva, előnkbe tűnik a vármegye elragadó szépségű vidéke, az a kis kerek völgy, a melynek közepéből kiemelkedő sziklán áll *Árva-vára*, s aljában az árvai uradalom középpontja, *Árva-Váralja*, szép urasági épületekkel. A vár részben ma is lakható. Északi oldalán, az Árva fölé merészen kihajló 111 méter magas sziklacsúcson álló bástyájáról, messze terjedő szép kilátás nyílik. Innen *Lehota* — a Kubinyiak és Abafiai úri lakival — és más községek után, *Turdosin*, egykor a Galicziából szállított sónak fő lerakodó helye és az árvai gyolcskereskedésnek középpontja következik. Itt a vasút az Árvát elhagyva, az Oravicza mentében *Trsztenán* át, a hol kir. kath. algimnázium van, átmegy Galicziába. Árva-Váralján a fő útvonalból egy jókarban tartott megyei út ágazik ki. Ez a Magurának Priszlop nevű hágóján keresztül Felső-Árvába visz. A Hrustinka, majd a Fehér-Árva völgyeiben több népes községet találunk, melyekben még most is vannak gazdag gyolcsosok, ú. n. «platyenkár»-ok, a kik főként festett kartonnal házalva, messze földre eljárnak. Az ő hazájuktól északkeletre levő nagy hegyvidéken csak szegényes kisebb falvak vannak. Említést érdemelnek a Fehér-Árva völgyében *Erdődke* és a Babia-Gora aljában *Polhora*, mint az árvai uradalom erdészetének főbb helyei. Polhorának a környék által jól látogatott jódtartalmú sósfürdője a Babia-Gorát fölkereső turistáknak kiinduló pontja. A hazánk legészakibb határpontján emelkedő Babia-Gorán 1806-ban József nádor is megfordult.

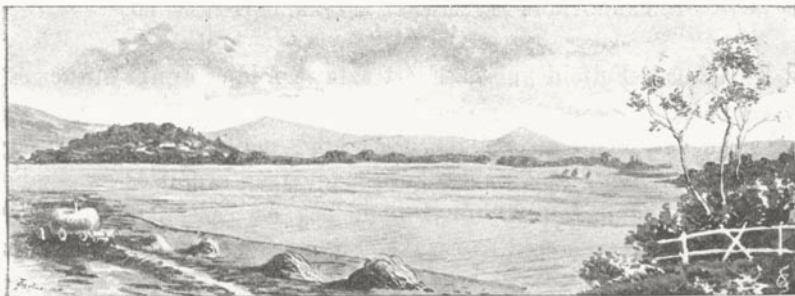


ÁRVA VÁRA.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár



A ROZGONYI CSATATÉR.

## TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

### AZ ÉSZAKKELETI-FELFÖLD.

*Abauj-Torna vármegye és Kassa város.* («Magyarország vármegyéi» I. kötet). — *Ballagi Géza dr.: Zemplén vármegye.* («Megyei monografiák» II. kötet). — *Szirmay Antal:* Notitia Com. Zemplénensis. Budæ, 1803. — *Szirmay Antal:* Ugocha. Pest, 1805. — *Lehoczky Tivadar:* Bereg megye monografiája I—III. Ungvár, 1881. — *Szilágyi István:* Máramaros megye leírása. Budapest, 1876. — *Siegmeth Karl:* Reise-skizzen a. d. Marmaros. Igló, 1881.

Az Északkeleti-Felföldre a Tisza és mellékfolyóinak völgyei vezetnek föl. A Sajó, illetőleg a Hernád mentén visz a vasút **Abauj-Torna vármegyébe**. E megyének 577,341 holdnyi összes területéből 22 1/2 ezer hold terméketlen. A déli részeken a szántóföldek, kertek és rétek, az északia-  
kon az erdők és legelők a túlnyomók. Egykor a déli részeken igen jó minőségű borokat szüreteltek, de a fillokszera a szőlőket kipusztította és jelenleg csak Kassa körül vannak még közepes minőségű szőlők. A megyében termelnek vasérczet (Alsó- és Felső-Meczenzéf, Stoósz), rézérczet (Felső-Meczenzéf), ezüstérczet (Telkibánya, Aranyidka), antimónt (Jászó-Mindszent), kisebb mennyiségben értéktelenebb drágaköveket (jáspist, karneolt, agátot), kályha- és porcellán-agyagot.

Abauj és Torna egykor két különálló vármegye volt. 1785-ben egyesítették először, végleg pedig az 1881. évi LXIII. t.-cz. egyesítette. A jelenleg hat járásból álló vármegyének hazánk történetében elég jelentékeny szerep jutott. Az Omodék s a cseh rablók garázdálkodásairól tanúskodik számos várrom és vármaradvány. Különösen fontos szerepe volt ennek a vármegyének a török hódoltság korában, midőn az ország nyugati és keleti részei közt összekötő kapocsul szolgált; akkor ez a megye volt az

egész Északkeleti-Felföld kulcsa. Ezért áztatta földjét annyi kurucz és labancz vér.

A vármegye jelenlegi területe 3323 km<sup>2</sup>, népessége Kassával együtt közel 200,000. A nagy többséget alkotó magyarság a déli és az északi sík vidékeken lakik, míg a 9000 főnyi németiség az északnyugati, a 45,000 főnyi tótság pedig az északi és északkeleti magasabb vidéket tartja megszállva.

Borsodból vasúton jövet csakhamar láthatóvá válik a kis Bársonyos folyó sík és termékeny partjánál *Onga* nagyközség református templomának sugár tornya és a faluban néhány csinosabb úrilak. Tovább haladva, a vasúttól balra tágas medence terül el; ebben egy alacsony, de széles hegyfok aljában épült *Szikszó* (3966 lak.) régi város, most nagyközség és szolgabírói székhely. Állítólag a huszsziták idejében épült; ügyetlenül restaurált templomának lőrésekkel ellátott körfalai még fennállanak, a körfalak előtti vizárkokat azonban betemették és fákkal beültetett piac-térre alakították át. Benne áll az a szép udvarház, a mely egykor a Perényieké volt és most a Csáky grófok tulajdona. A falu ló- és baromvásárai látogatottak.

Szikszótól északra a hegyek közé a Mánta-patak völgye vezet föl; ennek közelében kies mellékvölgyben fekszik *Felső-Vadász*, egyik törzsfészke a Rákócziaknak, kik II. Lajos idejében, 1517-ben szereztek meg és azóta a «felsővadászi» előnévvel éltek. Egyemeletes kastélyuk, melyben Rákóczi Zsigmond született, máig is fennáll; jelenleg a Vay-család birtoka.

Visszatérve a Bársonyos völgyébe és annak mentén északra haladva, eljutunk *Kis-Kinizs* faluba; a hagyomány szerint innen származott Kinizsi Pál, Mátyás király nagyerejű vezére. Kis-Kinizstől északnyugatnak mindig szűkebbé váló völgyben az országút *Felső-Gagy* községbe vezet, mely az Aba-nemzetségből eredt Gagyi-család birtoka volt.

A vármegye déli részében a Szerencs-patak mellett van *Abaúj-Szántó* mezőváros (4379 lak.). Kassa után a vármegye legnépesebb helysége, nagy borkereskedéssel és másfél kilométer hosszú boros pinczékkel. A város mellett kezdődik az észak felé több kilométernyire elnyúló Aranyos nevű tölgy- és bükkerdő. Ettől az erdőtől északra a Szerencs egyik kis mellékvizénél fekszik *Bodókö-Váralja* (1266 lak.), bortermelő község; a fölötte emelkedő szirtfokon meredeznek Boldogkővárnak és néhány kilométernyire északkeletre Regéczvárnak romjai. Ez utóbbi a Rákócziak birtoka volt; benne tartotta esküvőjét Thököly Imre Zrínyi Ilonával. A császáriak 1686-ban légből röpitették; azóta romokban hever.

Abaúj-Szántóból az országút észak felé *Vizsolyba* és még tovább *Gönczre* (2904 lak.) visz. Amabban, a Báthory István országbíró által föl-

állított könyvsajtón nyomták ki 1589 és 1590-ben a Károli-féle első teljes magyar bibliát. Göncz 1647-ig Abauj vármegye székhelye volt és azontúl is többször tartotta még benne a vármegye gyűléseit. A Giskra korából maradtak fenn benne a «cseh házak», magas tűzfalal és lövörösül szolgáló ablakokkal ellátott épületek, a melyekbe fölvonó hidhoz hasonló lépcsők vezetnek föl. A református templom udvarán Károli Gáspárnak ülő ércszobra látható. A gönczi hordó országszerte ismeretes. Göncztől keletre a vármegye szélén találjuk *Radványt* (672 lak.), Károlyi László grófnak diszes parkban álló francia renaissance-stilben épült nagyszabású kastélyával.

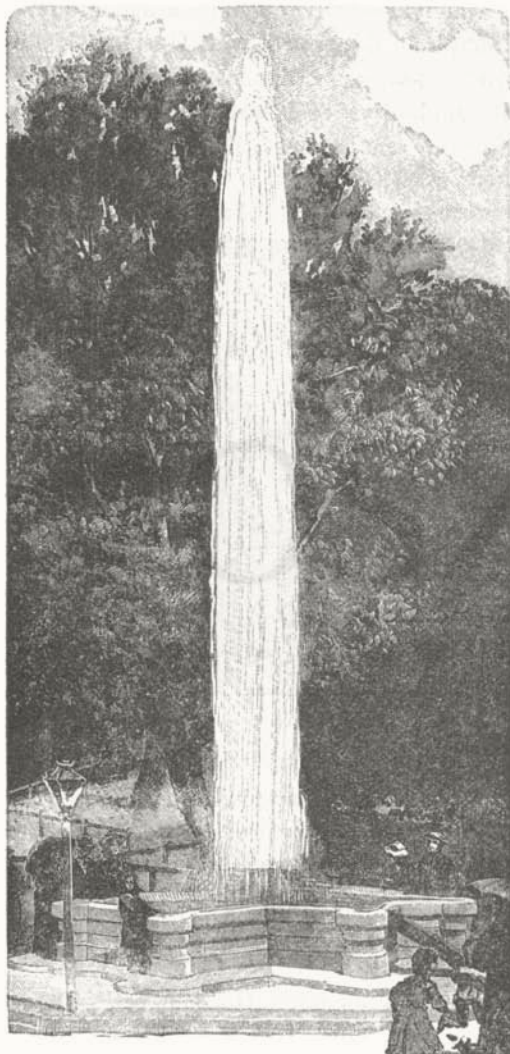


A SZÁDELŐI VÖLGY.

Radványtól délre van az országút, mely Zemplénből a Rózsa-patak mentén vezet a Hernád völgyébe. Ezen az országúton van *Telkibánya* (1476 lak.), melynek hajdani ezüst- és aranybányái beomlottak; most itt kaolint bányásznak. Nagy kőedénygyár van a Telkibányától északra fekvő *Hollóháza* (696 lak.) kisközségben, a melynek gyártmányait főképen a Balkán-államokba szállítják.

Telkibányától az országút Zsujta községnél a Hernád völgyébe és azután a folyó balpartján északnak visz; mellette a fontosabb községek *Abaujvár* (796 lak.) és följebb *Alsó-Kéked* (344 lak.). Amannak régi várát, melytől a vármegye a nevét kapta, állítólag Aba Sámuel építtette; itt tört ki I. Endre korában, 1046-ban, Vatha vezérlete alatt a második pogány lázadás és itt tüzte ki a lázadás zászlaját Álmos, bátyja, Kálmán király ellen. A régi várát 1556-ban Ferdinánd hadai döntötték romba. Alsó-Kékednek kénes vizét csúzos és köszvényes bajok ellen használják.

A megye északkeleti, gyér lakosságú részében a legjelentékenyebb községek *Nagyszaláncz* (892, nagyobbára magyar lak.) és *Ránkfüred* (158 lak.). Az előbbi gyönyörű fekvésű; lakói a földművelés mellett donga-



A RÁNKI GÁJZÍR.

készítéssel foglalkoznak. — A Forgách-család szép kastélya fölötti kúpalakú bérczen állanak a Szalánczi-vár romjai, mely egykoron, bár rövid ideig, szintén rablófészke volt a cseh zsebrákoknak. Ránkfüred szénsavdús vasas vizének köszönheti hírnevét. Ásványos vizét már a XVII. században ismerték. A múlt század 60-as éveiben a víz apadásnak indult. A kormány ártézi kút furatásával akart a bajon segíteni. Ez a fúrás hozta létre gázjírját, mely 11—13 órai időközökben, egynegyed óra hosszúságig, 10—15, sőt néha 20 méternyi magasságra löveli föl a szén-savas vizet.

Ránkfüredtől nyugat felé a Tarcza szép völgyében *Rozgonyhoz* (1090 lakos) vezet az út, ama történelmi jelentőségű helyhez, a hol 1312-ben Róbert Károly hadai legyőzték Csák Máténak, a hatalmas oligárkának nehéz fegyverzetű lovasait.

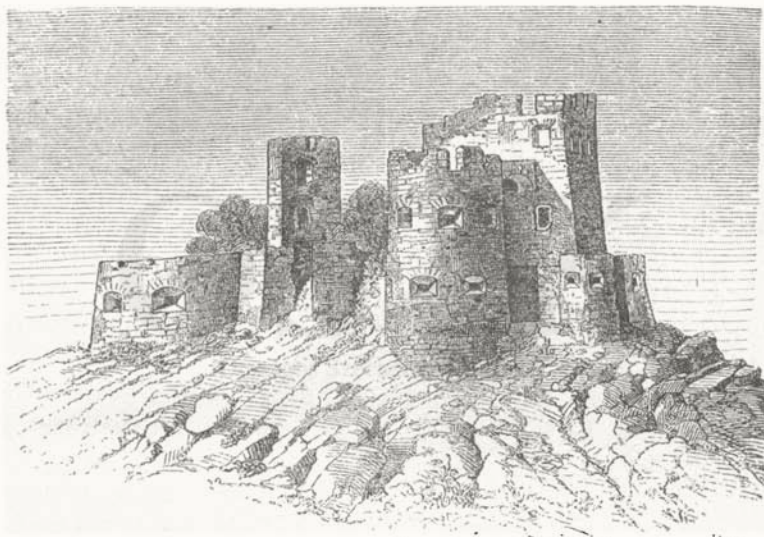
A Hernád völgyétől nyugatra, a vármegyének mintegy közepét elfoglaló alacsony fensíkon, a vasút mel-

lett épült *Enyiczke* (1097, felében magyar és felében tót lak.) és tőle délre *Nagyida* (1923 lak.). Az előbbi ősrégi községben a XVII századból való tornyos kastélyban nagy könyvtár és sok becses műtárgy van. Nagyida egykor erősség volt. Midőn Puchheim, I. Ferdinánd vezére, el akarta

foglalni, tulajdonosa Perényi, rendes hadcsapatok híján, nagyszámú czigánnyal védelmeztette. (A «nagyidai czigányok»-ról Arany irt.)

Nagyidától nyugatra a vasút *Tornára* (1493 lak.), egykoron Torna vármegyének, jelenleg a tornai járásnak székhelyére visz. A mezőváros a kurucz háborúkban sok küzdelemnek volt színhelye; a küzdelmekben elpusztult a vára is. A Keglevich-féle ódon kastély parkjában öt holdnyi területű langyos vizű tó van.

Tornáról Kassára vasút visz el. Ebből a vonalból *Szepsi* község közelében egy mellékág a Bodva völgyébe vezet. E völgyben van *Jászó* (1445 lak.), *Alsó-* és *Felső-Meczenzéf* (1411 lak.) meg *Stoósz* (1112



A TORNAI VÁR ROMJAI.

jobbára német lak.). Jászót a XII. században alapított prépostsága teszi jelentőssé. A Bodva balpartján gyönyörűen fekvő kolostor 1770 és 1790 között épült. A négyszögű épületcsoport közepét a Szt.-Jánosról elnevezett kettős tornyú kupolás templom foglalja el; tőle jobbra van a prépost és balra a szerzetesek palotája. A község környékén márványbányák és vashámorok vannak. Alsó-Meczenzéfén, a hatalmas cser- és bükkerdőktől környékezett völgyben, több mint 200 hámor nyújt számos munkásnak foglalkozást. Különösen virágzó az ásó- és kapagyártás; évenként több mint két millió ilyen szerszámot készítenek itt. Az Alsó-Meczenzéftől néhány kilométernyire északnak fekvő Felső-Meczenzéf egykoron nemes ércbányászattal foglalkozott. A sűrű fenyőerdőkkel és magas hegyekkel körülvett Stoósznak szintén jelentékeny az ipara; benne a kés-

gyártás virágzik, melynek termékeit messze külföldre is elszállítják. A községtől mintegy 20 percznyire van a stoósi fürdőtelep (632 m. a tenger színe fölött), melyet hidegvízgyógyintézete, üde éghajlata, szép környéke és jó berendezése miatt évről-évre többen látogatnak.

Jászóból az országút a hegyeken át északnak *Jászó-Mindszentre*

(1465 lak.) és onnan északkeletnek az Ida völgyébe visz, melynek felső részében van *Aranyidka* (635 lak.) ezüstabányával, foncsorozó kohóval és rézhámorokkal. — Innen az Ida völgyén leereszkedve *Buzinkára* (454 lak.) érünk, a honnan az országút északkeleti irányban a vármegye székhelyére, a Hernád-völgyben fekvő *Kassára* visz.

Kassa önálló törvényhatósági joggal bíró város, gyorsan szaporodó lakossággal. 1850-ben 13,034 és 1900-ban már 40,102 volt lakosainak száma; az utóbbiak közül 25,996 magyar.

Kassa egyike legrégibb városainknak.



A KASSAI SZÉKESEGYHÁZ.

Helyén már a népvándorlás korában is volt emberi telep; a határában ama korból való sírokra találtak. IV. Bélától 1249-ben szabadalomlevelet kapott, melyben villa regianak nevezik. Lakosai a XIV. század elején védőművekkel vették körül. 1347-ben szabad királyi várossá lett, s csakhamar egész Felső-Magyarország kulcsa lón, árúmegállító és vásártartó joggal. A XV. században Giskra foglalta el, mint a királyné főkapitánya, de a Hunyadiak csakhamar kiűzték belőle. Nagyobb fontosságúvá akkor vált,



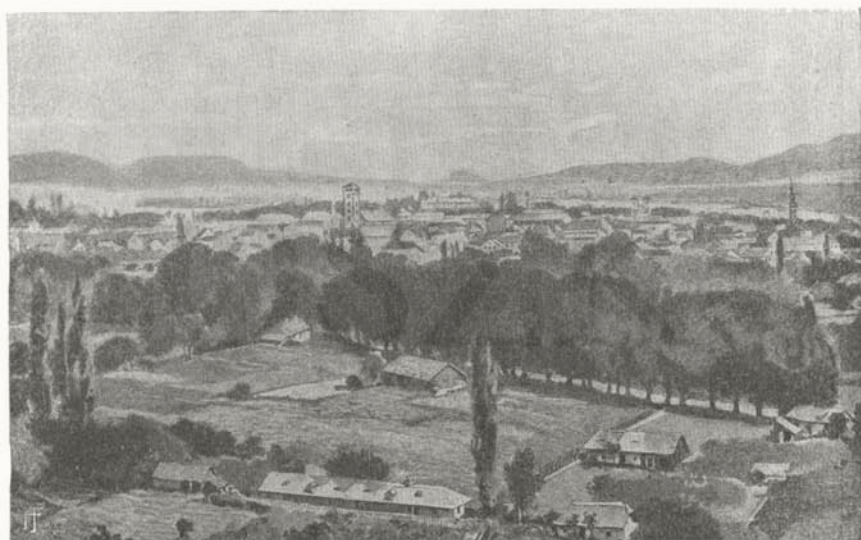
A KASSA: A FORGÁCH-UTCZA TORKOLATA.

midőn Erdély Magyarországtól elszakadt és a török az Alföld birtokába jutott. A ki akkor Kassa ura volt, egyaránt fenyegethette az erdélyi fejedelem, valamint a császár birtokait. A város jobbára az erdélyi fejedelmekhez és a kurucokhoz szított. II. Rákóczi Ferencz fölkelése idejében is csak a szatmári béke megkötése után nyitotta meg kapuit a császáriak előtt. A háborús idők és az ezzel járó veszteségek Kassa városának fejlődését meg nem törték; az egykor virágzó ötvös-mesterséget ugyan megsemmisítették, de ennek helyét más iparágak foglalták el. Kassa ma az egész Északkeleti-Felföldnek nemcsak anyagi, de szellemi téren is a legjelentékenyebb góczpontja.

Az észak-déli irányban hosszúkasan elnyúló és meglehetősen szabályosan épült város a belvárosból és öt külvárosból áll. A belvárost egész hosszában átszeli és csaknem két egyenlő részre osztja a Fő-utca, a város társadalmi és kereskedelmi életének ütőere; ebben vannak legnevezetesebb középületei és legszebb magánházai is. Amazok között a legkiválóbb az utca déli felében a Szent Erzsébetről címzett kath. püspöki székesegyház, Magyarország egyik legnevezetesebb csúcsíves temploma, melyet Nagy Lajos anyja alapított akkor, a midőn fiát lengyel trónörökössé megválasztották. Mátyás király idejéből valók a templom legszebb részei: az orgona-kórus, a sekrestye-házikó és az úgynevezett királylépcső. 1877—1902 között restaurálták. Ide helyezik majd el Rákóczi hamvait. A Fő-utca egyéb kiváló épületei: az 1899-ben megnyitott új színház, a barokkstílusban épült városháza és a vármegyeház, a püspöki palota, a premonstreiek háza, s az Andrássy-udvar. A keresztutcák közül a legszebbek a székesegyháztól nyugatra a Forgách-utca és keletre a Kossuth Lajos-utca, mely a nagy és szépen rendezett Széchenyi-ligeten keresztül egyenesen a vasúti állomáshoz vezet. A III. Károly idejében lerombolt erődítmények helyén ma tágas és nagyobbára fasorokkal beültetett utcák húzódnak el; ezeken kívül vannak a külvárosok, a melyek jobbára szép és egyenes utcákból állanak. A Tábor- és Erzsébetváros a gyárak telepei. Az előbbiben emelkednek a téglagyárak is. Egyéb ipartelepek: a dohánygyár, a Fleischer-féle gépgyár és vasöntő, egy hajlitott fabutorgyár, parketgyár, kötőszövő-, kékáru-, papír- és két sörgyár stb. Kereskedelmének főcikkei: ipari termékei, marha, gabona, sódar és fa. Szellemi tekintetben is kiváló állást foglal el hazánkban Kassa városa. Számos különféle iskoláján kívül (jogakadémia, közép-ipariskola, gazdasági akadémia, katonaiskola, javító-intézet stb.) kiválóbb kulturális intézményei: a felsőmagyarországi múzeum, mely 30,000-nél több darabból álló régiség-, érem-, kép- és természetrajzi gyűjteményt és könyvtárt foglal magában; továbbá az orvos- és gyógyszerész-egyesület, s a Kárpát-egyesület keleti osztálya. Helyi lapjai is elég számosak.

Kassának nemcsak a belseje szép, de környéke is gyönyörködteti a szemet. Nyaralók és üdülőhelyek keletkeztek körülé. Ezek közül a jelentékenyebbek a Hernád balpartján, a Várhegy alatt, a csinos ültetvények közt fekvő *Lajos-forrás*, és a várostól északnyugatra nyúló Csermely-völgyben, a bükkerdők közt rejtőző kies *Banko-fürdő*. *Kassa-Béla* és *Kassa-Hámor* községek határában kohók, vasgyárak és fűrésztelepek vannak. *Kassa-Ujfalu* sertéstenyésztő hely, a hol a kassai sódart készitik.

Sáros vármegye Abauj-Torna vármegyétől északra a galicziai határig nyúlik (3649 km<sup>2</sup>, 174,470 lak.). Az előbbinél magasabb fekvésű, de szélesebb völgye nincs, s ezért klímája valamivel zordabb; termékei is an-

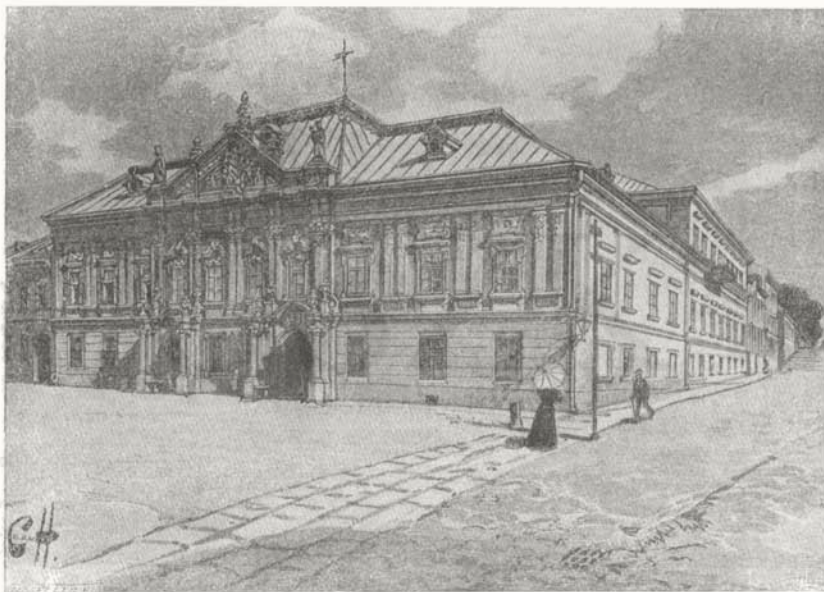


EPERJES.

nak megfelelők. A 338,631 hektár termőterületből a szántóföld csak 145,336 hektár; ezen leginkább zabot, árpát és burgonyát termelnek, míg a búza (7691 ha.) és a rozs (14,385 ha.) csak a délibb vidékeken talál megfelelő talajt. A föld szegénységeért belsejének kincsei: az ásványi termékek és különösen az ásványvízforrások nyújtanak némi kárpótlást.

Abauj-Torna vármegyéből a vasút a Hernád vadregényes, erdős völgyében vezet észak felé. Útjában az első népesebb község *Abos*, a hol a Kassa-oderbergi vasút az Eperjes-tarnowi vonalhoz csatlakozik. Abosból a vasút keletnek fordul a Tarcaza völgyébe és itt ismét északnak halad. Mellette van *Sóvár*, híres sófőző hely, mely három községből áll; 1572-től 1752-ig itt kősót bányásztak, de a mióta a víz a bányákat elöntötte, a tömlőkkel fölhúzott vízből főzik ki a sót.

Sóvár közelében fekszik a vármegye székhelye, *Eperjes* (i4,447 lak.) rendezett tanácsú város. Nevét a monda szerint Vak Bélától kapta, a ki itt megpihenve, a sok eperről keresztelte el; a II. Gézától behívott százok népesítették meg. Egykori virágzásáról tanúságot tesz néhány régi épülete, különösen a Szt. Miklósról elnevezett temploma. A XVI. században a reformáció itt is gyökeret vert; ekkor lett Eperjes és a másik Sáros vármegyei város, Bártfa, a tudományosság középpontja. Fejlődését megállították és jórészt tönkre is tették a kurucz-labancz háborúval járó szenvedések. A legnagyobb csapás akkor érte, midőn azon ürügy alatt, hogy



EPERJES: A MEGYEHÁZ.

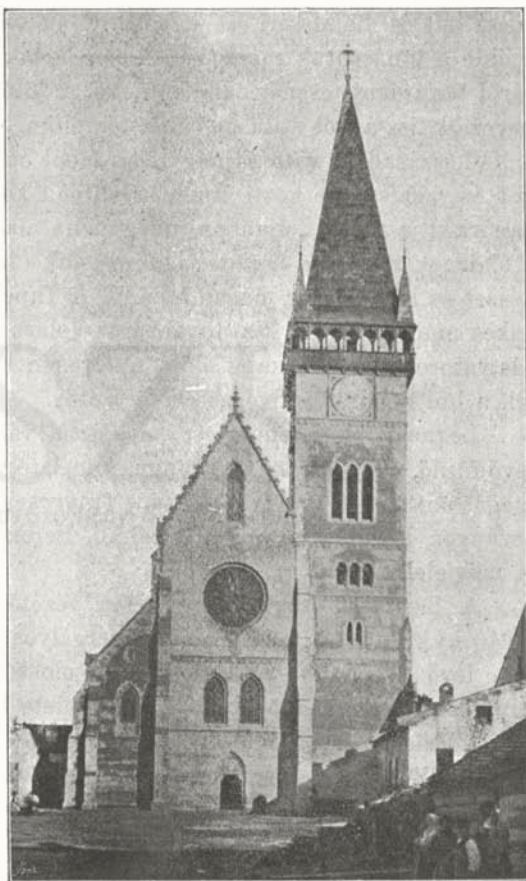
Thökölyhez szított, 1687-ben Caraffa föllálitotta benne a hirhedt vértörvényszéket. 1711-ben iszonyú döghalál pusztított benne. A városban dúló vallásos villongásoknak csak II. József vetett véget. Ekkor bor- és vászonkereskedése újból föllendült. 1887 május havában nagy tűzvész pusztította, a nemzet nagylelkű adakozásaiból azonban csakhamar újra fölépült.

A Tarcza balpartján szabályosan épített csinos várost erdős hegység környékezi. Középpontja az északról dél felé húzódó főutca, ennek közepén áll a Szt. Miklósról elnevezett csücsives róm. kath. plébánia-templom (melynek a XIV. századból való 70 m. magas tornya 1758-ban újra épült), az evang. templom és az evangelikus kollegiumnak a gimnáziumon kívül tanítóképzőt és jogi akadémiát magában foglaló nagy épülete. Ennek

északi oldalán áll a Szt. Háromság szobra, azon a helyen, a hol Caraffa 23 protestáns nemes embert végeztetett ki. Az egyúttal vásártérül szolgáló főutcza déli részén van a gör. keleti püspök palotája. Egyéb régi érdekes épület a Klobusiczky-féle és a Rákóczi-ház. A püspöki székházzal szemben a Jókai-téren emelkedik az ujonnan épült görög kath. papnevelő intézet; ettől északnak vezet az egykori vártér szélén a város legszebb sétaútja. A város mellékutcaiban jelentékenyebb épületek a vármegye-háza, a Ferenczrendiek temploma és kolostora, a Schuster Konstantin püspöktől alapított «Stefánia» leánynevelő-intézet, az állami tanítónőképző és főgimnázium. Az ipartelepek közül a legjelentékenyebb a kályhagyár, a szövőgyár és a nagysárosi műmalom.

Eperjes városát minden oldalról viruló kertek, távolabb lombos erdőkkel borított dombok és hegyek környékezik. A délnyugaton sorakozó dombok egyikét festői módon koronázza a Kálvária, mely gyönyörű fekvésénél fogva az egész országban híres. Ettől délre van a Vileczhegy, a melyen márványemlék örökíti meg Petőfi, Tompa és Kerényi 1845-iki találkozását. Meszszebb a várostól van három fürdő: *Borkút*, *Czeméte* és a Sebesi-fürdő. Közülök legkedveltebb Czeméte, mely 388 méternyi magasságban, kies erdős vidéken fekszik; vize kénsavban dús, földes, vasas keserűvíz, a melyet leginkább vérszegénység és gyomor bajok ellen használnak.

Eperjestől észak felé a rakoncátlan Szekcső völgyében és később az kikerülve vezet a vasút Bártfa felé. Több kisebb község látható az út



A BÁRTFAI FŐTEMLOM.

mentén, a melyek nagyobb részét egy-egy csinos úrilak disziti. A Szekeső völgyében fekvő községek közt említésre méltó *Kapi* (727 lak.), régi vára maradványaival és *Cselfalu*, érdekes románkori templommal. Mindezeknél sokkal nagyobb jelentőségű *Bártfa* rendezett tanácsú város (6102 lak., a kik közt 1721 német és 3234 tót). Bártfa állítólag a XII. században egy cisztercita apátság körül keletkezett. Nagy Lajos idejében a Lengyelországgal folytatott kereskedelem révén meggazdagodván, szab. kir. várossá lett és köfal-kerítést kapott. Fénykorát a XVI. században érte el, midőn a tanácsurak római köntösben jártak a városházára. Régi virágzásáról tanúságot tesznek ódon épületei. A főtéren van a Szent-Egyedről elnevezett tiszta gót stílusú plébánia-templom, számos műkincsesel; továbbá a XVI. századból való és nagyrészt fából épült városháza, a mely mint a gót és renaissance közti átmeneti stílusban készített profán épület hazánkban ritkítja párját; újabban múzeumká alakították. Ezen a kettőn kívül a főtérnek több más épülete is tanúskodik a hajdan itt virágzott építő művészet és kézmű-ipar magas fokáról. A Tapoly partján épült városnak érdekes múltját bizonyítja továbbá az «olasz kapu», a régi várkapu és tizbástyatorony. A déli kapu előtt, a városon kívül egy halotti lámpaoszlop áll, a hol régente a kivégzések történtek.

Legnagyobb jelentőséget ad Bártfa városának a tőle egy órányira levő fürdő, mely hazánk első rangú és leglátogatottabb gyógyhelye. A 310 m. magasban, védett völgykatlanban, fenyvesek között fekvő fürdőnek vize ásványos, konyhasós és vastartalmú. Berendezése a modern igényeknek is megfelel.

A Bártfától északra Galicziába vezető útnak első állomása *Zboró* (2246 l.) kisközség, jelentékeny esztergályos háziiparral. Zborónak a mellette levő *Makovicza*-várával, a mely most csak romjaiban látható, egykor jelentékeny szerepe volt. A vár eredete IV. Béla korába vezet vissza. A Rákócziakról az uradalom az Aspremont-, ezekről az Erdődy-családra szállott. A községben érdekes a hajdani Rákóczi-kastély és annak kertje, a hol az egykori száz hársfa közül, a melyeknek árnyékában I. Rákóczi György leveleit keltezte, még sok megvan. A kastély udvarán ódon templom áll, a melyben az Aspremont-család siremlékei láthatók. Zboró legfényesebb napjait akkor élte, midőn (1679) Thököly Imre Zrinyi Ilonával egybekelt. Zboróból kelet felé, a Makovicza nevű erdős-hegyes vidéken keresztül, *Alsó-* és *Felső-Szvidniket* átszelve, az út a duklai szoroshoz vezet.

Eperjestől északnyugatnak Sáros vármegye harmadik rendezett tanácsú városához, *Kis-Szebenhez* érünk (3257 lak.). Ezen az úton Eperjeshez közel van *Nagysáros* (2520 jobbára tót lak.) nagyközség, a XIV. században még szabad kir. város és időnkint vármegyei székhely; benne

van az egykori Rákóczi-féle kastély, melyben II. Rákóczi Ferenczet elfogták, továbbá a hatalmas műmalom, mely Sáros vármegye legnagyobb ipartelepe. A város legszebb épülete az érdekes gót templom és a városháza, arkádós átjáróval. Kis-Szebentől tovább nyugat felé, a Tarcaza völgyének felső részében, a legnagyobb község *Héthárs* (1413 lak.), csinos régi templommal.

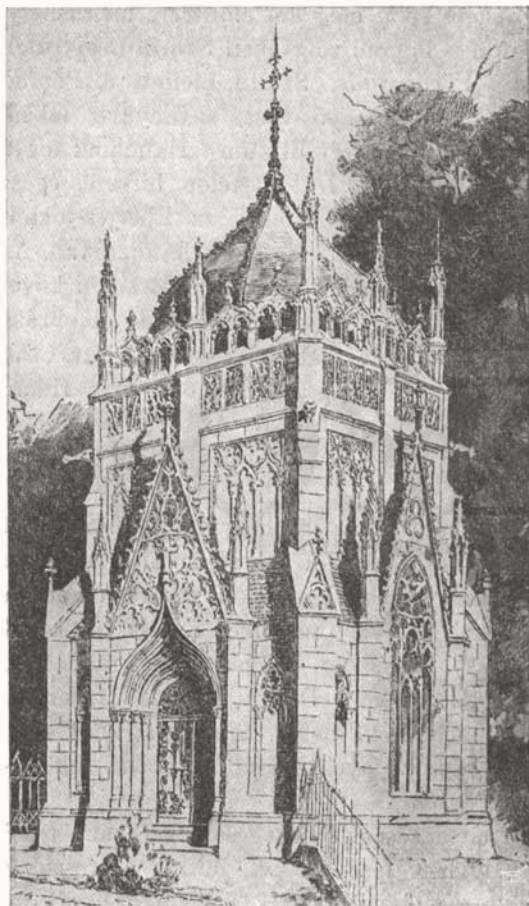
Sáros vármegyének a fentiekén kívül még két említésre méltó helyége van; az egyik északnyugaton a Poprád völgyében *Szulin* (344 rutén lakossal), a másik délnyugaton *Vörösvágás*. Szulin mellett a Poprád partján egy sziklahasadékból kitűnő ásványos-vasas savanyúvíz fakad, mely igen kedvelt üdítő ital és azonkívül nagy lithium-tartalmánál fogva gyógyító hatású is. Vörösvágás mellett van *Dubnik*-telep, híres és egész Európában legnagyobb opálbányáival. Dubnik-telep az Eperjes-tokaji-hegyláncz Simonka nevű csoportjában a Labinka-hegy lejtőjén van. Az opált itt alkalmasint már régen bányászták, de akkor mint keleti követ hozták forgalomba. Midőn a terület Keczer András vagyonának elkobzása folytán a kincstár birtokába került, a bányászat egészen megszűnt. Csak II. József korában indult meg újra. Jelenleg a nemes opál már ritkán fordul elő; gyakoribb a tej-, viasz- és fagygyú-opál. Az opál csiszolása szintén Dubnik telepen történik; a 120—150 munkás külön munkásházakban van elhelyezve.

Zemplén vármegye Sáros és Abauj-Torna vármegyéktől keletre terül el, s az ország északi határatól délnek egészen a Tiszáig nyúlik. Területe 6269 km<sup>2</sup>, lakóinak száma 327,993. Északi, hegyekkel takart részein a rozs és burgonya a nép tápláléka, de többi részeiben a kalászosok jól fizetnek. Egy millió holdra becsült termékeny talajának déli része már nemcsak búzát és árpát, de repezét is terem; «Hegyalja» nevű vidéke pedig földünk egyik legkiválóbb bortermelő helye, melyet a fillokszera elpusztított ugyan, de az emberi munka igyekszik azt virágzása régi fokára emelni.

Miként termékenysége, úgy népsűrűsége is a legcsekélyebb az északi tájakon. Sárosból az Ondava-völgyben leereszkedve jutunk *Sztropkóra* (2276 magyar, német és tót lak.), a melynek a XIII. századból eredő ötszögletű vára most romokban hever. Tovább délre az Ondava völgyéből az országút nyugatnak kanyarodik a Tapoly folyó felé, a hol *Varannó* épült; ezt a Hadik-Barkóczy grófok szép kastélya ékesíti. Varannótól délre az országút a Dargó-hegy aljában fekvő *Gálszécsre* (3173, felében magyar, felében német lak.) vezet, melynél a vármegye közepén elterülő termékeny fönsík kezdődik. Gálszécs 1603-ban egyike volt azoknak a helyeknek, a honnan a Bocskay-féle fölkelés kiindult. Az országúton délre menve, a vasút mellett fekvő *Töketerebesre*, az Andrásyak terebesi uradalmának

középpontjára érünk (4623 l). Fődisze a nagy parkban épült szép kastély. A vár omladékával szemben, festői domb partján, hatalmas fáktól környékezve áll Andrássy Gyula gróf gyönyörű mauzoleuma.

Töketerestől a vasút északkeletnek kanyarodva a Laborcz völgyébe ér. Ebben az első nagyobb helység *Nagy Mihály*, 4906, jobbára magyar



GRÓF ANDRÁSSY GYULA MAUZOLEUMA TÖKETEREBESEN.

lakossal. A község, mivel az Ungvár-kassai országúton fekszik, nem csupán Zemplén, de Ung vármegye egy részének is jelentékeny forgalmi középpontja. A hol a Laborczba a Cziropatak ömlik, ott épült *Homonna* (3995 lakossal), látogatott vásárokkal; a községet halmok fogják körül, melyeken egymással szemben a félig restaurált Jeszenői-vár és a Barkói-vár romjai láthatók. A községben Trefort Ágoston szülőházát emléktábla jelöli. A Laborcz felső völgyében vadregényes vidéken a legnagyobb község *Mezőlaborcz*, 1333, felében magyar és felében rutén lakossal, kik fával élénk kereskedést űznek.

A fentiekben kívül nagyobb helységek még a vármegye délibb, sík részein vannak. A nyáron ki-kiszáradó Ronyva-patak és a vasút mellett, hármas ormú szép hegy tövében épült a

vármegye székhelye: *Sátoraljaújhely* (16,886 lak.). A város rendezett utcái közt a legélénkebb forgalmú az egész városon végig húzódó és szép faültetvényekkel ellátott Kazinczy-utcza. Középületei közül a nagyobbak a vármegyeház, az új városház, a színház és a piaristák főgimnáziuma. A róm. kath. templom előtti téren áll a vármegye által az 1809-iki győri csatában elesett megyei nemeseknek emelt emlékoszlop. Az északnyugati

oldalon, lombos hegylejtő magaslatán, külön városrész az Ungvár nevezetű; annak lépcsőzetesen épült apró házaihoz csatlakoznak a hegy mélyébe vájt kitűnő nagy kőpinczék, a melyekben a hegyaljai borokat érlelik. A város mellett van a nagy állami dohánygyár.

Sátoraljaiúj hely közelében, attól északnyugatra fekszik a kis *Széphalom* község (289 lak.), Kazinczy Ferencznek egykori lakóhelye; irodalmunk e jelesének emlékét hirdeti az a dór stílusban emelt épület, mely az író dolgozószobájának helyén áll. A vármegye mai székhelyétől északkeletre a Bodrog partján van *Zemplén*, mely egykor a vármegye székhelye volt; elpusztult vára régen a Drugethek birtoka vala. Zemplén-



KAZINCZY FERENCZ EMLÉKÉPÜLETE SZÉPHALMON.

től délnyugatra, ugyancsak a Bodrog partján terül el *Borsi* (716 lak.), II. Rákóczi Ferencz szülőhelye. A nem nagy, de érdekes kastély ősi fák árnyékában még ma is fönnáll, csakhogy minden külső díszétől megfosztva. Jelenleg gazdatiszti lakásul és magtárul szolgál.

Sátoraljaiúj helytől délre a vasút mentén a Bodrog mindkét partján fekszik a történelmi nevezetességű *Sárospatak* (7901 magyar lak.). Nagy- és Kis-Patakból álló részeit híd köti össze. Legérdekesebb épülete a város déli részében álló négy tornyú vár, melynek donzsonja már I. Endre király idejében megvolt. A vár később a Palóczy, Perényi és Lorántffy családok birtokába került és 1617-ben a Rákócziakra szállott. I. Rákóczi Ferencz 1666-ban itt ülte mennyegzőjét Zrinyi Ilonával. A protestáns

küzdelmek lezajlása után I. Lipót 1704-ben a vár nagyrészt leromboltatta. A régi vár melletti új kastély Windischgrätz herceg tulajdona. A váron kívül Sárospatak legkiválóbb épülete a református főiskola, mely 1530 óta áll fönn. Legnagyobb alapítványai a Perényi, Lórántffy és Pálóczi-Horváth-félék. A főiskolának teljes gimnáziuma, hittudományi és jogi tanfolyama, 40,000 kötetet meghaladó könyvtára, gazdag természet-tani és természetrajzi gyűjteménye, szépművészeti és művészeti múzeuma, nagy tápintézete és szép parkja van.

Sárospataktól délre a Hegyalja mentén nagyobb községek: *Bodrog-Olaszi* (1124 magyar lak.), Lónyai Elemér gróf díszes kastélyával; *Tolcsva*



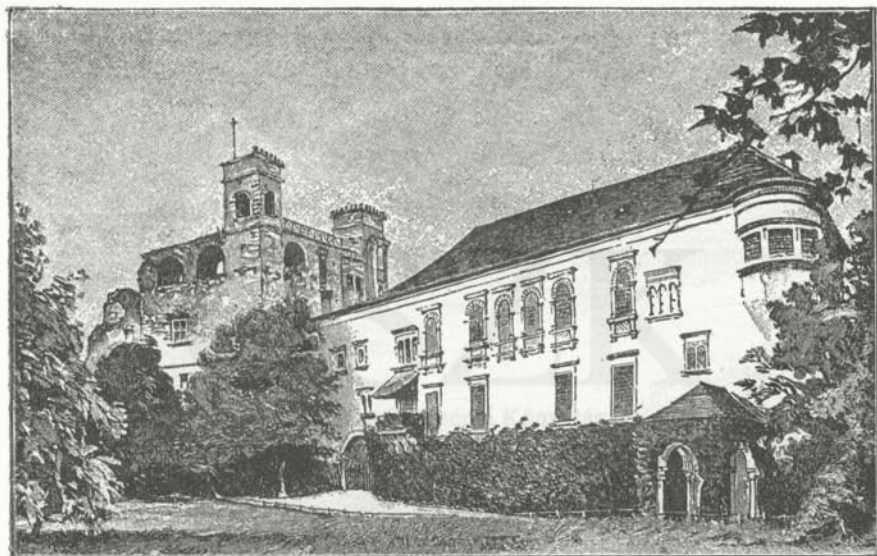
II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLŐHÁZA BORSIBAN.

(3175 lak.), a királyi család nagy pinczéivel és *Erdőbénye* (2370 magyar lak.), a Hegyalján található legnagyobb pinczéivel, melyben 2000 hordó fér el.

A Hegyalja déli lejtőjén vannak azok a helyek, melyek a legjobb hegyaljai borokat termelték és, hála a gondos emberi munkának, részben még máig is termelik; ezek: *Mád* (3680 magyar lak.), *Tálya* (2577 magyar lak.), *Tarczal* (3794 lak.) és *Tokaj* (5110 magyar lak.). A borkereskedés még elég tekintélyes, de a szüreti mulatságok zaja elnémult. Tarczal nevét állítólag a honfoglaló Árpád egyik vezérétől kapta. Napos fekvésű szőleinek jelentékeny része a királyi család birtoka. Tokaj a Hegyalja déli végső kiágazásának keleti lábánál ott fekszik, a hol a Bodrog a Tiszába szakad; a város keskenyen húzódik el a Tokaji-hegy mentén. Szőleit, a melyek közül a legtöbb a királyi családnak és egyes főuraknak birtoka,

ujabban rekonstruáltak. Várát, mely a Tisza és Bodrog összefolyásánál épült, s a mely nem egy ostromot állott ki, II. Rákóczi Ferencz teljesen leromboltatta.

A vármegye délnyugati részében a vasút mellett épült Szerencs nagyközség, 5272 magyar lakossal és hazánk egyik legnagyobb cukorgyárával, mely 1350 munkást foglalkoztat. Helyén a XIV. században a benzések monostort alapítottak, melyet később várrá alakítottak át. 1583-ban Rudolf király Rákóczi Zsigmondnak adta. Bocskay itt országgyűlést tartott. Várának immár romjai is eltűntek.

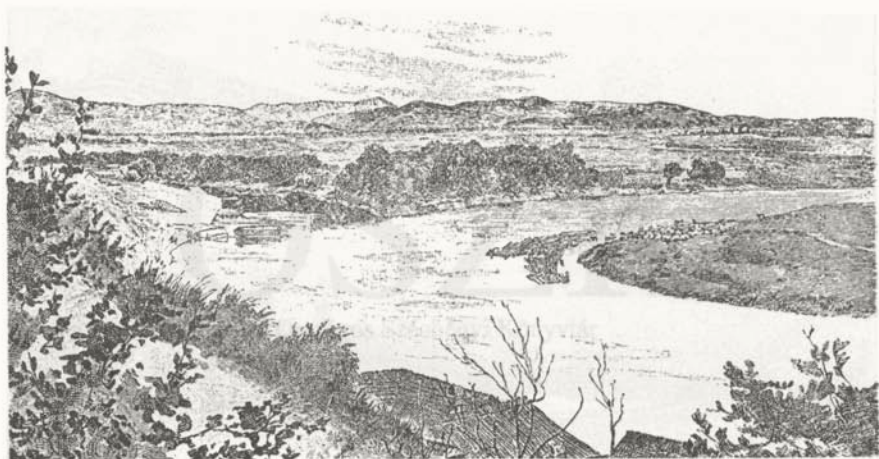


A SÁROSPATAKI VÁRKASTÉLY.

A vármegye délkeleti részét alkotó termékeny Bodrogköz legjelentékenyebb helységei *Lelesz* (1921 lak.) és *Királyhelmece* (2303 lak.). Mindkettő a Bodrogköz északi részén van. Amazt a XII. században alapított premontrei apátsága és monostora teszi jelentőssé. A templom és monostor dombon áll, s mint egykori hiteles hely, értékes okleveleket és történelmi kincseket rejt magában. Királyhelmecezen Majláth József gróf jól berendezett kórházat építtetett; szép kertjéből a környékező lapályra vonzó kilátás nyílik. Rajta túl a vasút a Tisza és Latorcza által alkotott keskeny földszoroson csakhamar Ung vármegyébe ér.

Ung vármegye. Területe 3230 km<sup>2</sup>, lakóinak száma 153,266, kik közt 46,306 magyar, 7099 német, 42,876 tót, 55,742 rutén és a többi vegyes. A déli és nyugati részét alkotó rónaság jó termőföld; ez a magyarság lakóhelye. Északkeleti része pedig zord, hegyes vidék; itt vannak a rutének és tótok.

A Zemplénből jövő vasúti vonal *Csapnál* ágazik szét, a déli ág átesap Szabolcsba és az északi néhány kisebb községet érintve *Ungvárra*, a vármegye és a munkácsi püspökség székhelyére visz (14,723 l.). A város az Ung mindkét partján épült, s hajdan híres volt Bercsenyi Miklósnak a vár belsejében négyszög-alakban emelt palotája. A kuruczvilág letűntével a vár épületei kaszárnyákül szolgáltak, mígnem Mária Terézia azokat a gör. kath. püspökségnek adományozta. A jelenlegi Ungvár három halmon és az ezeket elválasztó völgyekben helyezkedett el. A keleti dombon van a régi vár, a nyugatin a vármegyeháza, a délin a gör. kath. püspöki palota és székesegyház. A város mögött emelkedik a búcsújáró Kálvária-hegy. A város épületei közül az előbb említettekén kívül a kiválóbbak a Drugeth-téren a kath. főgimnázium, a tágas Sas-téren az új pénzügyi



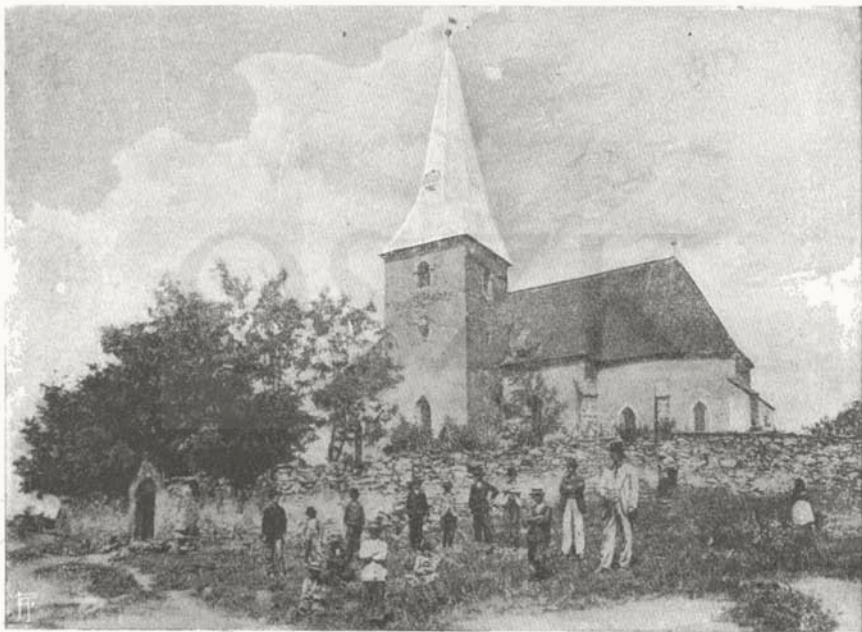
A BODROG BEÖMLÉSE A TISZÁBA TOKAJNÁL.

palota és a városi kórház. Az Ung két partján épült városrészeket vashid köti össze. Kályhagyárán és malmain kívül az ungvári butorgyár-részvénytársaság sok munkást foglalkoztat.

Az Ungvárról északnyugatnak Zemplénbe vezető úton van *Szobráncz*, járási székhely (1143 lak.) és mellette szép, kies erdő közepén a szobránczi fürdő, jódtartalmú kénes vízzel és elég kényelmes berendezéssel. Szobráncztól északra a Vihorlat-Gutin egyik hágójához, a váraljai hágóhoz visz az út. Ennek alján van *Váralja*, nagykiterjedésű erdők között, melyekben a kihalt Tibay-család egyik várának omladékai láthatók.

Ungvártól észak felé az Ung völgyében *Nagyberezna* községig (2460 lak.) lehet eljutni. Útközben van *Neviczke*, a homonnai Drugethek egykori várának romjaival és a magyar kir. kincstárnak hatalmas faúsztató gerebével, mely 1.200,000 koronába került és egyike hazánkban a leg-

nagyobbszerű ilyenmő építményeknek. Neviczken túl ugyancsak az Ung-völgyi vasút mellett van *Perecseny* (2124 jobbra rutén lak.), nagyobb-szerű kémiai gyárral és a magyar államvasutak talpfa-telítő telepével. Perecsenytől N.-Bereznáig az erdőgazdaság számos munkást foglalkoztat. Az egykor járhatatlan hegyekről ma hegyi-vaspályák szállítják le a kivá-gott fákat. N.-Bereznán túl az országút az Ung mentén csakhamar kelet-nek fordul. Az országút mellett fekvő *Szolyva* község határában sós for-rások vannak; ezektől északra esik *Knyahina* falu, melyet az 1866-iki meteorkő-hullás tett ismeretessé. Egy 294 kiló súlyút a bécsi udvari mú-



A SZERENCSI RÁKÓCZI-TEMPLOM.

zeumban, egy 41 kilós darabot pedig a magyar nemzeti múzeumban őriznek. Az országút *Uzsok* mellett visz át Galicziába. Uzsoknak igen jó hatású fürdője van. A Felső-Ung völgyétől keletre eső meglehetősen gyér népes-ségű vidéket jobbra apró rutén falvak foglalják el.

Ungvártól délkeletre a Bereg vármegyébe vezető országút mellett vannak *Lehócz* és *Szerednye* (1729, felében rutén lak.) bortermelő he-lyek. A fillokszera itteni pusztításait még alig pótolták egy-egy kisebb területen. Lehócznak jó berendezésű fűrészgára is van. Szerednyén egy-kor Dobó Istvánnak, az egi hősnek megerősített vára volt, melynek ma már csak a romjai látszanak.

Az Ungvártól délnyugatra vezető úton van *Tarnócz*, a Bernáth-család ősi fészke, és ennek közelében *Dobóruszka*, mely egykor a hős Dobó István birtoka volt, kinek hült tetemei az ottani róm. kath. templom sírboltjában vannak eltemetve. Tarnóczról az országút *Nagykaposra* (1253 magyar lak.) visz. Ez a mezőváros egykor a vármegye életében jelentékeny szerepet vitt. Gyakran itt tartották a tisztújító és egyéb közgyűléseket. Thököly Imre, midőn Zrínyi Ilonával, I. Rákóczi Ferencz özvegyével egybekelendő volt és Budáról Munkácsra utazott, itt találkozott azzal a fényes násznéppel, a melylyel jegyese Munkácsról eléje ment.



A DRUGETH-VÁR UNGVÁRON.

**Bereg vármegye** Ungtól keletre az ország határától a Tiszáig nyúlik le. Területe 3783 km<sup>2</sup>. Lakóinak száma 208.589, kik közt magyar 93,198, német 18,369, tót 991, rutén 95,308. Miként az Északkeleti-Felföld vármegyéinek legnagyobb részén, Beregben is az északi terület zord és terméketlen, középső, dombos részein szőlőket találni és déli lapos vidékén gabona terem. Északon az erdőgazdaság, a középső és déli részekben pedig gyümölcstermelés és földmívelés a főfoglalkozás. Fa, faipar-cikkek; gyümölcs és ásványvizek a vármegye kiviteli czikkei.

Ung vármegyéből Szabolcs északi részét átszelve jut el a vasút Beregbe. Az első állomás *Bátyu*, 1316 magyar lakossal és elég élénk vasúti forgalommal. Tőle nyugatra a vasúttól távolabb fekszik *Nagy- és Kislónya*, a Lónyay-család ősi fészke, a családnak szép kastélyával. Bátyunál a vasút kettéágazik; az egyik ág északkelet felé Galicziának, a



MUNKÁCS VÁRA.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

másik Ugoesa vármegyébe visz. Az északkeleti vonalon, mely a kitünő tormát termelő *Nagylyucska* (4366 jobbára rutén lak.) közelében halad el, az első nagyobb állomás, a Latorcza völgyének torkolatában épült *Munkács*, 14,416 lakossal, kiknek csaknem a fele izraelita.

Munkácsról, Bereg vármegyének legnépesebb városáról, okleveleink 1263-ban tesznek említést. Nagy Lajos a hozzátartozó uradalommal együtt Koriatovics Tódornak adományozta, a ki a különálló hegyen máig is fennálló várat megerősítette, sőt talán építtette is. Koriatovics halála után



A RÉGI RÁKÓCZI-KASTÉLY MUNKÁCSON.

sűrűn cserélt gazdát, míglen a Rákócziak birtokába került. Ekkor élte a vár fénykorát. 1685-től 1688-ig Zrínyi Ilona hősileg védte a császáriak ellen. 1703-ban II. Rákóczi Ferencz fölkelése kezdetén a kuruczok csak hosszabb ostrom után tudták birtokba venni. A fejedelem Damoiseau francia mérnökkari főtiszt által megerősíttette. Ez erődítési munkálatok tették lehetővé, hogy a vár a szatmári béke megkötése után is még két hónapig fönn tudta magát tartani és csak oly föltétel alatt hódolt meg, hogy az őrség fegyveresen szabadon elvonulhatott. 1855-ben szüntették meg a vár jellegét; ennek következtében a hegy alján levő egykori erődítmények elpusztultak. Csak az úgynevezett fellegrvár maradt meg, melyet 1897-ig fegyháznak használtak. Most teljesen üresen áll. A Vereczke felé néző várfokon egy turulmadár hirdeti a millenniumi ünnep emlékét. A várhoz tartozó uradalom II. Rákóczi Ferencz elbujdosása

után a szepesi kamara kezelése alá került; 1726-ban pedig adományképen a Schönborn-családnak jutott és máig is középpontja hazánk egyik legnagyobb hitbizományi birtokának, melynek magvát a Rákóczi-családtól elkobzott Bereg vármegyei birtokok alkotják. Maga Munkács városa nagyobbára földszintes házakból áll; nagyobb épületei a gör. kath. templom, a városháza, az új állandó színház, a nagyobb szabású grófi árúcsarnok és a Schönborn-kastély. Nevezetessége még a városnak egy régi kincstári épület, hol Munkácsi Mihály született.



A VERECZKEI RÉGI FATEMPLOM ÉS AZ ÚJ TEMPLOM.

Munkácson túl a Galicziába vezető vasúti vonal jelentősebb helységei *Podhering*, *Beregszentmiklós*, *Szolyva* (2416 felében rutén lak.), *Hársfalva* és *Volócz*. Podheringen van a Schönborn-uradalom sör- és szeszgyára. Beregszentmiklóson érdekes ódon kastély van, melyben I. Rákóczi Ferencz keresett menedéket akkor, midőn a Zrinyi és Frangepán-féle összeesküvésben való részvétele miatt üldözték. Szolyván és a közelében levő Hársfalván ásványvizforrások fakadnak. A szolyvai vizet a környéken mindenütt iszszák. Hársfalu vizét inkább fürdésre használják. Volócz községen túl kezdődik a vasúti vonal erősebb emelkedése, míg végre a Galicziába vezető nagy alagút torkolatához jut.

A vasútból Beregszentmiklóson fölül az országot kiágazik a Latorcza völgye felé; e mellett az országot mellett van *Felsőhrabonicza*, üveg-

hutával és tőle nem messze nyugat felé *Szolocsina*, határában a Luhi-Erzsébet és Luhi-Margit nevű kitünő ásványforrásokkal. Az említett országút mellett, de már a Latorcza völgyében, kopár bérczek közt terül el *Alsóvereczke* (1704, jobbára rutén lak.), a Schönborn-uradalom több majorjával. E községnél kezdődik a Latorczának az a szűk szorulata, melyet Vereczkei-szorosnak hívnak; ennek egyik sziklafalán 1896-ban fölállított emléktábla hirdeti azt a hitet, hogy Árpád honfoglaló magyarjai ezen a szoroson át jutottak a mai magyar földre. Bereg vármegye északi részében a fönntemlített községeken kívül jobbára szegényes orosz falvak láthatók csupán.

A Bátyuból délkeletre elágazó vasúti vonal Bereg vármegye székhelyére, *Beregszászba* visz (9629, majdnem kizárólag magyar lak.). A város alapítói az Árpádok idejében betelepített szászok, kikről Lämpertszásznak nevezték. A tatároktól 1241-ben elpusztított várost IV. Béla rekonstruálta, kiváltságokkal és szabadalmakkal ruházván föl. Az 1880-iki tűzvész pusztítása óta legszebb része a kibővített nagypiacz, melyet az új és díszes vármegyeháza, a reformátusok nagy temploma és bérháza, a városi árúcsarnokok és az új törvényszéki épület díszítenek.

Beregszászból megyei út vezet kelet felé *Nagyberegbe* (1977 magyar lakossal) és országút délkelet felé *Muzsalyba*. Az előbbinek a XIII. században épült vára volt, a mely elpusztult ugyan, de nevét a vármegyére hagytn. Muzsaly határában van a vármegye legnagyobb timsó- és malomkő-bányászata.

A Bátyú-beregszászi vasúti vonaltól délre jómódú népes magyar falvak vannak, melyek közül a hozzáfűződő történelmi emlékeknél fogva a legismertebb a Tisza partján fekvő *Mezőtarpa*, 3441 lakossal. Az Árpádok idejében a templomosoknak volt itt rendházuk. Bethlen Gábor a községnek vámmmentességi kiváltságot adományozott, de a legjelentékenyebb kiváltságokkal II. Rákóczi Ferencz fejedelem ajándékozta meg azért, mert fegyveres fölkelése kezdetén Esze Tamás vezérlete alatt a tarpaiak csatlakoztak hozzá legelőször. Ezeket a kiváltságokat természetesen a szatmári béke után elvesztették.

**Ugocsa vármegye.** (Területe 1208 km<sup>2</sup>, lakóinak száma 83,316; köztük magyar 35,702, német 5505, oláh 9270, rutén 32,721.) Bereg, Máramaros és Szatmár vármegyék közt fekszik. Mivel magas hegyek nem borítják, nagyobb része gabonatermelésre alkalmas. Főtermékei a kukoricza, a népnek legfőbb élelmi czikke, továbbábúza és zab, több helyen még szőlő is.

Beregből jövet az első vasúti állomás *Tiszaújlak* (3008 magyar lak.), élénk forgalmú, tiszta és csinos község, melynek bajuszpedrójéből még Amerikába is szállítanak. Tiszaújlakon túl, ugyancsak a vasút mellett van

a vármegyének székhelye *Nagyszöllős* (5750, túlnyomóan magyar lak.), a Tisza és a szőlőkkel borított Feketehegy mellett. Az igénytelen városnak legnagyobb épületei a református, a gör. kath. és a róm. kath. templomokon kívül a vármegyeháza, a Ferenczrendi barátok háza és a Perényiek kastélya. A róm. kath. templom alkalmasint már a XIV. század végéről való. A város vége felé 20 holdas parkban áll a barokk izlésű Perényi-kastély, mely a XVI. század derekán épült és a XVIII. században kapta az emeletét. A város melletti dombon láthatók Kanko-varának, a Perényiek egykori erősségének romjai. A harmadik nagy állomás a vasúti vonalon *Királyháza* (2539, fele részben magyar és fele részben rutén lak.), mellette egy dombon vannak Nyaláb-várnak romjai. Ez a vár már Kún László idejében szerepelt. Zsigmond király Perényi Péter országbírónak adta. Benne élt, mint Perényi János nevelője, Komjáthy Benedek, a ki lefordította Szent Pál apostol leveleit; ez a fordítás 1533-ban Krakkóban kinyomatván, az első magyar nyomtatott könyv volt. A várat 1671-ben Lipót király rendeletére rombolták le.

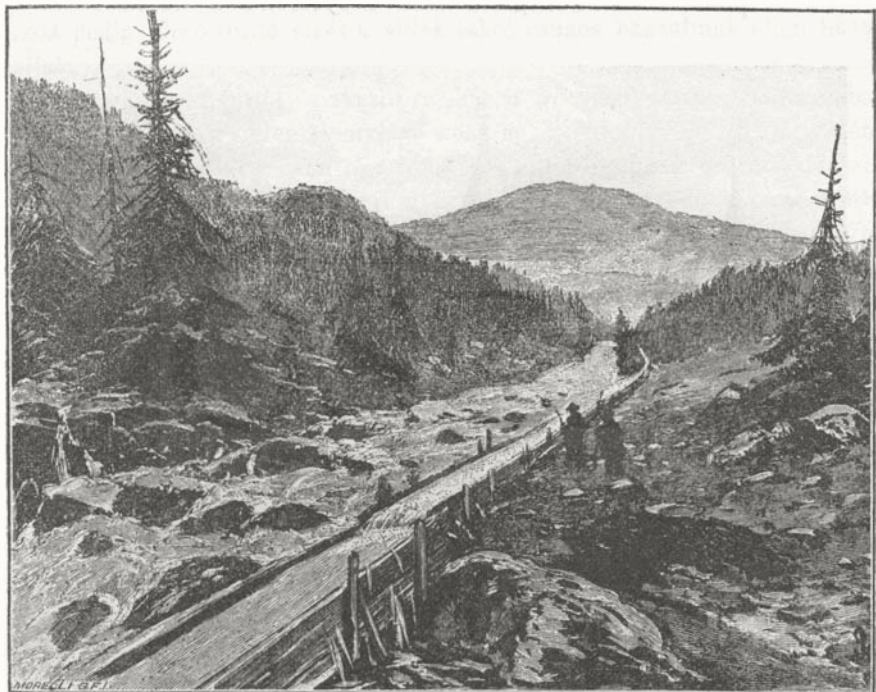
Királyháza az a vasúti állomás, a melyen a Nagyszöllős és Szatmár felőli vonalak találkoznak. A Szatmár felőli vonalon a nagyobb községek *Feketeardó* (1632 magyar lak.), az Árpádok korából való, s a XIV. században falfestményekkel díszített templommal; továbbá *Halmi* (2664 magyar lak.), csinos főutcával, melyben néhány díszesebb úrilak látható.

A vasúti vonalaktól távolabb fekvő községek közül a jelentékenyebbek *Nagytarna* (1851 lak.) és *Salánk* (1987 lak.). Az előbbi Királyházától délkeletre a Tarnapatak völgyében fekszik, mellette van erdők között a szénsavas vizű tarnai fürdő. Salánk a vármegye északnyugati szögletében a Helmech-hegy lábánál épült. Egykor a Rákócziak birtoka volt és II. Rákóczi Ferencz 1711-ben itt tartotta kormánytanácsával magyar földön az utolsó gyűlést.

**Máramaros vármegye.** (Területe 9720 km<sup>2</sup>, lakóinak száma 309,598, a kik közt 42,403 magyar, 47,449 német 74,978 oláh és 143,621 rutén). Bereg, Ugocsa és Szatmártól keletre a galicziai határon terül el. Magas hegyeinek felső részei legelőkül szolgálnak, míg a lejtőket sűrű, néhol valóságos őserdők takarják. A magasabb völgyekben zab, tatárka és burgonya, az alacsonyabb fekvésűekben rozs és kukoricza, a Tisza-völgy alsó részeiben búza is terem. A természet e mostoha bánásmódjáért sótelepekkel és ércztelepekkel gazdagon kárpótolta.

Ugocsából Királyháza állomásról a vasút a Tisza völgyében halad kelet felé. Máramarosban az első állomás *Huszt* (8716 félig magyar, félig rutén lak.), a Nagy-Ágnak a Tiszába való torkolásánál. A rendetlen sorokban épült, jobbára földszintes házak közül csak a templomok emelkednek

ki, a melyek közt a legrégibb a kőfallal borított, csúcsíves ref. templom, mely még a reformáció előtti korból való. A község fekvésének festői jelleget ad a város keleti végén, magános, kúpalakú hegyen épült várrom. A város és vár valószínűleg a tatárjárást követő országrendezés alkalmával keletkezett. A XIV. században megkapta a városi kiváltságokat, s a koronavárosok sorába emelkedett. Az ország kettéválása után Erdélyhez tartozott. II. Apaffy Mihály összes máramarosi



A MÁRAMAROSI HAVASOKBÓL.

birtokaival együtt a magyar koronának adta el. 1776-ban a várat kiürítették; a XIX. század elején eléghető részeit tűz pusztította el.

Huszton túl a vasút mentén van *Bustyaháza* (1666, nagobbára orosz lak.) gőzfürészmalommal és nagy kincstári faraktárral; még tovább keletre pedig *Técső* (4550, nagobbára magyar lak.) egykoron szinte koronaváros. Református templomának egyik tűz ellen biztos helyiségében őrzik a máramarosi öt koronaváros levéltárát. Técsőtől és a vasúti vonaltól nyugatra fekszik *Visk* (4443, jobbára magyar lak.), melynek szorgalmas lakói főképen gyümölcsstermeléssel és vászonszövésssel foglalkoznak. A községtől

öt kilométernyire, árnyas bükkerdők között van a Visk-várhegyi fürdő, melynek ásványos, sósavas, vasas vizét különösen női bajok ellen használják sikerrel.

Técsőről a vasút *Hosszúmező*, a negyedik egykori koronaváros mellett, a vármegye székhelyére *Máramarosszigetre* (17,445 lak.), visz. A város Nagy Lajostól kapta szabadalmait; hegyektől koszorúzott széles völgyben a Tisza és Iza összefolyásánál fekszik. Legszebb része a nagy piac és környéke. Itt van a városi vigadó, a róm. katolikus és a ref. templom, a ref. kollegium és a kegyesrendiek társháza. Ezeken



A HUSZTI GÖR. KATH. TEMPLOM.

kívül kiemelkedik a többi, részben igen csinos lakóház közül a gör. katolikus templom. A vármegyeházával szemben két máramarosi honvédnek, a ref. kollegium épülete előtt pedig Szilágyi Istvánnak, a tudós igazgatónak szobra, illetőleg mellszobra szolgál a város díszéül. Szigetnél találkoznak a máramarosi sótelepre vezető keskenyvágányú vasutak. E sótelepek közül a legközelebbi az *Aknaszlatina* (2325 lak.) melletti. E több mint két km. hosszú és 1·7 km. széles sótelep legnagyobb és legszebb bányája a «Miklós-Kunigunda», melynek mélysége közel 170 méter. A szlatinai sóbányákat legújában az előntés veszélye fenyegette, de ezt szerencsésen elhárították. A bányák évenként fél millió

mmázsa tiszta sót szolgáltatnak. A második sótelep a Róna völgyében *Rónaszék* (1536 lak.); közelében ősrégi bányászat nyomaira vallanak az ott talált bronz bányaeszközök. A XVII. században itt volt a sóbánya-gróf székhelye; azóta azonban több bányát elárasztott a víz, köztük a legérdekesebb a 138 m. mélységű Apaffy-bánya, melyben a vizre csillogó sókupola borúl. A harmadik sótelep *Aknasugatagon* (1792 lak.) van, Szigettől 18 kilométernyire; bányái közül a Gábor-bányát művelik, s ebből évente  $\frac{1}{4}$  millió mm. tiszta sót termelnek. Sugatag közelében *Budfalva* mellett ezüst- és ólombányákat művelnek; a Gutin lábánál pedig *Bréb-fürdő* vizét a vidék lakói csúzos bántalmak ellen használják.

Máramarosszigettől a vasút a Tisza völgyén átvezet Galicziába. E vonal mellett a jelentékenyebb községek: *Nagybocskó* (5294 rutén, magyar és német lak.), igen jó gyümölcs-, különösen szilvatermesztéssel; a «Klotild» nevet viselő kémiai gyárban kénsavat, szódát, sósavat stb. készítenek. Innen észak felé 10 kilométernyire van *Kabolapolyána* (1778, felében magyar és felében rutén lak.), vashámorokkal és olvasztókkal meg szegkovácsolással; a mellette levő kies Gyertyánliget-fürdőt a környékről sokan keresik föl. Nagybocskó fölött a nagyobb állomások *Terebesfejérpatak* (2185 jobbára rutén lak.), üvegyárral; *Rahó* (5879, túlnyomóan rutén lak.) és a szétszórt házakból álló 24 kilométernyi hosszúságban elnyúló *Körösmező* (9029 l.), nagy erdőségekkel. Terebespatak határában a Tisza jobbpartján egy magaslaton áll a néhai Rudolf trónörökös számára 1885-ben épített vadászkastély. A Tisza völgyének az az erdős része, a melyben a kies fekvésű vadászkastély áll, régebben *Kuri* nevet viselt; most Erdészvölgynek hívják.

A vármegyét átszelő fővölgyből, a Tisza völgyéből, kisebb vizek mentén vezetnek az országutak az északi rutén, meg a déli oláh vidékekre. Husztról indul ki az út a Nagy-Ág mentén ennek forrásvidékéhez, melyet Verhovinának neveznek. A magas hegyesúcsok és bérczek közt a legnagyobb község *Ökörmező* (2936 rutén lak.); annak, valamint az egész Verhovinának lakói csaknem kizárólag állattenyésztéssel és erdőgazdasággal foglalkoznak. Ugyanez a foglalkozása a tarczavölgyi lakosoknak, a kik valóságos havasi gazdálkodást folytatnak. A Nagy-Ág alsó részéből nyugat felé visz az út a Dolha-patak mentén *Dolha* (2912 rutén lak.) községbe, melynek vasgyára 300 munkást foglalkoztat. Vasgyár van még az ettől északra fekvő *Rókamezőn* is (1481 rutén lak.), a hol különösen ásókat és kapákat készítenek.

A legnépesebb mellékvölgy a Visó völgye, a mely Nagybocskón fölül indul ki és a vármegye délkeleti részébe vezet. A nagyobb községek itt *Felsővisó* (7562 német és oláh lak.) és *Borsa* (7758, főképen oláh lak.).

Felsővisónak szeszfinomító gyára van. Tőle északkeletre fakad a *Suliguli* nevű, szénsavban leggazdagabb ásványvizünk; a forrás körül néhány lakó-, illetőleg fürdőházat is építettek. A Pietrosz lábánál elterülő Borsa mellett, Borsabányán, ólom- és szénbánya van; távolabb, valami 11 kilométernyire, a Sztrimatúra nevű szűk völgyben van a tatárverő hely, a hol 1717-ben a község népe a magyarok segítségével 12,000-nyi török-tatár sereget teljesen szétvert. A győzelem helyét emlékoszlop jelöli.



A BESZKÍDI HATÁROSZLOP.

## TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

### A NAGY-ALFÖLD KELETI RÉSZE.

*Varga Géza*: Hajdú vármegye leírása. Debreczen, 1882. — *Zelizy Dániel*: Debreczen város leírása. Budapest, 1882. — *Hanusz István dr.*: A nagy magyar Alföld. Kecskemét, 1895. — *K. Nagy Sándor*: Biharország. Nagyvárad, 1884—88. — *Márki Sándor dr.*: A Fekete Körös és vidéke. Nagyvárad, 1887. — *Gaal Jenő*: Békés megye. (Megyei monografiák). — *Márki, Simonkai, Gaal*: Aradmegye leírása. Arad, 1892—98.

**Jász-Nagykún-Szolnok vármegye.** Az ország különböző részeiből naponként 33—35 személy- és gyorsvonat érkezik *Szolnokba*, s ugyanannyi indul tovább minden irányban. Már ez a körülmény is tanúsítja, hogy földrajzi helyzete nagyon kedvező. A Zagyva ott ömlik a Tiszába, melyet délnyugati útjából dél felé térít és gőzhajók hordozására s forgalomra még alkalmasabbá tesz. Két folyó, hét vasút, hét országút köti össze az ország legnépesebb városaival, melyek közt neki van a legjobb központi fekvése. Abban a körben melynek sugara a Szolnok és Nagyvárad közt levő (légvonalban 66 km.) távolság, benne van Budapest, Szeged, Szabadka, Debreczen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Arad, Nagyvárad, Miskolcz, Csaba, Makó, Kiskúfélegyháza, összesen 1.453,000 lakossal; abban a körben, a melyet ugyanakkora sugárral Budapest körül kanyarítunk, a körbe eső 12 legnépesebb városnak (Kecskemét, Miskolcz, Félegyháza, Fehérvár, Szentes, Czegléd, Győr, Nagykőrös, Jászberény, Szarvas, Eger, Mezőtúr) csak 388,000 lakosa van; amott a központot (Szolnokot) is számítva, 1.478,000, emitt (Budapest központtal) 1.208,000 a legnépesebb 13 város lakossága.

Szolnok ennek a kedvező földrajzi fekvésének köszönhetette közlekedési, katonai és közigazgatási jelentőségét. Jász-Nagykún-Szolnokmegye a Jászságból, Nagykúnságból, s Heves és Külsőszolnok vármegyék Tiszabalparti részeiből 5374 km<sup>2</sup>-en alakult. 350,000 tiszta magyar lakosa 6 városban és 46 nagyközségben él; kisközsége nincs is. Szolnok r. t. város 25,000 lakossal az Alföldnek most már biztosan fejlődő helyei közé tartozik. Vasúthálózata, az államvasutak műhelye, több szép középülete, főgimnáziuma és alsó kereskedelmi iskolája, művésztelepe, élénk gazdasági egyesülete, terménykereskedése stb. — haladásának megannyi jelei.

Szolnoknál a Zagyva jobbpartján nyilegyenesen visz a vasút a *Jászság* szívébe. Majdnem nyolczszázesztendei kiváltságos élet után a jászoknak és kúnoknak is meg kellett barátkozniok a vármegyei élettel. El sem lehet képzelni, hogy valaha kún nyelven beszéltek, olyan töröl metszett magyarok; a jászok katolikusok, a kúnok reformátusok. A *Jászságban* 11, a *Nagykúnságban* 6, a már pestmegyei *Kiskúnságban* 8 módos és tiszta községben élnek. A három kerület központja és legnagyobb városa *Jászberény* volt, melyről már fentebb is megemlékeztünk.



SZOLNOK.

A jászok (körülbelül kilenczvenezeren) hiszik, s a tudósok egy része is állítja, hogy *Jászberény* volt Attila főhadiszállása, temetőhelye; Csörsz király a *Jászságon* keresztül ásatta meg híres árkát az avar nép védelmére; a honfoglaló magyarok a Zagyváig terjedő földet követelték Zalán bolgár fejedelemtől; s a városházán mutogatják és hét jász község czimérébe is odafestették a Lehel-kürtjét. A rendezett tanácsú város 27,000 lakosa ugyanannyi hektár földet mivel. Környékén számos, szintén népes földmívelő község van, a melyeket a tanyák egész serege vesz körül.

A *Jászság* keleti határa a Tisza, melyen hajókon térhetünk vissza Szolnokra, a honnan a Tiszán valóságos történelmi kirándulást tehetünk a vármegye legdélnyugatibb részébe. Elhaladunk a már pestmegyei *Tószeg* mellett, melynek tiszaparti ősrégészeti leletei oly nagy föltűnést keltet-

tek ; érintjük *Várkonyt*, a hol Endre király választást engedett Béla vezérnek a kard és korona közt ; *Nagyrév*-et, a középkorban nevezetes átkelő helyet ; Árpád és Zalán csatamezejének, Alpárnak átellenében *Tiszaug*-ot, melynek régészeti társulata Ugon, Ásotthalmán, Csépán, Szelevényen sok őskori régiséget ásatott ki. Szelevény már a Hármas-Körös mellett van, mint *Künszentmárton* is. Ez a rendezett tanácsú város kelet felé határos *Mezőtúr* rendezett tanácsú várossal, melynek 25,000 lakosa, jónövű főgimnáziuma és felsőbb leányiskolája van. A néprajzi érdekeségek kedvelői különösen mázos cserépedényeiről ismerik. A város a rendkívül kanyargós Berettyó (Berekjó) mellett fekszik, melynek alsó folyását vagy valamely ágát a Névtelen Jegyző korában és még 1326-ban is Túr vizének nevezték. Mezőtúrról vagy Künszentmártonból egyaránt vasúton térhetünk vissza *Szajolra*, hová Szolnok felé a Tisza négyszázméteres vas-hídján juthatunk vissza. Szajolból, a Tiszavidéki vasút debreczeni vonalán, aranykalászszal ékes rónaságon folytatjuk utunkat. Először *Törökszentmiklóst* érjük, melynek kéttornyú szép temploma, nagy apácázárdája, több nagy téglagyára, gőzmalma, stb. bizonyítja, hogy 22,000 lakosa a legértelmesebb magyar gazdák sorában foglal helyet.

Közelében, *Kisújszállás* rendezett tanácsú városban, már a Nagykúnságban vagyunk. A tatárjárás előtt a vármegyének ez a keleti része Kemej vármegyéhez tartozott és csak 1240-ben hasították ki belőle Kuthen király kúnjai számára Kolbászszéket, a melyet máskép Nagykúnságnak is neveztek. Hat községe volt : a már említett Künszentmárton, s itt egy tagban : Túrkeve, Kisújszállás, Karczag, Kúnhegyes, Madaras. Kemej vármegye azonban északon fölnyúlt egész a Tiszáig, a hol nagy birtoka volt a Tomaj-nemzetségnek, melynek őseit, a besenyő (kún) Tonuzabát és feleségét pogányságuk miatt Szent István élve temettette el az abádi rév mellé (talán a Kékhalomba). Onnan most vasúton jutunk vissza Kisújszállásra és a fővonalon *Karczag* rendezett tanácsú városba, a Nagykúnságnak (21,000 lakossal) most is legnépesebb helyére, mely 1900-ban háromszász holdon a maga erejéből állított földműves iskolát. Mindakét város gimnáziumát abból a pénzből építették, a mely a 25 jászkún község közt fölosztott Páka és Mérges puszták árából nekik jutott. A nép művelődésének és jómódjának legfőbb előmozdítója a XIX. század első felében József nádor volt, a kinek, mint főkapitányuknak, a jászkúnok Karczagon emlékoszlopot emeltek.

A Kúnságnak és vele a hosszúnevű vármegyének búcsút mondunk, mert pár pillanat múlva átrobogunk a csatornázott *Hortobágy*-on, s Hajdú vármegye földjére érünk.

Hajdú vármegye 1876-ban 6 hajdúvárosból, 10 szabolcsi és 3 bihar-megyei községből 3353 km<sup>2</sup> területen alakult. Most Debreczen sz. kir.

városban, Böszörmény, Nánás és Szoboszló hajdúvárosokban s 15 nagy és 2 kisközségben 220,000 lakosa van. Nevét a vármegye a hajdúvárosoktól vette, a melyeknek egy részébe Bocskay István fejedelem 1605 decz. 12-én 9254 megnemesített hajdút telepített, s a haza védelme fejében közös földet és szabadságokat ajándékozott nekik. Karczag felől jöve, legelőször érjük a Sárrét központját. A vasút fővonala ezen a lápos, ingoványos földön ágazik el Nagyvárad és Debreczen felé.

Északnyugatra a kacsázó helyeken túl látjuk a nádudvari tornyot, délkelet felé a tetétlenit, földesit és a hol a Kék-Kálló elhagyja Hajdú vármegyét, a melyet több helyütt elválaszt Bihartól.



DEBRECZEN: PIACZ-UTCZA.

*Hajdú-Szoboszlónál* végződik a Sárrét, s *itt* kezdődik a régi Hajdúkerület, melynek 6 városban 966 km<sup>2</sup> földön 63,000 lakosa volt.

Pár percz múlva *Debreczen* határában járunk. Szép határ: majdnem 96,000 hektár (957 km<sup>2</sup>); legnagyobb az egész országban, s az egész vármegye területének  $\frac{2}{7}$ -e. Öt vármegyére dül, s a debreczeni ember a vármegye egyik végétől a másikig, a Kék-Kálló vizétől a Tiszáig, 79 km utat tehet meg a városa földjén, s e közben nem érint egyetlenegy falut sem. Debreczennek, mint városi központnak, Szolnok után mégis legkedvezőbb a fekvése; mert neki magának s a körülötte 66 km sugárral vont kör 12 legnépesebb városának 391,000 lakosa van, tehát valamivel több, mint Budapest ugyanakkora körének. A nagy alföldi város területén közel 80,000 ember lakik. Folyóvíze nincs ugyan, de vasúton ötfelől kereshetjük föl «a puszták városát». Debreczennek szláv a neve (mint pl. Szolnoké is), de idestova ezer esztendeje magyar, még pedig tősgyöke-



VÁSÁR DEBRECZENBEN.

# OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

res magyar a lakossága, mely már 1562-ben elfogadta «a debreczeni hitvallást» és azóta «kálvinista Rómának» nevezetik. Híres nagy templomában mondta ki az országgyűlés 1849 április 14-én Magyarország függetlenségét. Jellemző népére, hogy a törökök, tatárok pusztításai idejében falak nélkül daczoltak ellenségeikkel, mint valaha a spártaiak. «Fellegvárunk» a kollégium volt, melyből negyedfélszáz esztendő alatt sok kitünő ember került ki; az egyiknek, a csikóbőrös kulacs költőjének, Csokonai Vitéz Mihálynak, Izsó Miklós által készített szép szobra ott áll a kollégium előtt; azonkívül táblával jelölték meg szülőházát és vasemlékoszloppal a sírját.



HORTOBÁGYI TANYA.

Debreczen különben is az iskolák városa, a hogy a Hármaskör másfél század óta tanítja: «ottan lakik Pallas sok tanítványával». Van 2 gimnáziuma, egy reálja, felsőbb leányiskolája, kereskedelmi, gazdasági és földműves-iskolája, 3 tanítóképzője, stb. Sajtója negyedfél század óta gazdagítja a magyar irodalmat, színháza több mint száz esztendő óta számos igazi művészt nevelt. Sok erőt foglalkoztat Debreczen azzal is, hogy a vármegyének, a tiszántúli ev. ref. püspökségnek, az egyik kir. táblának, stb. székhelye. Állami épülete és intézete alig van; mindent önmagának köszönhet. Ujabban azt tervezi, hogy a Hortobágy ötödrészét (10,000 holdat) kihalásitja, s annak jövedelméből fejleszti a kollégiumot egyetemmé.

A Hortobágy egy tagban az ország legnagyobb legelője; a csikósok, gulyások, juhászok, kondások igazi hazája. Ötvenezer holdján százötvenezer «jószág» legel. Az utasok már csak azért is fölkeresik, hogy megtudják, mi az a pusztta, és hogy a maga valóságában lássák a magyar pász-

toréletet, a napkeltét, s a délibábot. A pusztán azonban most már vasút robog végig; egy részét szőlővel ültetik be, befásítják, fölszántják, hogy még több örteni valójuk legyen Debreczen híres gőzmalmainak, melyek közt az «István» 1848-ból való. Az állattenyésztő és földmívelő város az iparnak és a kereskedelemnek is egyik központja. Országszerte híres a debreczeni perez, mézeskalács, szappan, kolbász, szalámi, paprikás szalonna, stb. és jelentékeny a pipa-, téglá-, kályha-, kocsi-, szóda-gyártás, érczöntés stb. A debreczeni ember tehát a változott időkben is büszkén nevezheti magát a város polgárának, *civis*nek. A város folytonosan épül, szépül, s most már a környező szőlőskertekben is csinos nyaralók és házak emelkednek.

Debreczenből a vasutak három irányban vezetnek a hajdúvárosokba. A hortobágyi vasúton jutunk *Balmazújváros*ba, a hová a hajdúvér mérséklésére a XVIII. században württembergi svábokat telepítettek le, de ma már azok is magyarok. Északnyugat felé érünk *Hajdúböszörmény*be, az egykori Hajdúkerület székvárosába, melynek rendezett tanácsa s 25.000 jómódú lakosa a maga erejéből állítja föl Bocskay István szobrát. Még odább északra van *Hajdúdorog*, a magyarnyelvű görög katolikusok legnagyobb egyházközsége és *Hajdúnánás* rendezett tanácsú város (16.000 l.). A harmadik (nyíregyházi) vonalon egyenesen északra, Debreczen óriási parkján, a Nagyerdőn és a földmivesiskola telepén keresztül, homokbuczkás vidéken jutunk *Hadház* hajdúvárosba (8000 l.). A hajdúk kemény népéből itt is, a többiben is, jó katonák kerülnek ki; főfoglalkozásuk azonban mindenütt a földmívelés és állattenyésztés, melyet szabad emberhez legmélőbbnek tartanak. Hanem azért alig akad, a ki írni-olvasni ne tudna, s a hat hajdúváros közül háromnak van középiskolája. Hajdú vármegyét a negyedik irányban az érmihályfalvi vonalon, *Vámospércsnél*, a Kék-Kállónak mindakét ágán átrobogva hagyjuk el.

**Bihar vármegye.** A hajdúk ivadékai élnek Bihar vármegye nyugati sark felében is. Ide látszik *Álmosd*, a hol a hajdúk 1604 okt. 15-én Bocskayhoz csatlakoztak s megnyerték számára az első csatát. Érmihályfalvától fogva, hol a szatmári vasútról a vicinálisra ülünk át, az Érmelléknek mind a 18 helyége Bocskayra és a hajdúkra emlékeztet. *Székelyhíd*, a Zólyomyak vára volt az első, mely meghódolt neki. Az álmosdi diadal híre *Diószegről*, a világhírű érmelléki borvidék főhelyéről, szalasztotta meg Belgiojoso császári vezért. Félegyházáról, a hol a Berettyó vizét elérjük, nyugat felé látjuk *Kismarját*-t, a Bocskayak ősi birtokát. Szívesen lakott Bocskay odább délre, a kereki várban is. Két vára közelében feküdtek azok a helységek, a melyekbe hajdúkat telepített. A XVIII. század elején a kincstár ezeket a helyégeket eladta egyes földesuraknak, pl. a derecskei uradalmat 13 községgel a herczeg Esterházyaknak; a hajdúk ugyan nem válhatták meg

magukat, mint a jász-kúnok, de nem is hagyták az «igazságukat». Ez a nép tartotta meg Bihar sík vidékét a magyarságnak és az az erős történelmi érzék, a mely ehhez a földhöz köti. Ha Félégyházán félbeszakított utunkat az érmelléki vasúton a Kösmő vize ellenében tovább folytatjuk, utunkba esik *Bihar* földvéra, melyet az ezredév beteltékor emlékoszloppal jelöltek meg, s úgy jutunk be *Nagyváradra*, a hová a magyarok félezredéven át zarándokoltak a város alapítójának, Szent Lászlónak sírjához.

Nagyváradról, a melyet másutt ösmertetünk, a bihari síkságot — a most használt vonaton kívül — vasúton három irányban járhatjuk be. Az egyik Püspökladány és Budapest felé északnyugatra vezet. Legnevezetesebb állomása *Berettyóújfalu*. A határába olvadt herpályi pusztán, a csonkatorony tövében találtak a IV. századbéli híres pajzsdudort; nyugaton a kovácsi pusztára mutatják a bihari remetének, Bessenyei Györgynek a sírját. Újfalu egyúttal a Sárret főhelye. A Berettyó Sárretje a kovácsi pusztánál kezdődött, s a zsákai és szerepi várakat is magában foglalva, Bihar határain túl Püspökladányig és Füzesgyarmatig terjedt. A mocsaras, «kotús» helyen évenként néhány millió kéve nádat vágta, gyékényéből ágyakat, székeket, kosarakat fontak, s vadásztak, halásztak és rákásztak benne; egyéb hasznát alig vették. Mióta azonban a Berettyót Újfalu és Szeghalom közt szabályozták, a vadvizek csaknem mindenünne lehúzódtak, s a föld a fölgyújtott rétek helyén pompásan terem. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha a vicinálison Püspökladánytól a békési Szeghalomig megyünk, mert ez a vonal a Berettyó egykori Sárretjének közepén halad. Szeghalomról Vésztőn keresztül viszont a Kis-Sárreten, vagyis a Sebes-Körös ingoványain keresztül térhetünk vissza Biharba. Vicinálisunkról látjuk *Csökmőt*, a melyet «a csökmői sárkány» tréfás históriája vadruca, gém, vadlúd, szárcsák barlangjának nevez. A «kenyeres» Okány, Zsadány, Ugra mind nem oly mocsarak már, mint régen. Körösszeg-Apáti mellett a *körmösdi* pusztán legel Magyarország legrégebb és legszebb fajgulyája, a 700 daraból álló Csáky-gulya. A Csákyaké volt *Körösszeg*-véra is, a mely alatt IV. Lászlót 1290 július 10-én a kún vezérek meggyilkolták. *Palotán* nyugszik Frimont antrodocci herceg († 1831.), ki itteni kastélyát Pompeji és Herculánium régiségeiből valóságos múzeummá alakította át.

Nagyváradról, hová csakhamar bedöcögünk, az alföldi vasúton indulunk újabb utunkra, délnyugat felé. A lessi völgnél jobbra nyugat felé keresi szemünk (Rajt és Oláh-Szentmiklós közt) Nagyalut: «a kiszáradt nádist», «a réti madárnak, szárcsa-, vadruca, bibicznek, síralynak» keresett tanyáját, a hol Toldi Miklós «bujdosott az éren, bujdosott a nádon». Cséffától kissé délnyugatra van *Geszt*, Tisza Kálmán idejében a magyar Varzin, parkjában Arany János kunyhójával. *Madarász* alatt volt Györy Jakab hajdúkapitány híres csatája (1636), melyet a törökök ellen

a felriasztott darvak lármájával nyert meg. S mindjárt azután következik *Nagyszalonta*, Arany János szülőhelye. A csonkatorony, melyet már Petőfi megénekelt, most Arany János ereklyéit foglalja magában. A bihari síkság Aranyon kívül is sok nagy szellemet növelt. Váradon született Pázmány, Szigligeti, Beöthy Ödön, Tisza Kálmán; Szalárdon Szalárdy János történetiró; Érsemjénben Kazinczy Ferencz, Csokajon a híres földrajzíró Fényes Elek. A pusztát, az Alföldet, valamennyi szerette; s főképen ezt a vármegyét, «Biharországot», melynek közel 11,000 km<sup>2</sup> földjén majdnem 600,000 ember lakik; s ennek épen az a fele magyar,

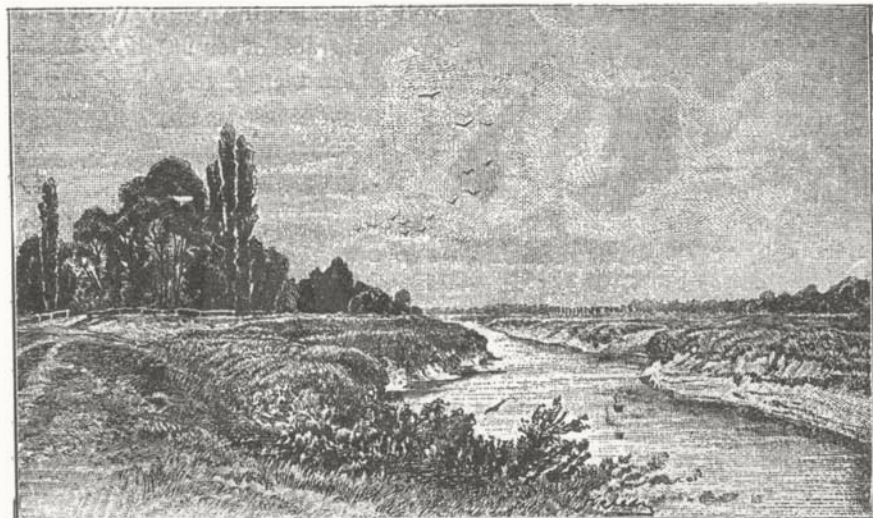


A GESZTI KASTÉLY.

a mely a síkságon él; pedig románok, sőt németek és tótok is akadnak köztük. A közelebbi állomás *Kötegyán*, vasúti csomópont. Északnyugati irányban Okány és Vésztő, keleti irányban a tenkei fürdő és Hollód felé járhatjuk be onnan az Alföldet; de délfele folytatjuk utunkat *Sarkadra*. Ennek földvárát a kurucz hajdúk csak 1711-ben adták föl, a mikor már semmit se remélhettek. Most különösen gr. Almásy mintaszerű uradalma és országos hírű gulyája köti le figyelmünket. Ennél a városnál kezdődött a Fekete-Körös Sárrétje, mely délfele Gyuláig tartott. Ma áldott termőföld az egész.

**Békés vármegye.** A Fekete-Körösön túl már *békési* földön járunk. Legközelebbi állomásunkon, *Gyulán*, még áll az ódon négyszögű vár, mely

1566-ban hódolt meg a nagyobb erő előtt. A mikor 1694-ben a törököktől visszavették, a vármegyének csak három községe volt, s a 3558 km<sup>2</sup> terület egyetlenegy Sárrét és egyetlenegy uradalom: a Haruckern Györgyé. Haruckern 240,000 koronáért vette meg a 350,000 hektárnál nagyobb vármegyét; ma háromszázszor nagyobb értéke van ott a földnek. A hol akkor 2000 ember sem tudott módosan megélni, most közel 300,000-en boldogúlnak. De az is igaz, hogy négyszázados múltja van itt a mezei szociálizmusnak, mely a nagyuradalmakkal szemben az egész országban itt sürgeti leghatározottabban a kisbirtokok alakítását.



A FEHÉR-KÖRÖS TÖLTÉSEI, BÉKÉSMEGYÉBEN.

A vármegye székhelye *Gyula* rendezett tanácsú város, 22,000 magyar, német és román lakossal. A vegyesnyelvűség, mint az egész megyében, a XVIII. századbeli telepítés következtése; de hazafias törekvésekben a város és a vármegye egész lakossága egybeforrt. A megyei múzeum (előtte Erkel Ferencnek, a város fiának mellszobrával), gimnázium, kórház, elmegyógyintézet, a tüdőbetegek népszanatóriuma, a villamvilágítás stb. élénk és dicséretes jele a sokáig elhanyagolt város újabbkori haladásának. Békés vármegyének csak 28 községe van, de kevés kivétellel mindegyiknek több a lakosa 4000-nél; nád helyett cserpes házakkal, aszfalt-járókkal, s az Alföldön ugyancsak sokba kerülő jó országutakkal. A legközelebbi állomás, *Csaba*, félszázad előtt az ország legnagyobb faluja, most 38,000 lakossal az ország legtekintélyesebb és a vármegye legvirágzóbb nagyközsége, az ország legnépesebb ágostai evang. egyházával, színházzal,

gimnáziummal, földmivesiskolával, pénzügyintézetekkel, s nagy forgalommal, melyet az öt irányban haladó, részben motoros vasutak közvetítenek.

Először is a megye névadóját és régi fővárosát, *Békés* nagyközséget (25,000 l.) keressük föl, hol vár emelkedett a Fehér- és Fekete-Körös egyesülésének védelmére. Most az utóbbi odább délen szakad a Fehér-Körös csatornájába, *Doboznál*, mely 1075-ben már a királyi kondások telepe volt. Békéstől északra érjük el a Sárrét békési szakaszát. Itt *Vésztő*,

Szeghalom és Füzesgyarmat a nagyobb községek. *Körösladányban* van eltemetve báró Wenckheim Béla volt miniszterelnök. Egy Wenckheim (Wenck gráci orvosi fia) 1730-ban egy Haruckern-leányt vett el, s a család



BÉKÉS-CSABA FŐTERE.

ez összeköttetés következtében örökölte a Haruckern-birtokot, Békés vármegye nagy részét. Ladányból Dévaványa szolnokmegyei terület felé kerülve jutunk *Gyoma* nagyközségbe (11,000 l.), mely már a Hármaskörös-nél fekszik. A Mezőtúr-mezőhegyesi viczinális visz a nyugati részbe. Első nagyobb állomásunk *Szarvas* nagyközség (26,000 l.), a melyet a Névtelen Jegyzőtől 1469-ig Szarvashalomnak is hittak. 1779-ben Tessedik Sámuel ág. ev. lelkész itt alapította hazánk első gazdasági és ipariskoláját, mely ugyan a keszthelyi Georgikon föllállítására következtében 1806-ban megszűnt, de az 1834-ben Mezőberényből ide áthozott híres gimnázium visszaadta

Szarvas közművelődési jelentőségét. Itt van, Hunfalvy számítása szerint, Magyarország földrajzi középpontja. A vármegye legészaknyugatibb községeit (Szent-Andrást és — «világlátott harangozójával» — Öcsödöt) oldalt hagyva, dél felé a vasúton átmegyünk *Csabacsüdön*, mely 1596 óta pusztá, de Eötvös József, Rosty Pál és Tréfort Ágoston irodalmi munkássága következtében országszerte ismeretes. Kisszénásról szárnyvasút vezet *Kondorosra*, mely már 1228-ban fennállott, de 1590 táján elpusztult és újból csak 1876-ban alakult községgé. Ez volt a szíve a békési pusztaságnak: köröskörül 19 km-re, 1100 km<sup>2</sup> területen sehol sem volt falu. De most is úgy van, a hogy Arany megírta: «Kondorosi csárda mellett gulya, ménes ott delelget.»

A vasút elvisz bennünket a *csáki* pusztá mellett, hol a múlt század ötvenes éveiben gr. Batthyányék a politikai tekintetben is híres vadászokat rendeztek; útba ejtjük *Szent* (helyesebben *Szente) tornyát*, hol Justh Zsigmond «paraszt színházában» magyar «parasztok» adták elő Shakespeare és Molière darabjait. *Orosháza* nagyközségben érdemes kissé körültekintően. 21,000 lakosának kétharmada ágostai evangélikus és így jobbadán tót származású, de most nyelvben, viseletben, érületben lelkes magyarok, a kik ék gyanánt állanak a nehezebben simuló csabai, szarvasi és tótkomlói tótok közt. Itt laknak a megye leggazdagabb földművesei, s a megyében itt foglalkoznak legtöbben mesterségekkel. A maguk erejéből állítottak több pénzintézetet, de a szegényeknek is házat építettek már 1822-ben. Aszfaltos járói, gránittal kövezett utcái vannak. *Tótkomlós*, a Marosból kiszakadó Szarazér mellett, a leghíresebb magyar torzképrajzoló, Jankó János szülőhelye, s a vármegye legdélnyugatibb része; a legkeletibb *Kétegyháza* az Arad-csanádi vasutak egyik szárnyvonalán át Mezőhegyes felől, már csanádi területen jutunk el. *Kigyóson* a Wenckheimok kastélya és parkja érdemel megtekintést. Csabáról az alföldi vasút Gerendáson, Csorváson és Orosházán, a leggazdagabb vidéken visz bennünket Csongrád vármegyébe, Szeged felé.

Csongrád vármegye. Személyvonattal 40 perc alatt érkezünk *Hódmezővásárhelyre*, a melynek 760 km<sup>2</sup> a határa; Csongrád vármegyének több mint egy ötödrésze, s nagyobb egyik-másik német fejedelemségnél. Határába 17 pusztaközség olvadt. Mégis nagyon sok a zsellér, s a lakosság jelentékeny része földmunkával, kubikolással, aratással tartja fenn magát. A szociálisták (népies nevükön czuczilisták) 1894-ben nagyobbarányú lázadással vonták magukra a politikusok figyelmét. A város újabban nagyon épül; 61,000 lakosa 11,000 házban lakik. Szellemi életének a gimnázium. iparának a hét gőzmalom a központja, hanem azért földművelés, állattenyésztés a lakosság főfoglalkozása. Egy módos polgára artézi kút ásásával adott példát az alföldi városoknak, hogy jó ivóvízzel lássák el magukat. Vásárhelynek egymagának 21 artézi kútja van.

Észak felé Mindszentnek kanyarodva, Szegváron, Csongrád régi székvárosán át jutunk az új székhelybe, *Szentes* r. t. városba (31,000 l.). A vármegyének 3414 km<sup>2</sup>-nyi területén ugyan két sz. kir. városa is van (Szeged és Hódmezővásárhely), hanem azért itt emelkedik a vármegye háza, a mely a gimnáziummal együtt a város legszebb épülete. 1885-ben emléktáblával jelölték meg azt a házat, a melyben Horváth Mihály, a nagy történetíró született. Szentes sokat szenvedett a Körös miatt. A Körös az ezredéves *Csongrád* nagyközség (23,000 l.) határában ömlik a Tiszába, mely a vármegyét két, körülbelül egyenlő részre osztja. Ismerős vidéken járunk, akár valamelyik tiszai gözhajón, akár vasúton keressük föl Algyőt, a híres tiszai vashiddal és Szegedet, hazánknak Budapest után legnagyobb városát. A megyének lakossága 132,000, a két törvényhatósági várossal együtt több mint 300,000.

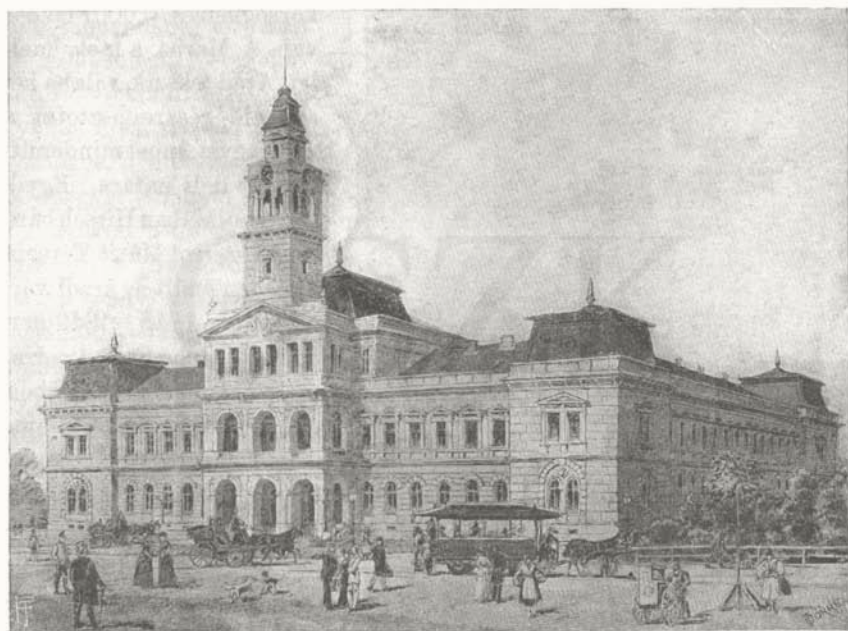
Szeged táján ömlenek a Tiszába a szomszédos *Csanád vármegye* folyói, a Maros és a Szárászér. Amazt vasúton, Hódmezővásárhely felől jövet, Földeáknál, emezt a most torontáli, hajdan csanádi Szőregnek kerülve, Makónál érjük legközelebb.

*Makó* r. t. város a székhelye Csanád vármegyének, melynek 1618 km<sup>2</sup>-en s 26 nagy- és 3 kisközségben 143,000 lakosa van. Az egész országban aránylag Csanádnak van a legtöbb szántóföldje, s így városai is földmives jellegűek. Pl. Makó 6500 házában 34,000 (egyben tehát csak 5—6) ember él. Gazdag nép; 1902-ben 1446 tonna (körülbelül 200,000 db) leölt hizott libát, 15,661 tonna (1566 waggon) vöröshagymát, 23,557 db sertést, tömérdek gyümölcsöt szállított a vasúton, többnyire Angliába és Oroszországba. Főgimnáziuma, polgári leányiskolája és színháza újabban épült. A város lakosai ref. és kath. magyarok; magyarok az ú. n. oroszok is, t. i. a görögkatholikusok, s itt van a nazarénusoknak egyik legrégibb gyülekezetük. A reformátusok itteni egyházának alapítója maga Szegedi Kis István volt (1548), az Alföld reformátora.

Csanád vármegye vasúti csomópontja *Mezőhegyes* nagyközség. Ez a magyar mezei gazdaság fővárosa és legnagyobb büszkesége. Világhírű állami ménesuradalmát 160 km<sup>2</sup> területen 1785-ben II. József császár alapította. Méneseiben és bizonyos fényűzéssel berendezett istállóiban ménes-katonák gondozása alatt, 1800—1900 nemes fajló van. Híresek a Csáky- és Almásy-féle gulyák, a kondák, csürhék, juhnyájak. Utunk százados, gyönyörű fasorok közt vezet a mintagazdaság minden részébe. Nincs az a gazdasági gép, a melynek működésével meg nem ismerkedhetnénk; talán az éjjeli cséplés látványa a legelragadóbb, a midőn egy-egy szerűn 8—10 gép csépel villamvilágítás mellett. Az elevator tornyáról alátékitve, igazán óriási parkot látunk magunk előtt. A gazdasági ipar is nagyon fejlett. A mezőhegyesi termésen kívül a cukorgyár és finomító a Kovács-

házáról, Bánhegyesről, Medgyesegyházáról hozott 36—40,000 tonna cukorrépat is földolgozza. Van az uradalomnak gőzmalma, szeszfinomítója, 7 szeszgyára, saját hordozható vasútja, 20 km. hosszú csatornahálózata, telefonhálózata és vásártartása. Ó-német stílusban épült szállójában és kaszinójában mindig vannak idegenek, a kik Európa különböző részeiből jönnek e mintagazdaság tanulmányozására.

A mit itt nagy arányokban láttunk, kisebbekben láthatjuk a környéken sokfelé; mert a mezőhegyesi példa a csanádi, békési és aradi birtokosokra valóban nevelő hatást gyakorolt. Vasúton mehetünk Pitvaroson, Ambrózy-



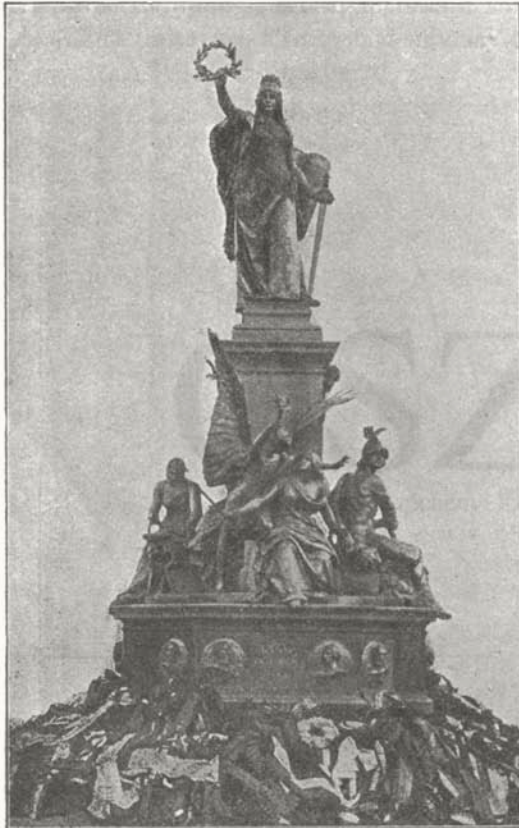
ARAD: A VÁROSHÁZ.

falván és Nagymajláton át a békésmegyei Tótkomlósra és Orosházára; Vég-egyházán, Református- és Mező-Kovácsházán, Tótbánhegyesen és Apáczafalun át a szintén békési Kétegyházára; Mező-Kovácsházán és Magyar-Bánhegyesen át ugyanoda és Batonyán keresztül.

**Arad vármegye.** Batonyánál oldalt hagyjuk Pereget, mely a tatárjárás idejében nagy német község volt. A pécskai nagysáncz és a szőlőkertek tövében hazánk egyik leggazdagabb őskori telepét érintjük. Maga *Pécska* — az élő és a holt Maros egyesülésénél — tulajdonképen egy magyar és egy román nagyközségből áll. Együtt 17,000 lakosa van, az 1887-ben csúcsíves stílusban emelt díszes róm. kath. templom tövében.

1885-ig Pécska volt (most Arad) a marosmenti hatalmas kincstári jószágigazgatóság székhelye. Jómódú, sőt fényűző nép lakik benne; a pécskai lány 13 szoknyát is fölvesz magára, hogy gazdagságát mutogassa; cselédvásárai még nem mentek ki a divatból. Derék gazdái már 1882-ben méhészegyesületet alakítottak.

Gazdag vidéken érkezünk *Arad* sz. kir. városba (56,000 l.). Arad a



AZ ARADI VÉRTANÚK EMLÉKE.

székhelye *Arad vármegyének*, a melynek 6443 km<sup>2</sup> területen, egy sz. kir. városban, 62 nagy- és 154 községben 370,000 lakosa van. A Maros, a mely mellett Arad fekszik, valaha két egyenlő részre osztotta a vármegyét; most mindenütt annak déli határa. Egyik kanyarulatában Hirsch báró tervei szerint Mária Terézia idejében épült az aradi vár, a honnan 1848—1849-ben 45,000 bomba hullt Aradra, mely azonban még szebben épült újra, s most állami dédelgetés nélkül, a maga erejéből biztosan és gyorsan fejlődik. Öt vasút találkozik ottan, köztük az Aradcsanádi, mely 315 km. hosszú. Vasúti kocsigyára, sok műmalma és szeszgyára (melyek közül a Neumann-féle hazánkban a legnagyobb) külföldről is kap megrendeléseket. Arad kör-

útjain és az Andrásy-úton palotaszerű házak sorakoznak egymás mellé. A Szabadságtéren emelkedik 1890 óta a vértanúk szobra (Zala György megható műve), annak emlékére, hogy 1849 október 6-án az aradi vár alatt négy magyar vezért föbelőttek, kilenczet pedig fölakasztottak. Emlékkő jelöli az utóbbiak halálának helyét, múzeumban gyűjtötték össze a rájuk vonatkozó emlékeket, nagyszerű mauzoleumban készülnek elhelyezni holttesteiket, s magát Aradot a vértanúk városának nevezik. A gimnázium,

reáliskola, kereskedelmi-, fa- és fémipari, polg. fiú- és leányiskola, az állami és a gör. kel. tanítóképző, a gör. kel. theologia stb. sok tanulót vonz Aradra. Közel 50 egyesülete közül a Kölcsey-egyesület, a mérnökegyesület stb. szintén a közművelődés ügyét szolgálja. Arad egyúttal gör. kel. püspökség székhelye is.

Környékén jómódú községek és nagy uradalmak sorakoznak egymás mellé; pl. Az arad-budapesti vonalon Sofronya (hajdan Két-Sopron), Kurtics (hajdan Kurtegyháza), Mácsa (a Károlyiak parkjában Damjanich és Lahner [tábornokok sírjával] és Lökösháza. Kétegyházáról viczinálison megyünk *Elek*, gazdag sváb községbe, a honnan 20—30 megyei virilista kerül ki. Székudvarnál először érintjük a Nádor-csatornát, a mely a vármegye legészaknyugati részén, Gyulavarsándnál, 79·3 km. út után egyesül a Fehér-Körössel, melyből Gavosdiánál szakad ki. József nádor pártfogásával Beszédes József tervei szerint az egész Arad vármegye építtette (1833—1840) a vizek szabályozása és a malomipar előmozdítása végett. József nádor varázsoltá elő a pusztaságból



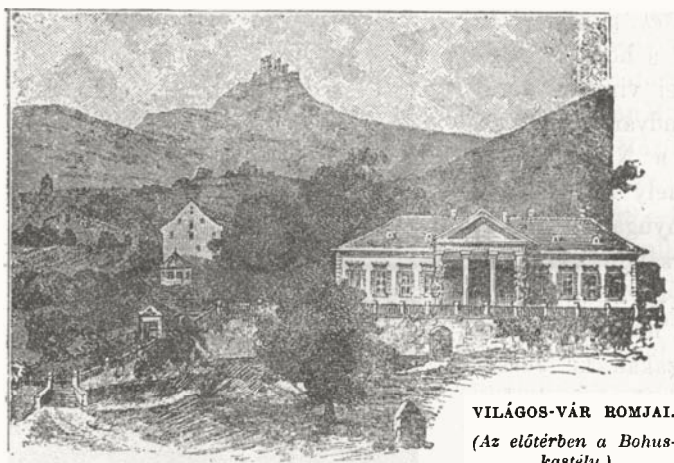
EMLÉKOSZLOP AZ ARADI VÉRTANÚK VESZTŐHELYÉN.

a *kisjenői* mintagazdaságot is. A takarmánynövényeket, vasekéket, cséplőgépeket (1845) stb. a nagy nádor ismertette meg ezzel a vidékkel, s a földmivelés mellett az állattenyésztésre is gondot fordított. A vármegye északi részén Erdőhegy, Nadab, Ágya (melynek erdejében kápolna áll, László kir. herceg halálosvégű vadászszerencsétlensége helyén). Miske, Feketegyarmat, Nagyzerind stb., a melyek már az Árpádok korában virágoztak, mind a *kisjenői* uradalomhoz tartoznak.

Dél felé a viczinálison Nadabon (az 1241. évi tatárjárás egyik leggyászosabb helyén) átmegyünk *Simándra*, hol az éneklő koldusok 1536-ban

külön telepet alkottak. A szomszédos gazdag *Szentanna* sváb fiai még Svédországot is bejárták bandájukkal. Érdekes különben fölemlíteni, hogy a Szentannán 1750-ben fölállított kegyesrendi gimnázium 1788 óta Temesváron működik. Itt a vasút kétfelé ágazik. Az egyik — délnyugatnak — a szentannai avarsánczon és a szép ötvenesi uradalmon keresztül csakhamar visszajutunk Aradra; a másik nagy kanyarulatokkal keletfelé visz bennünket.

*Világos*nál érzük el Arad-Hegyalját, vagyis a Hegyes—Drócsa-hegységet, mely egyszerre emelkedik ki az Alföldből, s a Maros és a Fehér-Körös közt Arad vármegye délkeleti negyedét betölti. A körülbelül 75 km. hosszú és 15—30 km. széles hegységnek túlnyomóan kristályos kőzeteit belsőjében erdőségek, lejtőin szőlőskertek födik. A szőlőművelés virágzott már



VILÁGOS-VÁR ROMJAI.  
(Az előtérben a Bohus-kastély.)

1198-ban is; a Világostól délre, a Maros felé eső borvidéket ménesinek, a Világostól keletre levőt magyarádinak nevezték. Amazt tüzes vörös bora, emezt könnyű asztali bora tette világhírűvé. A szőlőskerteket a regényes múltú világosi vár romjai koszorúzzák. Görgői 1849 aug. 13-án a világosi Bohus-kastélyban írta alá a fegyverletétel föltételeit, azonban magát a fegyvert a *Pankota* és *Szóllós* (a hegység és a Nádor-csatorna) közt levő sikon tette le. Nevezetes borvidék odább északra a Csiger és a Fehér-Körös közt az apatelki Mokra-hegység is, melynek trahitjába I. Rákóczi György hatalmas pinceszét vágatott, s borosjenői vitézeit sok szőlőskerttel jutalmazta meg.

A Fehér-Körös völgyének legnagyobb erőssége, a már említett Gyulán kívül, *Borosjenő* volt. Még áll és honvédkaszárnyaúl szolgál négyszögletű vára, melyet Haller Gábor 1652-ben építtetett újra, s elég épen

maradt török minaretje; de elpusztult a város fala, melynek nyolcz bástyája és három kapuja volt. A XVII. századbéli Evlia Cselebi török történetíró szerint, gyönyörű kertek és rózsaligetek vették körül a várost, mely csupa cserepes házakból állt, 200 boltja volt és minden ház előtt csolnak himbálózott a Körösön. A vasút Jenőnél kétfelé ágazik. Az egyik a Töz-folyón túl Csermőig megy, honnan kocsin rándulhatunk ki *Vadászra*, «a legvitézebb huszár» Simonyi óbester sírjához; a másikra, vagyis a fővonalra szállva, búcsút mondunk az Alföldnek, s a Hegyes-Drócsa és a Moma-Kodru szép hegyei közt, a Fehér-Körös kies völgyében folytatjuk utunkat. *Boros-Sebesnél*, Sárossy Gyula költőnk szülőföldjén, érdemes átúlni egy szárnyvasútra, hogy megtekintsük a *dézsnai* várromot, a *menyházai* hathatós fürdőt, vashámorokat és dolinákat. Borossebesen és

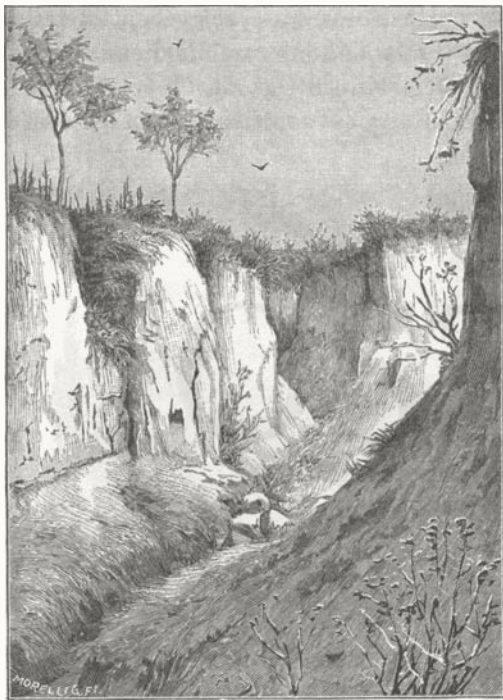


AZ ÖTHALOM GLOGOVÁCNÁL.

Buttyinon túl a Körösvölgye épen ott szűkül össze, a hol — *Gavosdiánál* — a Nádor-csatorna kiszakad belőle. Bájos vidékekben gyönyörködve folytatjuk utunkat *Nagyhalmágyig*, mely a vármegye legkeletibb községe. Az Arad-csanádi vasút végső pontja, *Brád*, már Hunyadban van.

Innen a Marosvölgyéhez vasút nem vezetvén, jobb, ha visszatérünk Aradra és onnan indulunk erdélyi utunkra. Arad most már jóformán összeépült Mikalakával, s ez, valamint dél felé Zsigmondháza és Újarad előbbutóbb úgyis beleolvad. *Glogovác* jómódú sváb községben még láthatók a bizerei apátság (nem az aradi prépostság) templomának romjai, s az Öthalom, a melyen a hagyomány szerint azt a véres országgyűlést tartották, melyben Vak Béla szenvedélyes hitvese, Ilona királyné, 68 főurat vágatott le. *Gyoro*kznál érkezünk az aradi Hegyalja déli részére. Ezen borvidék központja *Ménes*, hol állami vinczellérképző-intézet van, és *Paulis*, hol a

Maros szorosa kezdődik. Vasúton, kocsin vagy gyalog néha több ezer búcsújáró szorong ezen az úton, hogy eljusson *Radnára*, a Ferenczrendiek csodatevő Mária-képéhez. Radna fölött dűledezik a *Solymosi-vár*, s vele átellenben — egykor Aradban, most Temesben — *Lippa*. Ez a két erősség volt valaha a Maros vonalának legerősebb vára. Útközben néhány faipartelepet érintve, jutunk *Soborsinra*. Magát a megyét azonban csak a kisalmási pataknál hagyjuk el, a hol az utolsó szabadságharczban elesett honvédek jeltelen sírja van. A tulsó oldalon levő *Zám* már hunyadmegyei föld.



PAULISI LŐSZ-SZAKADÉK.

## ÉSZAKI MEGYÉK.

A nagy Alföld északkeleti részén két nagyobb kiterjedésű megye van még, a melyeknek területe túlnyomóan szintén síkság: Szabolcs és Szatmár vármegyék.

Szabolcs vármegye területének legnagyobb része a Nyírségi-homokhát, ez adja meg a megyének legjellemzőbb tájképi sajátosságát. A megye északi határszélén a Tisza kanyarog, nyugati széle pedig csak a Tisza árteréig ér. A megye határa azonban helylyel-közzel átcsap a Tiszán is, így például

északon átnyúlik a Latorcaáig, s elfoglal egy kis területet a Bodrog- és Takta-közből. A Nyírségi-homokhát a Tisza és Szamos árterei között hol szelidebb, hol észrevehetőbb lejtővel ereszkedik a Kraszna-menti, észak-bihari és Hajdúmegyei alacsonyabb síkságokra. Széles hátát 50—80 m. magas buczkák és dombsorok teszik egyenetlenné, melyeket a szél halmozott föl. A többé-kevésbé északi csapású homokhalmok között barázdák és teknők támadtak, melyek között számos (ma már részben lecsapolt) szikes vízzel telt tó, tócsa és medence fehérlik.

A Nyírséget hajdan terjedelmes nyíresek borították. Ezek kiirtásával a terület lassan-lassan homokbuczkás tájékká sivárult. A lakosság, hogy

homokját megkösse és földjét az elszikesedés veszedelmétől megóvja, kénytelen volt komolyan munkához látni. A lejtők homokjának nagy részét a nép most már úgy használja ki, hogy szőlőt vagy ákácztot ültet, a hol pedig a szürkés kvarcshomok közé fekete termőföld is elegyedett, azt fölzsántja vagy kapa alá fogja. Az egykori sivatagos külső ennél fogva már vagy egészen eltűnt, vagy a hol még meg van, ott is egyre szűkebb határok közé szorúl.

A vármegye 4639 km<sup>2</sup> területén az 1900. évi népszámláláskor 288,672 lelket irtak össze; egy km<sup>2</sup>-re tehát 62 l. esik. A megye népe csekély kivétellel magyar (285,023). A lakosság vallás tekintetében a következőképen oszlik meg: róm. kath. 80,509, gör. kath. 56,615, gör. kel. 128, ág. evang. 17,239, ev. ref. 110,942, unit. 9, izr. 23,277, egyéb 53. A megye 7 járásában 131 község és sok tanya van.

A megye székhelye s egyúttal vasúti csomópontja *Nyíregyháza* r. t. város, 32,000 lakossal. A lakosok eredetileg betelepült tótok voltak, a kik azonban már mind megmagyarosodtak. A lakosságnak majdnem fele ág. ev. vallású, mely felekezetnek jóhírű főgimnáziuma van itten. A nyíregyháziak szorgalmas földmívelők. Tetemes részük a város határában elterülő tanyákon, szőlőkben és gyümölcsösökben él, s főképen borral és gabonával kereskedik. Nyíregyházáról a vasút négyfelé ágazik, ú. m. Ungvár, Szerencs, Debreczen és Mátészalka felé.

A Nyíregyháza—ungvári vonalon az első állomás *Sóstó*. Ez a fürdőhely kies erdő mellett, aránylag szép vidéken fekszik; sziksó-tartalmú vizét köszvényesek, görvélykórosok és bőrbetegek messze vidékről fölkeresik. A tó nyugati partján épült fürdőház elég csinos és kényelmes. A Csapig terjedő úton legnevezetesebb hely *Kisvárda*; ennek a nagyközségnek polgári iskolája van és egyébként is a megye legnépesebb községeinek egyike (8249 l.). *Demecser* mellett a fekete földben jó dohány terem.

A Debreczen—Nyíregyháza—szerencsi vonal mentén *Ujfehértó*, *Királytelek* és *Rakamaz* a legjelentősebb községek. Ez utóbbi hely mellett ütköztek meg 1849-ben a magyar hadak Schliek tábornok császári seregével, melyet visszavonulásra kényszerítettek. Rakamaztól északra, közel a Tiszánál épült *Szabolcs* kisközség, melyről a megye nevét kapta. Királytelken túl Görögszállásnál a vonat nyugatra ágazik el, s Tiszaeszlár, Tiszalök, Tiszadada, Tiszadob és Tiszapolgár községek határát szelve, a Tiszafüredi vonallal jut kapcsolatba. *Tiszaeszlár* neve a 80-as évek elején itt lefolyt állítólagos rituális gyilkossági pör révén vált emlékezetessé. Tiszapolgár (10,601 l.) és Szentmihály (7435 l.) a megye népesebb helységei közé tartoznak. Ez utóbbi a Tiszalökről Debreczenbe vivő vasút mellett fekszik.

Nyíregyházától délnyugatra, a szatmármegyei Mátészalkára vezető vasút mellett van *Nagykálló*, a megye egykori székhelye. E falusi külsejű

nagyközségnek régi megyeházán, az örültek házán, algimnáziumán és néhány úrilakán kívül más kiválóbb épülete nincs. Nagykállóról a vasút a többi között *Kállósemjén* és *Nyírbátor* nagyközségeket érinti. A két utóbbi között a vasúttól északra van *Máriapócs*, látogatott búcsújáró hely. *Nyírbátor* a hasonlónevű járás főhelye (5939 l.).

Szatmár vármegye nyugati vidéke a Nyírséghez tartozik, északi és középső része sík, keleti szakaszát az Avas-hegység és a Kőhát, délkeleti tájait pedig a Bükk-hegység ágai hálózzák be. Északi határszélét Bereg felé a Tisza mossa. Az Avasság vizeit levezető Túr a megye északkeleti tájain kanyarog, míg a megye közepét a Szamos és Kraszna folyók öntözgetik. Ez utóbbi mentén támadt az Ecsedi-láp, mely sokáig hazánk legnagyobb mocsárvidéke volt. A láp 1901-ben történt lecsapolása előtt mintegy 300 km<sup>2</sup>-re terjedt. Ingoványos talaján susogó nádasok, ritkás fűz- és égerfás berkek, vadruczás zombékokkal, gémeklakta szigetekkel és kisebb-nagyobb tavakkal váltakoztak. A kanyargós víziutak valóságos útvesztőt alkottak, melyen csak a vidékkel ismerős lápi ember tudott eligazodni.

A megye sík részét borító fekete föld kitűnő búzát és föltűnően magasszárú kukoriczát terem. A lejtőkön szép szőlők és gyümölcsösök díszlenek, a keleti hegyvidékek pedig érczekben és savanyú forrásokban bővelkednek. Természeti kincsek dolgában kevés megye versenyezhet Szatmárral.

A vármegye 6278 km<sup>2</sup> területű és 367,570 lakost számlál, egy km<sup>2</sup>-re tehát 59 l. esik. Nemzetiségre nézve legtöbb a magyar: 209,935; az oláhok száma 117,856. Róm. kath. 57,496, gör. kath. 151,165, ev. ref. 107,672. A megyében van egy törvényhatósági joggal fölruházott és 3 rendezett tanácsú város, továbbá 102 község, melyek 9 járásba vannak beosztva.

A vármegye székhelyét, *Nagykároly* r. t. várost, legkönnyebben Debreczen felől érhetjük el vasúton, mely *Érmihályfalva* elhagyása után lépi át a szatmári határt. *Érmihályfalva* nagyközségnél (5569 l.) a vasút különben delfelé *Érsemjéne*n át *Székelyhíd*-nak is elágazik, mely utóbbi *Bihar-Diószeggel* együtt a kitűnő érmelléki borokat termeli. (Bakator = bocca d'oro = arany száj.) *Érsemjén* Kazinczy Ferencz szülőhelye.

*Nagykároly* még a Nyírségen épült, szőlőhegységekkel, kertekkel, erdőkkel és szántóföldekkel körülvett gazdálkodó város. Nevezetesebb épületei a Károlyi grófok stílszerűen átalakított várkastélya, a megyeház, a piaristák főgimnáziuma és rendháza, s a leányiskola. Koczkakövekből épült róm. kath. templomát Károlyi Antal gróf építtette 1769—1778-ig. Itt született Károlyi Gáspár, a biblia első magyar fordítója. A Károlyi-park egyik sarkát Kölcsey szobra ékesíti. 15,179 lakosának túlnyomó része magyar, az oláhok száma 300-ra sem rúg.

Az *Ecsedi-láp* vidékén *Nagyecsed* a legnépesebb község (3849 l.), a járás székhelye azonban a tőle északra fekvő *Mátészalka* (5272 l.). Az

előbbi község egykor erős várának ma már nyomai is alig vannak. A lápi tájéktól keletre, a Szamos közelében, *Csenger* a legjelentősebb község s egyúttal a hasonló nevű járás székhelye (3355 l.). A XVI. század második felében a reformátusok itt zsinatra gyűltek össze.

Nagykárolyból az egyik vonalon *Zilahra*, a másikon *Szatmár-Németibe*, illetve *Gilvácstól* elágazólag *Nagysomkútba* lehet jutni.

Mielőtt a vonat Szatmár-Németibe érne, *Nagymajtény* mellett halad el, hol 1711-ben 12,000 kurucz lovas tette le a fegyvert és esküdött hűséget I. József császárnak a szatmári békekötés után, mely tudvalevőleg véget vetett a Rákóczi-féle fölkelésnek.



SZATMÁR-NÉMETI FŐTERE.

*Szatmár-Németi*, törvényhatósági joggal felruházott város 26,178 lakost számlál, a kik közül 1900-ban csak 586 vallotta magát németnek, daczára annak, hogy az ország egyik legrégebb német telepe. A kath. és ev. ref. vallás híveinek száma majdnem egyenlő. A város a Szamos mindkét partján már az alföldi síkságon fekszik, s eredetileg két külön helység volt. Szatmár a magyarok bejövetelekor, vagy nemsokára azután keletkezett, Németit állítólag a Gizella királynétól ide telepített németek alapították. A város tágas, négyszögű főteréből az utcák négyfelé ágaznak szét. Itt áll a püspöki székesegyház, mely előtt állott egykor Kölcey kis szobra. Szatmár-Németi a megye kulturális középpontja. A vidék műveltségét kath. és ref. főgimnáziuma, tanítónőképzői és egyéb nevelőintézetei terjesztik. A város főjövedelmi forrása a földművelés, szőlő- és gyümölcstermelés; de kereskedelme is egyre gyarapodik.

Szatmár-Németiből a vasút egyik ága Nagy- és Kis-Peleskét és más községeket érintve Fehérgyarmatra, másik ága Szinyérváralján át Nagybányára visz, míg harmadik ága Erdődöt köti össze vele. *Peleske* és *Zajta* községek neveit Gaál József «Peleskei nótárius»-a örökitette meg. *Fehérgyarmat* a hasonló nevű járás székhelye (4210 l.). A Tisza közelében fekvő *Cseke* községben van Kölcsy sirja és emlékszóbra. *Kölcs*e a Túr közelében fekvő kisközség.

*Szinyérváralja* már az Avasságban fekvő járási központ, 4633 magyar és oláh lakossal. Az Avasságban számos gyógyforrás fakad, ezek közül leglátogatottabb *Bikszád*-fürdő sóssavanyú vize. *Nagybánya* a *Gizella*

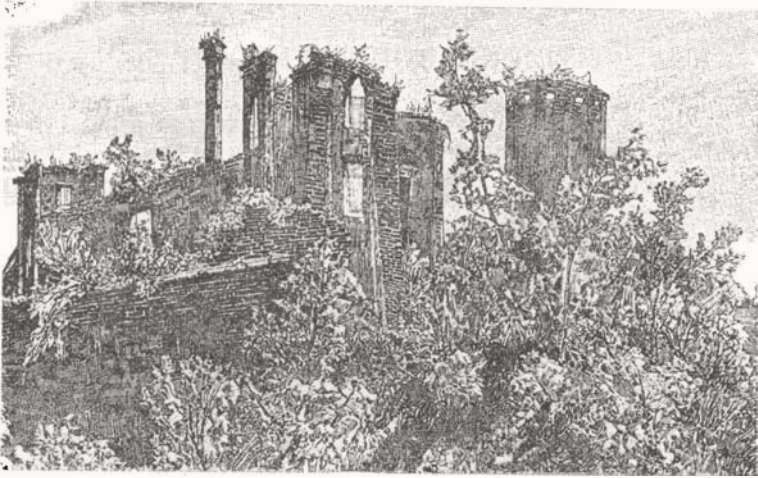


AZ ERDŐDI VÁRKASTÉLY.

királynétól idetelepített németeknek köszöni létét. Ez a régi csinos bányaváros a Zazár-völgyében épült. Északról a Rozsályból kiágazó hegyek lejtői védik. Ez az oka, hogy aránylag enyhe éghajlata van s lejtőin nemcsak szőlő, hanem jóízű gyümölcs, sőt gesztenye is terem. Erdőkkel koszorúzott hegyei aranyat, ezüstöt és ólmot szolgáltatnak. Nyaraló-telepén új festőiskola létesült. A bányászati és erdészeti hivatalokon kívül állami főgimnáziuma és jelentékeny múzeuma is van. Nagybánya egyébként r. t. város 11,169 túlnyomóan magyar lakossal, kik a mezőgazdaság mellett bányászattal és iparral is foglalkoznak. Nagybányától keletre esnek *Felsőbánya* r. t. város (4580 l.) és *Kapnikbánya*. Az előbbinek bányagazgató-sága alá tartoznak a környék arany- és ezüstabányái, ólom-, rézolvastói

és zúzóí. Felsőbányából érhető el a lapos tetejű *Rozsály* (1307 m.), Kapnikból pedig a bérczes külsejű, tarajos élű *Gutin* (1447 m.), a melyről három megye hegyvidékére gyönyörű kilátás nyílik.

*Erdőd* község egykori várát a Károlyi grófok csinos kastélylá építették át. A reformátusok 1545-ben zsinatot tartottak benne. Itt szövődött Petőfi Sándor és Szendrey Júlia szerelmi regénye, melynek költészetünk nem egy remek alkotást köszönhet. *Nagysomkút* a régi Kővár-vidéken a hasonló nevű járás középpontja, 2541 magyar és oláh lakossal, a kik számra nézve körülbelül egyenlők. A járás többi községeiben azonban már az oláh elem a túlnyomó.



A RÉGI ERDŐDI VÁR ROMJAI.



A BIHAR-HEGYSÉG.

## TIZENHATODIK FEJEZET.

### A BIHAR-HEGYSÉG ÉS VIDÉKE.

*Borovszky Samu dr.*: Magyarország vármegyéi és városai. VI. kötet: Bihar megye és Nagy-Várad. Budapest, 1901. — *K. Nagy Sándor*: Biharország. Három kötet. Nagy-Várad, 1885. — *Schmid A.*: Das Bihar-Gebirge. Wien, 1863. — *Márki Sándor dr.*: A Fekete-Körös és vidéke. Nagy-Várad, 1877. — *Czárán* cikkei az «Erdély» 1901—1905. évfolyamában.

Hazánk keleti részének legnagyobb és legérdekesebb megyéje kétség-telenül *Biharmegye*, mely megérdemli a «*Biharország*» nevet, mert a területe 10,919 □ kilométer, lakosainak száma pedig több mint fél millió. Mintha kicsinyített képe volna Magyarországnak. Neki is van nyugati felében alföldje, keleti felében hegyvidéke, — a Duna helyett ott van a Sebes-Körös, a Tisza helyett a Fekete-Körös, — ott van a hármass csúcs a Bihar-hegységben és ott van az ő legnagyobb folyója által végig hasított s rohamosan emelkedő fővárosa, *Nagy-Várad*, a honnan minden irányban behálózza a megyét a vasutak nagy száma.

Épen azért ez a legalkalmasabb kiindulási pont a *Biharhegység vidékének* megismerésére.

A *Bihar-hegység* név alatt nem kell az összes bihari hegyeket érteni, melyek a megye keleti felét majdnem egészen elborítják, hanem csak azt a hegységet, melyet délről Arad-megye, keletről Torda-Aranyos és Kolozs megye, északról a Sebes-Körös és nyugatról a Vaskoh-belényesi völgy foglal pompás keretbe. Igaz ugyan, hogy kisebb-nagyobb összefüggésben vannak vele délről az aradi és alsófehérmegyei, keletről a torda-

aranyos- és kolozsmegyei hegyek, — északról a Sebes-Köröstől északra a *Rézhegység* és az ezzel egy keskenyebb heglánczczal egybekapcsolt *váradvidéki*, s a majdnem egészen elváló *érmelléki*, — a Sebes-Körös balpartjából kiinduló *jádvölgyi*, *királyerdői*, *csékei*, és a *Vaskóh-belényesi* völgytől nyugatra eső *beéli* hegyek; de mindezek a Bihar-hegységnek csak kiágazásai, vagy nyúlványai, melyek fölött a főhegység hatalmasan emeli föl hármastetőjét.

A *Bihar-hegység* hármastetője azon a félkör-alakú hegláncon van, mely *Kristyór*, *Skerisóra*, *Rézbánya* és *Pojána* közt emelkedik; délen (*Pojána* fölött) a *Zanoga* (1540 m.), északon (*Rézbánya* fölött) az *Óreg-*



A SZENT LÁSZLÓ-TÉR NAGY-VÁRADON.

*Bihar* (1657 m.) és középen a *Nagy-Bihar* vagy *Nagy-Kukorbéta* (1851 m.). Ezeket a csúcsokat gazdag havasi legelő földi, néhol sziklával és szikla-omladékokkal félbeszakítva; oldalait és völgyeit fenyvesek borítják, egymásba szögellő és egymásra hullámozó pompás völgyekben nyugvó lábaik pedig csodás nagyságú és szépségű bükkerdőkben vesznek el.

A *Bihar-hegységvidéke* név alá — hogy egész képet nyerhessünk — foglaljuk össze tehát az összes bihari és ezekkel szorosabb összefüggésben levő hegyeket és elmondhatjuk, hogy az Isten gazdagon megáldotta ezt természeti szépségekkel, nevezetességekkel és még nem értékesített kincsekkel, melyek a tulajdonképeni Bihar-hegységben *Rézbánya* és *Vaskóh vidékén* fordulnak elő a legnagyobb mértékben.

*Nagy-Váradnál* szakad félbe az alföldi róna és kezdődnek a hegyek, melyek a várost az északi hideg ellen védvén, elhúzódnak északra és keletfelé.

*Nagy-Várad* a Sebes-Körös két partján fekszik, összekötve a városban két nagy közlekedési vashiddal és két gyaloghiddal, a város két végén pedig két vasúti vashiddal. A sok szép köz- és magánépületek közül kimagasló templomok nagy száma (21) mutatja a vallásfelekezeti különbözőséget (katholikus, református, izraelita, görög-katholikus, görög-keleti, lutheránus.) Van római és görög-katholikus püspöke és káptalanja, görög-keleti püspöki helynöke, két református és két görög-keleti papsága; van pap-



A NAGYVÁRADI RÓM. KATH. PÜSPÖKI PALOTA ÉS SZÉKESEGHÁZ.

növeldeje, jogakadémiája, állami főrealiskolája, főgimnáziuma, honvédhadapród iskolája, r. kath. tanító- és tanítónő-képezdeje, református leány-internátusa, épülőfélben levő ref. tanítónő-képezdeje, fiú- és leány-polgári iskolája, elemi iskolái, bábaképezdeje, nagyszámú jótékony egyesülete, stb. Van továbbá királyi táblája, törvényszéke, két járásbírósa, posta- és pénzügyigazgatósága, erdő- és tanfelügyelősége. Nagyszámú nevezetes épületei közül a római katolikus székesegyházon és püspöki palotán, a pompás városházán, színházon, igazságügyi és pénzügyi palotán kívül, csupán az erős kőfallal és széles sánczczal körülvelt *várat* említjük meg, a mely hajdan sok történeti nevezetességű eseménynek volt színhelye. Hajdan ott állott a tatárjáráskor elpusztított székesegyház,

a melybe Szent-László, II. István, II. Endre, IV. László, Mária és Zsigmond királyok temetkeztek; itt tartották az «Isten ítéleteket», vagyis az ártatlanság bizonyítására használt tüzesvas- és forróvíz-próbákat (1214—1235); itt kötötték a híres váradi béke Zápolya János és I. Ferdinánd közt (1538), itt öletett meg Báthori Gábor fejedelem (1613) és itt volt a reformátusok kollégiuma és híres könyvnyomdája, mely a török dúláskor (1660) Debreczenbe költözött és a melyből lett a nevezetes *debreczeni kollégium*.



A SEBES-KÖRÖS, KÖRÖS-NAGYRÉVNÉL.

Nagy-Várad 40.000 lakosa közül csak kevés foglalkozik földműveléssel, a többi iparos, kereskedő és közhivatalnok. Jó bortermő hegyeit most már majdnem egészen újra beültették szőlővel.

A nagyvárad hegyek közvetlen összefüggésben vannak azokkal a hegyekkel, a melyek a Sebes-Körös jobb partján a *mezőtelegdi* és *élesdi* völgy fölött emelkednek, s Körös-Nagyrévnél már annyira egybeolvadnak, hogy a Sebes-Körösnek is alig engednek utat szikláik között és így húzódnak Kolozsmegyéig. Azonban a *Berettyó-völgyéből* északról *Hagy-*

*mádfalvától* benyúlik egy völgy délkeleti irányban egészen *Kövesdig* és elválasztja a *Rézhegységet* attól a hegycsoporttól, a mely Nagy-Várad, Bihar, Hagymádfalva és Mező-Telegd közt van, — csak egy keskeny hegyhátat hagyván meg *Mező-Telegd* fölött, hogy a szétválasztott hegyek között a kapocs megmaradjon.

A Mező-Telegd, Hagymádfalva, Bihar és Nagy-Várad közt levő hegycsoportnak csak a déli és nyugati részén terem bor, míg a többi részét erdők borítják. A szőlőműveléssel foglalkozó községek mind magyarok; a hegycsoport egyéb lakói részben románok és tótok. A szőlőtermő hegyek egy része újra be van ültetve, s az itt termelt bort általánosságban mondták *bihari bornak*. Az egész hegycsoportot arról a felső hegycsoport legnyugatibb pontján fekvő nagy magyar községről nevezték el, a melyről a megye is nevét vette, s a melynek «*Földvárában*» lakott — állítólag — *Mén-Maróth* kazár herczeg a magyarok bejövetele idejében, kinek leányát *Hánzárt* vette nőül *Árpád* fia, *Zoltán*. (Ezt az eljegyzést festette meg Feszty Árpád Bihar megye gyűlésterme számára.). A «*Földvár*» turulmadaras emlékoszloppal is meg van jelölve. Közelében van Kismarja, Bocskay fejedelem szülőinek Földvárával, és Nagy-Kereki, Bocskay hajdani kastélyával. Nevezetes még a hegycsoport északi szélén magas hegyen álló *Síter* magyar községnek kitűnő ízletes gyümölcsöt termő *szelid gesztenyeerdője* valamint a XIII-ik században épült temploma, melynek belső részében még nem régen is látszottak a régi falfestmények; várkastélya is említésre méltó. A hegycsoport lakói közül a Biharral szomszédos *Hegyköz-Pályiban* háziiparként a hárskosárfonással foglalkoznak; a hegyek közt levő *Borzikon* pedig az állam a magyarság védelmére és az elhanyagolt iskoláztatás javítására állami iskolát állított, a melyben háziipart tanítanak.

Bihartól nem messze, északra, kezdődik a délkeletről északkeletnek húzódó *Berettyó-völgye*, a melytől nyugatra és a megye felső részén a síkságot a hegyektől elválasztó *Ér-pataktól* keletre nyúlnak föl délnyugatról északkeletre a *Vajdánál* kezdődő s a megyében északon *Szalacsnál*, keleten *Margittánál* végződő *Érmelléki-hegyek*; ezek azonban beágaznak Szilágymegyébe is. Ezek a szőlővel egészen beültetett hegyek termették egykor a híres *érmelléki bort*, mely többnyire *diószegi* név alatt került forgalomba. De a szőlő itt is kipusztult. Újabb időben ismét beültették a hegyeket, csak hogy évek kellenek ahhoz, míg ismét termőképesek lesznek és a nagyobbára szőlőműveléssel foglalkozó lakosság visszanyeri fő keresetforrását.

Az *Érmelléki-hegyek* nyugati oldalán vasút fut végig, mely Nagy-Váradról indul ki és *Székelyhídnál* tér el a hegyektől *Ér-Mihályfalva* felé, hol a Debreczen-szigeti vonallal egyesül. A hegy déli végén van *Hegyköz-Szent-*

*Imre*, melynek hegyoldalán álló temetőjében még most is láthatók némi nyomai a monostornak, melyet Szent-István király, fiának, *Imre* hercegnek emlékére emeltetett; s közel hozzá (északkeletnek) esik *Szent-Jobb* község, melynek hajdan nagyszerű *monostorában* őriztetett egészen a tatárjárásig (1241) *Szent-István jobb keze*, mely hosszas viszontagságok után *Budára* került, s jelenleg mint ereklye ott őriztetik. Volt itt egy híres erős vár is, a XIII. vagy XIV. századból, de a törökök elpusztították; ma már a nyomai is alig találhatók. *Biharmegyére* nézve azért is nevezetes ez a község, mert itt tartotta a megye azt a közgyűlést 1688-ban, a melynek jegyzőkönyvével kezdődik Biharmegye levéltára; az előbbi iratok a török zavargások idejében elpusztultak. Szent-Imrétől délre — a Berettyó mellett — láthatók a XIII-ik századból való *Adorján-vár* romjai, s túl rajta a Berettyó balpartján húzódik meg a XV-ik századból való templomával *Szalárd*, a hol a XVII-ik század híres krónikairója, *Szalárdi János* született.

Az *Érmellék* legnevezetesebb helye a hegyek nyugati szélén fekvő *Székelyhíd*, a vidék központja, a XV-ik században épült és most a reformátusok által birt templommal, melynek falában van *Zólyomi Tamás* emlékköve 1588-ból. A hegység keleti szélén pedig egy vonalban áll az elsőségért versenyző *Margitta*, mely a Berettyó felső vidékének élénk forgalmú központja.

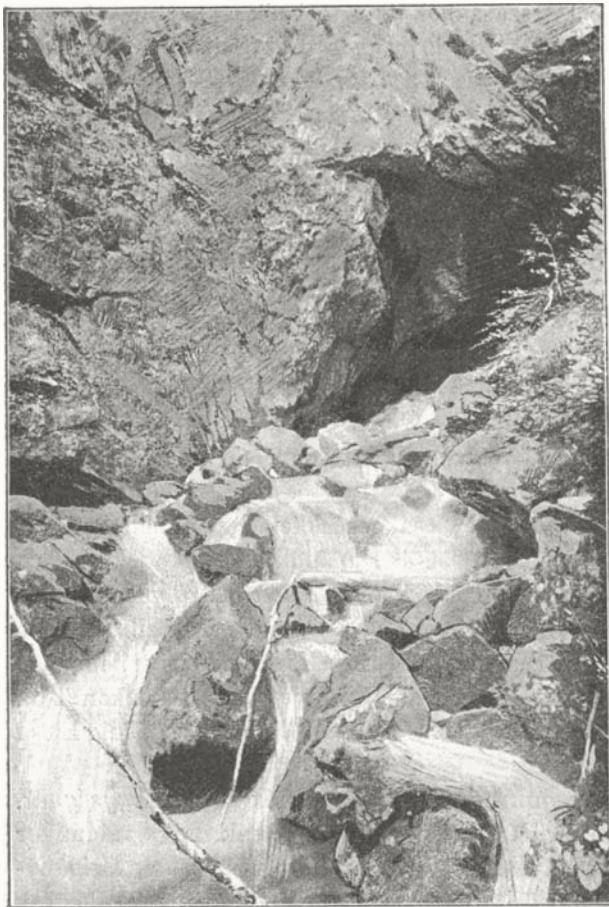
Az *Érmellék* lakossága magyar; csak északkeleti peremén Szilágy-megye felől vannak vegyesen magyarok és románok által lakott községek.

Ha *Margittától* egyenesen déli irányban a *Berettyó völgyén* keresztül vágunk, az előbb már említett *Hagymádfalvai-völgy* és Szilágy-megye közt találjuk a déli irányban egészen a Sebes-Körös völgyéig lehúzódó és keletfelé kiterjeszkedő *Rézhegységet*, melynek végpontjai északon Tóti, Széltalló és Széplak, nyugaton Csujafalva és Alsó-Lugos, délen pedig Élesd és Feketető közt fekszenek.

Nem lehet nyomára akadni, hogy miért nevezték el *Rézhegységnek*, mert hiszen nincs és nem is maradt fenn nyoma annak, hogy valamikor lett volna ércz- vagy rézbányászata; hanem nyugati szélén, Czigányfalva, Tataros, Alsó- és Felső-Derna határán, valóságos aszfalt-hegyek vannak, melyeknek kibányászására csak újabb időkben épültek a *tatarosi* és *dernai aszfalt-gyárak*; a Tatarossal szomszédos *Bogdán-Szovárhegy* (régén Bogdán-Sóvárhegy) határában pedig az ötvenes évek elején sóforrásra bukkantak, a melyet azonban az akkori kormány betömetett és nyomtalanná tett.

A *Rézhegység* közepén oly gazdagon fordulnak elő az üvegekészítéshez szükséges ásványok és oly rengeteg az erdő, hogy a *Bisztrapatak* mellett már régen fölállították a kitünő üveget készítő *fekete-*

*erdői üveggyárat*, mely már egész községgé nőtte ki magát. Közel hozzá másik üveggyár is van *Sólyomkő* községben, míg a *Rézhegység* délkeleti szögletében, különösen Nagy-Báród, Feketepatak és Koriczel hegyei gazdag kőszénttartalmúak. A báródi hegyekről emlékeztül maradt a régi időkből, hogy ott hajdan ezüstabányák is voltak.



RÉSZLET A RÉZHEGYSÉGBŐL, A FEKETEERDŐ KÖRÜL.

A *Rézhegységnek* festőien szép, nagyobbára bükk- és vegyes-erdővel borított vidékei vannak, melyek közül legelragadóbb a Bisztra-völgye a *Feketeerdő* körül, a hol ültetett fenyvesek is vannak; továbbá a hegység délnyugati részében *Pestes* község határán (Élesdhez északra egy órányira) a fölséges kereettel bíró és romjainban is nagyszerű *Sólyomkő-vára*, mely egy hatalmas sziklatömbre épült még az Árpád-királyok korában. Sok dicső század viharainak és ostromainak diadalmos kiállása után, a Rákóczi-féle szabadságharcz leveretésével, az 1711-iki békekötésnek egyik föltétele volt ennek a szikla-

várnak lerontása is; jelenleg egy 1821-ben épült kápolna áll a romok közt, melyben gróf Batthyány Józsefné, szül. Lázár Anna grófnő nyugszik két fiával. A másik legszebb vidéke a *Rézhegységnek* a *Királyhágó*, mely Nagy-Báródnál kezdődik és Feketetónál Erdély határán végződik, s pompás országút vezet rajta keresztül. Az egész Rézhegységben alig van számbavehető szikla-alakulat, kivéve a *Feketeerdő* legkö-

zelebbi vidékén a *Bisztra* medrének némely sziklás részét, barlang pedig egy sincs.

A *Rézhegységet* vegyes erdők borítják, a mennyiben nyugati és északi szélén többnyire tölgy- és vegyes-erdő, közepén és keleti részében azonban hatalmas szálas bükk tenyészik. Ültetett fenyves leginkább a Feketeerdő völgyéből kiemelkedő hegyoldalakon látható.

Lakosai közül csak az északi végén levő Micske, Tóti és Széplak, déli szélén pedig Élesd népe mondható tisztán magyaroknak, míg a többiek néhány községben vegyesen magyarok, románok és tótok. Északon és a hegység belsejében van egy pár egészen tót község, a nyugati és déli széleken pedig néhány tiszta román. A magyarság megmentésére és ápolására itt-ott állami iskolát állítottak a *bihari ev. ref. egyházmegye* pedig Körös-Nagyrev központtal *missziói lelkesítő kört* szervezett.

A *Rézhegység* egyetlen nevezetes helye *Élesd*, a Nagyvárad-kolozsvári vasút mentén, vidékének élénk központja.

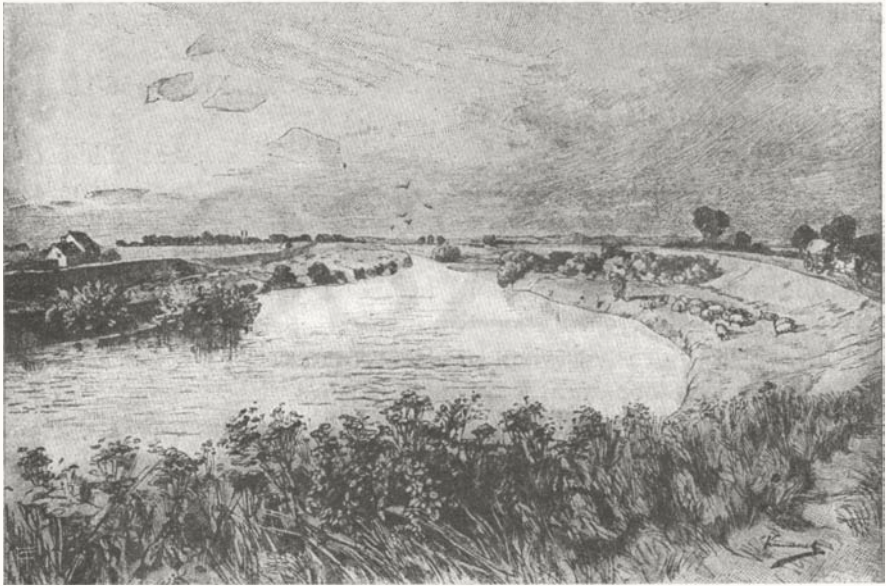
A *Rézhegység* lakói az északi, nyugati és déli széleken földműveléssel, a többiek erdei, aszfalt- és üvegyári munkával, s itt-ott mészégetéssel keresik kenyerüket, — csupán a *körösnagyreviek* foglalkoznak a *cserépedény*-készítés háziiparával, a miben előnyükre szolgál a határ-ukban nagymennyiségben előforduló tűzálló agyag.

Nagy-Váradtól egyenesen keleti irányban, a Sebes-Körös két partján húzódik a *Sebes-Körös völgye*, mely Mező-Telegnél kezd keskenyedni. Élesdnél még összebb szorúl a mindkét oldalról előre nyomuló hegyek miatt, míg Körös-Nagyrevtől kezdve már csak úgy jut hely a *Sebes-Körösnek* is, hogy utat tör magának a Rajna-vidékéhez hasonló felséges sziklák között, a Nagyvárad-kolozsvári vasút pedig el sem fér mindenütt a parton, s Rév és Brátka közt három helyen *alagúton* megy keresztül. És ez a festői út — melyet az első és második alagút közötti balparti *vízesés* még pompásabbá tesz, s a mely mellett újabban egy csodásan szép cseppkőbarlangot fedeztek föl — így tart Bucsaig, sőt némileg szelidülve, még Csucsán át Sebesig és onnan Bánffi-Hunyadig.

A *Sebes-Körös völgye* eléggé termő lapály, egészen Révig, habár a földek soványak. Északról a nagyvárad-i és ezzel összefüggő mezőtelegdi hegyek, továbbá a Rézhegység déli nyúlványai, délről az úgynevezett *Körös-völgyi hegyek*, a királyerdői, révi, brátkai és jádvölgyi hegyek északi nyúlványai határolják.

A völgy közepén levő községek majdnem kivétel nélkül magyarok egészen Élesdig, a völgy szélén pedig románok; a szoros völgyben egyedül *Rév* magyar és román vegyes község, míg a többiekben csak itt-ott fordul elő egy-egy magyar hely. Ezen a bajon és a régebben elhanyagolt iskolái állapotán az állam a több helyen fölállított állami iskolával akar segíteni.

A *Sebes-Körös völgyében Fugyi* község a XIII-ik században épült (részben azonban már átalakított) templomáról, s *Mező-Telegd* — a legtekintélyesebb község Élesd után — az 1507-ben épült és a régi *Telegdy-családnak* temetkezési helyül szolgáló templomáról híres, a melyben ma is látható az 1514-iki pórlázadás gyászos történetéből ismeretes királyi kincstárnok *Telegdy Istvánnak* veres márványból készült vitézi szobra; ugyancsak itt van eltemetve *Bocskay István* fejedelem neje is. — *Magyar-Kakucs* régi református temploma a XIII-ik századból való volt, *Nagy-Báródot* pedig (a melyet régen Magyar-Báródnak neveztek) az a



A SEBES-KÖRÖS VÖLGYE.

körülmény tette nevezetessé, hogy a régi «*Báródsági nemes kerület*» székhelye volt. (Ma már alig tud itt néhány ember magyarúl.) Templomának egy része a XIII. századból való.

A *Sebes-Körös völgye* és a *körös-völgyi hegyek* nagyon megérdemlik, hogy kissé szétnézzünk bennük, mert nagyon sok nevezetességet rejtenek magukban. De ezt nem tehetjük meg anélkül, hogy be ne jusjunk Erdély nyugati szélébe. Mert ezek a bihari és kolozsmegyei hegyek elválaszthatlanok egymástól, s ha más nem is: összeköti őket a *Sebes-Körös*. Ennek a később olyan hatalmasan rohanó folyónak fele része Biharé, a másik fele Erdélyé. Ugyanis Bánffü-Hunyadhoz alig egy órányira

keletre *Körösfőnél* egy domb tövében ered a *Körös*, mely mint szelid patak indul és igyekszik nyugat felé; azonban a még szintén Kolozs megyében levő *Kis-Sebesnél* találkozik a délről sziklák között lerohanó rakoncátlan *Sebes-patak*kal, s vele egyesülvén, nekivadul ő is és most már *Sebes-Körös* néven rohan tovább nyugatnak, a legtöbb helyen gyönyörű sziklás mederben, egészen Révig. De habár a két patak Kolozs megye területén egyesül is, a *Sebeshez* mégis *Bihar* tart és tarthat igényt, mert ez a tulajdonképeni *Biharhegység* nyugati nyúlványából, a *Petrósi-havasok* *Cornu-Muntyilor* nevű csúcsának nyugati oldalából ered, és *Drágán-patak* név alatt, folyton növe és izmosodva a magával ragadott kis patakokkal, csörtet lefelé északra, s csak néhány órai út után kanyarodik be Erdélybe. Nagy futásában csak *Kis-Sebes* határán veszi észre, hogy őt tulajdonképen már nem is *Drágának*, hanem *Sebesnek* hívják. Akkor aztán nagy örömmel magához kapja az addig szende *Köröst* és vígan lejtenek tovább, mint két bohó gyermek, itt-ott egyszer-máskor rakoncátlankodva is; míg aztán a *révi sziklák* közül előtörve annyira meglepi őket a mindinkább kiterjedő völgy, hogy fokozatosan lassítják futásukat, és minél szabadabb a látóhatár, annál lassabban haladnak előre folytonosan nyugat felé. Csak *Nagy-Várad* határán szedik össze magukat a szőlőhegyek lábainál, hogy hatalmas hullámaikat hömpölygetve, komoly méltósággal siessenek végig a köpartok között, nem rejthetvén el a fölött való vidámságukat, hogy sikerült nekik *Szent László városát* középen végig hasítani. És mégis, mikor a várost elhagyják, meglassúdva mennek tovább, mintha sajnálnák elhagyni a hegyeket s az ezeknek véghatárán levő várost és ezután kedvetlenül, lassan mennek előre, mintha megöregedtek volna, vagy mintha untatná őket a nádas, mely *Biharmegyét* átszelő útjokban, kivált a *komádi* és *csökmői* határon, két oldalt tisztelegve zizegő erdő módjára áll beláthatatlan sorfalat. Még egyszer látszik kedvük földerülni, midőn a *csökmői* határból kilépve, észreveszik az északról *Biharmegyéből* csendesen kiballagó jámbor *Berettyót*, s ezt a békésmegyei *Szeghalomnál* úgy elnyelik, hogy teljesen megsemmisül. De hát ez sem segít már a nagy és szép utat megtett öregeken; csak lassan czammognak tova *Gyomáig*, a hol összefolynak (az előbb már *Békés* alatt a *Fekete-Köröst* magához csábitó) *Fehér-Körössel*, — de együttesen is csak *Csongrádig* tudnak már elvánszorogni, s ott a *Tisza* karjaiban végzik életüket.

De térjünk vissza Erdély szélére, a hol lelapúlnak a *Bihari-hegyek*; vagy legalább is a *Sebes* és *Körös* egyesüléséig, a hol az egyszerű kis román falu, *Kis-Sebes*, áll, a melynek szélén, meredek bércezen, pompás hegyektől körülvéve, *Sebesvár romjai* meredeznek. Keleti és déli tornyának egy része még fönnáll, s az utóbbiban az első emeletig föl lehet jutni,

de a második és harmadik emelet lépcsői már föl se fedezhetők. Az ablakmélyedésekbe vésett nevek (ezek között *Deák Ferenczé* is) sok látogatóra vallanak. A vár kedvelt tartózkodási helye volt *I. Rákóczi György* fejedelemnek, kinek elődei építették.

Most már lassan kövessük a *Sebes-Körös* folyását, hogy betekint-hessünk a *Körös-völgyi-hegyekbe*, melyekben sok érdekes barlangot találunk:

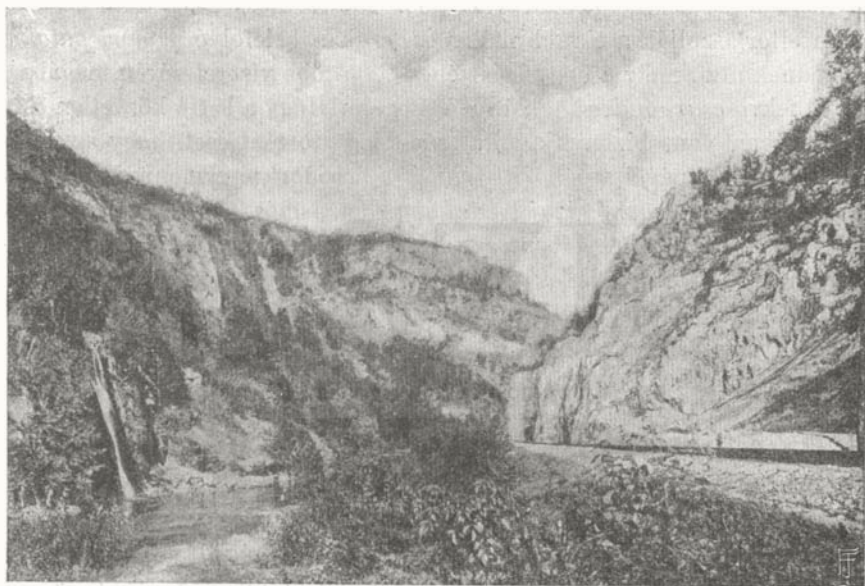
Bucsát (a melynek szintén van egy magas bejáratú, kisebbfajta *cseppkő-barlangja*) elhagyva, a Jád-völgyi állomás mellett az élénk vizű *Jád-patak* fut be balról a Körösbe, a mindkét oldalon magas sziklás hegyek közt maradt nyíláson, a *Jád-völgy* torkán (Gura Jadului). A baloldali szöglethegy a *Nagy-Csarnó*, melynek csak a *Körös- és Jád-völgyre*



SEBESVÁR A VLEGYÁSZÁVAL.

kiszögellő ormán díszlik egy kis erdőrésztlet, a többi része köves, sziklás, úgy hogy a szerény igényű hegyi juhok és kecskék is alig találnak egy kis sovány legelőt; de nyugati oldalának kiálló magas szirtjei annál alkalmasabbak arra, hogy a pásztorfiúk ott ülve ábrándozzanak furulyájok hangjai mellett. A *Csarnó-tetőn* a régi korban *Csarnó* avar vezér várat építtetett, melynek ma már nincs nyoma, de mondják, hogy egy emberöltővel ezelőtt a tetőről alagút vezetett le a hegy belsejében a Körös völgyére; ma is van a tetőn egy mélykút-forma *barlang-akna*, melynek mélységét a kísérletezések daczára sem tudták megmérni. A tetőről meglátni a *Jád-völgynek* festői szépségét. Délkeletre a nyolcz magas hegycsúcs közül kiemelkedő *Vlegyásza* (1845 m.) s a délre eső *Bihar-hegység* ormáig egymásra tornyosúlnak a hegyek; a kifehérlő sziklával tarkázott erdőt a hegyoldalakon cserjék, ezeket pedig kopárságok váltják föl, s a szép Erdély határát bezáró ormok sötétzöld fenyvesei közül ki-kicsillámlik valami fehérség, — talán féléves maradványa a havas télnek, vagy egy-egy

fehér mész-szikla. A szemközti nyírfás lejtő lábainál sziklás mederben rohan a *Jád* lefelé, fehér tajtékká törvén zöldes vizét a sziklaköveken; a patakon karos-palló (punte) vezet keresztül a vidáman zakatoló vízimalomhoz; a völgyben és hegyoldalakon festői rendetlenségben állanak az egész tetejükkel füstölgő, kéménytelen zsúpos házak, a kis fatorony lehúzódtott a völgynek egy szegletébe, fölszorítva a temetőt a lejtőre; a *Körös völgyében* pedig a szép *Körös* ezüstcsillogású vizén túl a kopasz veres sziklák tövén robog tova a Nagyvárad-kolozsvári gőzös, melynek füttye élesen viszhangzik a bérczek meredek falain.



RÉSZLET A JÁD-VÖLGYBŐL.

*Csarnóháza* román templomával szemben, a völgy túlsó oldalán, a *Jád* balpartján van a *csarnóházai barlang*. A 8 m. hosszú, 6 m. széles előcsarnokot 3—4 m. mély víz tölti be, melynek izre és szagra is kénes tartalmú kipárolgása sárgás réteggel vonja be a sziklaüreg falának egy részét; a medencéből kicsapó víz néhány méternyire vízimalmot hajt. A barlang végén levő sötét üregből — a hová csak tutajjal lehet behatolni — mintegy másfél méter magasról métervastagságban óriás zajjal omlik alá a víz. Fáklyákkal és elszánt bátorsággal a sötét üregben, a víz folyásával szemben 100—150 méternyire lehet behatolni, a hol útját állja a kutatónak egy mély medence, a melybe két méter magasról zuhog alá a víz. Ez az akadály legyőzhetlen, a medence mélysége, az

alárohanó víz ereje és az üreg magassága miatt. Pedig élő emberek azt beszéltek, hogy régebben ezen a helyen más útja volt a víz folyásának és előbbre lehetett hatolni egy nagy kerek üregig, a melyben 1—2 öl magas sötétzöld élő facsoportot találtak, mely nem hasonlított a külvilági fákhoz, de pipaszárnak kitünően alkalmas volt. Most csak a századok múlva cseppkövekké képződő és egész kis üregeket betöltő *kőtej* (lapyte di piatra) és *sárga homok* az üreg érdekes lelete. Az azonban kétségtelen, hogy ennek a barlangnak a felső szája a hegytetőn levő *Ponoron* van, a templomtól északnyugati irányban alig 400 méternyire, mely ott «*Pestyere Kocsuluj*» név alatt ismeretes, s meredek-lejtősen halad lefelé; széles nyílása óriás sziklalapokkal van tele. 100 m. hosszúság után ezek egészen eltorlaszolja a tovább mehetést, csak a belefolyó *ponori patak*nak engednek utat, mely a hegy belsejében több-több vízeret vévén magába, az alant fekvő *csarnóházai barlangból* tör elő. (Hogy a kettő közvetlen összeköttetésben van, bizonyítja az a nem régen történt eset, hogy egy felhőszakadás alkalmával a *ponori barlangba* besodort nagymennyiségű szénának egy része a *csarnóházai barlangban* jött ismét fölszínre.) Van *Csarnóházának*, melynek hegyeiben szép fekete márványrétegek találhatóak, még egy másik *barlangja* is, a nagy *Szeny-hegy* egyik katlanában, melynek azonban 3—4 méter széles és 30 m. hosszú, durva nagy cseppkövekkel díszített előcsarnokánál beljebb a sziklaomlások miatt nem lehet hatolni. A *Szeny-barlang* előtt és környékén kellemes ízű gyümölcsöt termő (*szőrös*) *vadpöszmété-cserjék* vannak, melyeknek ott tenyészése, de még inkább odajutása igazi talány, mivel környezete ősbükk és kevéssel odább, a *csarnóházai legmagasabb csúcson*, fenyves erdő.

A *Jád* folyásával szemközt mindenütt pompás völgyben haladva, *Csarnóházától* két órányira van *Remecz*, előbb virágzó faipar-telep, melyet a *Jád-völgyi* vasúti állomással iparvasút kötött össze, most azonban az erdő egy részének kihasználása után már csendes kis román falu, de gyönyörű vidéken, melynek legszebb része a roppant sziklafalak által körülvett *Izvor*, a hol a *Jád* balpartjából kiemelkedő sziklafal oldalán egy most képződő *cseppkő-barlang* van, *Bihar-ország* legifjabb barlangja. Millió meg millió csapok csüngenek le a mennyezetről, folyton csepegvé, s ha külső kéréjük itt-ott meg is van keményedve, belsejükben egészen lágy még az összezsomósodott *kőtej*: valóságos lágy kövek. A barlang bejárata alacsony, de az előcsarnok és az ebből nyíló sziklahasadék már 2—3 m. széles és 4—5 m. magas. A barlangban 1886 előtt tovább lehetett menni 300 méternél, de az akkori földrengés a mennyezet köveit a barlang közepe táján beontotta s az utat elzárta.

Visszatérve a *Körös* mellé, melynek *lórei* (bal) partján még soká látszik a beleömlött *Jád* zöldes vize, sziklák között vezet az út *Brátka* felé,

melytől délre, a festői *Bratkuczavölgy* fölötti magaslaton, vannak a *dámosi gyönyörű fenyvesek*. Ezeknek kopár hegyoldaliban vaskő- és veres márványtelepek találhatók. Túl Brátka mögött északra fekszenek a *feketepataki kőszéntelepek*. *Brátkától* tovább nyugatra haladva következik egymásután a három alagút a kopasz sziklák alatt, melyeknek egyikén (a baloldalon) hatalmas barlang mellett pompás *vízesés* omlik alá, a másikon pedig (jobb oldalon) mint egy fecskéfészek, a falhoz építve áll a «*Tündérvár*» és alatta egy igen nagyterjedelmű igen szép *barlang-üreg*.

A révi sziklaszorost hátmögött hagyva, a *Körös-völgyi-hegyek* nem vesztik el érdekességüket. Mindjárt Révtől délre egy jó órányira az erdős hegyekben egy kisebb (*Teu Sgloma*) és ehez 200 lépésnyire egy nagyobb (*Teu Batrinuluj*) tavat találhatni, mely utóbbi a három oldalából meredeken kiemelkedő óriás bükkerdő foglalja ovális keretbe, míg nyugati lapos oldalát nádas és fekete buzogányokkal czifrázott káka disziti. Ezek a tavak itt annál inkább figyelemre méltók, mert ezekben az erdőkben (Tízfalú határán) különben nagyon kevés víz található.



A BRATKUCZAI VÍZESÉS.

*Dubricsonyban*, nyugat felé előbbre haladva, a falu fölött valami 300 m. magasban nagyobb terjedelmű *veresszínű tavat* lehet találni, melynek déli széléből kiálló sziklakövek a *dubricsonyi félig kész oltár* regéjét juttatják eszünkbe, a melyet a révi szoros «*Tündérvárának*» foglya a szabadulás díjául jó szellemeinek segítségével kezdett építeni, de a hajnali kakasszó miatt nem tudott bevégezni. A falun végig folyó *Dubricsonyi-patak* medrében egy beomlott nagy cseppkő-barlang saját-ságos romjai láthatók.

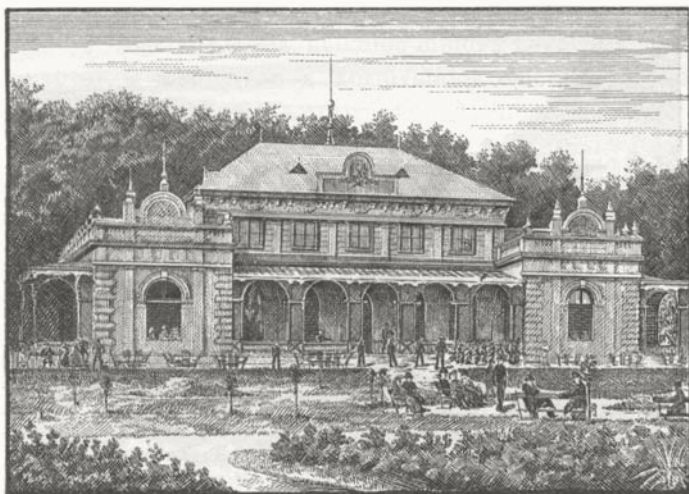
A vele szomszédos *Gálosháza* határán, a falutól 3 órányira a hegyek közt van egy *kis jégbarlang* (Fundatora rosu oruluj), a *sonkolyosi* határon pedig egy másik kisebbfajta *barlang* (Piatra Solymuluj). *Tízfalu* határán van egy igen kellemes ízű *savanyúvízforrás*, melynek hollétét az itt tanyázó pásztorok mások előtt titokban tartják, de maguk vizet visznek belőle.

A hegyek lábainál fekvő *Esküllő* mellett keskeny és alacsony barlang van, s ennek szomszédjában sziklafalakkal félkörbe fogott térségből kerek *barlang-üregbe* jutni, melynek magas mennyezetéről egymásba csimpaszkodó denevér-tömeg fordított méhkas módjára csüng alá; az üreg hátulsó kijáratán pompás kilátást nyújtó sziklatetőre vezet az út, a honnan sziklavölgy bocsátkozik a falu felé. — De sokkal nevezetesebb ezeknél a csak néhány percnyire eső *pesterei* vagy *Igricz-barlang*, a *Pestere* falu fölötti sziklában, melynek bejáratához fárasztó és magas út vezet. Ez a legrégebben ismert *bihari barlangok* közé tartozik, s érdekességéről bizonyoságot tehet a magyar nemzeti múzeum állattani osztályának gyűjteménye, a hol nagyon sok *ősállat* csontváza van összeállítva, az innen kiásott csontokból, melyek az aknaszerűen lefelé mélyedő üregekben, legkivált pedig a legalsó nagy kerek teremben találtattak és még ma is nagy mennyiségben találhatóak.

Innen délre, mintegy 4 órányira, már a *Király-erdőben* van a *kalotai barlang* (vagy *Kubles*), a hová a hatalmas sziklaoszlopokon nyugvó s itt-ott roppant nagyságú sziklatáblákkal elborított *Pizsnyicz-barlang* és az a mellé festőileg épített vizimalom mellett vezet el az út, a magasan fevő Kalotán keresztül. A *kalotai barlang* bejárata nem szabályos, de csarnokaiban pompás fehér cseppkövek vannak. A *cseppkő-barlangok* sorában Biharban ez a második. Különösen szépek: a nagy oszlopterem, a csonkaoszlopos terem, a kerekvégű csarnok, a csoportos és rovátkos oszlopos terem, de legszebb mégis a *csilláros terem* és a *diszterem*. A barlangnak két ága van, melyek közül a baloldali a végén járhatlanná keskenyedik. Van a barlangban egy nevezetes *barlangi bogárfaj*, melyet a debreczeni főiskola egyik tanára, Kovács János fedezett föl 1880-ban.

*Kalotától* egyenesen nyugati irányban a már alacsonyodni kezdő hegyek között esik *Serges*, melynek határán a *Ciklu-* és *Kopil-hegyek* által alkotott szurdokban van a *sergesi barlang*, a bejáratul szolgáló nagy sziklakapuvál; mely majdnem egészen szabályos; belseje — a 24 m. hosszú szép előcsarnok után — 20 méter átmérőjű teremből és egy 70 m. hosszú, 4—7 m. széles és 4—5 m. magas csarnokból áll, s ez utóbbin végig folyik a barlang nyílásán befutó *Kopil-patak*, mely a csarnok végén egy mély kútba vész el.

Ezzel be is végeztük a *Körös-völgyi-hegyek* nevezetesebb barlangjainak megtekintését és *Serges*ről az izópallagai kocsányos tölgyerdőn igyekezzünk ki a mezőtelegdi vasúti állomáshoz, hogy visszatérjünk Nagy-



A NAGY-VÁRAD MELLETTI PÜSPÖK-FÜRDŐ.

váradra s onnan induljunk a Bihar-hegység legközelebbi vidékére, a *Fekete-Körös völgyére*. Általában csak azt jegyezzük meg a *Körös-völgyi-hegyek* községeiről, hogy ezeknek népe majdnem kivétel nélkül román és hogy leginkább erdei munkából, mészégetésből, a mihez a mészhegyek tömörkedő anyagot szolgáltatnak, és baromtenyésztésből élnek.

*Nagy-Váradról* a *vaskohi vonat* visz a *Fekete-Körös völgyére* és a *Bihar-hegységbe*. De hegyeket már addig is találunk, mert a *Királyerdő* délnyugati és déli nyúlványainak mondható *csékevidéki hegyek* a félóránnyira eső *Rontánál* kezdődnek és kiterjeszkednek a Nagy-Váradtól déli irányban egyenes vonalba eső *Sályi* és *Székely-telek* kis községekig; itt kezdenek visszahúzódni keletre. Továbbad a *Hollód völgyében* északkeletre nyúlnak föl a *Királyerdőben* eső *Dobrestig*, a hol a *Hollód völgyének* ke-

leti szélére kerülve, már a *belényesi* hegyekkel összefüggésben előnyomúlnak *Hollódi*g, s itt déli irányt véve, *Belényes-Szent-Miklós* mellett a *Fekete-Körös* völgyében *Belényes* felé vonódnak.

Ez a hegység a kevésbbé nevezetesekek közé tartozik, csak nagy részben még kihasználatlan erdőinek gazdagsága és egyes vidékeinek (*Dobrest*, *Lunkászprie*, *Tasádfő*) szépsége érdemes a fölemlítésre. A völgyeiben található szántóföldek soványak; lakosai általában románok, a kik közt a művelődés nagyon lassan halad, s a kik erdei munkából és földmivelésből, itt-ott mészégetésből élnek.

Azonban e hegységeknek mindjárt északnyugati szögletén — *Nagy-Váradtól* félóránnyira — ott vannak a messze földön híres és már a rómaiak



A NAGY-VÁRAD MELLETTI FÉLIX-FÜRDŐ.

idejében ismeretes *nagyváradi hévizek* vagy fürdők: a *Püspök-* vagy *Szent László-* és *Félix-fürdő*, egy negyedóránnyira egymáshoz, *Rontó* és *Pecze-Szent-Márton* határában. Ezekről *Hewíz* (hővíz) név alatt már 1221-ben mint virágzó fürdőkről tétetik említés. Egy régi római felirásos kő a rómaiak emlékezetét tartotta fönn. A XV. század jeles költője: *Janus Pannonius* versekben magasztalá, a XVI. században kitűnő gyógyvizek közé számították, a XVII. század jeles krónikása: *Szalárdi* pedig «gyönyörűséges fürdő-bányáknak» nevezi e fürdőket, melyek a török dúlások alkalmával a szultán parancsából «a felséges nagy chám egészségéért» (ki itt meggyógyult) megkiméltettek. A kesersós kénes hévízű fürdők versenyeznek egymással, a betegek előnyére, a kik igen sokan nyerik vissza tőlük testi épségüket és egészségüket. Mindkét fürdőhöz vasút vezet, mely Nagy-

váradról igen sűrűn közlekedik. A *Püspök-fürdő* szabadon fölbugyogó forrásai apró színes csigákat (menelopsis) vetnek fölszínre, s az e források nagy medenczéinek és az innen kiinduló, soha be nem fagyó melegvizű *Peczének* fölületét a fürdőépület közelében egészen elborítja az Európában csak nagyon ritka helyen tenyésző *lótosz-virág* (*Nymphaea thermalis*). A *Püspök-fürdő* kellemes erdője mögött emelkedő mészhegyen van egy *barlang-akna*, melybe azonban út nem vezet le. A *Félix-fürdő* közelében levő *Kardó* község határában nagymennyiségű kőszén van, melynek egy ízben már megkísérlett föltárását abban hagyták.

A fürdőtől délkeleti irányban az apróbb hegyekkel és mély völgyekkel borított vidéken haladva, a *Tasádfői-völgy* szelidebb vidéke, a roppant nagyságú és gabonát termő völgykatlanok méltán vonják magukra a festő figyelmét. A község határában van egy jelentéktlenebb barlang is. *Magyar-Cséke*, e vidék központja, nélkülöz minden nevezetességet és csak annyiban magyar, a mennyiben a közhivatalok emberei azok, de azonkívül alig akad olyan, a ki értene nyelvünkön. Az innen keletre, a Királyerdő déli szélén eső *Lunkászprie* község határán (a *Vida-patak* mellett) egy *ásványvíz-forrást* találunk, az úgynevezett *Topliczát*, a mely annál érdekesebb, mert nemcsak egy nagyobb négyszögletes mederben, hanem a mellette folydogáló kis patakban is, ezer meg ezer helyen *hallható zajjal bugyog föl* a kén-, jód- és vastartalmú ásványvíz, hamar szét pattanó bugyborékokat vetve. Alig 5 percznyire ehez van a *Toplicza-barlang* (Pestyere-Toplici), igen szép nagy cseppkövekkel. Ebből a barlangból indul ki a *Toplicza-patak*. Ennek az egyszerű községnek határa nevezetes még agyag-, vaskő- és kőszén-telepeiről is, a melyek azonban használatlanul hevernek.

Lunkászpriétől délre, a *Vida-patak* völgyében, *Papmezőn* láthatók a XV. században épült kolostor és régi várnak romjai, a mely vár (Bethlen János történetirő szerint) az 1660. évben török kézre került, mert «az oláh katonaság maga hívta be a törököt». Alább délfelé *Robogány* szélén egyfelől *meleg ásványvíz-forrás* van, ritkaságot képező apró csigákkal (menelopsis), másfelől pedig pompás *tűzálló agyag-pala* és *porcellánföld* réteg.

A *Hollód* völgyében nyugatra előre nyomuló és jó bort termő *Hollódi hegy*, valamint Venter mellett megnyílik a *Fekete-Körös* széles völgye, mely nyugaton Tenke-Szalonta felé terjed; a hol azonban a *Fekete-Körös* Belényes-Szent-Miklós mellett kifut a hegyek közül, ott és attól keletre a völgy már sok helyen annyira keskeny, hogy a *Fekete-Körös* is alig fér el benne.

Különben *B.-Szent-Miklós* fölött magas dombtetőn áll egy elég ép állapotban levő, a tatárjárás előtti időkből való *régi torony*; közel hozzá.

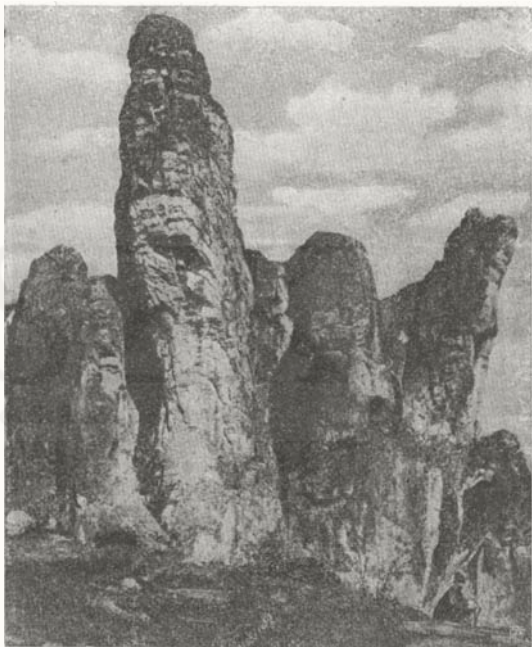
keletre, közvetlen a Fekete-Körös partján, a *Belényes-örvényesi barlang*, melynek nyílása a vasútra látszik; a keskeny völgy elején *Sólyom* mellett a Fekete-Körös kanyarulatánál láthatók *Kornis-várnak* romjai.

A völgy déli részén már a *Beéli-hegység* vagy *Moma-Kodru* emelkedik, melyet a Fekete-Körös keleti s aztán délkeleti irányban majdnem egészen Vaskohig elválaszt a Bihar-hegység nyúlványaitól, s mely nyugatról, *Olcsától*, a lefelé délre *Beélig* húzott egyenes vonal irányában végződik. Ennek a hegységnek legmagasabb csúcsa a *Pless* (Bel.-Örvényes fölött). E csúcs közelében magasodnak föl a hegyek, többnyire cserés tölgy-, a többi része vegyes- és bükk-erdővel borítva; de vannak gabonatermő magaslatok és völgyek is. Ebben a hegységben nincsenek barlangok, sőt még nevezetesebb szikla-alakulatok sem, azonban egyes községek határain könnyen értékesíthető — ámbár föl nem használt — ásványok fordulnak elő. Így *Ágrison* tűzkő, *Hagymáson* és *Grosson* daráló- és malomkövek, *Korójon* fazekas-agyag, *Márkaszéken* kréta. A legdélibb részén pedig *Toplicza-Kárándon* (a központot képező, de másként elég jelentéktelen *Beéltől* 2 órányira) van egy gazdag meleg ásványvíz-forrás, melyet a környékeliek — kihűtve — ivásra, valamint fürdésre is használnak, csak azt hozván föl kifogásul ellene, hogy nagyon forró. A vele szomszédos *Márkaszék* határán egy igen sós vizű tó található. A hegység és vidéke elég szegény, s épen ez kényszerítette az egyes községeket arra, hogy háziiparhoz folyamodjanak. Így *Árkuson* favillákat, *Bokkián*, *Nagy-Maroson*, *Olcsán* szerszámfákat, *Ökrösön* gerendát és hidlásdeszkát készítenek. A lakosok földműveléssel és erdei munkával, kevesen szénégetéssel foglalkoznak; nagyobb részben románok és görögkeleti vallásúak, a kik műveltség tekintetében nagyon hátra vannak még.

A hegység egyes vidékei igen szépek, így *Beél*, *Ágris* és egészen északon *Havas-Dombrovcza* vidéke, mely utóbbinak szomszédságában, a sólyomi határon, a *Sólyom-patak* völgyében, pompás vidéken egy önálló kerek sziklatetőt koszorúznak *Sólyom-vár* romjai (*Csetátye Solymuluj*), elragadó kilátást nyitva a völgyet koszorúzó vidékre; *Havas-Dombrovcza* keleti részén pedig (az úgynevezett *Urmezőn*) egy kisebb barlang és egy *kibugygyanó forrás* van. E hegység északi szélén (*H.-Dombrovczától* északra) festői lejtő vezet alá a vizimalmokkal megrakott *borzi völgybe*.

A *Fekete-Körös* völgyében kelet felé haladva, *Borz* után, *Belényes-Ujlaknál* a völgy kitágul, s kezdődik a szép nagy síkság, a termékeny *belényesi völgy*. Ebben a völgyben nemzetiségi szempontból fölöttébb érdekes jelenségre bukkanunk. Ugyanis az egész *Fekete-Körös* völgyén, *Sólyomtól* kezdve keletre, a megye keleti (*Petrósz*, *Rézbánya*) és déli (*Krisztó*r) határáig, csupán egyetlen tiszta magyar községet találunk: a *Belényes* közvetlen szomszédságában levő *Tárkányt*, a hol református magyar

emberen kívül más meg nem lakhatik; aztán ennek szomszédságában nyugatról ott van *Fenes*, ettől nyugatra *Jánosfalva*, *Sonkolyos*, a belényesi völgy nyugati szélén *Belényes-Ujlak* és ettől északra *Remete*, a hol a magyarok túlsúlyban vannak a velük együtt lakó románok fölött, és van még Tárkányon túl egy kis falu: *Nyégerfalva*, s itt, valamint *Vaskohn* és *Rézbányán* kisebb számban ugyan, de mégis vannak aránylag tekintélyes számú magyarok; az egész vidék aztán (Belényest kivéve) mindenütt és mindenfelé román, s csekély számban német és tót (a rézbányai és vaskohi bányákban). És ezek közül a magyarok közül, részben a *belényes-újlakiak* és *fenesiek* is, de főképen a *tárkányiak* annyira kiválnak beszédmódjukban, hanghordozásukban, szavaikban és kiejtésükben, sőt a *tárkányiak* még az építkezésükben is, a vidék más népétől, hogy az ember a *legtisztább székelyvidéken* képzeli magát; öltözetük is egészen elüt a vidékbeliek öltözetétől (férfiak és nők térdig érő ruhát viselnek), habár némely ruhadarabot (pl. bőrködmönt, bocskort) átvettek a szomszédoktól. Nem lehet kinyomozni, mikor kerültek ezek ide: vajjon nem a honfoglaláskor-e, vagy talán még régebben? De az bámulatos, hogy ilyen elszigeteltségben is oly hiven megtudták őrizni azt a székely, vagy ősmagyar



A BELÉNYESI PONTOS-KŐ.

nyelvet, melyet rajtok kívül nemcsak a környékben, de az egész megyében, sőt tán az országban sem beszél úgy senki, — a székelyeket kivéve. És derék, értelmes, szorgalmas munkás nép, melyből nem hiányzik a székely találékonyság (furfangosság) sem; nők sok vászonneműt és arra pompás hímzéseket készítenek; lakásaik a vidéken a legcsinosabbak, s a legtisztábbak; sok helyen ott van a székely galambbúgos kapu és a falu végén a falut bezáró kapu is.

*Belényes-Ujlaknak* részben a középkorból való református tornyában van egy régi harang, melynek fölírása fordított betűkkel levén,

sokáig 1361-nek olvastatott, míg aztán az újabb időben (tükörből olvasva) rájöttek, hogy 1631-ből való. A falu határában kréta található, s közelében van a *Pontos-kő* nevű szikla. A *remetei* templom a XIV. századból való, s pompás falfestmények voltak benne, de az átalakítások által kivetkőzött régi alakjából és a falfestmények megsemmisültek. — A Tárkány szomszédságában levő *Fenes* határában egy külön hegycsúcsot a XIII. században már fennállott *Fenesi-* vagy *Bélavár* romjai koszorúzzák; ettől délre a *Henkeresi-patak* mellett egy kisebb csúcson *Déva-vár* nyomai található.



A MEZIÁDI BARLANG.

A *Fekete-Körös* hegyek közé szorult szép völgyének élénk központja *Belényes*, mely kétféle nemzetisége (magyar és román) és ötféle vallásfelekezete (református, róm.-kath., görög-katholikus, görög-keleti és izraelita) daczára, szép egyetértésben és rohamosan fejlődik; román gimnáziuma, állami leányiskolája és [óvodája virágzó, s járásbirósága és más közigazgatási hivatalai biztositják számára az élénk forgalmat és látogatottságot is. Mellette van a *Papkútja* nevű kénesvasas fürdő.

A *belényesi völgy* apróbb dombokkal és hegyek-

kel kiterjed északon a *kis-belényesi*, keleten a *petrórszi hegyekig*, délen pedig a *vaskohi völgy* határát képező *Rienyig*.

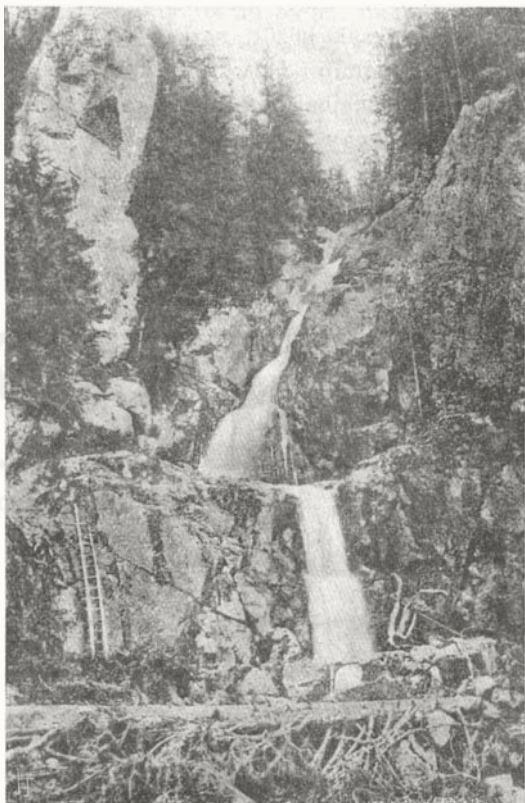
Belényestől két órányra északra a *kis-belényesi* hegyek délnyugati szélén, a patak mellett végig nyúló hosszú *Meziád* faluhoz egy félórányra van a hatalmas *meziádi barlang*, melynek kapuja (portale) legnagyobb, legszebb és legszabályosabb Közép-Európa összes barlangjai között. Maga a barlang is igen nagy terjedelmű, számos csarnokát és termeit óriás cseppkövek díszítik; főfolyosója 250 m. hosszú és ezen hosszúságában 36 méterre emelkedik; de legnagyobb nevezetessége ennek a barlangnak, a melyhez hasonló sehol sem fordul elő, hogy az emelet-

szerűen egymás fölött levő főcsarnokok keresztelik egymást, vagyis az emelet folyosója két helyen kereszteli a földszinti főcsarnokot, s míg az emeleti főcsarnokon végig haladunk, lépteink kongásáról is észrevehetően kétszer megyünk keresztül a földszinti csarnok tetején. A barlang pompás cseppköveinek és stalagmitjainak fehérségét nagyobbára tönkretette a fáklyák, kiváltképen pedig az előcsarnokot juhakolúl használó pásztorok tüzének füstje.

Belényestől egyenesen keleti irányban vezet az út a Bihar-hegység egyik gyöngyéhez: Bihar-Füred-hez, mely Budorásza község határán, 13,501 holdnyi összefüggő fenyves erdőnek egyik kellemes völgyzugolyában, az 1619 m. magas Pojána-csúcs tövén, 1069 m. magasban épített nyaraló-telep és klimatikus gyógyfürdő, melynek fenyves és havasi balzsamos levegője sok tüdőbajos betegnek visszaadta már egészségét. Hidegvíz fürdője is van, melyet az  $5.5^{\circ}$  C. hidegvízű «Csoda-forrás» táplál. Bihar-Füredet igen sokan látogatják nyaranta nemcsak a megyéből, hanem az egész országból is.

Bihar-Füredről is bejárhatók ugyan a Bihar-hegység északi részének nevezetességei, melyek a petrószai és gurányi havasokon vannak, de sokkal jobban megközelíthetők ezek Belényestől délkeleti irányban a hegyek tövén fekvő Petrósz felől.

Petrósz vidékén tömérdek vaskő van, mely nagymennyiségű vasat tartalmaz; a falut pedig a havasoknál lerohanó Bulsza és Galbina havasi patakok egyesüléséből származó Petrósz-patak futja keresztül. Ez volt az oka annak, hogy régebben Petrószon virágzó vasgyár állott fönn, melyet 1861-ben egy rendkívüli nagy felhőszakadás folytán megáradt



BIHARFÜRED VIDÉKÉRŐL.

patak szétrombolt, s azóta többé föl sem építettett, habár kitűnő vaskályhái közül még most is sok található a megyében (Petrósz felírással, s magyar lovas- és másféle alakokkal). Így most a *petrósz*i és a vele szomszédos községi határokon (különösen *Alsó-Poemyben*) nagy mennyiségben található vaskő használatlanul hever.

Az egybeolvadó *petrósz*i és *gurányi havasokon* sok természeti nevezetességet találunk. A *Pádis-havason* és ennek patakja közelében levő festői szép hatalmas sziklatömb, a *Stana di piatra* völgyében és közelében, a fenyvesek között sorban lesüppedő hegytölcsérek vonalában, egy igen nagy beomlott *hegytölcsért* (dolinát) figyelünk meg, melynek mélyen fekvő szakadékaiban *barlangnyílások* tűnnek elő, a mik megerősítik azt a föltevést, hogy ezek alatt a behorpadt hegytölcsérek alatt mindenütt barlangüregek vannak. A *Ponor-völgyben* álló *Csetátye* vagy *Petrósz-havasi sziklavár* az ő kettős barlangjával és fölséges sziklaköröndjével a szemlélőt csaknem lázba hozza. Mintha egy rettenetes földrengés csak most vonúlt volna át e sziklavadonban, s horzasztó ingásával sziklavárakat rombolt volna össze és ontott volna a hasadékok közt egészen elvesző patak széles medrébe, s mintha az óriási szikladarabokat úgy zúditotta volna egymásra, hogy egy puska lövésnyire a kettős üregű barlang nyílása előtt gúlává formálódjanak és terrászszerű szolgáljanak az utasnak, hogy bámúlhassa a barlangot és annak környezetét. A barlang bejárata fölött 90—100 m. magas egyenes sziklafalak félkört alkotnak, melyeknek tetején sziklatornyok emelkednek. E sziklabarlangok mellett és az oldal-sziklafalak hasadékaiból karesú fenyők nyúlnak föl, melyek a magasban — a hová óriás folyósó vezet — a paradicsom-kertnek egy vadságában is fölséges részét foglalják gyönyörű keretbe. A ki erre jár, igazán vétket követ el, ha a *Petrósz-havasi sziklavárat* vagy *Csetátyét* meg nem nézi.

A *Balelása-mezőn*, a *Barsa de Balelása* mohos sziklatorony tövén 10—12 m. mély kerek kutat találunk; ennek közelében van a *Petrósz-havasi-jégbarlang* vagy *Zapogye*, melynek két első csarnoka jéggel telt, míg a bentebb levő csarnokokat fehér cseppkövek díszítik. Másfél óra alatt el lehet innen jutni a *Vurvu-Bogára*, vagyis a *Boga-sziklavárba*, a hová sziklakapú vezet a *barlang* felé, melynek oldalsziklafala 2—3 szótagot erősen és tisztán visszhangoztat; a *barlang* (Pestyere Bogi) csak egy nagy teremből és egy főcsarnokból áll, a honnan néhány fülkébe van bejárás; azonban *cseppköveinek alakzata egészen elüt a többi barlangok cseppköveitől*. A barlang kapuzata előtt egy nagy széles terrászról a fenyvesek közt és azok fölött elragadó kilátás nyílik a *belényesi völgyre*. A *Varaság-csúcs* (Vurvu-Varaság) oldalában, keskeny völgy szélén találjuk az *Apa-Campu* jéghideg forrást, a melyből két kis erecske

indul ki keletre és nyugatra: egyik a *Szamos*, másik a *Petrósz-patak* kezdete.

A fölséges kilátást nyújtó s 1653 m. magas *Cornu-Muntyilor* («Hegyszarva») kopasz tetején van egy jéghideg forrás, a *Fontána-Récse*, melyből északra vékony kis patak indul ki, még pedig — sajátságos módon — egy darabig szemelláthatólag fölfelé kapaszkodó kristálytisza vízzel, mely aztán apró csermelyeket szíva magába, a lejtőn a *Drágán-völgy* felé már gyorsítja útját és a *Drágán-pataknak* ad életet, mely a *csucsai völgybe* leérve, *Sebesnél* fölveszi a *Sebes-patak* nevet; s egyesülvén a *Körössel*, mint *Sebes-Körös* indul nyugatnak.

Nem messze a *Fontána-Récsétől* a fenyves szélén áll egy minaret-szerűen vékony és magas sziklatorony: az ú. n. *Oszerlamm-torony*.

A *Cornu-Muntyilor* magas és hűvös havasi fősíkján északkeleti irányban találjuk a *Beszélő-sziklát* (Ptyatra Greitore, vagy Harticséni), mely egy félkörben terjedő sziklafal s négy-öt szótagot háromszor visszahangoztat. Ebben a völgyben van az *Ősfenyvesi-tó* (Teu fâna di fundu), egy 98 m. átmérőjű kerek tó. 1458 m. magasban, valóságos *tengerszem*, melynek ősfenyvesektől körülfogott partjai tölcser módjára mélyednek a feneketlen mélységbe. Gyönyörű festői hely, mely elnyeli a piros jaspis-köveken beleömlő *Greitor-patakot*, a nélkül, hogy kifolyása lenne.

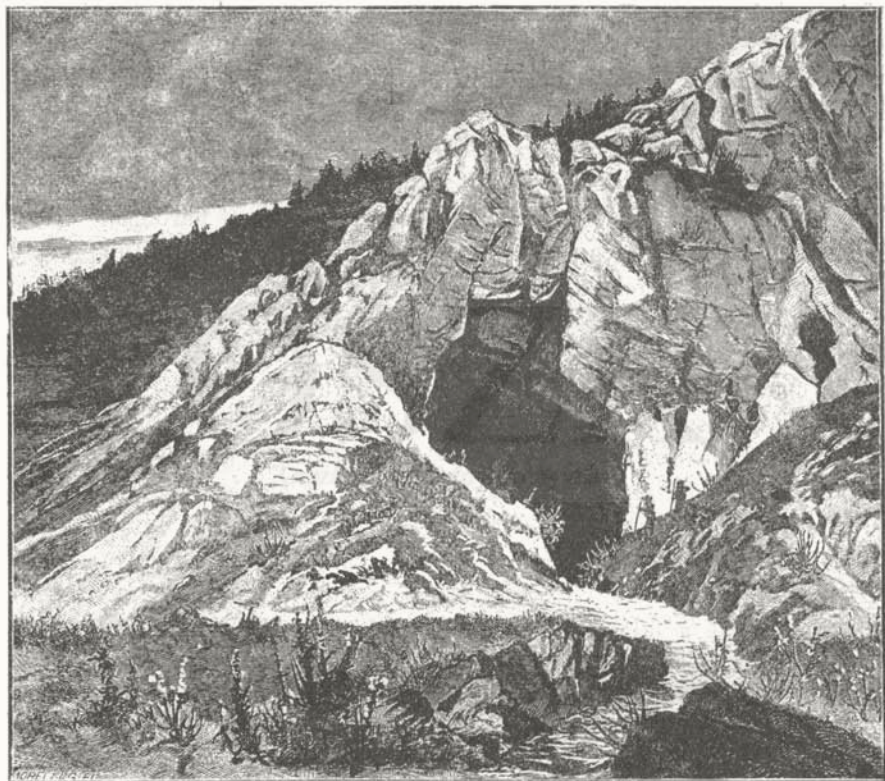
Az *Oncásza-gyepmezőn* a porfir-sziklakövek egymásra halmozódása miatt váromladékhoz hasonló *Tolvaj-kő* (Ptyatra-Talhariului) mellett, az *oncsásza-i pásztorkunyhók* (kalibák) közelében elhaladva, nemsokára eljutunk az *Oncásza-barlanghoz* (Pestyere-Oncásza, vagy Hudra-Zmeilor, másként Pestyere-Zmeiului), melynek csarnokai és más üregei telve vannak őszállatok csontjaival, annyira, hogy ásni sem kell utánuk, mert úgy hevernek mindenfelé a talajon, holott tömérdeket elszállítottak már a budapesti nemzeti és a kolozsvári múzeumba. Ez közel van Erdély határához s a Tomnatyek-tetőről belátni *Gyurkucza* faluba, a *Teuszeráti fűrészmalmokhoz* s a fenyvesekkel borított *Szamos-völgybe*.

A *Bulsa-patak* folyását követve a pompás *Bulsa-vízeséshez* jutunk, a hol a gazdagvizű patak egymás alatt öt lépcsőt alkotó sziklafalon s onnan tíz méter mélységbe omlik alá, fehér habokká törve. Ehez nem messze a *Plaj-pataknak* a *Bulsa-patakba* futása közelében áll a hatalmas *Bulsa-sziklavár*. A *Bulsa-* és *Galbina-patak* völgyében lépten-nyomon váltakoznak a festői szikla-alakulatok, még azután is, hogy a két patak egymással egyesülve lételt ad a *Petrósz-pataknak* (némelyek szerint *Petrósz-Körösnek*), s levezet bennünket *Petrószra*.

*Petrósztól* északra nem messze a *Fericse-csúcs* (Vurvil vagy Mogura Fericse, 1105 m. magas) tövében van a kis *Fericse* község, melynek magas sziklaoldalon levő egyik *barlangjában* sok ritka fajú barlangi bogár

található; déli irányban pedig *Kiskoh* fekszik, melynek hajdan ezüst bányái voltak, most pedig legfőlebb barlangi bogarairól nevezetes, s a faluban levő *barlangja* miatt látogatják az utasok.

*Belényes* északi és keleti vidékének általános jellemzésül fölemlíthető, hogy majdnem egészen hegyekkel van borítva, tömérdek bükk, cser, tölgy és fenyves erdőséggel; lakosai nagyobb részben románok és görög-keletiek, a kik műveltség tekintetében nagyon hátra vannak; túlnyomóan



A VASKOH-SZOHODOLI ÜREG.

földműveléssel, erdei munkával és baromtenyésztéssel, kevesen háziiparral is foglalkoznak. Így *Kebeden* fehér posztót, *Petrószon* zsindelytkészítenek, *Gurányban* deszka- és lécz-fűrészmalom van, *Petrószon* vasgyár és *Ros-sián* rézbánya volt.

*Vaskoh* és a szorosabb értelemben vett *Bihar-hegység* a megye dél-keleti részét foglalja el, s Biharmegye legszebb és természeti nevezetességekben leggazdagabb vidéke, melyet egészben hegyek borítanak, csak a *Fekete-Körös* partján van szélesebb völgy, mely *Vaskohig* terjed.

A *Vaskoh*tól nyugatra és délre eső, márvány és érczek tekintetében kimeríthetlen gazdagságú hegyekben két természeti nevezetesség van. Az egyik a *Szohodoli-üreg* (*Campanesca*, vagy *Kimpanyászka*), *Szohodol* község szélén, délről északra haladó *hegytölcsérek* (dolinák) szomszédságában. Igen nagy és szabályos, homorú sziklaüreg ez, a melybe patak ömlik a ki nem kutatható, sötét mélységbe, s ez a hegy kebelében csinál utat magának és *Vaskoh* alatt egy kisebb sziklafalból mint *Boi-patak* oly nagy erővel tör elő, hogy kiömlésénél már vizimalmot képes hajtani.

*Szohodoltól* délre *Kalugeren* végighaladva, egy órányira ősi bükkök által körülvett tágasabb völgy-katlanban találjuk a *Kalugeri dagadó*



VASKOH.

*időszaki forrást* (*Izbuk*), azt a rendkívüli természeti tüneményt, a hol alig méternagyságú és félméter széles kis *barlangnyílásból*, meghatározhatlan időközökben, pár percz alatti nagy hirtelenséggel, 25—30 akó viz tolul ki a mellette levő sziklamedenczébe és csakhamar az üreg nagy *hörgése* között a viznek több mint felerésze visszaszívódik az üregbe, lassabban, mint a hogy onnan kitódult. És figyelemreméltó még az is, hogy a kis szűk sziklaüreg alján, a honnan mintegy 10—15 cm. befelé haladó nyílás vehető észre, alig marad egy újjnyi vastagságú mozdulatlanra váló víz, a mely aztán, midőn a víz kiömlése előtt meg akar mozdulni, előbb *szuszogáshoz* hasonló gyöngye moraj vagy hörgés után *gőzt lövel* ki a mélységből, s csak azután mozdul meg a víz és dagad ki nagy hirtelenséggel. Az első kiömlés után másodsorra hamarabb tör-

ténik a kiömlés, rendszeren egy negyed vagy félóra múlva, s aztán megint elmarad órákig, néha napokig is, sőt pásztorok beszélnek, hogy egyszer novemberből márcziusig elmaradt. A vidék népe szerint a kidagadó víz gyógyítja a köszvényt, sebet, bőrbetegséget, daganatot; azért kivált nyári időben sok beteg sereglik ide, s a külső szikla-medence alatti mederbe állva, várja, hogy a kiömlő víz lezuhanyozza.

*Vaskoh* egy hegyháton, a *Fekete-Körös völgyének* déli végén gyönyörűen fekvő kis község, felséges kilátással a *Bihar-hegységre*. *Vashámora* már többször működött és többször abban hagyta a munkát. Jelenleg márvány-fűrészgyára van. Mert határában és legközelebbi vidékén nemcsak tömérdek vaskő, barna vaskő (mangán), hanem annyi márvány terem, hogy annak csak most kezdődő kiaknázása nemcsak világhírűvé, hanem talán gazdaggá is teszi ezt a szép községet és vidékét. (Az itteni márványok gyönyörű színváltozatai megláthatók a vaskohi róm. kath. templom oltároszlópaiban).

Különben *Vaskoh vidékének* a műveltség tekintetében meglehetősen hátramaradt népe szorgalmas és élelmes; a mellett, hogy a főfoglalkozása erdei munka, földmivelés, mész- és szénégetés, bányászat és baromtenyésztés: igen sok községében *házúpart* is üznek. Így *Baresten* a kovácsmunka, *Fonácán* a zsindey-horzsolás és szűrposztó készítés, *Kimpányban* a cserépedény készítés és zsindeyhorzsolás, *Lehecsenyben* és *V.-Szelistyén* a cserépedény-készítés, *Szerbesten* a szumány- és felsőruha-készítés, *Alsó-Verzáron* a csizma-, ásó- és kapakészítés, *Felső-Verzáron* a kása- és kapakészítés sok embernek ad haszonhajtó házfoglalkozást.

A vidék *ásványai* közül nevezetesebbek: a *brihenyi* vaskő, a *kalugeri* és *kollesti* kőszén és márvány, a *kimpi* szürke, fekete, tarka márvány és vaskő, a *segystyeli* kőedény-agyag, a *felsőverzári* kőszén, a *rézbányai* ólom, réz, arany és ezüst. A *rézbányai* hegyekben ritka ásványok is fordulnak elő, mint a tremolit, kettős mészpát, malachit, márgás mészszerkes lenyomat; sőt vannak olyanok is, melyek az *egész országban csak itt találhatók*, ezek: *biharit*, *agamatolith*, *verbanyit* vagy bismuth-kénegéleg, *krokeith*, *linarith*, *ezüst rézfény*. A *vaskohi* és *pojánai Körösben* hajdan aranyát mostak; *Brihenynek* *vashámora*, *Kiskohnak* ezüstbányája volt. *Gyigyiseny* határán egy melegvizű gyógyforrás, *Kolleston* egy feneketlen tó található.

De mégis legnevezetesebb helye az egész vidéknek *Rézbánya vidéke*.

*Rézbánya* a Bihar nyugat felé előretoluló nyúlványai közé, a *Rézbányai-Körös* két partjára ékelt s részben a hegyoldalra fölszorított község, a *Bihar-hegy* nyugati lábainál, festői szép helyen, üde havasi ózonos levegővel. Hajdan bányaváros volt, ma csak a közelebbi vidék, de legkivált a *Bihar-hegység* lakóinak vásáros helye, a hová vasárnaponként

nagyszámmal jönnek le, csaknem kizárólag lóháton járható ösvényeken, a Bihar keleti oldalán lakó *móczok*. Két részből áll: faluból és városból. A városban van a piacz, a kevés számú bolt, a bányahivatal és a posta, valamint a róm. katolikus, gör. katolikus és g. keleti templomok. Határában vannak a *kincstári bányák* és *olvasztók*, valamint egyéb *bányaművek*, a melyeknek hajtására a *Rézbányai-Körös* hatalmas erővel folyó vizét használják.

mely a községtől északkeletre, egy pompás sötét sziklabarlangból, a *Körös-barlangból*, zuhatag módjára tör elő. E barlangban nagy ügyelbajjal — fátylavilágnál — alig lehet százméternél előbbre hatolni a víz sebessége és nagysága miatt, mely az egész, sok helyen szűk csarnokot keresztülfolyja; más-különben a csarnok mennyezete többnyire igen nagy *cseppkövekkel* van díszítve. E barlangtól félóránnyira esik a csodálatosan szép *Biharkapú* vagy *Portálé*, mely olyan szabályos sziklakapu, mintha óriás kezek készítették volna; a hátulsó részében eme-



RÉZBÁNYA VIDÉKÉRŐL.

letes üreg van, nagy födetlen kerek terem, melynek egyik oldalában barlang-üreg látható.

*Rézbányától* északra, alig egy óránnyira esik a *fonáczi-barlang*, a mely cseppkőbarlang, s ritka barlangi *rovarokban* gazdag. *Fonáczián* túl kellemes völgy nyílik be északra, melynek végében van a patak két partján végig nyúló *Segyestyel*, s ettől északra a patak medrében egy óráig fölfelé haladva — miközben jobbról hagyjuk a magasan fekvő és

óriás előcsarnokkal bíró *Albrecht-barlangot* — nemsokára az (1460 m. magas) *Ruginosa-csúccsal* szemben, a *Tyifo-patak* jobb partján, kissé emelkedett helyen találjuk Bihar megye legnagyobb és legszebb barlangját: a «*József főherczeg-barlangot*», melyet másként *segystyeli barlangnak* is neveznek, mivel ide esik legközelebb, habár a *magurai határon van*; eredetileg *magurai barlang* volt a neve.

A *József főherczeg-barlangnak* vidéke is nevezetes, a mennyiben itt található az az egymás mellett sűrűn fölmagasló illatos virágfaj, mely sehol másutt nincs, csak a Bihar-hegységben, s a növényismerők *Telekia speciosának* nevezik; a *Tyifo-patak* völgyében pedig — mindjárt a barlang följárata mellett — van egy pompás (78 m. hosszú) *sziklahasadék*, mely kicsinyben teljesen megfelel a *tordai hasadéknak*. A barlang bejárata közelében jobbról találjuk a *Sárkány-barlangot* (Pestyere Belauru vagy Koliboi).



A SEGYESTYELI BARLANG VIDÉKÉRŐL.

A *József főherczeg-barlang* a legszebb *cseppkő-barlangok* közé tartozik. Bejárata 11 m. széles és 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> m. magas, félkör alakú, egyenes talajjal, folyton tárguló oldalakkal; a mennyezetről óriás nagyságú

cseppkövek csüngenek alá; van összesen 11 nagy terme és számos mellécsarnoka, melyeknek gyönyörű cseppkövei és pompás alakzatai ámulatba ejtik a szemlélőt. 68 nagyobb érdekes képlet vonja magára figyelmünket, s a képletek szépségénél és mennyiségénél fogva ez a barlang az első helyet foglalja el hazánk és a monarchia összes barlangjai között, mert vannak olyan sajátosságos képződések benne, a melyeneket más barlangban nem lehet találni. Ilyenek pl. a 3 fenyőtoboz, a Sphynx, kaktus, az oroszlan mohás és korallszerű képződése, a redős-bordás párkányzatú, magaskeretű *vízmedenczék*, a virágágy-kertek, az oszloptorlasz, a szabadon álló oltár, a két virágbokréta, Góliáth, Babel-torony, a *tündérlkert* és a sas.

Az egész barlang a talaj vízszintessége miatt kényelmesen bejárható. Az ásatásoknál *barlangi medve* és *hiéna* csontjaira akadtak. Élő állatok közül a *deres denevér*, a Pholeuon nevű *vák bogár*, a Heteronusa atricornis nevű *légy*, két *pók*- és három *atka-faj* lakik ebben a barlangban, melyek még nincsenek tudományosan meghatározva.

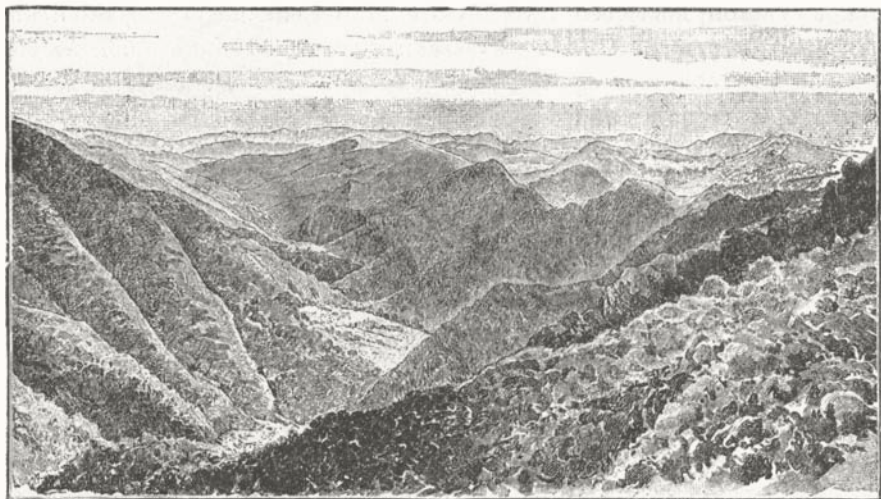
A milyen tündéri szépsége a Bihar-hegység belső mélyének a *József főherceg-barlang*, épen olyan felségesek «Bihar-orzágnak» méltó büszkeségei, a *Bihar-csúcsok*, melyek domború félkörben szegélyezik *Réz-bánya* és *Pojána* határát, elválasztva Biharvármegyét Erdélytől és nyúlványaikat bebocsátva délen Arad s részben Hunyad, keleten Alsó-Fehér, Torda-Aranyos és Kolozs vármegyékbe.

A *Bihar-csúcsokra* Bihar megyéből három felől lehet fölmenni; délről a Vaskoh közelében levő, messze szétterjedt hegyi tanyákból álló *Kristyór*, nyugatról *Pojána* és északnyugatról *Réz-bánya* felől. Az első út a leghosszabb, s ez egy nap alatt meg sem tehető, tehát fönn kell éjszakázni a tetőn; az utolsó a legalkalmasabb, mivel *Réz-bányán* kellemes ellátást és az úthoz szükséges felszereléseket (ló, élelmiszer, vezető, melegebb ruha) lehet találni. Innen indulva ismét két útirány választható: az egyik a *rézbányai kohó* mellett fölvezető *skerisőrei* mőczok útja, a másik a *pojánai* útból kiágazó s a szállások és mezők közt nyílt magaslaton egyenesen a csúcsok forrásvidékéhez, az elragadóan szép *Funtinella* (forrásvidék) fenyveséhez visz. Ez az utóbbi út a legkényelmesebb, de a kohó melletti útnak megvan az az előnye, hogy közelebből érinti az északi csúcsot, az *őreg Bihart*, ámbar ez a *Funtinellához* sincs messze. Az ismerős csúcslátogatók bármelyik fölmenetelt választják is, rendszeren sorba látogatják a csak kevéssé lehajló s gazdag havasi füvel és virággal borított hegygerincezel összekötött mindhárom csúcsot, és pedig kezdik az északról eső *Őreg-Biharnál* és innen mennek a *Nagy-Biharra* (Kukurbeta), innen a *Zanogára* és erről leereszkednek a tövében levő *Pojánára*, hogy az elég kényelmes *pojánai úton* még éjjelre visszatérjenek *Réz-bányára*.

A hármás *Bihar-csúcsnak* alapúl szolgáló félkör és hegység lábait, s a sziklákon számtalan *vízesést* alkotó ezüstpatakok által végigfolyt, szebbnél szebb völgyeit bükk, magasabban fekvő oldalait fenyves, majdnem simának mondható gerinceit, ormait és csúcsait pedig pompás havasi virágokkal tarkázott és itt-ott boróka-bokrokkal félbeszakított buja havasi fű borítja. Csak helyenkint van egy csoport sziklatömb, vagy kőomlás. Sziklái közül a két szótagot kétszer visszhangzó *Grejtör*, valamint az Aranyos völgye fölötti magaslaton levő és kitűnő hideg forrásvizet adó «*Ápa felyi*» nevezetesebbek. Érdekessége a hármás csúcsnak a *Zanogató* (1540 m. magasban), valamint az az elbájolóan szép *forrásvidék* (a *Funtinella*), ez a festő ecsetjére és költő tollára méltó fenyves-hegyzugoly,

a hol egy hegyszakadéknak látszó széles sziklás medernek fenyvesekkel borított partjaiból száz meg száz üdítő vizű forrás csevegve csörgedez alá.

A hármas csúcsról elragadó kilátás nyílik a festői hegyvidékre: délre a hegyes süvegalakú *Dobrin*, uszályolva az aradi hegyek által; délkeletre a Halmágy fölött levő és tyúkhoz hasonló (a honnan nevét is vette) *Gaina* vagy Géna, a melyen a híres *leányvásárok* szoktak tartatni (Péter-Pál napján vasárnapján), a mikor 11 község és a havasok népe összegyűl s láthatni azt a szép *mócz-népet*, a melynek magyar eredetét már az arczvonásai is elárulják; a távoli háttérben a *Vulkán* s odább a *Detonáta* (Abrudbányán túl); a *Gaina* oldalán keletre a *csiga-hegyéről* és *vizeséséről* nevezetes *Felső- és Alsó-Vidra*, lentebb a *móczok* fővárosa: *Topánfulva*, háttérben az



KILÁTÁS A HÁRMAS BIHAR-CSÚCSRÓL.

*Aranyos-völgy* festői hegyvidékével; a hármas-csúcs keleti oldalán fenyvesek közt a *jégbarlangjáról* nevezetes és ezen a vidéken legmagasabban fekvő *Skerisóra* szétszórt házai, s ezen túl — a meddig csak a szem ellát — az egymásra halmozott hegyek és egymásból hullámozó völgyek; északon a tekintélyes *Vlegyásza*, északnyugaton a gyönyörű *Vále-Szaka* (Szárzavölgy) a partjaiból kiemelkedő sziklával s a háttérét képező csúcsos hegyekkel; nyugaton a magas hegyek által festői keretbe zárt *rézbányai völgy*, azon túl a *belényesi völgy* és a nagy *Alföld*, a meddig csak a szem bírja. Oly kilátás, olyan panoráma ez, mely egymagában is megérdemelné, hogy a szép vidékek kedvelői meglátogassák a *Bihar-csúcsokat*, a természeti szépségekben és nevezetességekben gazdag *Bihar-hegységnek* legszebb és legmagasabb pontjait.



A BÉGA-PART TEMESVÁRNÁL.

## TIZENHETEDIK FEJEZET.

### A DÉLVIDÉK, VAGY A TISZA-MAROS KÖZE.

*Supán*: Oesterreich-Ungarn. A Kirchhoff-féle Länderkunde II. k. 2. része. — *Dr. Czirbusz*: Magyarország a XX. évszázadban. 1902. — A délmagyarországi bolgárok. Temesvár, 1882. — *Déli Kárpátok*. Szerk. dr. Czirbusz Géza. Temesvár, 1904. — *Délvidéki Sport*, a Délvidéki Kárpátgyesület Közlönye. Szerk. dr. Czirbusz és dr. Kovács. Temesvár, 1903. — *Természettudományi Füzetek*. Szerk. Tőkés Lajos. 27. és 28. köt. — *Karl Erdélyi*: Wegweiser des südungarischen Karpatenvereines. 1895. — *Weber Antal*: A Délmagyarországi Kárpátgyesület kalauza. 1894. — *Stokk*: Aus der südungarischen Schweiz. Pancsova, 1893. — *Pesty*: Krassómegye története. 1884. — *Pesty*: A szörényi Bánság és Szörénymegye története. — *Schwicker H.*: Geschichte d. Banats. — *Böhm L.*: A délvidéki Bánság története. — *Baráth Ármin*: Die königliche Freistadt Temesvár. 1902.

A Tisza-Maros közének vagy szögének nevezett magyar *Délvidék* hazánknak úgy geologiai, mint nép- és földrajzi tekintetben egyik legérdekesebb országrésze. Négy oldalról folyóvölgyekkel határolt keretében Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyéket foglalja magában, de politikailag Csanádmegyének is egy kicsiny darabja nyúlik be a területére. A Maros és Tisza völgyének alsó szakasza, valamint az Al-Dunának sziklaromantikájáról nevezetes, általtört. völgye szemmel látható határai északon, nyugaton és délen. Keleten azonban egy geologiai szakadékot (ruptura) kell kisegítő határvonalnak vennünk, mely az erdélyi Kárpátokat a délvidékiektől elkülöníti, s melynek irányát hozzávetőleg a Retyezát (elmetszett csúcsot jelent) gránit-tömegét körülcsapdosó Lapusnik (=bogánca) és Nagypatak (Riu máre), meg a hunyadmegyei hegyvidéket a krassómegyei hegyektől elválasztó hátszegi neogén-depreszsió (Sztrigy)

jelölik. Az így elkerített terület körülbelül fele Erdély területének, de annál viszonylag népesebb (51·7 lakos km<sup>2</sup>-ként, holott Erdélyben 43·3), gazdaságilag pedig értékesebb, enyhébb klimájú és plasztikai tekintetben egyöntetűbb.

Bizonyos szerkezeti hasonlatosság mindamellettt félreismerhetetlen a Délvidék és Erdély között. Mindkettő a Nagy-Magyar-Alföld, mint központi medenceze felé gravitál: Erdély a Szamos és Maros völgyrendszerével, Délmagyarország pedig a Maros alsó szakaszával, a Temes, Béga, Poganis, Berzava és Karas völgyeivel. Mindkettőnek nyugati főlejtőjén kívül van még hosszabb-rövidebb déli lejtősülése. Erdélyben az Olt és Zsil folyók, a Délvidéken a Cserna, Berzászka (brza = sebes) és Néra vizek, a Tisza mély völgyülete, s az Al-Dunának bérczek közé vágott délkeleti útja, valamint a Temes, Béga (bjega = menekülő), Karas (krsz = sziklás) folyóknak félkörös vonulata, följebb a csanádmegyei Szarazér íves hajlata és az Aranka (a Maros fattyúmedrének) kiszakadása jelzik a délvidéki síkságnak ama déli és délkeleti billenését, mely történelmileg annyiban nevezetes, hogy szemben nyíló völgyeivel a rómaiaktól és Imre királyunktól kezdve napjainkig Magyarország s a balkánvidéki tartományok és népek politikai és kereskedelmi érintkezéseinek magyarázója volt. Még abban is hasonlít a két országrész egymáshoz, hogy mindkettőnek megvan a maga belső vulkánkoszorúja és egy északfelé görbült, dél felé pedig nyílt hegyrácrendszer, mely túl a Dunán Szerbiába és Romániába nyúló hegyredőivel úgy öleli körül a román alföldet, mint a Kárpátok a két magyar Alföldet.

Fölületének alkotásában a Délvidék nyugati felében *rónaság*, keleti felében *kimagasuló tájék*. A kettőnek határvonala hozzávetőleg az Arad—Temesvár—versecezi meridiális vasút. A terület politikai fölosztása a föld színének formáihoz simúlt, mert a rónaság majdnem kizárólag Torontálmegyéé, a hullámos Alföld és dombos tájék Temes megyében terjed, a hegyvidék pedig Krassó-Szörényt teszi változatossá.

A *rónaság* az ország mélyének déli folytatása, majdnem mindenütt 100 m. alúli mély sík, mely a Tiszának baloldali árterét 20—50 km. szélességben Titelig és azon alúl kíséri. Csupán délen szorítja összebb a mély rónát a deliblati homokpuszta eresztvénye, északon pedig az Arad-Csanádmegyei löszös fősík. A termékeny lösz vagy sűrgaföld valamikor az egész Délvidéket borította, de a folyók idővel elhordták a lösztakarót, s ma löszfoltokat csak a síkság partosabb helyein, a folyók közében és a dombvidék oldalain találunk. A szorgalom ma ezeket a löszföldeket, a diluviális löszpusztának maradványait, termőföldekké változtatta, a hydrotechnika pedig fölszabadította a mély rónát a kiáradó folyók gyakori elöntésétől.

A folyók (Béga, Temes, Berzava) kanyarulatainak átvágása, medrük kurtítása, mélyítése és csatornázása, a Tisza szabályozása, lápok levezetése (Alibunár) és mocsarak kiszáritása (Illanecs) eltüntették a fertőket, az összefüggő mocsarakat és ingoványokat, melyek miatt Mercy generális panaszkodott (1717—33), hogy az egyik folyórendszer árizei átömlenek a szomszédos folyók területére és Délmagyarország egész mély földjét hónapokig veszteglő piszkos vízállásokkal öntik el. Ali lápjából (bunár) a Versecz fölötti lápmedenczében, melyet a Moravicza (illanecsi mocsarak) és Berzava folyók tartottak vízzel, miként a Kraszna és a Szamos az ecsedi lápot: a Teréz- és Berzava-csatorna kiásása után kukoriczások lettek. A Bégának lecsapoló csatornáján kívül (Beregszó medrében) Temesvár és Nagy-Becskekerek között hajós-csatornát ástak, s a kacsaringós folyású Temest szintén töltések közé szorították.

Ingoványok, fertők és morotvák, partmelléki tavak csupán a Tiszának torontáli árterén (troun-dal kelta nyelven = mély völgy) csillognak a végérhetetlen laposság élénkítésére. Partmenti sorakozásuk, a Tisza tükrevel ingadozó vízállásuk, s a Tisza felé görbülő patkó-formájuk azt mutatja, hogy nagyobbrészt holt medrek, elvágott szerpentinek, melyek hol a Duna és Tisza medre felé szivárgó föld árjából, hol a Tiszának beszüremkedő vizéből telnek meg.

Az Alvidék mély rónája rizstermelésre (délvídeli specialitás) és dohánykertészkedésre való; partosabb része pedig hazánk leggazdagabb *búza-vidékéhez* tartozik, melyen nemcsak viszonylag, hanem föltétlenül a legtöbb aczélos búza és tengeri terem (4 millió mázsa Torontálban, 2 millió mázsa Temesben).<sup>\*</sup> Temesmegye termő fölületének majdnem a fele búza-föld, Torontálé 47%, Csanádé 43%; ezzel a három délvídeli megye jelentékenyen hozzájárul ahhoz a közismert tényhez, hogy a búzának világtermelésében hazánk Amerika után a földkerekség második legnagyobb búzatermő vidékéhez: a pontusihoz tartozik. Ha hozzávesszük még azt is, hogy Torontálmegye alsíkján 4·3 millió métermázsa tengeri, Temesben pedig 2 millió métermázsa terem, oly mennyiséget kapunk, a melyhez hasonlót egyetlen vidék sem produkál Magyarországon. Szárnyas baromfi kivételének hányada aránylag a legnagyobb az országrészek között, s az országnak, sőt az osztrák-magyar monarchiának legnagyobb és leggazdagabb lótenyésztő vidéke a Délvídek, de különösen Torontál. Mindezek után érthetővé válik ennek az országrésznek sűrű benépesültsége, gazdasági és finanziaális értéke, valamint lakóinak nagy adózó képessége.

Délmagyarország mély síkján kevés a magyar, annál több a betele-

<sup>\*</sup> Temesben 210 ezer, Torontálban 343 ezer és Csanádban 62 ezer hektár van búzával bevetve. Ily nagy búzaterületeket nem találni sehol másutt az országban.

pült és betelepített idegen nemzetiség. Legtöbb a szerb és a sváb telep. A szerbek nyelvterülete a Bácskából nyúlik be a Tisza, Temes és Duna bal-mellékére, kivéve a Tisza-Maros szögét, a hol az Aranka fölötti löszös területet szállotta meg a magyarság, s a szegedi települöket Zentával szemben. Magyar terület továbbá a régi Béga és a Béga-csatorna közti mély róna, melylyel a Béga-melléki magyarság a svábok és szerbek nyelvterülete közé ékelődik. A svábok nagyobb tömegben a mély sík északi felében, az úgynevezett bánági medenczében laknak, az Aranka, Maros, Béga keretében, a Temes-Béga közén és a Berzava körében, különösen a hegyekről leszálló ruménekkal viaskodva, kiknek krassómegyei összefüggő nyelvterülete hosszú polip-karokat bocsát a rónaságra.

Az Alvidék *klímája* a Duna-Tiszaközi országrésznek, különösen a Bácskának klímájához hasonlatos, azzal a különbséggel mégis, hogy nemcsak télen-nyáron melegebb az Alföld többi tájékánál, hanem egyáltalán melegebb annál a hőmérsékletnél, mely földrajzi szélességénél fogva megilletné. Az évi középhőmérsékletet nem a forró nyár (maximum Temesváron + 36, Pancsován 38 C°) emeli, hanem az igen enyhe tél; mert július hónap hőmérséklete csak 3·9 fokkal, míg januáré 6·7° fokkal, tehát majd kétszer annyival magasabb, mint a 45 fokú földr. szélességnek megfelelő hőmérséklet. Az őszi három hónap: szeptember, október, november sokkal melegebb (12·2°), mint a tavaszi három hónap: márczius, április, május (11·4°), s mivel az enyhe időjárás gyakran karácsonyig is eltart, tetemesen megrövidíti a telet és hozzájárul ahhoz, hogy a három téli hónap (deczember, január, február) mérséklete (0·7°) sohasem száll a fagypontra alá. Azt lehet mondani, hogy a novemberi negatív inverziótól (november 10—15 körül) eltekintve, a tél január és február hónapokra szorítkozik; gyakran csak hathetes a tél, s a jószágot karácsonyig kihajtják legelni. A kurta télre rendszeren hosszabb nyár következik, minden átmenet, kikelet nélkül, mert korán szokott kitavaszkodni; s ha a szelek (bójtai szél, kossava) és az esőzések egy időre meg is akasztják a vegetáció kifejlődését, az eső és hideg szél megszűnte után azonnal kivirul, kihajt minden. Két hét múlva lombosak a fák, virágos a pázsit és langyos a levegő. Legmelegebb a július, augusztus és szeptember első fele. Legtöbbet esik május, június és július hónapokban; augusztustól kezdve (legalkalmasabb idő hegyi kirándulásokra) november végéig tartós, jó idő szokott lenni, s páratlanul kellemes, hosszantartó, igen enyhe az őszi. Délmagyarország legszebb évszaka ez. Legderültebb hónapok szeptember és október, midőn akadálytalanul onthatja sugarait a nap; legfelhősebbek pedig deczember és január, a midőn a felhőzet a kisugárzással járó lehülést hátráltatja. Ez és a szeleknek kedvező elosztakozása nagyon enyhíti a téli hideget, másrészt mérsékli a nyári meleget is, mert télen a *déli* szelek a leggyakoribbak, nyáron

ellenben az *északaiak*. 5500 megfigyelt széljárásból 18·8% északi, 18·1% déli, 19·9% keleti és 7·1% nyugati szél.

**Torontál vármegye.** (10.000 km<sup>2</sup>, 600 ezer lakossal.) Az Alvidéket *a)* aldunai síkságra, *b)* Béga-melléki központi rónaságra és *c)* északi medenczére lehet fölosztani, mely utóbbihoz az Aranka—Jérnek csanád-megyei társát, a Szárazér mellékét és a Marosnak alsó vidékét csatoljuk.

Az *aldunai mély rónaságnak* a temesmelléki *Pancsova* törv. j. f. város a középpontja, mely öt km.-re van a Dunától, 15 kilométernyire Belgrádtól, s majdnem egyforma vasúti távolságban Versecztől és Nagybecskerek-től. Ezért élénk kereskedelmet űznek német és szerb kalmárai és iparosai



PANCSOVA A TEMES FELŐL.

Belgráddal, a Szerémséggel, Verseczczel és Becskerekkel Belgrádba minden vasárnap indul személyszállító hajó, ezenkívül naponkint közlekednek Belgrád, Zimony és Pancsova között zöldséget, baromfit, bőroket, halat, zsírt, szalonnát, szárnyast czipelő bodon-hajók, kivált tavasszal, midőn a kiáradt Temes és Duna miatt Pancsova egész környéke tenger, s a csónakok a városig jöhetnek. A Belváros jól van kiépítve; legszebb utcája a Sztarcsovicsi-út, mely részben be is van fásítva, valamint a József főherceg-utca, s az Erzsébet- és Ferencz József-tér is. A lőszpor különben itt mindent beborít. Azért csinálnak az utcákra oldalt és alul üveggel kirakott, kiugró üvegszekrényekhez hasonló kukucskáló ablakokat. A városnak kedvelt sétahelyei: a dunamenti Szunyogsziget, a népkert, a lövölde s a szőlőskertek. Elemi és polgári iskolákon kívül van állami főgimnáziuma, szerb és állami felső leányiskolája, törvényeszéke, közjegyzője,

gáz-, sör-, téglagyára, selyemfonója, 3 eczetgyára, árva- és szegényháza, több kaszárnyája, magyar és szerb kaszinója, takarékpénztára, népbankja, s osztrák-magyar bank fiókjintézete. 20,000 lakosa között 3000 magyar, 9000 szerb, a többi oláh és német.

Pancsovától Báziasig sok szigetet, zátonyt épít a Duna, mert a két partja laza, s a Morava, Temes, Ponyevicza tetemes hordalékot visznek a medrébe. A Sztarcsova-szigettel (3 km. hosszú) szemben van *Sándoregyháza* magyar község. A parthoz közel esnek *Bresztovác*, *Székelyleve* (1300 l.) *Bavanistye*, *Plosicz*. A szerb part hullámos, míg a magyar partvonal egyenes, *Nova Ada* és a 7 km. hosszú *Szemendria*-szigetig (Smederevo). Utóbbinak várából csak egy torony maradt meg. Ebben a várban költötte egy fogoly ifju 1571-ben Hajmási és Szilágyi históriáját; itt élt Brankovics György Jezina feleségével és csodaszép leányával, kinek a szultán háremébe kellett mennie; itt győzött Savoyai Jenő és itt halt meg a szerb szabadsághős Kara Gyorgye. Majd Kubin rakodójánál áll meg a hajó. Innen már látszik a Kulicsi rom (Margos római város maradványa) s a Morava vereses agyagos vize jó messzire kivehető torkolatán alúl. Mivel a Duna most szerb részről kemény partokba, a kosztolácsi hegybe és a rumi félszigetbe vágódik, kénytelen elágazni és megcsinálja a 20 km. hosszú és 3 km. széles *Osztrove*-szigetet (osztrova szerbül = sziget), melyen szerb falu épült.

Pancsovától délkeletre a Duna öblözeteiben terülnek el az ú. n. réti-földek, melyek igen gyakran kerülnek víz alá, ámbár a Duna töltéseire a Ponyevicza menti 2000—3000 lakosú falvak vigyáznak. Ezek között magyar *Hertelendyfalva* és *Sándoregyháza*. A deliblati fonsík párkányán, a Verseczre vezető állami út mentén: *Réva-Ujfalva* 7250 lakosának  $\frac{1}{7}$ -de szerb, többi oláh; a tőle délre fekvő szintén közel 7000 lakosú *Dolovónak*  $\frac{2}{3}$ -da oláh,  $\frac{1}{3}$ -da szerb. A Temes balpartján *Almás* német falu (3500 l.) a tutajosok révállomása. A marha- és lóvásáraitól nevezetes *Torontál-Vásárhely* (közel 5000 lakossal) magyar község. Az alibunári lápmedenczét délről bekerítő termékeny lőszháton a szerbek vannak többségben. Tíz községük közül legnagyobb a 6000 lakosú *Petrovoszelo* vagy *Román-Petre*, eredetileg horvát, most oláh lakosokkal. Ennek postán, távirdán, szolgabiróságon kívül még takarékpénztára is van. *Alibunár* 4630 lakosának  $\frac{3}{4}$ -de oláh,  $\frac{1}{4}$ -de szerb. Román még az Alibunárt lecsapoló Verseczi-csatornához közel eső 4000 lakosú *Végszent-Mihály* is; a többi hét község szerb nyelvű.

A Berzava—Moravicza és Verseczi csatornáktól átszelt lapályon a 3200 lakosságú és kitünő bort termelő *Zichyfalva*-nak legnagyobb társa a 2800 lakosú *Bánlak*.

A *Béga-temesközi központi rónaságnak*, a hajdani Sárköznek gócz-

pontja *Nagy-Becskekerek*, Torontál vármegye székvárosa, 26.000 lakossal, kik között 9000 magyar, 8000 szerb és ugyanannyi német. A külvárosok szerb és német lakosai gazdálkodók, mert a városnak 19,500 hektárnyi határa igen termékeny; a belváros lakói iparosok, kereskedők, hivatalnokok. *Becskekerek* a Béga V alakú kanyarulatánál fekszik. A V betűnek jobb partján van a Németváros és a Belváros, a csinos *Ferencz József-térrel* (két szálló, ref. plébánia, csinos kath. plébánia és templom, megyeház), s a temesvárinál hosszabb, aszfaltos *Hunyadi-utczával*, mely a sétáló közönség kedvelt helye. A Bégán túl vannak az *Oppova*, *Gradnucza* és *Budzsák* nevű



NAGY-BECSKEREK : A FERENCZ JÓZSEF-TÉR A MEGYEHÁZÁVAL.

szerb részek, a félszigeten pedig a villákkal teleépített Amerika (gőzfürdő, nyári étkező, vashíd), s attól délre szőlők sorakoznak. Nagy-Becskekerek igen kellemes, művelt és élénk város; gabona-, marha- és heti-piaczai (gyümölcs) igen látogatottak. A Tiszától nincs messzire (10 km.), ugyanannyira van a szerb *Melenczétől*, hol a Ruzanda-tónak szikes-kénes vize kedvelt fürdőhely. A városnak közeli kirándulója a különben kicsiny *Nagyerdő*. Mindamellett, hogy a város mélyen fekszik, kitűnő az ivóvize (artézi kutak) és kellemes a bora. Gabona-, főleg buzakereskedelme első a délvidéken, azért bécsi, belgrádi és budapesti czégeknek állandó ügynökségeik és raktáraik vannak itt, s az osztrák-magyar bank is fiókot tart

Becskereken. Van továbbá fűrész- és gőzmalma, szőnyeg-gyára, három szeszgyára, két takarékpénztára stb.

Becskerektől nyugatra a Tisza-ártér ingoványai és morotvái között nevezetesebbek a 3800 lakosú *Szerb-Elemér* és az 5000 lakosú *Perlasz* szerb községek; utóbbi marhavásáraitól nevezetes. A Béga-csatorna mellett *Béga-Szent-György*, egyharmadában szerb,  $\frac{2}{3}$ -ában német lakosokkal, disznókereskedéséről híres. *Módosnak* (10.000 l.) van járásbirósága, közjegyzősége, takarékpénztára, élénk terménykereskedelme, hajó- és vasúti állomása. Kath. plébániája már 1313-ban megvolt, míg Torontál többi plébániái a XVIII—XIX. századból valók.

A gabona- és dohánytermelésnek, ló-, marha- és juhtenyésztésnek a Perjámos-kikindai lösz-térségen kívül a Béga jobbparti rónasága és a Tisza ó-becsei mély völgyülete földicsért vidékei. Ezen községek között legnevezetesebb *Török-Becse*, takaros helység, mely a 40-es években a fuvarozás és tiszai hajózás idejében Délmagyarország első gabonapiacza volt; ma is van gabonaraktára, de piacza másodrendű. A Temesvár—budapesti vasút mellett fekszik *Nagy-Kikinda* és *Zsombolya*. Az első r. t. v. 25.000 lakossal. Befásított és jól kikövezett nagy utcája szerb és német részre osztja a várost, melynek községi magyar főgimnáziuma, felsőbb leányiskolája, nagy gabonatermelése és jelentékeny házi szövő-ipara van. Az osztrák-magyar bank ebben a városban szintén tart fiókjintézetet. Határában jó búza, repce és csemegeeszőlő terem. *Zsombolya*, igen termékeny határral és 10.000 lakossal. Sándorháza a legszebb német falu Torontálban, Zsombolya a legcsinosabb és leggazdagabb német község. A török hódoltság előtt Csombolya volt a neve és népe magyar volt; azután elpusztult, lakosai széjjel szóródtak, s ezért Hatzfeld gróf 1766-ban németeket telepített helyére. Ma a Csekonics grófok uradalmának középpontja. Van igen szép tere a grófi kastélylyal, polgári iskolája, leánykonviktusa Szt. Vincze-apáczák vezetése alatt; élénk üzleti forgalma miatt az osztrák-magyar bank is tart benne fiókbankot. Csinos tiszta német községek: *Gyertyámos* és *Szt-Hubert*, továbbá az elnémetesedett *Seultourn*, kerületi kórházzal. *Tóba* szintén elsvábosodott francia telep.

Az északi (Balogh szerint «bánsági») medencze a Maros fattyúmedrei mellett, az Aranka (az Árpádok idejében: Csesztőreg), Jér és Szárazér mellékén terjed. Az északi rónán a németek (közel 40.000) vannak többségben; utánuk következnek a magyarok (34.500) és szerbek (34.500). Oláh 5300 él elszórtan.

Nevezetesebb községek: *Mokrin*, a Becskerek—szegedi vasút mellett, közel 9000, túlnyomóan szerb lakossal. A magyarok és németek iparosok és földművesek, a szerbek földművelők és marhatenyésztők. Marhavásáraitól híres Mokrin, melynek a postán és szolgabiróságon kívül két

takarékpénztára is van. *Lovrin* 4000 l. német község, úgyszintén *Bogáros*, *Kis-Ősz*, *Sándorháza*, mind 2000-nél több lakossal; de *Peszák* és *Szent-Péter* oláh községek. *Perjámos* német község 5600 l., a *Valkány*—*szentmiklósi* viczinális mellett; nagy leányiskolája van apácák vezetése alatt, látogatott gabona- és marhapiacza, s fakivitele Torontálba. *Szerb- és Német-Nagy-Szt.-Miklós* két összeépített külön község; egyiknek 10.700 vegyes lakosa van; másokban 2000 német lakik. Szép nagy főterét *Révay Miklós* nyelvtudós szobra és a *Nákó* grófok kastélya díszíti. Utczái egyenesek, takarosak; de a szerb részben kevésbé azok. Határában találták *Attila* híres kincsét, mely különben gót vagy szláv-bolgár eredetű. *Ó-Bessenyő* bolgár község 6000 lakossal, kik eredetiebbek a vingai bolgároknál. A község szép, tágas, egyenes, befásított utczáján csinos bolgár házakat és templomot látni. A közeli bolgár telepek és puszták lakosai *Bessenyő*ből kerültek. Magyarok laknak az *Aranka-Tisza* zugában, (17 község), melynek *Ó-Kanizsa*, az *Árpádok* ideje előtt *Kenezsna*, a főhelye. *Ó-Kanizsa* mellett *Csóka* magyar község nevezetes disznóhizlalásáról és baromtenyészetéről. Lakosai sok eredetiséget őriztek meg a régmúlt időkől.

**Temes vármegye** (7429 km<sup>2</sup>, 480 ezer l.). A délvideknek emelkedett fölszínét a hullámos Alföld, a dombos táj s a hegyvidék alkotják. Szabatosan sehol sincs ugyan ez a három fölületi forma kimérve, mert a rónaság beletnyúlik a hegyvidékbe, p. o. a Temes diluviális öblébe, a mély sík a *Karas* és *Béga* völgyébe, a dombos és hullámos tájék pedig a hegyvidéket öleli körül nyugaton-északon egyaránt; mindazáltal a nagy arányok szemmeltartásával mégis azt mondhatni, hogy valamint a mélyebbre zökkent alvidék Torontálban terjed, úgy Temesmegye a hullámos rónaságnak, a dombos tájnak vidéke, *Krassó-Szörény* pedig a közepes és magas hegyeket rejtí magában.

A *dombos vidék* a központi hegyekre támaszkodik, arra felé fokozatosan emelkedik 200—350 m., míg a *Maros*, *Temes*, *Béga*, *Poganis*, *Berzava*, *Karas* és *Néra* folyók völgyei felé hosszú eresztvényekben száll le a síksághoz, s azzal végre egészen összesimúl. A *lippai* és *vingai* dombság a *Ruszka-Pojána* keretéhez tartozik, s annak mintegy zsámolyát alkotja; a *buziási* dombvidék a középhegységet határolja, a *Versecz-fehértemplomi* dombostáj pedig a *deliblati* homokpusztával együtt a *Lokvának* és *Plesi-*



TEMESVÁR: A HUNYADI-VÁR.

vának nyugati párkányzata. Kitünő búzán és repeczén kívül a dombokon gyümölcsöt és szőlőt termelnek; még pedig többnyire csak szüretelhető szőlőt ültetnek, különösen a Temes és Krassó mellékén, s Versecz vidékén. 1900-ban a temes-krassói és verseczi borvidéken 71 ezer hektoliter bor termett, miből 58 ezer hl. Versecz vidékéről került. Temesben csupán 670 mázsa szőlőfürt adatott el, holott Torontálban 65,941 hl. bortermés mellett 8900 mázsa szőlő került eladásra.



TEMESVÁR-JÓZSEFVÁROSI ZÁRDA.

A dombvidéken az oláh elem vergődik túlsúlyra a magyarság és szerbség rovására, a mi a következő ezres táblából világos:

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Szerb	Horvát	Bolgár
Temes	58·1	172	2·9	167·5	64·9	0·390	3
Torontál	114·8	174	14·9	88	191·8	4	
Csanád	103·6	1	17	13·9	3·9		7·7
Összesen	276·5	347	34·8	269·4	260·6	4·390	10·7

A délvidéki sík és dombos területen tehát majd egyforma számban élnek az oláhok, magyarok és a szláv törzsek; legtöbben vannak a németek.

A Délvidék legnagyobb, legintelligensebb és legiparosabb városa *Temesvár*, a róna és dombvidék határán, a katonasággal együtt 60,000 lakossal. Köztük 18,614 magyar, kik leginkább a József- és Erzsébet-városban laknak. A város három csoportban épült. Középen van a Béga medrével és a villamos vasúttal körülkerített Belváros, nyugaton a József-

és Erzsébetváros, keleten a Gyárváros. Legnépesebb a Gyárváros 21,000 l., lelegegásabb a Belváros, a city, s legmodernebb a Józsefváros, melynek Hunyadi-útja, Kossuth Lajos-utczája legszebb a Délvidéken. A Belvárosban van a Hunyadi-vár, mely Róbert király palotája helyén épült s a temesvári pasáknak szolgált lakóhelyül; most katonai szertár. Itt áll a szabadságharcz után szervezett szerb vajdaság és temesvári bánóság háromemeletes kormányiszéki épülete, melynek 3 udvara, 273 szobája, 20 kamarája, 34 konyhája, 65 pinczéje és 25 raktára van. Jelenleg benne van elhelyezve a legtöbb állami hivatal, ú. m. posta- és táviróigazgatóság és felügyelőség, királyi tábla, törvényszék, kincstári ügyészség, pénzügyigazgatóság, adóhivatal, kataszteri mérnökség, térképtár, államépítészeti hivatal és kir. tanfelügyelőség. A Belvárosban van a színház, a városháza, a délmagyarországi történelmi múzeum, a városi könyvtár 28,000 kötettel, néprajzi múzeum, megyeház, székesegyház és piarista-templom, katonai, irgalmasrendi és ker. kórház, hadparancsnokság, törzskari tiszt épület és a hadapród-iskola. A Józsefvárosban igen díszes a Temes-Béga szabályozás palotája, a kath. felsőbb leányiskola, a délvidéki kaszinó és a városi bérház. A Gyárvárosban legcsinosabb az



A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. MÚZEUM.

Andrássy-út, a főuteza, s a román stílusban épült Millennium-templom és a zsinagóga. A városnak szellemi életéről művészi és tudományos egyesületein és hirlapirodalmán (7 napilap) kívül tanúskodik két főgimnázium, a főreáliskola, tanító- és tanítónő-, gyermekkertesző-, óvónő- és bábaképzője, felső kereskedelmi ipar-szakiskolája, polgári iskolái, 1 iparos tanulók és kereskedelmi tanulók iskolája, 7 községi, 5 kath., 5 szerb és román iskolája. Gyáripari élénkségét mutatja 2 szeszgyára, sörfőzője, mely romániai kivitelre dolgozik, a «Turul» czipőgyár 750 munkással, kik hetenkint 15,000 pár czipőt készítenek el; dohánygyára 2000 munkásnővel, keztyű- és pénzszekrény-gyára 100 munkással, két gőzmalma, pamutszövő gyára,

kalapgyára 350 munkással, nemez- és gyűjtőgyára, mely utóbbi naponként 40 millió gyűjtőt, 250,000 dobozt és 90,000 papírhüvelyt készít. Említendő még a Mühle-féle műkertészet, mely Temesvárnak a «magyar Erfurt» nevet szerezte crysanthemum- és rózsatelepeivel, s a Balkánra kiterjedő élő virág-, mag- és facsemete-kereskedésével. Van itt gyermekkórház, gyermekmenedékház, diákkonviktus, 13 hitel- és takarékpénztár, 12 szálló, francia renaissance-stílusú vasúti pályaház, melyből naponként 80 vonat indul; hajóállomása, gazdasági gép- és terményraktárak. Temesvár Dél-magyarország igazi központja, a mit nagyhirű országos vásárai is bizonyítanak. Ilyen vásárokon temérdek gyümölcs, gabona, ruhanemű, házi és gazdasági eszköz kél el; fölhajtanak 20,000 darab lovat, 30,000 darab szarvasmarhát, 17,000 db sertést, s a ki néprajzi sokadalmat óhajt látni, ezt legjobban megtalálhatja Temesvár rengeteg vásárterén.

A várost sok gazdag német és román község környezi. Így közvetlen tőzsomszédságában *Mehala* 6200 l., felerészben oláh, felében német. Nemsokára egybeépül Temesvárral. Szabadfalva (Freidorf), Szakállháza, Szent-András és Temes-Gyarmata német; Román-Szt-Mihály, Utvin, Remete pedig román községek.

A *vingai dombos vidéken*, a Temesvár—aradi vasút mentén fekszik *Vinga* (=szőlős hely) 4800 lakosú bolgár község, mely dombos-árkos helyen épült, bort termel és cukorkákat gyárt. Van járásbirósága, közjegyzője, takarékpénztára, gabonaraktára és takaros kath. temploma. *Orczyfalva* és *Mercyfalva*, a Jercsicza mentén, gazdag német községek; a baraczházi lápmedence környékén *Majláthfalva* magyar, *Knéz* oláh és német, *Varjas* német és szerb nagyközségek. Utóbbinak van népbankja, takarékpénztára, termékeny határa. *Uj-Arad*, a régi aradi vár helyén épült, 6200 lakosú község, szemben Ó-Araddal; várát II. Rákóczi Ferencz sikertelenül ostromolta. 1848-ban pedig Gál tábornok verte vissza a szerb ostromlókat. Az 1752-ben megújított várból kő kövön nem maradt. *Szépfa*, *Kis-Szent-Miklós*, *Zádorlak*, *Székes-út*, *Német-Szent-Péter* az újarad-perjámosi úton, valamennyi kétezer lakost meghaladó módos német község, a bánsági németek ismeretes rendszeretével építve. Templom és iskola a község közepén áll a főutczán. Ezt egy-két kereszt-utca szeli nagy udvarú, sorjában épített csinos, tiszta, cserépszindelyes, salugáteres házakkal.

A *lippii dombvidék* errei és csermelyei a Marosba és Bégába ömlenek. Nevezetesebb községek ezen a szőlőtermő vidéken: *Lippa*, a Maros partján, 7500 l. Kikövezett, csinos földszintes házakkal beépített város, hol a magyar és német elemé a vezető szerep. Különösen figyelemre méltó vas-hídja, mely Radnára vezet, és a város marosparti sétahelye. Ott látni a polgári iskolát, gőzfürdőt, leányiskolát és a legnagyobb szállót. Benn a



TEMESVÁR: JENŐ FŐHERCEG-TÉR.

vásártéren a törökök idejéből megmaradt ives bazár érdekes; idebb a ragyogó födelű oláh templom., Várát 1695-ben a török végkép elpusztította, de a szemközti *Sólyomi-vár* romja maig meg van és gyönyörű kilátást nyújt a Maros völgyére, Radnára, s a Hegyes-Drócsára.

A Béga felé eső lejtőn: *Margitfalva*, *Jezvin* és *Kiszető* másfélezer lakosú oláh községek. *Rékás*, 4000 vegyes lakossal. Járásbirósága, takarékpénztára van, s cseresznyéjéről híres.

A *buziási dombvidék* nyugati fele hullamos sík a Poganis. Temes benyúló völgyeivel. Nagyobb községek: *Buziás* 3000 l. Takaros kis helység, szép kath. templommal, kincstári épülettel, méhészeti felügyelőséggel, járásbirósággal, s egy nagy park közepén épült vasas fürdővel, mely újabban mesterséges gázzirral gyarapodott. Ez 103 m. mélységből 30—40 méternyire löki föl állandóan a sós vizet, míg a többi nyolcz vasforrásban nincsen só. *Végvár* 2000-et meghaladó magyar (eredetileg tót), *Niczki* német község; *Csákova* 4600, túlnyomóan német lakossal. Van földmives iskolája, takarékpénztára, élénk marhapiacza. Közéleben őrtorony romja látható, melyet a törökök megfigyelésére építettek. *Liebling* 4200 l. német község, lutheránus vallású lakosokkal. *Gilád* 3800, túlnyomólag román lakossal, úgyszintén *Zsebely* 4000 lakosának  $\frac{3}{4}$  része román, kik igen izléses varrottas ingeket, katrinczakat, öveket (oprega) és tarisznyákat (sztricza) készítenek. Igen takaros, művelt, élénk és jómódú város *Detta* a Temesvár—buziási vasút mellett, szép kath. templommal, takarékpénztárral, adóhivatallal, járásbirósággal.

A *versecki dombos* vidék fővárosa: *Versecz*, törv. j. v. 25,200 l., kik között 2600 magyar, 13,400 német és 8150 szerb. A Délvidék második iparúzó városa. Butor- és konyakgyártása elsőrangú. Van ezenkívül két gépgyára, vasöntője, selyemgyára, szalámigyára, gőzmalma, nagy bor- és gabonakereskedelme, hitelbankja, takarékpénztára, adóhivatala, két kereskedelmi és ipariskolája, főreáliskolája. Legszebb terei: az Andrassy-tér, a sétatér a honvédszoborral, az Erzsébet-tér és a városház tere. Leghosszabb útjai a pancsovai, kudriczi és fehértemplomi út; legérdekesebb utcái az iskola- és városliget-utca. Amabban emelkedik legszebb gótstíliú kéttornyos kath. temploma, emennek végén járjuk a városi parkot. Versecz mintegy 140 községnek középpontja; gabonából évenként 10 millió, borból, szőlőből egy millió korona forgalmat csinál. Temes-Kubinnal viczinális köti össze.

A versecki dombvidéken az oláhság és a szerbség háttérbe szorítja a németeket és magyarokat, kik leginkább városokban laknak. A síkság felé a szerbek száma háromszorta nagyobb a németeknél és hatszor a magyarok számánál. Nagyobb oláh községek *Kustély*, *Varadia* és *Vojvodinecz*. *Féhertemplom* r. t. v., a Lokva tövében, 11,000 lakossal. Tiszta,

rendezett, kellemes város, nyilegyenes utcákkal, fasoros külső részeivel és árnyas parkjával. Emeletes háza kevés van, de sok a nagy földszintes ház, kertekké átalakított tiszta udvarokkal, kiugró ablakokkal, a Néra felől örökösen fújó szél, s a porfelleget hozó kossava-szél miatt. Legszebb utcája a Valentin-, Posta- és Schiller-utcza. Főutcája a Lokva szőlői felé emelkedik, de görbe, — az egyedüli görbe utcza a városban. Ebben van a kath. és a gör. kel. templom. A hadkiegészítő parancsnokság, törvényszék, járásbiróság, s a szebb kávéházak a Ferencz József-tér köré csoportosúlnak, hol esténként nagy közönség sétálgat. Fehértemplomnak sok a kis korcsmája, vendéglője, mert heti piacza felettébb élénk. A fő-utcza és ennek kereszt-utcája a Kudriczi-út tömve van ilyenkor szeke-ekkel. Van állami főgimnáziuma, sajtó- és bányabirósága, szállószeti és selyemtenyészési felügyelősége, takaré- és népbankja, osztrák-magyar bankfiókja és sok szőlője meg gyümölcsöse.

*Károtyfalva* és *Ulma* barom- és juhvásáraitól nevezetes, meg arról, hogy lakói között néhány száz krassován bolgár él. *Kubin*, az Árpádok alatt Keve, a Duna mellett, szerbül Kuvín, 5800 l., a régi Keve vármegye főhelye, mely a Berzavától a Dunáig terjedt. Ma gőzhajó-állomás, járásbirósági és szolgabirói székhely. Sokat szenved a kossava-szélről. Még népesebb *Bavaniste* 6700 lakosú szerb község. *Deliblat* oláh, *Mramorák* német és *Székelykeve* magyar község.

**Krassó-Szörény vármegye.** (11.032 km<sup>2</sup>, 443.000 l.) Délmagyarország *hegyes tájéka* a Temes, Bisztra és Cserna jobb és bal mellékén nem oly vad, mint a minő a Magas-Tátra, Bucsecs, Királykő és a déli erdélyi határláncz havasi világa a Retyezáttól a törösvári szorosig, mindamellott sok tekintetben eredeti, gazdaságilag értékes és alakulásában is érdekes hegyvidék.

Vad meredekségeket, kiszilánkolt tar csúcsokat, szédületes mélyseégeket a katlanvölgyek (gropák) kivételével sehol sem találunk a sze-ridebb formájú délvidéki Kárpátokon. Gerinceiken órákig el lehet lova-golni, s miként a ruthén Kárpátokban, itt is lóháton érhetünk föl egyik-másik hegynek tetejére. Csúcsok nincsenek, csak hegytetők, de annál terjedelmesebbek aztán a fanövés határán fölül a legeltetésre való pojánák. Mély völgynyilásokat, harsogó vízeséseket, nagy tavakat sem találni bennük, de tószemek, tavacsok, fokozatokban leomló zuhatagok, zúgó sellők gyakoriak a hegységben.

A középhegyek belseje gazdag *vasban* és *fekete szénben*, melyeknek kiaknázása a középhegység vidékét Délmagyarország *elsőrangú iparos vidékévé* teszi. A pécsi szenen kívül nálunk a délvidéki feketeszen a legjobb. Vasat nyernek Aninán, Dognácskán, Dornán, Szekul-Mehia, Bozovic, Rudaria, Oravicza, Szászka, Új-Moldova, Jablanicza, továbbá Ruszka-

Pojána, Zsidóvár, Nadrág, Forasest, Ruszkicza és Román-Gladna községekben. Magyarország 12 millió mázsa feketeszén termelésének  $\frac{1}{3}$ -da (3.929,000 mázsa) Délmagyarországból kerül; ehhez járul 223 ezer m. barnaszén. Vasból termel 1 millió 300 ezer m. vasérczet, 1 millió 141 ezer mázsa vasat, vagyis az összes honi vastermelés negyedrésztét. Arany kevés van a délvidéken, de említésre méltó a Lapusnik-, Mönis-, Prigorpatakok aranyszemes fővénye, s a Néra folyóban és a Valea Sopotuluj völgyben divó aranymosás. Annál jelentősebb az erdészet, mert Krassó-Szörénymegye termőföldületének fele: 516 ezer hektár erdőség, tehát legerdősebb megye az erdőkkel borított megyék sorában; míg Temes kulturföldületének  $\frac{1}{6}$ -de, Torontálnak pláne csupán  $\frac{1}{64}$ -de erdőség. Az erdők a hegyvidék déli fekvése miatt kizárólag lomberdők (122 ezer ha. tölgy, 80 ezer ha. bükk és egyéb lombos fa). Fenyő (13 ezer ha.) csak elvétve kisebb tagokban a legmagasabb tetőkön fordul elő, a törpe fenyőt pedig valóságos kuriózum gyanánt emlegetik a Gúgu, Godján, Petri és Nedej vállain. Igen kellemesek, illatosak az orsovai hegység erdei, hol a nyári melegben az olasz ligetekre emlékeztető cikádák hallatják fűrészelő hangversenyüket. Gazdag a hegység vadban is. Zergéket a gropák szélein, a Gúgun, Czárkun és Nedejen találni; medvék a korcsovai és riu-seszti patak völgyekben gyakoriak; őzeket hajszoló farkasok az erdőkben, vad-disznók a lankákon általánosak; vidrát a Bisztrában fognak, óriási pisztrángot a Csernában, — nem is szólva az aldunai halászatról.

A délkeleti hegyek csapadékban gazdagok. A középhegyek az évi esőzések 9 dm.-nyi, az alhavasok a méternyi esők övébe nyúlnak; mert az erdélyi déli Kárpátok esős pásztaja (10—12 dm. évi eső) ide is általnyúlik. Tavasszal napokig tartó ködök és felhők burkolják be a gerinczeket, csak nyáron és ősszel tisztúlnak ki azok a Romániából fújó keleti és délkeleti szél idején. Ez a heves szél oka úgylátszik a tetők erdőtlenségének és a pojánák nyári szárazságának. Legszebbek a havasok május második felében, midőn valóságos virágtenger borítja a lankákat, gropákat és pojánákat. Ilyenkor hajtják föl a nyájakat a pojánákra, megcsinálják a sztinát (karám), a sztrungát (fejő hely) és fölosztják a legelőket. Mind-egyik balsán egy hegyet vagy völgyet bérel ki, s maga a legmagasabb kilátó pontról tartja szemmel juhait, míg bojtárjai (az ú. n. pakurárok) lenn a gropákban vagy a pojánákon legeltetik az ezrekre menő juhnyájukat. A legmagasabb hegyekre is fölkapaszkodik a nyáj, s a Kályanon épen úgy látni legelő birkákat, mint a Gúgun vagy a Godjánon. Reggel és este szokták a juhokat fejni, egészen úgy, mint az a bibliában van leírva. Egyenkint eresztik az anyajuhokat a sztrungába, néhány rántással kicsordítják belőlük a tejet, azután 20°-ra fölmelegítik, s a disznó- vagy borjutyomorból való oltó segítségével és folytonos keveréssel kiválasztják belőle a túrót.

Majd vásznon keresztülpréselik a levét, vagy pedig birkabőrökbe téve csöpögtetik ki belőle a benne maradt savót. Egy-két óra múlva kiveszi a gomolyát a pakurár és birkahurkákba tömi: ez az oláh-sajt. Ezért szolgál a pakurár októberig a havason, tűri a havasesőt és a hóförgeteget, sőt néha megküzd a medvével, farkassal vagy a sztinák sajttolvajaival is.

A magas hegyvidék lakossága merőben román; a telepések is hamar eloláhosodnak közöttük. A bányák és iparteleppek lakossága a közép-hegyvidéken német, míg a Duna felé lejtősülő hegyeken sok a szerb község. Egyedül itt találni az országban román városokat (Lugost, Karánsebest).

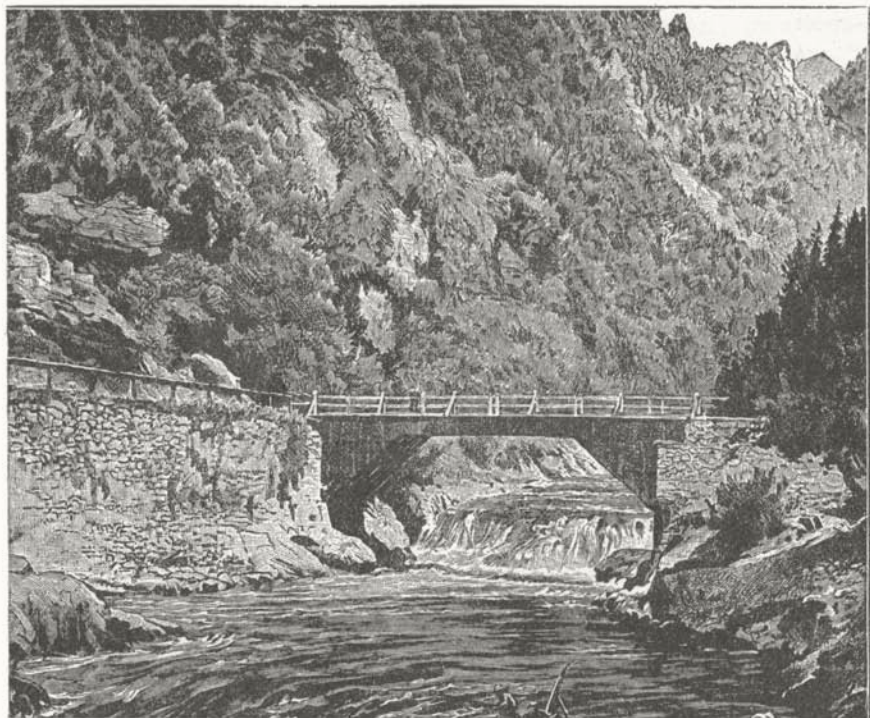
A *magas hegyvidéket* a Temes-Bjela folyók tektonikus völgyei választják el a középhegyvidéktől, melyhez a Bisztrán túli Ruszka-Pojána is tartozik.

Az egész hegyvidék természetes középpontja *Karánsebes*, a Temes és a Temesvár—orsovai vasút mentén. Szép fekvésű, takaros kis r. t. város, kövezett utcákkal, aszfaltos járókkal, s 6500 lakossal. Leghosszabb utcája a Vasuti-utca, mely derékszögben metszi a Fő-utcát; itt van a román vagyonszék háza a polgári iskolával, tiszti lakkal, s a kath. templom. A Mária Terézia-téren a Philipp-udvar és az új városháza vonja magára figyelmünket; a Wekerle-utcában a kéttornyú csücsíves zsinagóga. Csinos a sétater, a Hunyadi-utca előtt Ferencz József király szobrával. A közönségnek nyáron a belvárosi sétatér, a temesparti körtöltés és a Temesen túl a Teu-berek a mulatóhelye. Igen szép a hidról való bepillantás a fölágaskodó Czárkura és a Muntye Mikre.

A *Czárkura* Karánsebes felől Borlova vagy Verceserova román falvak mentén lehet jutni. Az első út mellett van *Rueni*, Ovid tornyával. Ez Zsigmond-korabeli 20 m. magas, négyszögletes őrtorony, minő a verseczi, bogosáni, csákovai és zlaticzai. Ovidiushoz semmi köze.

Az útnak nagy része erdő, s akár Borlova, akár Verceserovából eltart 6 óráig a Czárku tövéig; innen még 3 óra lóháton a tetőig, de a kilátás azután kárpótolja fáradságunkat. A Czárkun csak sztinák, völgyeiben fűrészmalmok vannak; a községek a hegység lábánál és a patakok kijáratainál húzódnak meg. Így a két Bisztra összefolyásánál *Mörul*, 1800 oláh lakossal, útszéli falu egyetlen utcával. A falu végén levő cseresznyefasorból alig van meg már 10 fa. A Bisztra völgyében legnagyobb *Nándor-hegy* és *Glinboka* (2000 l.) községek. A Temes mentén *Jáz*, *Körpa*, *Szadova* kisebb oláh községek; *T.-Szlatina* csinos, rendes oláh-német község. Annál rendetlenebb *Teregova* nagyközség, hepehupás, igen hosszú, hegyre kapaszkodó oláh község, 3000 l., kik között sok a marhakupecz és a csempész. Takarosabb *Ruszka*; innen mennek a Godján és Gúgu hegyekre. Szép marhát nevel és jó gyümölcsöt termel, mint Teregova.

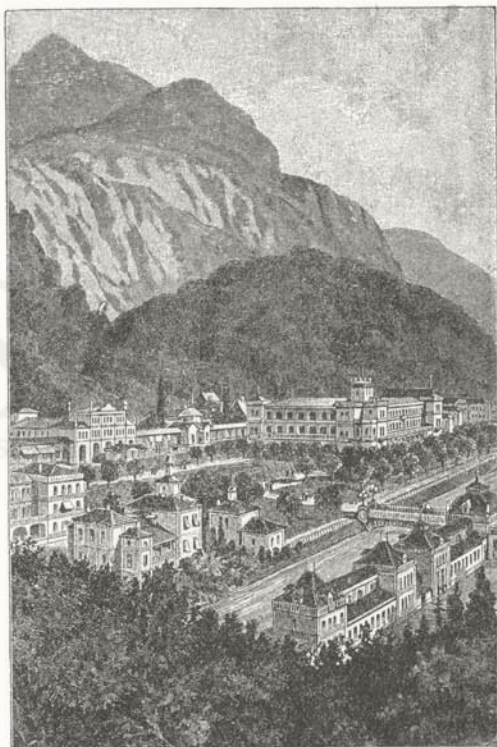
A Godján-Gúgu hegység a Czáркуval ellentétben Dny—Ék. húzódik. Szintén erdős, pojánás és gropás hegység, mint a Czárkú, mely a román határszéli Gúguban a Délvidék legmagasabb ormát (2294 m.) viseli. Szintén őspalákból áll, miként a Czáрку, s egy Dny—D. felé húzódó íves boltozatot formál, melyet gránittömegek (p. o. a Boldován) szakítanak meg. A hegység egyre alábbszálló csúcsokkal *Kornya-Révának* és a Cserna völgyének tart. Kornyaréva (Kornya = som) környékének szláv nevei (Topla, Kamena, Domogled, Bjela, Reka) azt mutatják, hogy el-



A CSERNA VÖLGYE ORSOVÁNÁL.

oláhosodott szláv területen állunk. A 4500 lakosú falu merőben oláh. Oláh a Cserna bájos völgyébe siető Bjela vize mellé épített 1200 l. *Mehádia* is, mely jelentőségét a közeli Herkules-fürdőnek köszöni. A *Cserna völgye* balpartját homokkő, pala és a nap fényében vakítóan csillogó triászmezskő teszi, mely itt függvényes falakat és több száz méter magas hasadékokat alkot; jobbsparti alacsonyabb hegyeinek anyaga gneisz; szürke gránit csak a vízesésnél fordul elő. Vékony erekben a fürdőterületen porfir, bazalt és vasércz is található; a Cserna medrében kvarcz és agyagpala gyakori. E völgy legszebb pontján 17 kenes

forrás bugyog (28—56° C), de leghíresebb a sós hévize: a Herkules forrás, mely páratlan az egész kontinensen. Az erdőkkel borított mészhegyek egyik kitágulásában fakadnak a források, a hol a Cserna vize elhagyja a balparti hegységet s a jobbpartinak aljába ássa köves medrét. A fordulat északi és déli félre szakítja a fürdőtelepet, melyet a rómaiak fedeztek föl a Délvidéken. Az északi rész a régibb, az 1850 előtti évekből való; a déli újabb, modernebb rész I. Ferencz József 1852. évi látogatása után keletkezett. Amaz valóságos utczasor, melynek északi saroképülete a Lajosfürdő (45° C. melegviz, 30 kabinnal), hozzá csatlakozik a Terézia- és a Ferencz-udvar, s a Karolina-fürdő. A szemközti soron emelkedik a Ferdinánd-udvar, a régi katonai fürdőház (Cursalon), az altisztek szanatóriuma és a helyőrség épülete. A déli épületcsoportot a rózsabokroktól illoslatos s a fülemilék dalától hangos Gizella-park diszíti; körülötte a Ferencz József- és Rudolf-udvar s az új kúrszalon (Doderer-sor, mert ez tervezte). Vele szemben a hegy oldalához lapúl a kupolás Szapáryfürdő. Mögötte van a Coroini-, Schneller- és Deák-magaslat (225 m.). Alattuk zuhog a Cserna vize (14° C.), mely az erdők tükröződése miatt zöldesnek látszik. Völgye igazi szelelője a fürdő-telepnek. Fordulóján hidat csináltak. Két végén emelkedik a Karolina- és az Erzsébet-fürdő; az utóbbit királynénkről nevezték el, ki a Rudolfudvarral szemben, az Erzsébet-villában lakott.



HERKULES-FÜRDŐ.

Kirándulni lehet a Csernavölgy északi szakaszában a Herkules-forrásokhoz, a világítási telephez, a Lázár-telephez, a Szécheny-rétre, a Scudier-parkba. A Cserna balpartján van a Rablóbarlang, az izzasztó barlang, mely valószínűleg a Herkules-forrásoknak kipárolgása (56°); aztán a Csorich-, Erzsébet-, Schneller- és Ferencz József-magaslat, mely utóbbi-

nak 278 m. tetejéről gyönyörű kilátás nyílik a Kazán szakadékmédrére, s a két Sterbecz meszes bérczeire.

*Orsova* igen kedves, a turistáktól gyakorta látogatott városka, mert az aldunai útnak végállomása. Sokan üdülő helynek is szeretik, mert a Duna télen-nyáron enyhíti klímáját; publikuma vidám, s a sok szálló és étkező-helyiség előzékenyen gondoskodik az idegenek ellátásáról. Három, egymással párvonalos fokozaton épült utczából áll. Lenn a Dunaparton, a Dunasoron van az Erzsébet-sétatér a piacczal, hol a Dunahajózási-társaság épülete, néhány matróz-koresma, a török-udvar



Ó-ORSOVA.

(szkella, vagy szkjela) és a téli kikötő érdemelnek figyelmet; azután az országút mentén a fő-utca következik a polgári iskola és főerdészi hivatal épületével, fölötte párvonalban a Búziási-út, a kath. templommal. Van a városnak járásbirósága, pénzváltó intézete, polg. iskolája stb. 4600 lakója közül 1200 magyar.

Igen érdekes kirándulást tehetni innen *Ada-Kaleh* szigetre, a Vaskapuhoz és a Norvégia fjordjaira emlékeztető két Kazánba a Széchenyi-úton. *Ada-Kaleh*, 1878 óta magyar, előbb török birtok volt. Várát I. Lipót építtette. Fontos őrhely, mert három ország határán van. Néhány török család lakik rajta, kik sem adót nem fizetnek, sem katonát nem állítanak. Megjegyezni való, hogy enyhe éghajlata miatt a szigeten két



FRANKLIN-T.  
BODAI FST

ALDUNA: KAZÁN-SZOROS.

# OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

héttel előbb érik minden. Vele szemben: *Teke* szerb falu lakói czukrot, barmot, dohányt csempésznek át Orsovára.

A *Vaskapu* a Dunának utolsó sziklaakadályá. Tulajdonkép a mederbe 3 km.-re benyúló Pregrada nevű rézsutos sziklapad, melyről a Duna mint utolsó küszöbéről rohanva bukik le a román alföldre. Felső részén megtorlódik a vize, a sziklafokon a változó vízállás szerint különböző helyeken örvénylik, tajtézkik, kavarog, rohan és torlódik, a végében pedig nagyobb mélységbe zuhanva forgó örvényekkel és sodró rohanatokkal hagyja el hazánkat. Most berepesztett csatornán kerül el a hajók a veszedelmes sziklagorczt. A Széchenyi-út a magyar parton pendantja az Al-Duna szerbparti Traján, igazabban Tiberius (mert Tiberius kezdte csinálni) útjának, melyről három feliratos latin tábla szól a Kazánban. Széchenyi halhatatlan művéről a temesvári mérnökegyesületnek egy táblája emlékezik meg az alsó Kazán sziklagalleriája alatt. A két Kazánt (szerbül = teknőt jelent) tudvalevőleg a kis és nagy Szukar (331 m.) vagy Tyukar, a szerb parton a kis (623 m.) és a nagy (768 m.) Stirbecz szemben álló sziklai csinálják, melyekben a Duna hatalmas ránczteknőben vájta ki hosszanti medrét, míg a Kazán fölött és azon alúl harántvölgyben folyik. A kis Stirbecz a kis Tyukarral az alsó, vagy Mrakonya, vagy kis Kazánt, a nagy Stirbecz és Tyukar a felső, vagy Ponyikova, vagy nagy Kazánt alkotja. Köztük van a dubovai (567 m.) kitágulás. Az alsó Kazánban 4 km. hosszú a Duna sziklamedre, szélessége 150—474 m.; bejáratánál hirtelen 250 m.-re szorúl össze az előbb 567 m. szélességben hömpölygő ár, de egyúttal a végén a legkeskenyebb alsó kijáratánál csak 150 m., hol a víznek legnagyobb mélysége 60—64 m.: benn a Kazánban a mélység 30—50 m. közt váltakozik. Valóságos megrekedt tó itt a Duna, mely a szabályozás előtt formaszzerűen lebukott az ó-gradinai kitáguló medenczéjébe. A felső Kazánban a Duna negyedfél km. hosszú, szélessége bejáratánál 186 m., közepén 300 méter. Bejáratát magyar részről a Török-Szikla és a szerb partból benyúló kálniki szikla szorítja össze. Mélysége a Kazánban 30—60 m., feneke tehát 10 m.-rel lejjebb van a tenger színénél; hozzá még esése is csekély: km.-kint 36 cm.

A Temestől és Cserna-Bjelától keletre földomborúlt magas hegyvidék néptelen. Nagy járásai és kis községei vannak, melyekben alig lakik 60,000 lélek. Népeesebb a középhegység vidéke, melyhez a Ruszka-Pojána környékét is hozzászámítjuk.

A *középhegyvidéket* a Néra-folyó és annak almási medenczéje két részre szakítja: *a)* délire, melyhez az *orsovai hegység* háromszöge, az Almás- és Lokva-hegység tartoznak; *b)* északi vidékre, mely a Szemenik-Plesivának, a meszes felsiknak és az Érczhegységnek változatos és gazdag hegyvidéke. Az említett hegyi háromszög voltaképen völgyektől föl-

barázdált erdős felföld, mely szélén a Szvinyésza Máre hegynek messze látható csúcsában 1226 m.-rel tetőzik és háromfelé lejtősül.

Az *Almás* (Mátyás idejében *Halmos*) hegység a róla nevezett medenczét és a Néra-völgyet kíséri délfelől a Ruszka-bánya-új moldovai ország-útig. Igazi halmos hegyvidék (az Almás oláh nyelvrontás), melynek 700—900 métert nem sokkal meghaladó bükkerdős kúpjai: a Tilva-Gabrutul (992 m.), Tilva inalta (854 m.), Tilva cornul (794 m.) K—Ny felé sorakoznak, s kisebb-nagyobb csermelyeiket és patakjaikat szintén a Nérába vagy a Dunába küldik. Az Al-Dunába ömlenek a Berzászka, Lyubkova és Oravicza patakok. A *Lokva* gneisztömege az említett ország-úttól a Nérának dunai fordulójáig tart, s valószínűleg a legnyugatibb palavonulatnak romja.

Nevezetesebb községek e lomberdős, *déli hegyes, kies vidéken*: *Ó-Moldova* a Duna mellett, hajó-állomás, 2100 lakossal; közel hozzá *Új-Moldova*, 3200 lakossal. Utóbbinak rézbányáit már a kelták és rómaiak ismerték; ma kénsavgyára kedvéért kénes érczeket és vasat bányásznak. *Berzászka*, az aldunai gőzhajók szénállomása, melyhez a kőszent *Eiben-thalból* drótpályán legurítják.

A Duna szirt-szorosait itt a szerbországi plateau-hegység, észak felől a magyar délvidéki középhegység sziklái szorítják össze és Berzászka meg Ó-Gradina között  $\nabla$  alakú félszigetet csinálnak, melynek nyugati mederszakaszát felső klisszurának, keleti mederszárát alsó klisszurának nevezik. A kettőnek határa a *Jucz* melletti gabro-sziklagát s a rajta keresztülbukó sellő, mely egyszersmind Magyarország *legdélőbb* pontja. Amint a Duna az útba eső félsziget miatt oldalba kapja a Szvinyésza-Kopriva hegyvonulatot, a medrét átszelő kősegek miatt Orsováig nagy zubogókat és sellőket csinál. A legutolsó akadály a grébeni, most már harmadában lefűrészelt tithon-mészsziklafal, melynek víz alatti folytatása a magyar parton 400 méterrel lejjebb a Vranik-szikla. Átellenében áll a balparton a *Trikule* nevű két török őrtorony a XVI-ik századból. Itt zajog és zavarog kis vízálláskor legharagosabban a Duna. A taktaliai szirteken most csatornát vágtak, a grébeni sziklát pedig leszelték s Gré-bentől Milasováczig duzzasztóval terelik a vizet a magyar part felé, a mi néhai Baross miniszter és Wálland mérnök érdeme. Grében alatt hirtelen 2 km.-re kiszélesül a víz, s mivel hossza 6 km., méltán az alpesi tavakhoz hasonlítják a Dunának ezt a részletét. A juczai fordulónál útját állja a fentnevezett lappangó sziklapad. Ezt is keresztűlszelték.

A Néra medenczében *Bozovics* a hegyvidék forgalmának központja. Híres különösen ősszel tartott szilva-vásáraitól, midőn Krassóme gyének minden szilvafajtáját garmadákban láthatni; de juh-, kecske-, marha- és lóvásárai is látogatottak. Van három szállója, több vendéglője, takaré-

pénztára, vasbányája és három barnaszénbányája. 4000 lakosának  $\frac{2}{3}$ -da román. Közélében a Ménes (Mönis) patak a Nérával egyesül. E patak függőleges szikláival, sziklaszorulataival, s üde erdei levegőjével gyönyörű sétát nyújt Oravicza vagy Steierlak felől Bozoviczba.

A déli hegyvidék eléggé népes. Majdnem háromszorta népesebb a havasok földjénél.

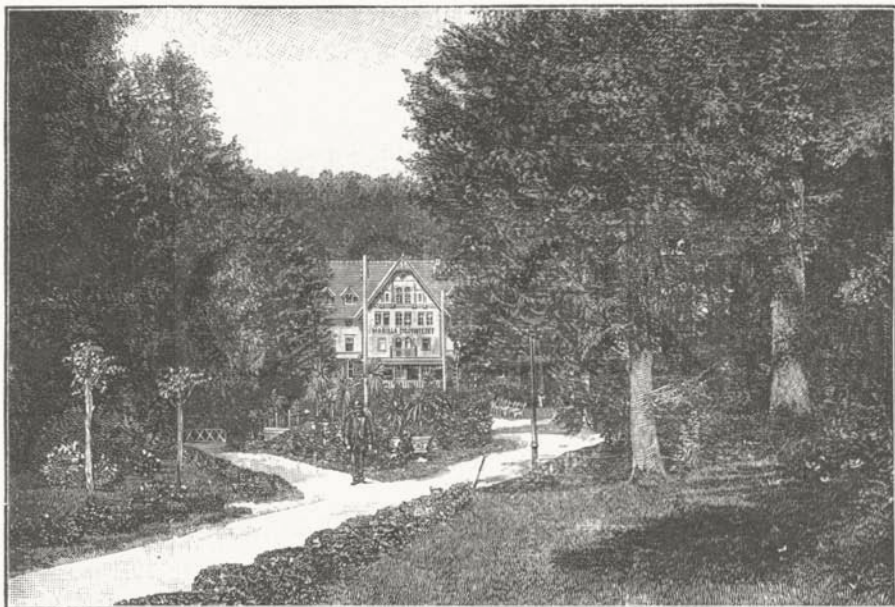
A Plesiva nyugati oldalán festői vidéken találni *Szászskabányát* 2500 l., kik között félezer német, a többi román. Kedvelt nyaraló telep; egy kis túlzással magyar Ausseenak nevezik a déli vidéken. Bányáiban bár és római pénzeket találtak. A német rész városias külsejű; az oláhok lakta utcák azonban rendetlenek. A kifestett oláh lányok, miként Orsován és Romániában, virágot dugnak a fülük mögé; máskülönben oly bájosak, mint mindenütt. A környék sok szép kirándulóhelylyel kínálkozik. A nagy réten, a Kalváriahegyen és a Malomvölgyön kívül különösen festői út vezet a Néra áttört szakaszán s a Plesiván keresztül Sopotig. Ott csillog az Ördög-szeme (Ocu Drakuluj) nevű zöld tavacska.

*Román-Szászka* 1500 lakossal, a Nérába szakadó Bé-patak mellett; vasbányája és hámora van. Gyönyörű kirándulást tehetünk innen a Bé-patak keskeny völgyébe a zuhogókhoz és a tengerszemhez. A visszhangjairól híres patak egy helyen 50 méteres sziklafalak közé szorúl és három sziklafokon át bukik le a mélységbe. Mindegyik fokon medenczét alkot (mint a plitviczai tavak), s az utolsó fokról legyező-alakban 5 méternyire zuhan le és harsogva száguld tova. Följebb forráshelyét, a zöldfenekű *Ocu Bé-tavat* találjuk, melynek vizlapján tömérdek lilie, bogár és pillangó libben a napfényben.

Sokszor hallani ezen a vidéken a *bufanókat* és *fratuczokat* emlegetni. A bufanók Romániából beköltözött bányamunkások, napszámosok, a kik piros és kék szállal kivarrott ingben, fekete posztó mellényben járnak, s keskeny karimájú magas kalapot viselnek. Igen szorgalmasak, dalkedvelők, kevéssel beérők, de kötekedők és káromkodók. Csiklova, Padina, Banyavicza, Moldova, Szászka, Dognácska, Károlyfalva román lakói bufanók. A régebben ide telepedett vagy magyarországi románokat, kik földmívelést, szőlőtermelést és állattenyésztést űznek, ezek *fratuczoknak* (testvéreknek) nevezik. *Mária-Schnee* lakói p. o. fratuczok. *Mária-Schnee* a bolgárok és krassovánok kedvelt búcsújáráshelye. *Károlyfalva* és *Kohldorf* kis oláh községek; lakóik eredetileg francziák és németek voltak. Még most is látni buksi fejű, kerek képű, széles állú sváb alakokat, kik merőben oláhok.

*Oravicza*, a *Jaszenova*—aninai szárnyvasút mentén, 4300 lakossal, nemes érczek telléreivel és vastelepekkel körülvelt kellemes völgyben, 800—900 méteres erdős kúpok aljában fekszik, melyek között a *Simon-*

tető a legmagasabb. A város a Dny. felé nyíló völgyben Román-Oravicza felé terjed, mely harmadfélezer, nagyobbbrészt román lakost számlál, míg Oraviczán a németek vannak többségben. Meg is látszik a németiség hatása a házak és utcák rendes építésében, a csipkefüggönyös ablakú cserepes házak takarosságában, s a sok egyesületben. Mivel olcsó itt az élelmezés, gyönyörű a vidék, enyhe a nyár (május közepes melege  $18^{\circ}$ , júliusé  $20^{\circ}$ , augusztusé  $22^{\circ}$ ), s keveset esik (600 mm.) — sok nyaraló keresi föl Oraviczát a szomszédos Marilla kedvéért. Van járásbirósága, polgári iskolája, leányiskolája apácák vezetése alatt, takarékpénztára, népbankja, bánya-



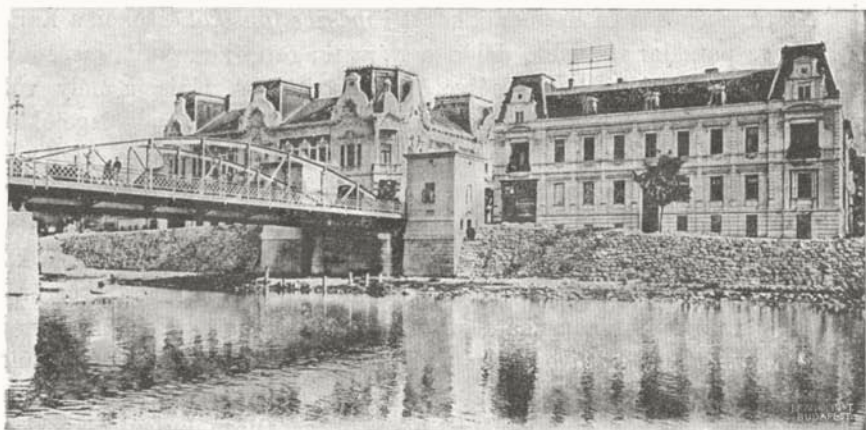
MARILLAVÖLGY.

kapitánysága, adóhivatala, közjegyzője stb. Az *Oravicza-aninai* hegy-pálya 34 km. hosszú és mégis öt millió forintba került, mert 16 áteresze, 14 alagútja (legérdekesebb a 8-ik, melynek bejárata a Madonna képének illúzióját kelti), s igen nagy emelkedése van. Utóbbi miatt homokot szór a gép a sínekre és öt tengelyből kettőt folyvást fékeznek. Így is örületesen rohan le a vonat, akár a körösmezői hágónál.

Oraviczától nyugatra, a Berzászka középső szakaszán, a délvidéki *Érczhegység*, máskép *Bogsán-dognácskai* eruptív hegység vonul délről északra a Poganis-patak felé. Alapkősege gneisz és pala, rajta keresztül és mellette tódultak ki az ércben gazdag (Moravicza = Vaskó, Dognácska) és kőszén (Szekul, Domán, Kuptora, Resicza) magukban rejtő

kvarczit, trahit és porfir törzsökök. Vas- és szénkészletük szinte kimeríthetetlen.

A délmagyarországi bányákat és kőszén-telepeket 1854-ben az osztrák államvasúttársaság vette meg a magyar államtól 22 millió koronán. Most a 156 ezer hold erdőséggel (rajta 7 millió öl fakészlet), 58,861 hold szőlővel, gyárakkal, olvasztókkal, ipari és forgalmi pályákkal ellátott uradalom értéke meghaladja a 120 millió koronát. Dognácska p. o. 336 ezer mázsa színvasat termel. A resiczai fekete kőszénbányákból évenként átlag 75 ezer, a szekuliből 56 ezer tonna kerül ki. Mindezt a Bogsán-resiczai vasút szállítja, mely naponként 12 teher- és négy személyszállító vonatot indít. A bogsáni kohókban egyre-másra 48,000 métermázsa színvas, Resiczán 37,600 mm. Bessemer-aczél, Martini-aczél, vassin és egyéb vasöntvény készül.



LUGOS: TEMESPART.

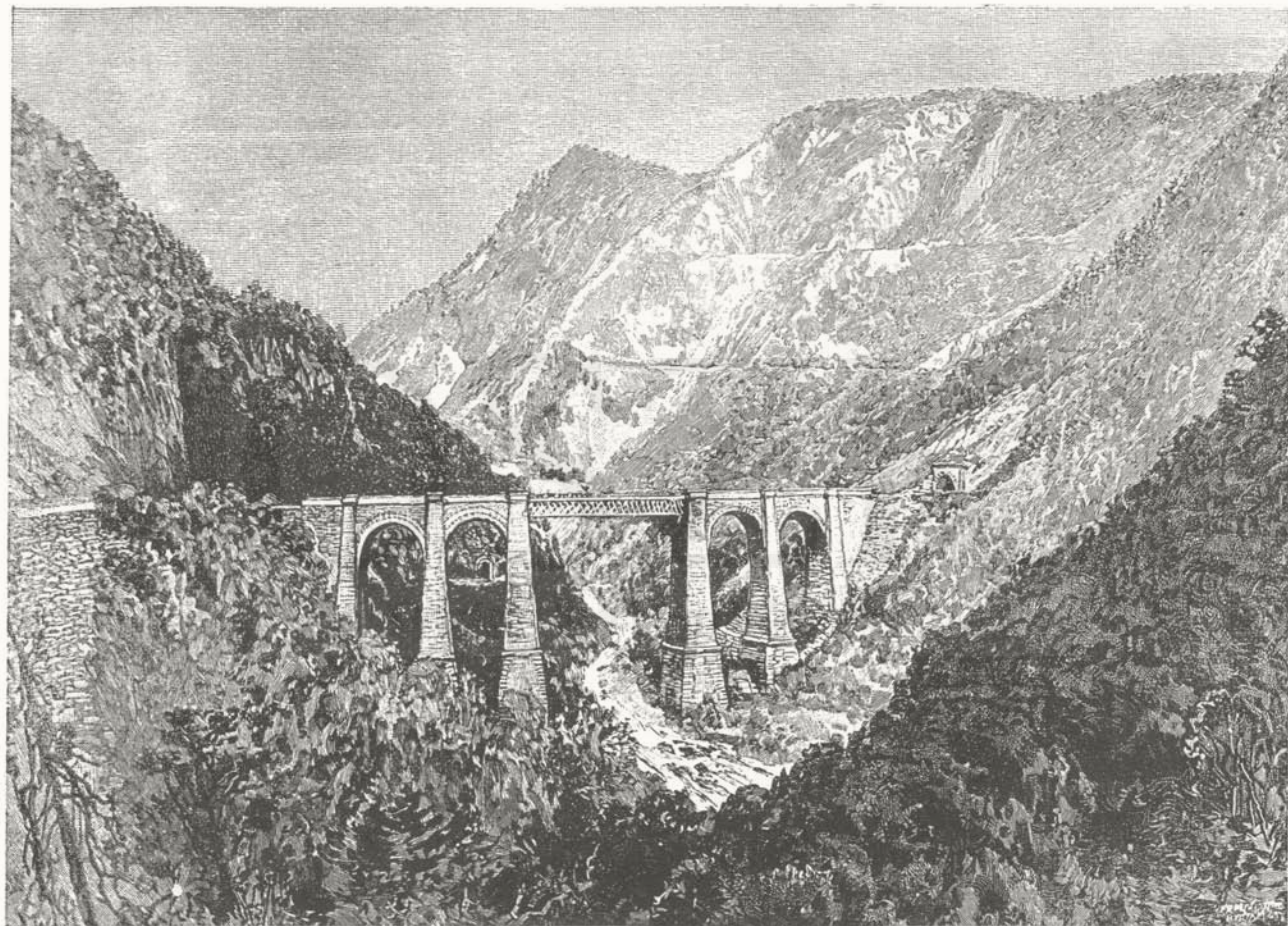
Az Érezhegység környékén Dél-Magyarország *bányavidéke* és *vasipar-telepe* foglalkoztat sok ezer munkást és fejleszti, gazdagítja a községeket. Így rohamosan nőtt nagyra 1880 óta *Steierlak-Anina*, melynek ma kerek 14,000 lakosa van, köztük félezer magyar. *Csiklová*-nak 3000, *Csiklova-bányának* 2300, Német- és Román-Bogsánnak külön-külön 3000, Dognácskának 3500 német és román, Resiczának 12,000, Román-Resiczával együtt 15,000 lakosa van. *Steierlak* intelligens kis német város. 1854-ben eladta a kincstár a bányákat az osztrák-magyar államvasúttársaságnak, mely azóta Aninán vasolvasztó-, öntő- és hengerelő-műhelyeket állított. A város a bányatelepek módja szerint keskeny völgyben É—D. felé épült. Legszébb a főutczája, kath. templommal és a társaság hivatalos épületeivel. A szénbányák északra vannak a várostól. *Dognácska* az út mentén épült, hosszú főutczával (dugacska = hosszú

út). Elnémetesedett tót és román lakói a vaskő-érczet olvasztják és hengerelik. *Német-Bogán*, hajdan római telep a Temesvár-resiczai vasut mellett, szintén kohókkal, mészégetővel és téglagyárral. Moraviczáig (Vaskő) szárnyvasút viszen. *Resicza*, a Berzava és Riusicza (= hideg víz) partján, örökké dübörgő hengerelővel, sistergő gépeivel, füstölgő kéményeivel, éjjel-nappal világító olvasztóival, bérharczaival — magyar Manchesternek mondható. Újabban óriás vízvezetékét épített, mely a Berzava vizét kiapadhatatlanul az ipartelephez hozza. Főutczája a vasúti utczával együtt több 3 km.-nél; ennek a végén van a gyártelep, míg benn a főtéren a katli. templomon, polgári iskolán, s néhány gazdag polgár házán kívül az uradalmi vezetőség hivatalai, helyiségei és házai a legnagyobbak. A meszet a kereszthegyi kőbányából, a szenet pedig Szekulból drótpályán czipelik az olvasztókhoz.

Az Érczhegység és Szemenik közötti *meszes fősíkot* északon a Karas és Berzava patakjai szeldelik, délen a Néra tör rajta keresztül, Jaszenova felől pedig az aninai hegyi pálya kapaszkodik reá. Külseje mély völgyektől, dolináktól fölbarázdált meszes fősík, hol erdővel, legelőkkel borítva, mint az Aninától északon elnyúló predetti (Naves mare, vagy aninai) fősík (Marilla 760 m.), hol még kietlen karsztos jelleget mutatva, mint a Ménes délnyugati oldalán kietlenkedő rokasdiai fősík.

Igen érdekes nép lakik a Karas jobb mellékén: a krassovánok, kik Nagy Lajos idején telepedtek le s az ő katholizáló buzgalmának köszönik mai napig való fenmaradásukat, különben rég eloláhosodtak volna a hajdan szláv, most oláh környezetben. Ruhájuk, a barna abaposztóból készült, oldalt nyitva hagyott kéz, a birkabőrös vagy posztóból való mente (zabun) s a csücskös fejdisz (kapa, kapicza) hasonlít az Olton inneni oláh viselethez. Nyelvük a bosnyák bogumilek és francziskánus plébánosaik hatása alatt elszerbesült. Bogumilek (paulityeni) közöttük is voltak, de a barátok térítő buzgalma csakhamar katholizálta a krassovánságot. Furcsa, hogy bolgár, szerb és oláh egymással oláhul beszél. Az eredeti bolgár típus különösen vén korukban ismerzik meg rajtuk. Gyümölcs-, szénatermeléssel és marhatenyésztéssel foglalkoznak, s nagyon is naiv erkölcsi és értelmi világban élnek. Számuk 8000. Főhelyük *Krassova*, a Karas mélyen kiárkolt medre körül, 3400 lakossal; van szolgabírói hivatala, takarékpénztára, elég csinos plébániája és iskolaépülete.

A Berzava felső szakaszában *Ferenczfalva* (I. Ferencz király nevééről), nyaraló- és üdülő-helyül szolgál a temesváriaknak és lugosiaknak. A csinos község felében román, felében német és 2500 lelket számlál. Érdekes a Berzava duzzasztója, melyen a Szemenikről lecsúsztatott fahasábokat Resicza felé úsztatják és a drótpálya, melyen a *Wolfsberg* vidékén lecsúsztatott fatörzseket és Wolfsberg mellett égetett szenet bocsátják



A ZSITVA VÖLGYE ANINA ÉS ORAVICZA KÖZT.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

le Ferenczfalvára. Wolfsberg lakói (862) elnémetesedett tótok és csehek. Komoly, serény nép, mely a népesebb *Weidenthal* német lakóival együtt gyönyörű marhákat tart a Szemeniken; e mellett fát úsztat, s meszet és szenet őget.



AZ ANINAI HEGYSZORULAT.

A Temes felé enyhébb a klíma, több a gyümölcsös (cseresznye, szilva, masánszki alma) és vidámabb, czifrálkodóbb a föld népe. Az egyre kiszélesedő Temes-völgynek *Lugos* a főpiacza. Lugos római telep [locus] volt. A várost a Temes két részre, oláh és német Lugosra osztja. De

a kettő össze van építve és fa- meg vashíd köti össze a városrészeket. A vashidon innen terül el a csinosabb Német-Lugos a vasúti-, Király- és Kossuth-utcákkal, a szép színházzal, főgimnáziummal és temespartí sétatérrel. A Temes Karánsebes alatt még sok hordalékot gördít, s szigeteket épít. Lugos fölött még kanyargós fattyumedreket és sodrókat csinál. de a vashidon alul megkezdi középfolyását, lecsendesül és tutajozhatóvá lesz. Túl a hidon van a templomtér, a törvénytársi palota, a kétemeletes megyeház, a Facseti-utca, a Concordia népkert, s a Temes mellett a szőlőkbe vezető külváros. Lugosnak 16 ezer lakosa közül 4000 magyar, 6000 német, a többi oláh. Igen vidám, barátságos nép.

Nagyobb községek Lugos vidékén *Boldur, Vinag, Daruvár* és *Szkeus*.

A középhegység északi szakaszán a legtöbb és legszebb község és város van. Vagy 120,000 lélek él ezen a tájon, kiknek többsége (100,000) román.

Túl a Temesen a *Ruszka Pojána* (pojána = legelő tisztás) őshegység és a *Béga* völgyrendszerének területére lépünk. A filites és kvarczit-palából meg ősmészből álló háttas vonulatokra főlzabdalt hegységnek csapása nyugatról kelet felé irányul.

A hegység két magaslatból áll. A magasabbik a Nadrág- és Vadu Dobri (Runk) patakok forrásai között 900—1000 m. magas hegyderék, mely nyugaton a Págyesben 1380 m., keleten a Ruszkahegyben 1359 m. ormózik; közöttük van a 990 m. magas Teu Urszuluj nyereg. Az alacsonyabb déli vonulat 700—900 m., a Lóznapatak fejétől a Csernavíznek északi kanyarulatáig tart. E kettős vonulatból erednek nyugaton a Nadrág, északnyugaton a Riu Pauk (Gladna, Furdia). északon a Béga, keleten a két Cserna és Dobra patakok, délen a Ruszkapatak és mellékpatakja: a Lózna vagy Solymáj. Valamennyinek mentén följuthatni a Págyesre.

A nadrágvölgyi út a legrövidebb. E czélból Lugosnak legközelebbi vasúti állomásáig, *Gavosdiáig* (nyaraló telepek) megyünk, itt fölülünk a keskenyvágányú iparvasút egyetlen kupéjába, s a Temes hidján át elébb Kricsova (temetőjében nyugszik *Hanák János* természettudós, † 1849.), majd Zsidóvár oláh falvakba jutunk.

Krivina mellett elhagyja a Nadrág-patak az országutat, nagyot kerül észak felé és nagy könyökben éri el Nadrág községet. Innen tovább haladva az erdészeti úton, a Nadrág mély árka mellett jutunk Kirlonczig. Az út itt kétfelé válik. Az egyik ága a Nadrág forrás-csermelye, az Izvor Máre medre fölött és a facsúztatók mellett vezet a Págyesre, a másik a régi fűrészmalom fölötti hegyen, az 1875 óta beerdőződött Costej Márén, a Regyi-patak fölötti mesgyén át kalauzol ugyanoda. A Págyesnek két kúpja van: a kis és nagy Págyes. Mind a kettőt a mérnökök és katonageografusok póznával jelölik, s mind a kettőn elmállott rétegefejek halmozata domborúl.

A ruszkapojánai vidéken kevés a magyar (körülbelül 7000), német (2700), de sok az oláh (65,000).

Nevezetesebb községek: *Facset* (facset = bükk) a Béga mellett, 2500 lakossal, köztük 700 magyar. Nagy marha- és gyümölcs piacza van, hol lépten-nyomon szebbnél-szebb román iparczikkeket, ruhákat lehet olcsón vásárolni. Régi vára elpusztult. *Temerest* határában masztodon-leltre bukkantak. *Szapáry-* és *Igazfalva* magyar községek 1850 és 1500 lakossal. A temesi völgy hajlatán *Nadrág* községnek van a kohótelepeken kívül erdészeti hivatala, csendőrsége, gőzfürdője, uszodája, pörkölője, szénégetője, hámora, vasöntője, két kath. és egy gör. kel. temploma. A vasművek részvénytársaság tulajdonát képezik. Ez építette a Gavosdiáig vezető iparvasutat is, melyen rúdvasat, vaskemenczéket, takaréktűzhelyeket, edényeket, vasgerendákat, ónozott pléhet, vaskapcsot és zsidóvári gránitkoczkákat szállítanak. A 2200 lélekből álló lakosság zöme a vasművek után él. Éjjel-nappal folyik itt a munka, mert az olvasztó kemenczéket folyton fűtik. A nadrági vasbányák beszüntetése óta az érczet Örményesből, Romániából, Boszniából és Erdélyből szállítják.

*Ruszkabánya* szintén oláh-német község és hámortelep, 3000 lakossal, kiknek egyharmada német. Vasművei 120—160,000 korona bruttó jövedelem mellett 24,000 korona hasznot hoznak. Kitűnő ásóit, kalapácsait, tengelyeit és kapait még Bulgáriába és Romániába is szállítja, vasbányái azonban keveset érnek. A községnek van négy hámora, postája, orvosa, erdőmesteri hivatala, katolikus és oláh plébániája, egy nyaralótelep-részvénytársasága, fenyves- és patak-fürdeje, s takaros, dolgos, de könnyűvérű, munkás népe. A község hosszanti-völgybeli település, azokkal az ormótlan háromszögű csúcsfalas házakkal, melyek a Bisztra völgyében általánosak. Nyáron sok turista és üdülő keresi föl, mert a község olcsósága, tiszta levegője, sok erdeje, állandó időjárása és számos kirándulóhelye kellemessé teszi itt a tartózkodást.

\* \* \*

A délvidéki 3 megyében kerek 28 ezer km<sup>2</sup> területen 1,500.000 lélek lakik. A magyarság az összes létszámnak  $\frac{1}{8}$ -át teszi és  $\frac{1}{8}$ -át a román lakosságnak. Még politikai és társadalmi szövetségesének, a németeknek számával együtt sem kerekedik fölője, hanem kisebbségben marad a románok és szlávok számával szemben. Föltűnő mégis, hogy míg a bolgárok stagnálnak, a szerbek és románok lassú gyarapodását élénk tempóban meghaladják a szaporodó németek és magyarok. Föltűnő továbbá cseh-tót nyelvszigetek képződése a Délvidéken, különösen a bányák és városok környékén.



A BUCSECS.

## TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

### ERDÉLYI RÉSZEK.

*Bielz A.*: Die Geographie Siebenbürgens. Wien, 1858. — *Ugyanaz*: Siebenbürgen. Ein Handbuch für Reisende. Nagy-Szeben, 1849. — *Radnóti D.*: Erdélyi Kalauz. Kolozsvár, 1901. — *b. Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. I—VI. k. Budapest, 1868—1873. — *dr. Hankó V.*: A Székelyföld. Budapest, 1896. — *Paget J.*: Ungarn und Siebenbürgen. Leipzig, 1847. — *Jakab Elek*: Kolozsvár története. 1870. — *Szilágyi S.*: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. Pest, 1866. — *Lóczy L.*: A Retyezát tengerszemei. (Földrajzi Közlemények, 1904. évfolyama.) — *Téglás G.*: Hunyadmegye közgazdasági leírása. 1903. — *Ugyanaz*: Hunyad vármegyei Kalauz. (Az E. K. E. helyi kalauzai közt.) — *Méhely L.*: Brassó vármegyei kalauz. — *Kozma F.*: A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Budapest, 1879. — *Az Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képekben: Magyarország rész VII. kötete. Budapest, m. kir. Államnyomda. — «Erdély» cz. folyóirat, 1892—1903. évfolyamai. Kiadja az Erdélyi Kárpát-Egyesület.

A *délkeleti felföld*, a hajdankori Dacia, minden oldalról gondosan elzárt felföldet alkot. Valóságos természetes fellegvár ez, s épen azért válhattak is olyan félelmissé az Al-Dunánál kialakult római határvidékre a Kr. utáni első században a dákok, kik hegyi lovaikkal gyors fergetegként alázdúlva, messze kalandoztak a Balkán szorosai között, sőt Pannónián is végig szágúldoztak. A rómaiak Daciája azonban nem lehetett exponált helyzetében a barbárság s főleg a kiszorított dák-törzsek tűzvonalában, s már Kr. u. 265 körül a húnok által nyugatra szorított gótok kezeibe került, a kik ott minden szoborművet és műépítményt kegyetlenül földúltak, s még a sirokat is kirabolták. (Ezért olyan ritka az érintetlen római lelet.) A gótokat a húnok zavarták ki innen, s ekkor rejthették el Szilágy-

Somlyónál azt a gazdag aranykincset, melynek egyik fele Bécsben, másik része pedig Budapesten diszíti a régiségtárákat. Az aranygazdagságot tehát nem csupán a dákok és rómaiak ismerték, hanem a gótok is ugyancsak értékesítették, s ez utóbbiaknál fejlődött ki az a jellemző rekeszes, gránátokkal és almadin-ékitéssel föltűnő aranymivesség, mely a gótok vándorutait jelzi Hispániáig.

A húnoknak biztos emlékeit Dacia nem őrizte meg; de kétségtelen, hogy ők is megszállták az Alföld felé vezető völgyeket. A gepidák épen-séggel államot is alakítottak, s a többi közt Apahidáról *Omharus* gepida fejedelem kincse látható Kolozsvárott. Az avarok idejében szláv törzsek árasztották el hegyvidékünket, s ebből a korból erednek a rájuk emlékeztető hegy-, folyó-, stb. elnevezések. A honfoglalásnak egyik útjául szolgálhattak a kelet felé vezető kapuk, s a magyarság a téres völgyeken helyezkedhetett el, sokat szenvedvén a kún és besenyő szomszédságtól, kik ellen a székely őrvideket szervezték. A pusztítások következtében előállott terra devastatákra a szászok mellett a Balkán felől pásztorkodva átszállingózott vlachokat kezdé a király, majd az erdélyi püspök és nemes-ség betelepíteni, hogy munkáskezet és a földnek védelmet nyerjenek. Politikailag 1438-ban a kápolnai országgyűlésen három «natio» szervezkedett: a magyar, a székely és a szász. A terület izoláltsága és védelmi érdeke hozta magával, hogy mindig bizonyos önállóságot élvezett a vajda és alvajdája alatt, a síkföldről érkezők által elnevezett Erdőelve = Erdély. A mohácsi vész után beállott kettős királyság, s a török hatalmának Erdélyre nehezedeése tette lehetővé az önálló fejedelemséget, mely önként megszűnt ismét, mihelyt a török befolyás gyengültével, a zentai csata után, a Habsburg-dinasztia a Duna-Tisza közén túlsúlyra jutott és Erdélyt ismét védszárnyai alá vehette. De máskülönben mindig természetes tartozéka volt Erdély az anyaországnak; mert igaz, hogy nyugatról is hatalmas határfalat alkot a Királyhágó és ennek északi folytatásában a Rézhegység a Bükkalé, délfelé pedig a Bihar, a beéli hegység (Moma Kodru), a Hegyes-Drócsa, s a Maroson túl a Ruzska-Pojána; de a nagyobb folyók, mint a Maros, a két Szamos és a Körösök az erdélyi felföld túlnyomó víztömeget az Alföldre szállítva, egyúttal kapcsolatot is alkotnak nyugat felé. Ezért alakúlhattak ki a jelentékenyebb kulturális és közgazdasági gócpontok a Maros mellékén (Déva, Szászváros, Gyulafehérvár, Nagy-Enyed, Maros-Vásárhely) és a Szamos vidékén (Kolozsvár, Deés, Besztercze), s ezért izolálta magát Erdély kelet felé, a határláncolat széléről kivezető nyílások daczára, de kivált délről, a hol a Brassói havasok (a 2508 m. Bucsecs) hágói, ú. m. Ó-Sáncz, Tömös, Töresvári-hágó, igen nehezen fentartható kapcsolatot közvetítettek, míg a Fogarasi-havasoknak 2000 métert meghaladó gerinczén még ma sem rendelkezünk átjáróval.

Odább a szebeni törpébb havasok alján az Oltnak vöröstoronyi csatornája vezet a román alföldre (Havaselvére); míg Hunyadmegye déli határhavasain az 1620 méteres Vulkán-hágóval tették lehetővé az átjárást, s a Zsil-Szurduk nevű keskeny nyílás csakis a múlt század végén vált hozzáférhetővé.

A hunyadmegyei havasok a Goga által kapcsolódnak Krassó-Szörény hegyeihez, s a Szárkó szirtes képződményei, le egészen Orsováig, csakis a Temes mentén járható erdős vidéket alkotnak ma is.

Ez a hatalmas hegykeret hullámos dombvidéket karol körül, melynek keleti párkányán a Hargita trahitvonulata a Csik-háromszéki hegységgel

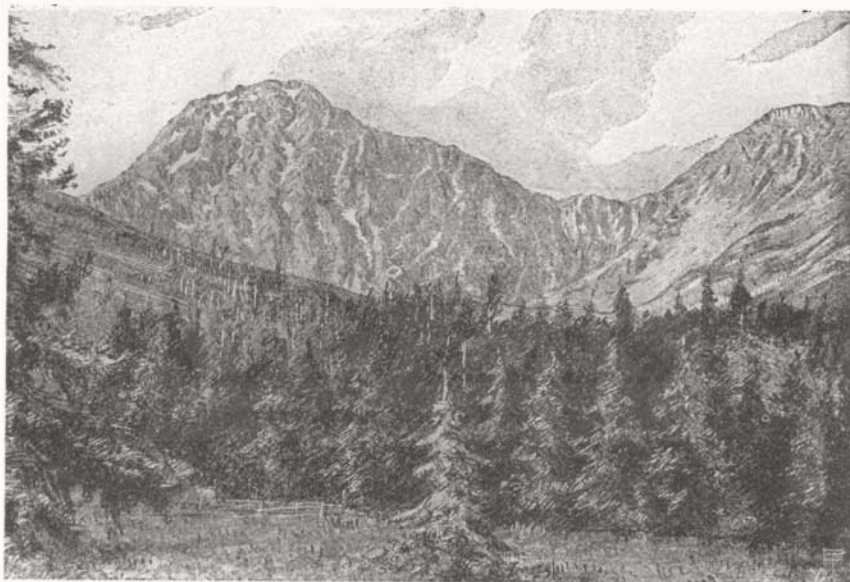


A VÖRÖSTORONYI SZOROS.

párhuzamosan emelkedvén, az Oltot és a Marost erős elhajlásra kényszeríti. A dombos vidéknek északi fele a Marostól a Nagy-Szamosig fátlan legelők-ből és szántókból álló, de dúsan termő és állattenyésztésre alkalmas *Mezőség*.

A hegység elosztásával a folyók pályája is szabályos, s míg az Olt a keleti és déli hegység vizeit összegyűjtve a Vöröstoronyi-szoroson siet a Duna felé, a többi folyó a Tisza medencéjét növeli. A keleti határról több gyors hegyivíz, mint a Kis-Besztercze, a Tatros, a Bróza, távoznak mindjárt forrásuktól idegenbe és valóságos útmutatóként szerepelnek a szé-kelyföldi kivándorlásnál. Még csupán a Zsil lesz hűtelen származási helyé-hez, mely két ellentétes ágból (Magyar- és Román-Zsil) összefutva, Pet-rozsény szénmedencéjének déli szélén hirtelen nekivág a déli kristályos pala-gátnak és azon Tirgu-Zsil felé töri magát keresztül.

Tájképileg a déli határhavasok nyújtanak legtöbbet, hol a Bucsecs, a Nagy-Királykő, a Nyegoj, a Preibe, a szászvárosi havasok centrumában a Godján, a Surián, odább a gyönyörűen tagolt Pareng-csoport Mandrája, s a határtól északabbra toluló Retyezát impozáns szirthomlokzatából felszökellő Retyezát és a Peloga nemcsak nagyszerű panorámájukkal, de állatviláguk és növényzetük sajátosságával és gyönyörű tengerszemeikkel is jutalmazó kirándulási célpontok. A nyugati párkányhegységből az Érez-hegység nem éri el a magasabb régiókat, de a Vulkán olyan elragadó kilátást nyújt, hogy az egykedvű nép is rajongó lelkesedéssel beszél róla.



A RETYEZÁT.

Az Aranyos alsó völgyén a toroczkói Szekelykő, a Vadalykő, s a Bedellői-havasok szépen formált mészsirtjei meglepő látványt és messze vidékre kiterjedő áttekintést nyújtanak.

Az északi párkányhegység egyes csúcsai a 2000 métert is meghaladják, s a futó-fenyő régióját is elhagyva, elragadó tájképeket tárnak szemünk elé. Radnáról az Ünökő, a Nagy-Pietrosz, Beszterczéről a Hernyul, de különösen a Kelemenhavas a legjutalmazóbb kirándulások.

Az így körülhatárolt felföldről az Alföld felé három természetes kapu kínálkozik, ú. m. : a Szamos, a Sebes-Körös és a Maros völgyei.

Mind a három irányban vasút könnyíti ma már az utazást, és pedig a Szamos völgyén Nagykárolytól a Szilágysági és a Szamosvölgyi vasút, mely Deesen át Apahidánál, Kolozsvár mellett csatlakozik a M. Á. V. fővona-

lához; a Sebes-Körös mellett a M. Á. V. Szolnok-kolozsvári, s a Maros mentén a Szolnok-aradi vonal közvetíti a forgalmat.

**Kolozsmegye.** Ha Erdély szellemi központját, Kolozsvárt mielőbb látni óhajtjuk, úgy Nagyvárad felől a Sebes-Körös regényes völgynyílásán, a Rév-Brátka közti alagutakon át Csucsánál jövünk Kolozsmegyébe. Csucsánál ágazik el a Meszesen az országút Szilágymegyébe, s a kies fekvésű helységet több ipartelep és nyaraló diszíti. A kissebesi híres kőbánya mellett elrobogva, dél felé Sebesvár romjai villannak elénk. A középkorban, sőt a rómaiak idejében is jelentékeny véghely volt. A délceleg népéről, festői vise-



KOLOZSVÁR: WESSELÉNYI-UTCA.

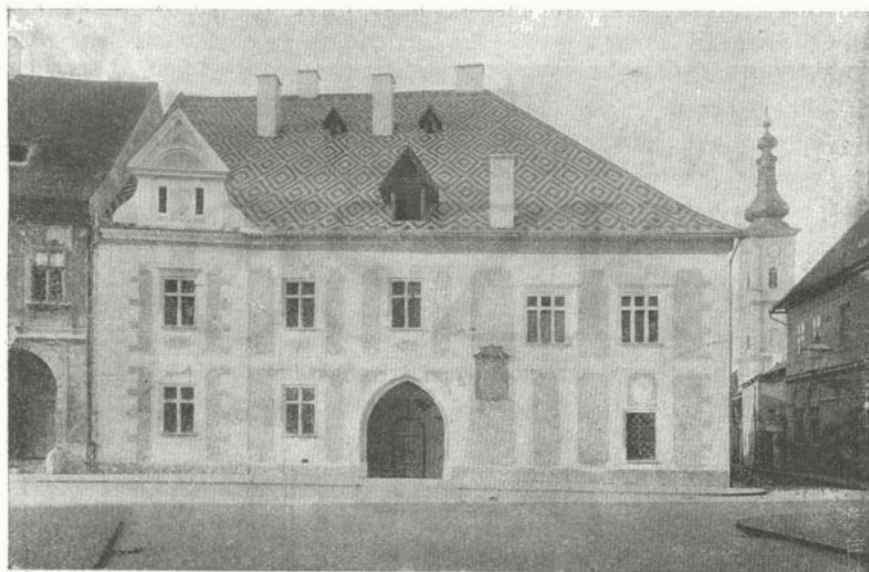
letéről, törülmetszett magyar szokásairól és asszonyainak művészi varrotasairól híres Kalotaszeg főhelyét, Bánffy-Hunyadot érintve, a Felszeg felé a háttérben föltornyosuló Vlegyásza szinte hivatogatólag int alá. Amarra északon az Alszezen (Magyar-Bikal, Farmos) át az Almás völgyébe jutunk, melynek várát az 1658-iki nagy tatárpusztítás semmisítette meg. Erre a vidékre még tágasb áttekintést nyújt a sztanei állomás, a zsoboki márványszerű gipsztelep közelében, hol a Sebes-Körös és Szamosvidék vízválasztóján alagúttal és hatalmas töltéssel jut át vonatunk, hogy csakhamar berobogjon a fővárosból is keresett Jegénye-fürdő mellé: Egeresre. A Nádas vonalán haladó vasúton a Fellegvár alatt megállapodva, Kolozsvárnál a gyalui havasokból alárohanó Kis-Szamos völgyébe jutunk.



KOLOZSVÁR.



*Kolozsvárt* a rómaiak Napocaja helyén telepítették a szász hospitesek. A Szepességrről erre irányult keleti kereskedelem közvetítésével jutottak arra a vagyonosságra, melynek bizonyítékai a Zsigmond korában emelt Szt. Mihály-templom stílszerűsége és az ugyanakkor emelt várfalak, valamint a Mátyás-tért környező régi épületek, az ősi áruházak (lábasházak), a Hunyadi János építtette Ferencziek kolostora, s az 1480-ban épült Farkas-utcai szép templom. Egy ilyen módos polgári házban született Mátyás, 1440 február 23-án, kinek Fadrusz által készített szép lovaszobra díszíti most a főteret. Kolozsvár az erdélyrészi művelődésnek gyűpontja. Egyeteme mintaszerű, s az Erdélyi Múzeum könyvtárával és régi-

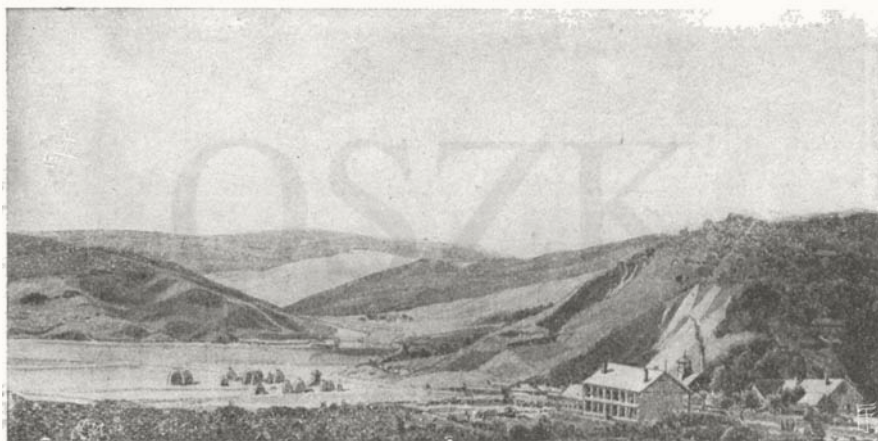


MÁTYÁS SZÜLŐHÁZA KOLOZSVÁROTT.

ségtárával Budapest után következik. Számos tanintézete, humanisztikus intézménye van, s a Nagy-Szebenből 1790-ben visszahelyezett gubernium és az erdélyi arisztokrácia már 100 év előtt létesíté a nemzeti színházat. Az 50 ezernyi lakosság, csekély töredék leszámításával, színmagyar és minden kulturális mozgalomnak lelkes istápolója. Temetőjében az erdélyi közélet és művelődés sok jelese pihen.

A Kolozsvár környékén kínálkozó kirándulások közül legjutalmazóbb a pár órányira eső Gyalu, régi várával, a honnan a Hideg- és Meleg-Szamos havas vidékére, s Nagy-Havas kristályos tömegén át Torda-Aranyosba, az Aranyos forráskörnyékére jutunk. Másik, kevésbbé fárasztó hegyiút Magyar-Fenesen át a Jára völgyére és a Kolozsvárig látszó Andrássy-havasra visz.

Kolozsmegye nagy része a Mezőségre, arra az egyhangú, de közgazdaságilag annál értékesebb vidékre esik, mely a Szamos- és Marosvidék között hullámszik, s fa- és kőszegénysége miatt csak legújában kapott járhatóbb utakat. A domsorok által elzárt víztömeg olykor több kilométernyi zombékos tavakat alkot, s a rendes folyamvizeket gátakkal duzzasztották a múltban ilyen tavakká a halászat és vizimalmok kedvéért. A ma már túlnyomólag oláh lakosságnak nádfödeles hevenyészett vályogkunyhói többnyire elhagyatottak. A Mezőségnek csak szélét érinti a M. Á. V. vonala, mely a sósfürdőjéről ismeretes Kolozs közelében, Kolozs-Karánál és a sós, csuszamlós altalaj miatt állandó munkát adó alagutakhoz épített munkástelepnél kanyarog át Torda-Aranyosba. A szamosvölgyi vasút Apahidáról még távolabb vezet el a Mezőségtől az alsó-



MEZŐSÉG: KOLOZSI SÓSFÜRDŐ.

zsuki lóversenytér és a Hubertus-lak közelében, s Válaszút és Bonczhida mintagazdaságait érintve, Szolnok-Dobokába hatol.

A Mezőség szívébe ugyancsak Apahidáról vezet az az országút, mely a vidék vásárainak és közéleti forgalmának központját, Mócsot is érintve, Pusztá-Kamarásnál báró Kemény Zsigmond jeles publiczistánk és regényírónk sírjánál elhaladva, Kis-Sármásnál szeli a Marosludas-besztercei vasutat, s a csuszamlós, mállekony harmadkori dombok változatos alakzatait előnkbe tárva, Szász-Régennél csatlakozik a Maros vidékéhez. Ez az út nyitotta meg, úgyszólván, az annakelőtte esős időszakban majdnem hozzáférhetetlen Mezőséget, s annak lovait és szép czímeres fehér marháit a híres Uzdi-Szt.-Péter vásáraitól forgalomba segíté.

Szolnok-Dobokamegye. A mindjobban táguló Kis-Szamos mentén a már említett Szamosvölgyi vasútról a történelmileg emlékezetes Kendi-

Lóna után csakhamar föltűnik Szamosújvár, a hazafiás örménység egyik metropolisa. A hazai tekintélyesebb örménycsaládok egy része innen ered, s a jómódú házsorok közt az örmény kath. templom (*Rubens*, Krisztus levétele a keresztről), gimnáziuma, gör. kath. püspöki székháza és a Martinuzzi egykori várában elhelyezett fegyház ötlenek szemünkbe. Újabban nyitották meg itt az egyedüli örmény múzeumot. Már a rómaiak idejében kiinduló állomás vala a Mezőség felé Szék és Czegének. Mikola búcsújáró templomából hordják szét egész Romániáig a falusi olábság által használt szentképeket és templomi gyertyákat. A Kis-Szamos jól művelt völgyére két oldalról csinos helységek könyökölnek ki: Szent-Benedek, a hasonlónévű rend egykori kastélyával és beljebb Bálványosvár, rombadőlt várával.

Szolnok-Dobokamegye székhelye Deés (Dézs) előnyös fekvéssel a két Szamos egyesülési pontján, ősidők óta fontos hely, főleg a szomszédos Deésakna sóbányái révén. Újabb épületei (gimnázium, színház, honvéd laktanya) fölött a hegyen temploma messzire kiválik, s az egykorú várkastélyhoz tartozó Csonka-torony mellett van a kőpad, melyen a hét vezér állítólag megpihenve Deust kiáltott. Érdekes a Rákóczi-ház is. A teljesen magyar város jeles szülöttei közé tartoznak Párizs-Pápai Ferencz, a XVIII. században híres latin szótáríró és Czákó Zsigmond drámaíró, stb.

Deéstől a vasút is kétfelé ágazik s a Nagy-Szamos menti vonalat követve, Besztercze-Naszódba érkezünk, miközben már eleve élvezhetjük a Czibles és az Ünökő látképét. Odább Csicsó-Keresztur és Alsó-Ilosva között látható a rómaiak táborhelye, melyet Torma Károly ásott föl. Szolnok-Dobokának jelentékeny részét szeli a Deésről Szurdokra vivő 55 km. országút. Közbeesik Alparét, az 1434-iki pórlázadás központja. Csáki-Gorbó kastélyában ostromolta báró Wesselényi Miklós varnépeivel a vele egyenetlenkedő gróf Haller Jánost. A megye szélén van Szurdok, báró Józsika Miklós regényíró egykori otthona. Az egyesült Szamos mellett Zilahra vivő vasút nagy kerülővel ér Szurdokra; útjában tájképileg és történelmileg érdekes vidéket érint. A deési állomásról ÉNy. kanyarodva, Alsó-Kosaly (római tábor) következik; Kaczko után Kápolna felé összeszorul a völgy. Itt vitta ki Bem 1848 december 22-én első diadalát. Galgó, majd Sósmező után Nagy-Ilonda járási központ sorakozik. Galgóról gyönyörű út visz Blenkemezön és a bábai szoroson a Lapos-viz mellékére, a hasonló nevű hegység alá, Magyar-Láposra. Majd Büdöspatak kénes fürdőjét érintve, Rév-Körtvélyesről északnak szép vidéken vezet az út Nagy-Somkútra, a honnan vonattal érjük el Nagybányát. Útközben, Kis-Nyiresnél, hatalmas cseppkőbarlang van, bűvő patakka. Nagy-Somkútról Butyásza közelében állott a haza védelmében annyiszor szerepelt Kővár-vára, mely egy egész kapitányság központja lehetett. Ma puszta rom.

A Nagy-Szamos mellett keletre haladó beszterczei vasúton az Ilosvai hegység alatt fekszik Bethlen, a Bethlen-család ősi fészke; de a régi családi kastély 1707-ben rombadőlt. Református templomában pihen Bánffy Dénes, kit Apaffy féltékenységből lefejeztetett.

A Szamos hídján túl, a Besztercze és Sajó egyesülésénél, Kerlés Cserhalom-ja hirdeti az 1070-ben *Ozúl* kúnjain kivívott győzelmet, melyet Vörösmarty oly szépen megénekelt. Sajó-Magyarosnál, László vára és László kútja őrzik a csata emlékét, s itt csatlakozik a Maros-Ludasról Torda-Aranyos és Kolozsmegye mezőségi területén, a czegei tavaknál elvezető mezőségi vasút is, hogy Besztercze-Naszódba vigyen.

Szolnok-Doboka északi központját, Magyar-Lápost, tengelyen érhetjük el, a honnan pár kilométernyire Sztojka-fürdő balzsamos légkörével és ásványforrásával fogad, odább pedig Oláh-Láposbánya arany-ezüst bányáival és ásványforrásokkal. Rójahida vaskohó, Horgos-patakkohó egykor virágzó, ma hanyatló bányavidék. Majd a Gutin alatt, Kapnikbánya gyönyörű vidékén, Szatmárba jutunk.

Szilágymegye a régi Partiumhoz számított Közép-Szolnok és Kraszna-megyékből egyesülten a délkeleti felföld ÉNy. sarkát alkotja. Az Egregy beszakadásánál van Zsibó, a báró Wesselényi-család messzire ellátzó kastélyával. 1705 november 11-én itt veszté csatáját Rákóczi Ferencz, 1849 augusztus 25-én pedig Kazinczy tábornok és az erdélyi honvédség maradványa itt tették le fegyverüket az oroszok előtt.

Dél felé az Egregy-völgy nyilásában Karikától vezetett nyugatra Zilahnak a középkori hármass erdélyi kijárók egyike: a sokszor emlegetett Meszeskapu. Még odább egy oldalvölgyben, Zsákfalvánál, északi Dacia főhelye: Porolissum virágzott. Közéleben Mojgrád dák várnál húzódott a rómaiak határsáncza.

Zsibóról északra Nagybányaig 60 km. szárnyvonal ágazik el a Szamos mentén. Czikónál szép sziklaszoros fogad. Sülemedről Szilágy-Csehre, a vidék központjára elágazás van. A hosszúfalui állomásról Nagy-Somkútra (régii Kövárvidék) és Gilvácsra vezető szárnyvonalak már Szatmár-megyébe tartoznak.

A fővonal Zsibóról Nyirsid felé kanyarog át a hegyek közt rejtőző Zilahra, a megye főhelyére, mely legmagyarabb erdélyrészi városunk. Főterét báró Wesselényi Miklós szobra díszíti. Református főgimnáziuma, polgári leányiskolája, közművelődési intézményei hirdetik a lakosság áldozatkészségét. Református temploma 1246-ból való. Gyönyörű út kanyarog föl a Meszes gerinczére, honnan Kolozsmegye hegyvidékére a Vlegyászáig, s le Csucsra felé elragadó kilátás nyílik. A Hegyesnél halad délre a meszesi védtöltés. Odább Kusaly következik, a Jaksicsok hajdani várának romjaival. Ilosvai Selymes Péter a XVI. században itt dolgozta

föl a Toldi-mondát. Még odább Hadad, melyet a kusalyi Jaksicsok kihalásával Báthory István 1584-ben a Wesselényieknek adományozott. (A híres családnak tudvalevőleg «hadadi» az előneve).

A megye nyugati részét öntöző Krasznától északra fekszik Szilágy-Somlyó (5000 l.), a Báthory-család egyik őshelye, s az 1848 előtti «Partium» központja; kies fekvésű, iparkodó város. A Magura-hegyen találták 1799-ben az Alarich gót királynak tulajdonított gyönyörű arany kincset. A vasút Nagy-Károly és Margita felé Székelyhidnak vezet ki az Alföldre. Az Érmellék központja Tasnád. Közeliében van Zálnok, a régi Zonokvár maradványaival. Jeles boráról ismeretes.



SZILÁGY-SOMLYÓ.

**Besztercze-Naszód.** A Szamosvölgyi vasút épen Besztercze-Naszód szélén egyesül a Mezőségről jövő vonattal, s Szeretfalvánál a Besztercze völgyén Bessenyő érintésével jutunk a hegykeretével, csinos épületeivel, és gót templomával messzire imponáló Beszterczére. Kereskedelme, ipara Bukovina-Moldva felé hajdan irányadó volt, s két szoroson, t. i. a radnain és borgóiin sugárzott szét a forgalom. 1848-ig piarista algimnáziuma versenyzett a századok középkori eredetű gimnáziumával. Levéltára is a régi Nösnerland fénykoráról tanúskodik. Hunyadi János beszterczei grófi várát még Szilágyi Mihály lerontatta. Környéke elragadó, s gyönyörű kilátást nyújt a Hernyulra és a Radnai-havasokra. A borgói szoros aljához, Borgó-Beszterczére, szárnyvonal épült 1898-ban. Borgó-Tihán át Tihucza határ-

állomásról a Magura Calulujon, 1230 m. magasságban, gyönyörű vidéken vezet át az országút Bukovinába az Aranyos-Beszterczéhez, Kirlibabára, a honnan Lajosfalván át ismét hazai földre érve, a Rotunda-havason Radnára kerülhetünk. *Bem* honvédei itt verték meg 1849-ben *Urban* táborát.

Beszterczétől DK. a Budak völgyén áll Várhely (Burghallen) római végvár. Még délebbre a Sajó-menti vidék központja Nagysajó, honnan Vécs felé Maros-Tordába visz az út. Beszterczéről Jádon át a Nagy-Szamos völgyére, s Szentgyörgy és Dombhát fürdői mellett Ó-Radna bányaközségbe jutunk, honnan az ólom-ezüst bányákhoz, a Rotundára (1232 m.), a tatár



A RADNAI HAVASOK.

tengerszemekhez, az Ünökőre (2280 m.), s onnan a máramarosi hegyekre, majd még inkább keleti irányban az 1932 m. Omulujra jutalmazó kirándulások kínálkoznak. Másik célpont az 1494 m. Koronyostető, melytől délre a Száka Dealu Popi meredekjén, 1248 m. magasságban, 175 m. hosszú cseppkőbarlang van.

Radnán a bányahivatal és erdőgondnokságok emelik a járási székhely értelmiségét. Rogerius siralmai szerint 30 ezer lakost mészárosáltak le ott 1241-ben a tatárok. Régi templomának alapjai is hirdetik akkori nagyságát. Völgymentén Naszód a következő központ, a volt határőrezred törzskari épületeivel, alapítványi főgimnáziumával, s görög kath. püspöki

helyetteséggel. Innen Szelván át délnnyugatnak pár óra alatt Bethlenbe (Szolnok-Doboka) jutunk, honnan a Nagy-Szamos völgyét követhetjük.

**Torda-Aranyosmgye.** Kolozsvár felől a vasút a már ismertetett csuszamlós dombokon átküzdve magát, egyhangú vidéken vezet tovább. Közbe só-virágzások, jellegzetes sósnövények tarkálnak a Virágosvölgy pusztai állomáson. A hegyoldalakon düledező tanyaépületek (hodájok) vannak. Mély keréknyomok tünedeznek el a megnyiladozó völgyekben, jelezve azoknak a helységeknek az irányát, a melyek több kilométernyi távolságban vannak szétszóródva. Itt-ott riadtan rebbenek szét a legelésző juhok, vagy szép bogárszarvú magyar ökrök négyes fogatai tünedeznek föl, mert ennél kevesebb a legkisebb szállitmányt sem bírná a sáros utakon. Egyszerre az Aranyos hídján kigurulva, föltárul a Keresztesmező gyönyörű háttérével, s a gyéresi állomáson már ott vár a kis mozdony, mely az alig 10 kilométernyire levő Tordára szolgál és épen a cselulóze-gyár mellett állapodik meg.

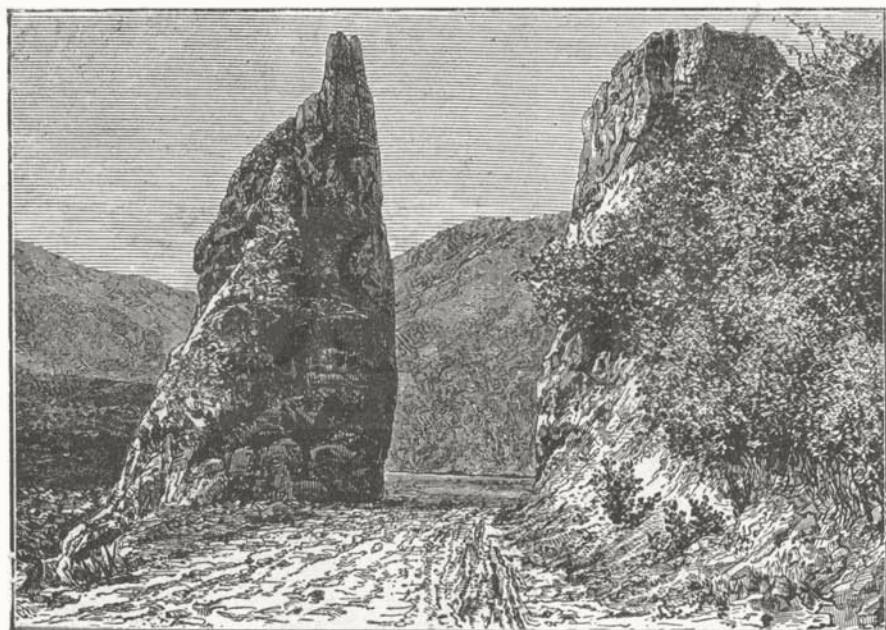


A TORDAI HASADÉK.

A termékeny Keresztesmezőn áthaladva, már szabadon élvezhetjük azoknak a változatos alakú mészszikláknak szemléletét, melyek az Aranyos felső vidékét elzárják. A régi divatú födeles hidon átjutunk a rómaiak Potaissája helyén épült Ó- és Új-Tordára, melynek 11,083 lelket tevő lakosságában túlnyomó a magyarság. A legio V. Macedonica parancsnoksága és vára a szőlőhegyen állott. Politikai és hadászati fontosságát számos országgyűlés és más történeti esemény igazolja. 1438-ban a magyar, székely és szász nemzet únióját, utóbb a vallásegyenlőséget itt mondták ki. Az erdélyi fejedelmek idejében a hadi szemlék egyik helye volt; a fejedelmi házban született báró Jósika Miklós. Az Árpádok idejében sóbányászata

a mainál nagyobb arányú volt, mert a Maroson le a Tiszáig innen szállították a kősót. A rómaiak besüppedt aknáit ma sósfürdőkül használják. A tordai egylovas iparosok meszszeföldön rendes látogatói a vásároknak. Szép gót-stíliú templomát mostanában restaurálták.

Kiváló természeti nevezetessége a vasútra is ellátzó Tordai-hasadék, melyen a Hesdát patakja csak nehezen vergődik át az Aranyosba. A rege szerint, Szt. László imájára, isteni csuda repeszté szét a meredek hegyfalakat, melyek egymástól alig 5—6 m. távolságban, 250—300 méternyi meredekségükkel szinte félelmes látványt nyújtanak. Az erősen szaggatott, sze-



A LEÁNYKAKÓ TORDÁNÁL.

szélyesen átformált szirtfokokozatok ritka növényzete nyaktörő vállalkozásokra buzdítja a természet-búvárokat. Középen két elfalazott barlang (Balika vára) a török időkben búvóhelyül szolgált a környéknek; most kedvelt kiránduló hely.

Az Aranyos völgyén, Toroczkó és Topánfalva mócz vidékén, elragadó szép tájakat szemlélhetünk. Várfalvánál egyszerre vége szakad a tág kilátásnak. Az Aranyos medréből kierőszakolt út fordulói csodásan fantasztikus sziklák közt törnek elénk Borrévig, hol Toroczkó felé kitérő van. Egy órányira, a Székelykő lábánál, fekszik az unitáriusok egyik főhelye Toroczkó, festői népviseletével és takaros házaival kellemesen meg-



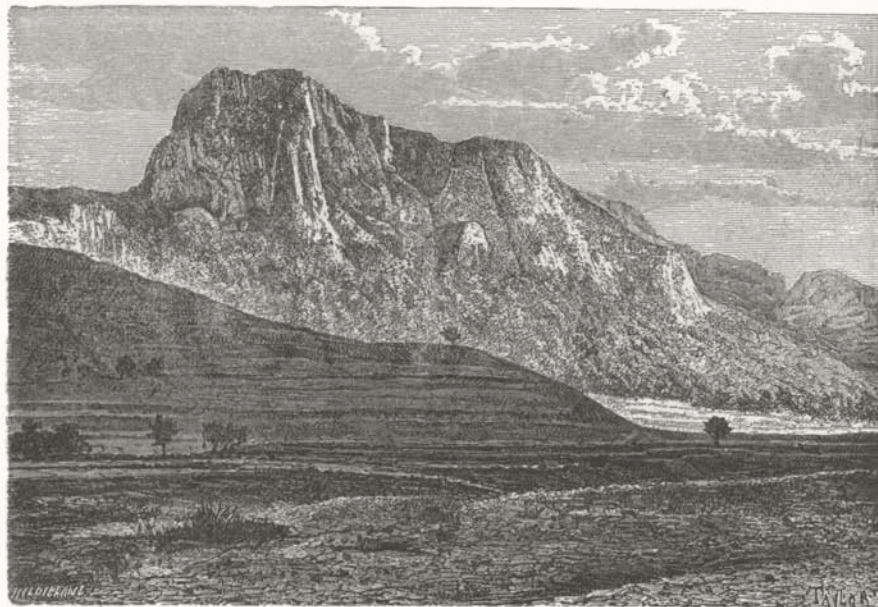
A TORDAI HASADÉK.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

lepő bányaközség, melynek vasipara azonban, sajnos, nagyon elhanyaglott. A férfiak, asszonyok rókaprémés ujjatlan irhabundával, a lányok virágos pártával, csipkeruhával, kivarrott kis előköténnyel, gyöngy- és selyemhímzésekkel vonódnak templomba. Az 1130 m. Székelykő kopár homlokzattal tekint alá a völgykatlanba; míg keleti lépcsős hátát erdő diszíti, a honnan az erdélyrészi főbb hegységek, főleg észak, kelet és dél felé áttekinthetők. Egyik csúcsa a Várkő, a Székelyvár romjaival. Alig 3 km. odább Toroczkó-Szt.-György kisközség és fölötte a Thoroczkay-család vára, melyet br. Tiedge hamvasztott el 1708-ben. A vár alatt a Szilas mentén



A SZÉKELYKŐ.

kapaszkodunk a bedellői mészkőhátra, hol sok dolina tátong; az Aranyos felé van a Cseppkőbarlang, hazánk egyik csontbarlangja. A barlang mellől gyönyörű kilátást élvezhetünk az Aranyos kanyargós völgyén fölfelé Szolcsva-Pótsága vidékére és az átellenes Nagyhavasra, egészen a Biharig. A toroczkói völgyből Nagy-Enyed felé a Kőköz nevű sziklaszoros nyit utat. A szirtkapuban több barlang van és fenn a tetőn a fehérvári káptalan Zádvara állott.

Visszatérve az Aranyoshoz, tovább követjük azt a Jára-víz nyilásáig, mely Alsójára központjával fogad s a Kisbányai havasokig vezet. Torda-Szt.-László felé a bőven található nummulith-köveket jelenleg a megyei utak kavicsolására használják.

Az Aranyos kanyargását tovább követve, Vidalynál az 1282 m. Vidalykő, az Ordaskő, majd az 1235 m. bedellői havasok szirthomlokzata fejlődik ki szemünk előtt. Közben elmarad az oklosi oldalvölgy, a runki havasokkal és cseppkőbarlangjaival. A több kilométerre szétszóródó Lunkák körül aranymosó cigányok gyakorolják primitív mesterségüket. Hatalmas törmelékek jelzik, hogy évezredek előtt a mainál hasonlíthatlanul nagyobb aranymosást űztek itt. Alsó-Pótságáról a Beliora mészsirtjei alatt időszakos forrás hívogat, míg Szolcsva átellenében a ponori vízesés és bűvópatak



ARANYMOSÓ CZIGÁNYOK AZ ARANYOS VÖLGYÉBEN.

állít meg. A Mátyás király idejében aranybányászatáról oly nevezetes Offenbánya ma szomorú elhagyatottságban sínlődik; de vidéke vadregényes. A régi bányákat és kohókat messzire követhetjük fölfelé a hegyek között. Innen több órányira terjeszkedő havasi községeken (Muncsel, Lupsa, Bisztra) vezet utunk a keskeny völgyhajlatokon Topánfalváig, hol a járási hatóságok mellett a kincstári erdészet tisztikara összpontosul. A csinosan összeácsolt félemeletes házak már a móczok ügyességére vallanak, kik az Aranyos forrásvidékén föl a Biharig erdőirtásokon tanyázva, famunkával foglalkoznak és nyár elején cseresnyével, majd cseberárúikkal és hordóikkal az Alföldön is elházalnak. A topánfalvi vásárok valóságos etnográfiai

kiállítás tárnak elénk, s a többi oláhságtól típusban, viseletben, építkezésében elütő mőcszág délczeg lovaglása és kézi ügyessége sok rokon vonást mutat föl a csiki székelyekkel.

A Kis- és Nagy-Aranyos fél órával föntebb a Luczia-barlang közelében egyesül. A Kis-Aranyos mellett, a három Vidra elején, Alsó-Vidránál, a krétakori Actæonella giganteákból álló Csigahegy átellenében vízesés van, s közelében az 1848/9-iki havasi király: Janku szülőháza. Itt juthatunk föl a Gainára is, hol Arad, Hünnyad érintkeznek Torda-Aranyossal.

Hazánk egyik nevezetességét: a szkerisórai jégbarlangot a Nagy-Aranyos mentén közelítjük meg, miközben a mőcszágnak a völgyekig lereszkedő épületei bő alkalmat nyújtanak a tanulmányozásra. Álbák egyik hegyi szórványánál Hórának, az 1784-iki pórlázadás vezérének otthonát mutogatják. Alatta a csinos fatemplom áll, hol amannak vezértársa, Krisán működött.

A völgyesomókba épült fatemplomok a mőczépítészet valódi remekei. Itt intézik el a mőczok ügyes-bajos dolgaikat, s hosszú, földött szín alatt ülnek tanácsot templomozás után.

A fenyvesek utunkig szállnak alá s hatalmas mészszirtek kapuzatán tör utat a hangos zubogással tova iramló Aranyos. A hármás Girda vadregényes szirtalakzatai Dél-Tirolra emlékeztetnek. Distitul nevű házcsoporthnál a kocsitűt bevégződvén, a civilizáció utolsó képviselői itt már csak az erdővédek és a csendőrök. Innen alig órai séta az 1127 m. magas hegyhát az Orgyinkus fölött, a hol néhány cseberkészítő mőcz-család kis gazdasága közelében nyílik meg a jégbarlang kútszerű torka, hova lépcsőzeten leszállva, 50 m. tágas dómszerű terem tárul elénk, háttérében jégthalmokkal. Keleti szélén ismeretlen mélységű rés tátong; nyugatra alig ember-magasságnyi folyosón, úgy hogy kezünkkel érinthetjük a csipkeszerű jégkristályokat, jégtaipatba vágott lépcsőzeten ereszkedünk a 20 m. magas és 21 m. széles alsó terembe, melynek háttérében szobrok és orgonasíp-alakzatok tündéri látványa fogad, melyet templomnak nevez a hegyi nép. Az Aranyos Girda nevű ága elvezet a Bihartetőre, honnan Vaskoh és Rézbánya felé Biharba visz a mőczok karavánútja. Észak felé Álbákról a Hideg-Szamos vizválasztóján Kolozsmegyébe jutunk át, miközben Fontenellenél Vasvári Pál és társainak az E. K. E. által megjelölt sírját is érinthetjük.

**Alsófejérmegye.** Az Aranyos völgyéről jövet, Alsófejérmegyét Kocsárd felől Marosújvár sóbányáinál érinthetjük. A szabályosan épült bányaváros alatt 900 m. hosszú, 500 méter széles sötömb fekszik, melyet 1790 óta mivelnek. A Rudolf- és Stefánia-aknában és ezek mellékcsarnokaiban serényen folyik a munka, s a Maros ellen körgáttal és aknatárnával védekeznek. A főcsarnok erkélyéről a mélységbe tekintve, megkapó látványt

nyújt a bánya, melynek falán gyűrődött redőzésekkel csillog a só. Apró emléktárgyakat faragnak a csillogó sókristályokból. A háttérben van a felső-újvári kastély, melyet gr. Mikó Imre újjátott meg. Alsófejtől keletre, a Kis-Küküllő vízválasztójáig, a régi Szárazvámjánál és Háperton felé, kitűnő gyümölcs- és bor terem. Itt Ispánlak több mázsa bronz-régiséget szolgáltatott.

A miczislói szőlők alatt, hol 1601 szeptemberében Básta megverte Mihály vajdát, Nagy-Enyedre robog vonatunk. A város az 1849 január 8-iki pusztulást minden iparkodása daczára sem heverte még ki teljesen. Tem-



NAGY-ENYED : A BETHLEN-KOLLÉGIUM.

plom-kastélya elég ép. Eredetileg szászok telepitették, kiknek 1333-ban épült templomát megújították. Hírét, jelentőségét a Bethlen Gábor által Gyulafehérvárra alapított kollégium áttelepítésének köszönheti (1662), melyben sok jelesünk nevelkedett, s melynek könyvtára, természetrajzi- és régiségi gyűjteményei kiválóak. Szőlő- és gyümölcsstermelése virágzó. Az Őrhegyen skytha és gót emlékekre találtak. Hétezer nyi lakossága túlnyomóan magyar és törekvő iparos.

A Marosnak termékeny és szelid hajlatú lejtőktől határolt völgyén Tövis az erdélyrészi vasutak hármás cenztruma. Közben elmarad az orbói templomrom, melyet Hunyadi János 1442-iki diadalának zsákmányából építettett, épügy mint a tövisit, s a Gyulafehérvár felé haladólag föltűnő

szentimreit. Nyugaton a hatalmas mészkővonulat (Pilis 1250 m., Tarkó 1218 m., Csákyakő 1235 m., Kecskékő 1208 m.) alatt, a jeles borokat termő erdélyi Hegyalja vonul Gáldon, Krakkón, Boros-Bocsádon, Czelnán, Magyar-Igenen Sárdig. Ez elragadó hegykoszorú alatt alussza örök álmát Alsó-Gáldon Kemény Simon, ki az utunkba eső szentimrei templom közelében vívott csatában (1442-ben) Hunyadi Jánosért fölládozta magát.

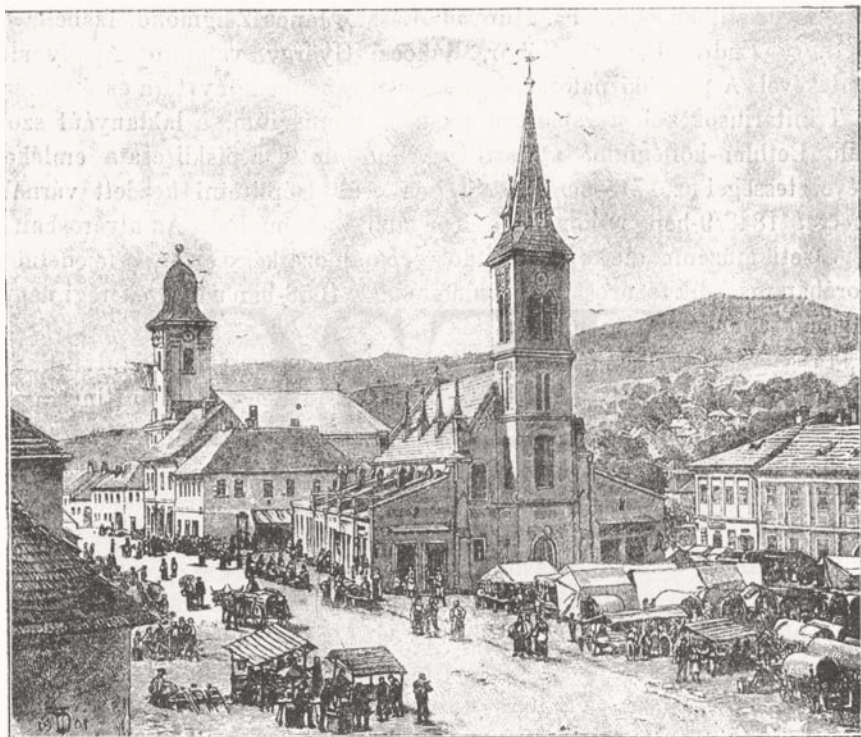
Gyulafehérvár az erdélyi felföld geográfiai központján, s a rómaiak Apulumja helyén épült. Püspöki székesegyháza román stílű és Hunyadi János gót stílusban fejezte be. Hunyadi László, János Zsigmond, Izabella és Báthory Endre, Bethlen Gábor, Rákóczi György, valamint Apaffy sír- emlékével. A püspöki palotán kívül a Batthyaneum könyvtára és éremtára (a Trinitariusok kolostorában), a püspöki gimnázium, a laktanyául szolgáló Bethlen-kollégium, a tiszti pavillon (előtte a piskii csata emléke), nevezetességei az 1715-ben gróf Steinville által építtetni kezdett várnak, melyet 1848/9-ben a honvédek hasztalan ostromoltak. Az alvárosban a régészeti múzeum dicséri a haladó város áldozatkészségét. A fejedelmek korában második fővárosa volt Erdélynek, de 1658-ban a tatárok régi nagyságának emlékeit megsemmisítették.

A rómaiak által hadi-kikötőül használt portusi hidon túl a Sebes öblözetével is táguló térségen Alvinczet keressük még föl, Martinuzzinak elhagyott kastélyával. Átellenben, Borberekén, Zebernyik-vára nyújtott a környéknek századokig védelmet. A megye határán s a Kenyérmező szélén, Csórán, nyugszik Barsay Ábrahám, a magyar nemes testőrség kedvelt poétája. (+ 1807.)

Gyulafehérvárról iparvasút vezet az Ompolyvölgy szegényes falvain át Zalatnára, mely a rómaiak bányászati hatásait utánzólag, ma is bányaközpont. A két miniszter Lukács (Béla és László) szülőhelye; a rómaiak Ampeluma. Az 1784. és 1848. évi néplázadások pusztításainak nyomai még ma is meglátszanak rajta.

A kohó évente átlag 15.000 mm. bányaterményt vált be, 200 kgr. aranyat és ugyanannyi ezüstöt produkálva mellékterményül. Zalatnáról délnek csak egy hágó választja el a hunyadmegyei Gyógyvíz-völgyet. Északra regényes mészszikla sorozatát kereshetjük föl. A (921 m.) Nagyhegyen túl fekvő Abrudbányával és Verespatakkal, az erdélyi Érczhegység Eldorádója ősidők óta. A két Vár (Cetate mare, Cetate mike) nevű bányáüregiek maholnap áldozatai lesznek a kapzsi bányászkodásnak. Az állami kezelésben levő Szent-Kereszt bányában római vágások láthatók. Az 1854/5-ben tömegesen talált viasztaflák Alburnus maior nevét őrzik. Verespatakról a Detonáta 1186 m. bazalt kúpját ajánlatos fölkeresni, melynek hatszögű oszlopai orgonasíp módjára sorakoznak egymás fölé. Hunyadmegyébe a hatalmas Vulkán nyergén át, Torda-Aranyosba az Abrudvíz mellett jutunk el.

Alsófehérmegye keleti felét a Maroson túl Nagyenyedről Csombordnak elágazó jó úton kereshetjük föl. Közepes magasságú dombvidék hullámzik át a Kisküküllőig, jól termő szőlős oldalakkal és gazdag gyümölcsösökkel; a a téresebb helyeket pedig gabonaföldek borítják. Ezt a dombvidéket megkerüli a vasút, s Tövisről az egyesült Kisküküllő torkolatához áthatolva, első központunk a gör. kath. érsekségeről, román papnöveldejéről és gimnáziumáról elhíresült Balázsfalva. Az érseki palota Péchy Simoné, később



ABRUDBÁNYA PIACZA.

Apaffy Mihály fejedelemé volt. A nyugati magyar részében föltűnő az állami iskola épülete az érsekség virágzó intézményei mellett.

A két Küküllő épen Balázsfalva alatt találkozik. A Nagyüküllő-menti fővonal is érinti már Hosszúaszónál Kisküküllőmegyét, a másik vasút pedig egészen abban halad a Kisküküllő mentén.

A Kiskapusról Nagyszebennek vezető vasútról jó távol élvezhetjük a szebeni és fogarasi havasok gyönyörű látképét. Nagyszelyken túl jó darabon Alsófehérmegye nyúlványát érintjük, s Vizakna is odaszámít. Sóbányászata hajdan kiterjedtebb volt. A beomlott aknában fölgyült tavakat (Zöld-

Vörös-, Thököly-tó) fürdőül használják. A kincstár most modern fürdőtelepet létesít a csodatevő vizek mellett. Bem 1848 február 4-én csatát épen a sóüregéknél vesztve, az elesetteket az aknába dobálták, honnan egy évtized előtt a vízár fölvetette volt a sótól konzervált honvédeket.

**Hunyadmegye.** Ezt a természeti alakulás három fővölgyre osztja. Északon a Fehér-Körösnek az erdélyi felföldtől az Érczhegység által elkülönített vidéke terül el; majdnem közepén a Marosnak tág termékeny völgynyílása van. A Maros messzire ágazó mellékvizeivel a Szászváros-Kudzsirihavasokat, a Retyezátot, a Ruzska-Pojánát, sőt az Érczhegységet is magához öleli, csupán a két Zsilnek Románia felé gravitáló Pareng-alji szűk medenczéje záródik el. Ebből a természeti alakulásból keletkezett a királyi várjóságok sajátos helyzete is. A déli havasok Hátszeg királyi várhoz fűződtek, a középhegyvidéket a Ruzska-Pojánával Hunyad, az északit pedig Déva castellanusai kormányozták.

Földrajzi központja Déva, mely már a dákok egyik erődje, s az Árpádok fontos vára volt. Várkapitányai sokszor alvajdák is voltak. 1440-ben Hunyadi János kapta királyi ajándékkul, s ő a várost kedvezésekben részelteté Szilágyi Mihálylyal együtt. Lebontott főtéri temploma is ebből a korból való volt, sok szép síremléssel. 1501-ben ismét koronajószág lett. Az 1607-iki országgyűlés ismét fejedelmi jószággá tette. Bethlen Gábor szép kastélyt építtetett, melyben Széchy Mária is lakott. A Rákócziak, Apaffyak is kedvelték. A Rákóczi-féle szabadságharcz után földvárat építettek melléje. Bem 1849 aug. 13-án innen menekült ki. Sok iskolája is vonzóvá teszi a csinosodó várost, melynek egyik nevezetessége a római régiségekben gazdag múzeum. A várhegyről gyönyörű a kilátás.

Dévától lefelé a Maros völgye szűkülni kezd, s a branyicskai szoros elé Veczelhez építették a rómaiak Micia várukat, melynek emlékeit a dévai múzeumban és Németiben gróf Kuún Gézánál láthatjuk. A gróf levéltára és könyvtára is becses. Branyicskánál a régi végvár a báró Jósika-család kastélya. Illyénél, a báró Bornemissza kastélynál, csak romok jelzik azt az országos várat, mely a törökök ellen védte Erdélyt, s a melyben (1580) Bethlen Gábor született. Lefelé, Zámnál, változatos képződésű hegyek közt kanyarog Arad és Krassó-Szörény közt a Maros; míg a Dobra viz torkolati vége Jófótól a kossovai hágón a Béga mellé Facséhez vezet a Verseczig folytatódó szárnyvonallal. Az 1351 m. Ruzska-Pojánából keletre sugárzó hegyhátakon az ú. n. Erdőhátság apró falvai tarkálnak a bükkösök közt; a szorgalmas lakosság marhatenyéztéssel és kincstári fuvarozással tartja fenn magát.

Dévától fölfelé a Maros terére kikönyöklő aranyi-kúp átellenében Piski, a MÁV. elágazási állomása és gyártelepe, Bem diadala helyén épült. A rómaiak aldunai hadi útja is itt vezetett át a Maroson a Kapy-vár

romjainál. A vasútról is láthatjuk a piskii híd helyét, s Szászváros felé a Kenyérmező fogad, hol 1479 október 13-án Báthory és Kinizsy a törökön fényes diadalt arattak. A háttérül szolgáló kristályos palahegység hirtelen emelkedésével oly meredeken dül, hogy csakis aljánál vonhatják meg magukat a régi Szászvárosszék helységei, melyeknek első telepes szász-sága, Romosz kivételével, a sok török dulás alatt kipusztult vagy eloláhosodott. Kudzsirnál állami vasgyár és hengermű van, egész kis város. Innen a szászsebesi és petrozsényi havasok felé rengeteg fenyveseken át napokig kalandozhatunk. A vadállomány is gazdag, s szarvas és vaddisznó gyakori a havasokban.



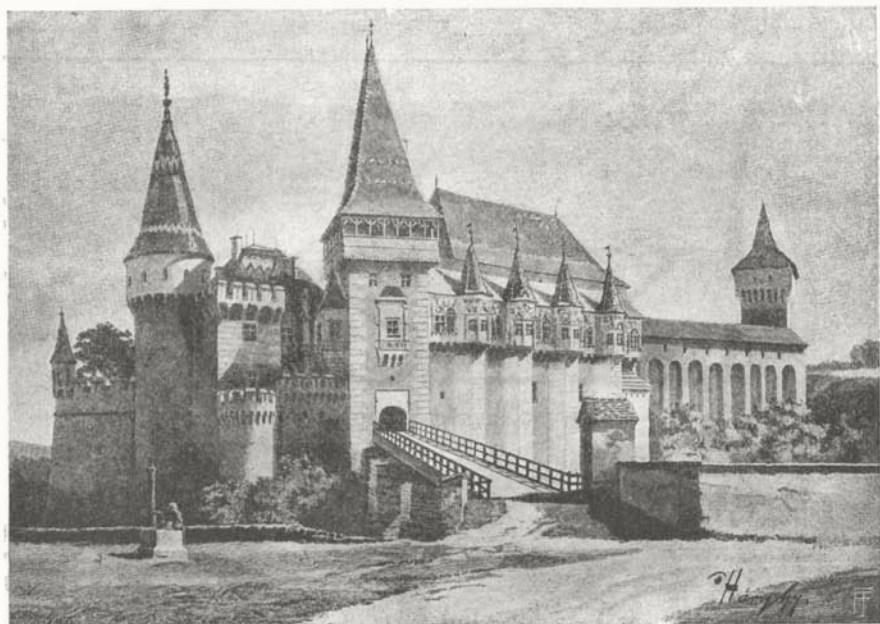
A VULKÁN.

Szászváros (Wáras), a Városvíz torkolatánál, csinos iparos hely, gyönyörű háttérével az 1751 m. Godjan felé, melynek alján a Muncsel-havas várromjától vette nevét a Városvíz. Ev. ref. Kuún-kollégiumát, mely I. Rákóczi Györgynek alapítása, gróf Kuún Kocsárd fejedelmi alapítványa virágoztatá föl.

Dévától északra az Érczhegység hatalmas tömege tűnik föl kúpos elválásaival. Az 1041 m. Hajtó alá mélyednek Nagyág arany-tellerei, hol különösen a levelesen elváló «nagyágit» és írásszerűleg halmozódó «sylvanit» nevű telluros érczek kiválóak. Az 1747-ben keletkezett bányahelység házai és templomai a meredek oldalon szétszóródva festői látványt nyújtanak. Túl a nagyági hegyeken Algyógy felé hajló hármás völgy sza-

kitja át az Érc-hegység mészkő-övét. Algyógynál csatlakoznak ezek a völgyek a Maroshoz; a jótékonyágáért áldott gróf Kuún Kocsárd sírját is egy barlang alkotja. Birtoka ma földműves iskola. Hévíforrásait már a fejedelmek keresték, sőt a rómaiak is Germizara nevű várakat közelükbe építették.

A régi Zarádnak Hunyadhoz csatolt keleti részébe, Maros-Sólymos (hajdan országos portus) hidjától, átalakult besenyő telepek mellett, a Kaján-völgyére jutunk el. Kisbányánál (Boicza) gyönyörű szirtszoros barlangjai állítanak meg. Az aranybányászat Eldorádója azonban a Nagyhegyen túl Brád körül, Ruda-Kristyórnál következik, a hol a kontinens



VAJDA-HUNYAD VÁRA.

legnagyobb kaliforniai rendszerű zúzóművét láthatjuk. A Fehér-Körös forrásai Torda-Aranyos szélén nehezen megközelíthetők; de az 1164 m. Vulkan mészsirtje mellett Alsófejmegyébe jó utat kaphatunk és Erdély legszebb kilátásait élvezhetjük a Bihartól a Retyezátig és a szebeni havasokig. A Fehér-Körös mentén, Körösbánya körül egykor virágzott aranybányászat ma jelentéktelen. 1784 (a Hóra-lázadás) és 1848 vérbe fojtá Zaránd régi szép magyarságát. Vácza fürdőjén alul a Brádnál végződő körösvölgyi vasút a talácsi szoroson Aradba lejt. E vidék végvárát Csúcsnál híreből is alig ismerik ma. Körösbányáról Grohot és Bulzesd barlangjaihoz, s a leányvásáraitól emlegetett 1481 m. magas Gainára, onnan pedig Torda-Aranyos megyébe a Kis-Aranyoshoz lovagolhatunk.

A Maros mellől az Egregy (Cserna) és Sztrigy-völgy csatornái harmadkori emelkedések közt vezetnek délre. Amaz a hátszegi medenczével tágul ki; emez Hunyadtól a Ruzska-Pojána tömegébe szorul.

A vidék régi magyarsága ma már hanyatlik. Hunyad-várát is virágzó magyarság övezte. A szomszédos Lindzsínán, a Hunyadiakkal rokon s hajdan gazdag Ongor-család a Palkókkal alig tengődik. Csolnakoson a Csolnakosiak a Hunyadi-czimert használják, mert Hunyadi János anyja, Morsinai Erzsébet, ősiükhöz ment másodsor férjhez és ez Hunyadi Jánostól 1446-ban nyert birtokot. A híres Vajda-Hunyad vára az Erdőhátságot beszegő mészsírtfokon már távolról meglátszik. A Hunyadi által 1452-ben befeje-



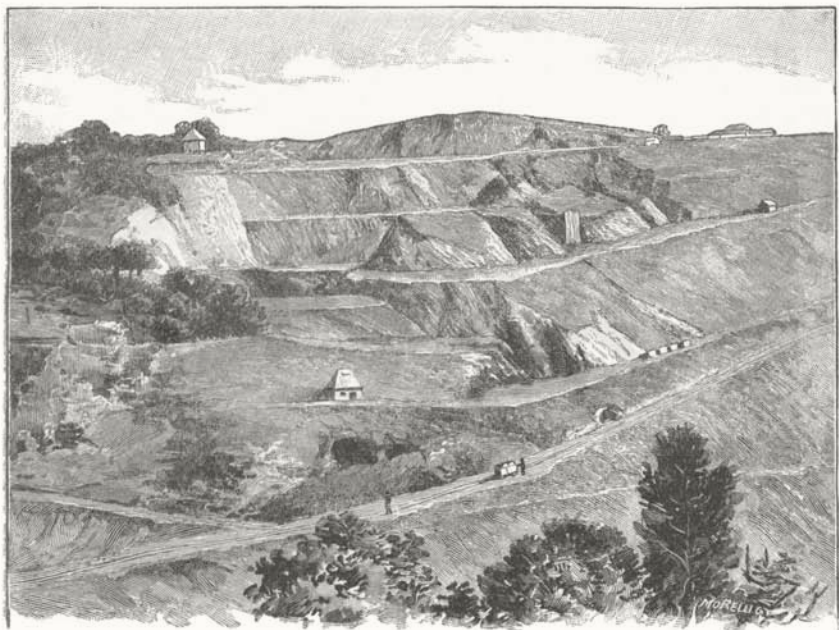
RETVEZÁT : TENGERSZEM. (ZSEMINE.)

zett stilszerű épülethez Mátyás a kapubástya sorát toldatá. Majd Bethlen Gábor és Zólyomi Dávid toldalékai négyszögge formálták az egészet, s így is indult meg a restauráció 1867-ben. A Hunyadiak után sok gazdát cserélt a vár. Számos viszontagságát 1854-ben tűzvész tetézte be.

A szép múltú vár alatt füstölögnek a hatalmas vasolvasztók és a Martin-féle aczélgyár, melyhez a vaskövet a gyalári bányából gőzvasúttal szállítják. Már Hunyad mögött jelentkeznek a vasszékrek, s Alsó Teleknél a kaláni társulat, Ploczkabányánál a nadrági társulat művelti. A gavsodjai mészsízlák közt folyt a régi vasolvasztása, s ott most is működik egy kohó. Fenn a gyalári hegyen csillámpala- és mészrétegek közé ágyalva fejtik a barna vaskövet, melyet már a rómaiak előtt kis aknákkal termel-

tek. Ruda, Alun erdőháti falvakon át Ruszkiezáig ismétlődnek a vastelepek, s az erdőháti lakosság éltetője a vashányászat.

Hátszeg vidékére a Sztrigy mentén a hátszegi szoroson érkezünk, hol alig szabadulhat ki a vasúttal a Sztrigy maga is. A Retyezát meredek szirthomlokzata, a 2477 m. Retyezát, a 2506 m. Pelaga és más csúcaival az egész vidék fölött uralkodik. A Zenoga, Bucura, Ikertengerszem (Zseminye), Fekete-tó és más tengerszemek növelik a havasi régiók báját, s táplálják azokat a hegyi vizeket, melyek gyors iramodásukkal messzire



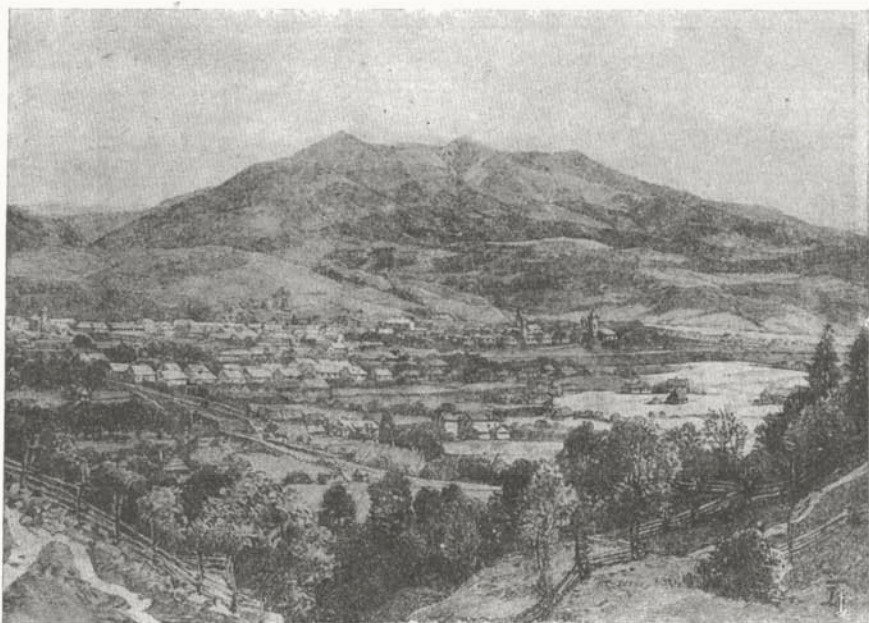
A GYÁLÁRI VASHEGY.

hallhatók és a hátszegi lapályt sűrűn öntözik. Majd 1000 méterig a fenyvesek örökzöld palástja ékesíti a lejtőket; míg alább gyérülő bükkösök létharcza folyik a legelők terjeszkedésével. A fenyveseken fölül zöldellő hegyi réteken nyaranta juhnyájak legelnek, s ezek betakarodásával a lires zerge- és medveadászatok veszik kezdetüket.

A hátszegi medence nyugati kijárója, a 656 m. Vaskapu, hol Hunyadi János 1442 szept. 6-án 80 ezer törököt visszaűzött, épen Dacia fővárosa: Szarmizegetúza fölött emelkedik, s Oláh Miklós szerint harmadik kapuja volt Erdélynek. Szarmizegetúza fényes palotái, az amphiteatrum, a castrum, s a templomok helyén ma szegényes viskók fogadnak. Régiségei kimeríthetetlenek, s a hunyadmegyei történeti és régészeti társulat ásatásai

Dacia történetét becses adattárral, a dévai múzeumot pedig megbecsülhetetlen nevezetességekkel gazdagították.

A hátszegi medenczét nyugatról a Ruszka-Pojána nyúlványai ágazák be Nyíresfalva, Rekettyefalva és Demsus irányában. A Sztrigy vize egyesíti magában úgy a Demsusvidék, mint a Retyezát vizeit, s a Toroknak nevezett medencze-nyúlványon kezdi meg pályáját Puj fölött Petrósznál. A krivadiai római őrtorony közelében, a honnan vadregényes mészszirtek közelében indul meg, a vasút alagutak és erős kanyarulatok segítségével.



PETROZSÉNY A PÁRENG-HEGYSÉGGEL.

a Retyezát és Pareng-hegység közti 850 m. banyiczai nyeregbe kapaszkodik.

A híres Csetátye-Boli barlang előtt elsurranva, csakhamar tágasabb völgynyílás fogad Petrozsénynél, a Zsilvölgy kőszénbányászatának centrumánál. Felsőzad előtt még nomád pásztorok tanyái képviselték a vulkáni vesztégintézettel itt a civilizációt. Petrozsényen kívül Zsil-Farkaspataknál több ezer munkás fejt a fekete gyémántot és városias telepek virágzanak. Petrozsény külső telepeivel a Magyar-Zsil mellett a Pareng hatalmas tömege alá hatol. Petrilláról a Kis-Zsil (Zsijec) mellől kiindulva érjük az 1437 m. Szlimát s az első Pareng-főcsúcsot (2076 m.), melytől a hegység nevét is kapta. Alatta a szebeni K. E. menházában letelepedhetünk, élvezve a nagyszerű kilátást a Retyezát hegytengerére, valamint a Petro-

zsényt északról körítő gyönyörű mészsirtek és a Román-Zsil felé. A Pareng-ről a 2407 m. Curziánál, az ország határán örkdő 2520 m. Mundrán, a zuzmók és mohák rideg világába jutunk. A kilátás elragadó északra és délre, Románia felé egyaránt. Az északi völgyekben tengerszemek csillognak. Szédületes meredekségek fölött hatolhatunk odább északra, abban a beszögellésben, a honnan a Lotru Romániába rohan, a melyet a Lengyelnyereg analógiájára hunyadmegyei nyeregnek nevezhetünk.

A Pareng távlati képe inkább a Magyar-Zsil mellől tűnik szembe. A vasút Zsil-Farkaspatakáig visz, s a Felső-Innre emlékeztető völgyében kerti veteményeivel a kaszálók közepére telepedett az őslakosság. Így föl Cimpuluj-Nyagig szóródnak a hegyi falvak, s ott a Szkok nevű szoros zárja el a terjeszkedést, a honnan a Retyezát déli ágaira juthatunk. Vulkánról az 1624 m. Királynnyergen át vezetett a határforgalom a legújabb időkig, s a hajdankorban ez volt leghasználtabb átjárónk, hol a rómaiak is ostromolták Daciát. Alig egy évtized óta a két Zsil kitörési szorosában, a Szurdukon át kitűnő utat építettett a magyar és a román kormány, s Tirgu-Zsil felé ott juthatunk ki legkönnyebben, miközben a határhegység kristályos paláinak réteg-sorozata és gyürődése föltárul szemünk előtt.

**Kisküküllőmege.** Ismét a Maros mellé kell kerülnünk, mert Kisküküllő, a legrégebb megyék egyike, oly sajátságosan alakult, hogy északon Radnótnál a Maros és délen Hosszúaszó-Erzsébetvárosnál a Nagyküküllő szegik. Közepén, a Kisküküllő mentén halad az újabban épített és Balázsfalvánál a Küküllőszögből kiinduló küküllővölgyi vasút, melyet két oldalról a szántók fölött többnyire gondosan mivelt szőlőhegyek követnek.

A Kisküküllő mellékén van Bethlen-Szt.-Miklós, melynek Bethlen Miklós által épített kastélya most a szász közbirtokosságé. A borairól emlegetett Zsidve, csinos szász község után, a hegyen álló régi megyeszékhely, Küküllővár következik, melynek fejedelmi kastélya Rákóczi Györgyöt és Apaffyékat sokszor látta falai közt. Csúcsíves templomában Patoczy Zsófia XVI. századi szarkofágja mellett több érdekes kőfaragvány látható. Innen kezdve az eddigi szász és oláh népességhez mind több magyar vegyül (Sövényfalva, Ádámos, Királyfalva) a kedvezőleg fejlődő és föltűnően csinosodó székváros Dicső-Szent-Márton felé. Hatóságai és polgári iskolája mellett több közintézmény, valamint útelágazásai is élénkítik Radnót és Medgyes felé. A Kisküküllő folyvást keskenyülő völgyét fölfelé a csinos községek sűrű egymásutánban tarkítják. Vámos-Gálfalvánál verte meg 1849 január 17-én Bem az osztrákokat.

Dicső-Szent-Mártontól északra Radnótnál érjük el a megye szélét. Az I. Rákóczi György által 1630-ban építettett és sok szép napot látott kastély most a római kath. státus gazdasági hivatala.

Dicső-Szent-Mártonból délfelé Balázstelkén át a medgyesi szőlők között

érünk ki a megyéből. Balázstelkéről 4 km. kitérővel fölkereshetjük Felső-Bajom (Bázna) jódos sósfürdőjét. A Kisküküllő felső völgyéről, Bonyhától Gogánváralján át, a hol a reformátusok XV-ik századbéli pusztuló temploma áll, tovább haladva, a vízválasztón túl fekszik Erzsébetfalva, az örmények második főhelye. Apaffy Mihály hajdani kastélyában a kir. törvényszék van most elhelyezve. A díszes gimnázium és internátus mellett áll a hatalmas örmény-katolikus templom. Erzsébetvárosnál a Nagyküküllő területére jutunk.

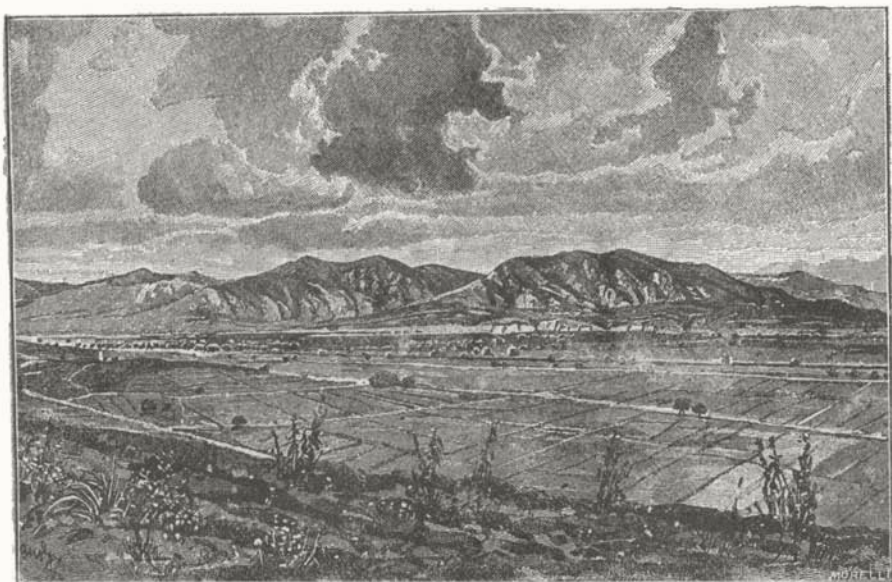
Nagyküküllőmegye a Nagyküküllőtől az Oltig terjedő dombvidéket öleli föl és a régi Segesvár, Kőbalom, Nagysink, Medgyes székekből és Felsőfehérmegye töredékeiből alakult. Lakói, de kivált értelmisége, túlnyomóan szászok. Elszórt magyarsági szigetek benne: Bürkös, Kövesd, Wolldorf, Kobor, s az Olt mellékén néhány helység.

A Brassó felé haladó vasút már Kiskapusnál eléri Nagyküküllőmegyét, s az Ágostonfalváig terjedő hosszú vonalat követi. A százados templomok védő kastélyaikkal, s a jómódú, rendes községek csinos épületeikkel, messziről hirdetik a szászok szorgalmát és rendszeretét. Kiskapus vidékén, valamint a Bolya völgyén, a honnan a híres Bojai Gáspár származott, kevés magyarság is vegyül a szász és oláh elem közé. Medgyes felé azonban a két Ekemező cserépes házsorai jelzik ismét a szászok szászát. Medgyes középkori jellegű körfala, százados épületei, 1460-ból eredő csúcsíves temploma, s a dominikánusok kolostorának maradványai meglepők. A város megerősítését Mátyás rendelte el. Ág. ev. gimnáziuma középkori eredetű, s 1848 előtti piarista gimnáziumát (Dugonics András is tanított benne) papok házának nevezik ma is. A bortermelés főhelye. Medgyesnek versenytársa s a szász püspökök székhelye 1850-ig Berethalom volt, de ez sokat vesztett régi jelentőségéből, mióta Szeben a püspökséget elhódította tőle. Innen a Hortobágy völgyére és odább Fogarasra hatolunk az Oltmenti domboson. Szent-Ágota ennek az elzárt vidéknek a központja.

A vasút mentén Baráthely, Eczel, Dános mintaszerű községek után Erzsébetvárost érintjük. Dél felé Almakerék, Apaffy Mihály nyughelye, odább Keresd, melynek kastélyában nyomatta Bethlen Farkas Historia Transsylvaniaját. Majd a nagyszőlősi völgy következik, hol Kemény Jánost Kuczuk pasa meglepte és levágatta. A vonat a Küküllőt kerülgetve, az Atilla-hegy mögül egyszerre erdők és szőlőhegyek keretében elénk tárja a festői fekvésű Segesvárt.

Magas hegyen épült XV. századbéli vártemploma mellett az ág. evang. gimnázium dominálja a környéket. Ebben a templomban is számos országgyűlést tartottak. Ott választották fejedelemmé I. Rákóczi Györgyöt és Bocskay Ákost, s 1848/49-ben is szerepelt. A várhegy alján a Domonkosrendűek temploma, a csinos megyeház, s előtte Petőfi Sándor szobra az

alvárosnak tetszetős képet ad. Ipara, kereskedelme élénk. Innen vezet egy viczinális a Hortobágy völgyén Szent-Ágotára. Kiindulása a székelyudvarhelyi szárnyvonalnak is. Közeliében van az 1849 július 30-iki szerencsétlen csata emléke. Épen a fehéregyházi téren vágat el vonatunk, hol Petőfi Sándort utoljára látták. Héjasfalváról a Hargita látképét élvezve, az Olt vízválasztójának kanyarodunk, s az erkedi alaguton áthaladva, Udvarhely-megye déli szegélyén érünk Kaczára, honnan Kis-Homoród mellékének csinos székely községeit kereshetjük föl. A homoródi kastély irányában délfelé látható Kőhalom csinos sziklavára és alatta a takaros város. A Ho-



A FEHÉREGYHÁZI SÍK.

moród-kőhalmi állomásról a Fogarasi-havasokat, sőt a Királyköt is föl ismerheti a tájékozott szem. Innen Héviz felé kanyarodunk, hol a rómaiak egyik vára állott, s a gróf Haller-kastélyban Apaffy Mihály özvegye, mint magát nevezé: árva Bethlen Kata, lakozott. Fogaras felé az Olt tágas nyílásában és az Apáczai hegységen át Brassómegyébe kitűnő országutak vezetnek. A sajátos alakú bazalt-kúpok fekete likacsos kőzetét Héviz magyarjai szorgalmasan bányásszák, s a vasút is azzal van kirakva Alsó-Rákosis, melynek várkastélyát 1621-ben Sükösd György († Nagy-Terenben) építette. Itt is bazalt kőbányák láthatók. A rákosi szorosban a kétoldali Tepej nevű mészsziklák tűnnek föl, s a mint Ágostonfalvára áthatolunk, a Vargyas-fülei hegyek alján kies térség bontakozik ki csinos székely

falvakkal. Ez a Háromszék-Udvarhely közé ékelődő *Erdővidék*. Ürmösön túl már Brassómegyébe jutunk.

Szebenmegye a déli határhegység alján, az Olt vöröstoronyi nyílásától, illetőleg a Szurul-csúctól nyugatra a Maros völgyéig terjed, s a régi Szászsebes-szerdahelyi és újegyházi székeket is magába foglalja. A Maros mellől az Alvincz-szebeni vonal, északról a Kiskapus-szebeni szárnyvonal hasítja. Kiskapus felől a vizaknai sóbányáktól érkezünk a Czibin térségére, melyet a szebeni hegység zár be délről, s mely az Oltig kanyarodva, a fogarasi határlánczolat szirtes meredélyét is láthatóvá teszi.



KŐHALOM-VÁRA.

Nagy-Szeben, ág. ev. püspökséggel, régies jellegét a modernizálás daczára megőrizte. Bátran erdélyi Nürnbergnek nevezhetjük. A Hanza kereskedelem áruházai (lábas házak) lassankint eltűnedeznek, s az 1376-beli 25-féle czéh nagyon megapadt; de ipara és kereskedelme ma is jelentékeny. Csúcsives templomának siremlékei és műkincsei is hirdetik hajdani jólétét. Ötvössége a kolozsvárral együtt messzire irányadó volt; Sebastian Haun iskolája európai hírnű. A törökök gyakran meg arczolták, régibb házai azért többnyire lőrésekkel vannak ellátva. B. Bruckenthal Sámuel 1777-beli palotájában a könyv- és régiségtár, képtár (németalföldi és olasz mesterek). a nép- és természetrajzi gyűjtemények igen gazdagok. Pempfinger Márk XVI. századi palotájában a városház van elhelyezve, a levéltárral; a Domonkos-

rendűek 1472-beli temploma és zárdája pedig apáca-kolostor. Számos iskolája és humánus intézménye van. Külvárosai villasorokkal fejlődnek. A magyar királyok védő kiváltságait a jogegyenlőség megszűntetvén, az oláhság szembetűnően terjed, kivált a metropolitaság környékén. A magyarság lassan fejlődik. A város sokat áldoz a köztisztaságra, szállításra; sétáutai a szomszéd községekig terjednek. Alig pár kilométerre már elérjük, a Zöld-erdőn (Junger Wald) átsétálva, Kis-Disznódot a hegység alján, mely kedvelt nyaralóhely. XIII-dik századbéli román stílusú hegyi temploma mellől elragadó kilátás nyílik az északi harmadkori dombosokra és a foga-



NAGY-SZEKEN.

rasi kristályos palahegységre. Hirtelen kapaszkodókkal indulnak ki innen a déli Kárpátok, s az első sorozatból 1289 méterre emelkedő Götzenberget (Bálványhegy) elérve, onnan a határszélig, Hunyadmegyéig, elkalandozhatunk. Csak a Szád völgye választja el a Vöröstoronyi-szoros felé szakadó csoportnak 1745 méteres Presbe nevű főcsúcsát, hova a posztógyártásáról és gyümölcséről emlegetett Nagy-Disznódról jutunk ki. Az Olt mellékét a Fogarasi-hegységgel a menháztól nagyszerű távlatban szemlélhetjük.

Még tágabb a kép a Szeben-hegység fenyves régiójáról, a Paltinshavas alján, 1542 m. magasságban, a Hohe Rinne nevű klimatikus telepen, melynek hidegvízgyógyintézete és tejkúrája Tátrafüredre emlékeztet. Onnan lassú emelkedéssel fenyvesek között ellovagolhatunk a

2351 m. Czindreli, a hegység főcsúcsára, Piatra alba nyári vámtelepére (1547 m.), a Hét birák Lotru melléki őserdeibe, a Pareng-csoporthoz, s visszafelé a Czibin Jezerjeihez (2069). Szeben vasúti hálózata a megye alföldi területeinek bejárását nagyon megkönnyíti. A nyugati vidékre az alvinczi vasút vezet a Czibin térségén Kis-Toronynál, hol 1690-ben Thököly Imrét fejedelemmé választották. Orlát csinos házsora az 1765-ben szervezett o'áh határőrezred parancsnokságától ered. Ott szorosan a déli Kárpátokig hajlik a vasút, majd a szebeni hegység kristályos tömegének északra nyomuló háromszögét kerüli meg Szászsebesig. Ez a háromszög Resinártól kezdve a havasi juhászok világa, Szelistye központtal, Szerdahely irányában Pojána Sináig. A férfinépség nyaranta a déli havasokon, sőt a míg a vámháború kevésbé nehezítette, a Balkánon a Kaukázusig legelteté juhait, s a Dobrudzsában és Besszarábiában is teleltek. Az asszonyaik pedig otthon gondozzák a kis gazdaságot és értékesítik a terményeket. A vásárokon egylovas fogataikkal mindenütt ismeretesek. A női szépség valószínű mintaképei akadnak köztük.

Az Olt-Maros vízválasztójának esuszamlós harmadkori rétegein alagúttal és pár áthidalással keresztüljutva, a gyümölcserdejéről és terjedelmes szőlőhegyeiről híres Nagy-Apoldnál a Székáshoz lejtünk, mely már a Maros felé siet. Szerdahely már külsejével mutatja a szászok oláhosodását; de mögötte Szász-Orbó, s a kelneki grófok otthona tartja még magát. Szerdahely mellett a sósfürdő és odább a sókivirágzások föltűnök. Szászsebes (oppidum Sebus) csinos város, erdőhivatallal; hajdan fejedelmeink is kedvelték. Ma nagy borvidékkel, szép csúcsives templomával és IV. Béla korabeli várfalával lep meg. Az oláhság a falakon kívül már túlsúlyra jutott, s a közel falvakból csupán Péterfalva őrzi még szász mivoltát. Itt rohan ki a Sebes, mely fűrész- és papirgyárat foglalkoztat abból a fenyőtömegeből, mit a kincstári havasokról leusztatnak. Közel 100 kilométerre nyilallik be a déli havasok kristályos tömegébe a Sebes, mely a romániai szélekről eredve, a 2100 méterig emelkedő Suriánnál Petrozsény felé az átjárást teszi a juhászoknak lehetővé. A völgy elején Szászesórnál a Pongráczok középkori vára pusztul. A kincstári kocsiúton nemcsak Bisztrát, a kedvelt nyaralóhelyet, de a többi erdőházakat is fölkereshetjük Oásáig. A fenyves rengetegek csöndjét szarvas-, medve-, vaddisznóvadászatok verik föl olykor és a dús hegyi legelőket juhnyájak élénkítik nyaranta.

Szászsebesről a Maros tág völgye fölfelé Gyulafehérvárnak, le a Kenyérmezőnek nyílik. A szebeni térség kelet felé a feleki hegynyúlványba ütközve, délre kényszeríti Talmácsnál a Czibint is, mely az Olttal egyesülve, a déli határlánczolatban a romániai lapály felé utat vágott. Talmácsvára (Landskrone) épen a szoros nyílása fölött a Fogarasi-hegységre gyönyörű áttekintést nyújt. A Vöröstoronyi-szoros még jóval beljebb a Kis-

Lotrunál (Lotriona) következik. A vasút az Olt szűk völgyének balpartján halad, s határvámja Porcesed állomásunk. 1222-ben a Nagy-Lotru is hozzánk tartozott. Már a rómaiak hadi utat vezettek itt be, s történetünkben fontos szerepe volt ennek a szorosnak, mely hatalmas szirtfalak között vezet Rimnikig, hol a Kárpátok lánczolata elhanyaglik. A török becsapások fővonala volt, s Hunyadi János 1442-iki diadala is ide fűződött.

Szebenmegye termékenyebb fele a Hortobágyviznek a Mezőségre emlékeztető dombvidékén Újegyház tájáig terjed. A 100—150 m. meredek oldalak homokos márgáját az erdők gyérítésével az esővíz tömegesen lesodorván, a termékenyebb völgmélyedéseket is elkiéltleníti. Ezekről a vizmosásoktól sokat szenved a vidék, s a szegényebb földművesek tömeges kivándorlása ebből is magyarázható.

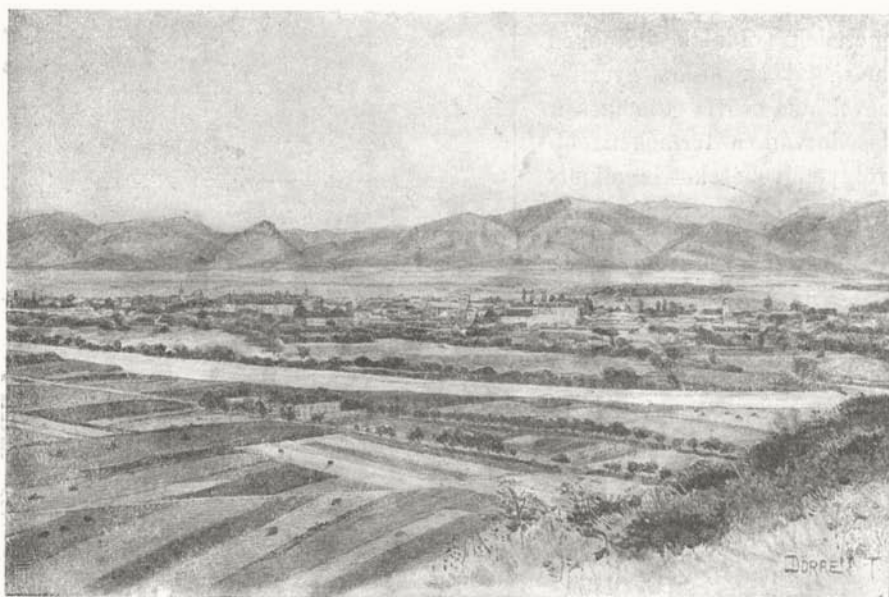
Fogarasmegye. Nagyszébenből a fogarasi szárnyvonal Alsó-Porumbáknál köszönt a gyönyörű fogarasi Alföldre, s az Olt-menti nagyobb községeknél (a nagy büszkén emlegetett «Olt-ország») állomásokat tartva, előnkbe tárja a délről hirtelen fölemelkedő határhegyiséget, melynek lábánál két-



TALMÁCS-VÁRA.

három övben vonták meg a helységek magukat. Alsó-Árpás után Alsó-Szombatfalva a legjelentékenyebb helység, az állami ménes parancsnokságával, mely a báró Bruckenthal Sámuel által épített barokk-izlésű kastélyban helyezkedett el, s lipiczai tenyészetével a hadseregnek és gazdaságnak nagy szolgálatot tesz. A régi szombatfalvi gör. kel. püspöki templom (monasteria) Felső-Szombatfalvánál van. Fogaras tetszetős külsejű város, református egyházzal, Ferenczrendiek kolostorával és áll. gimnáziummal. A ménesuradalom és egyéb hatóságok székhelye. Várkastélyát Apor László 1310-ben építteté. 1293-ben még kevés oláh lakott erre.

1766-ban lett «fogarasi kapitányság». Innen beláthatjuk a megye hegyvidékét. A diluviális dombok 5—600 méterrel simúlnak a határhegységhez, s ezek tölgyeseiből mindjárt bükk- és vegyes lombfák közé jutunk; de 1000 méter magasban, főleg az északi oldalakon, a fenyő válik uralkodóvá. Épen a megye szélén, a feleki völgyből indul ki a Pojána Nantiulujon az a hegyi ösvény, mely a 2313 m. Scarával és 2117 m. Moscovullal eléri a gerinczet, melyen a kellően edzett turisták a 2544 m. Nyegoj, a 2420 m. Capra reata (Zerge-csúcs) és több más 2000 m.-nél magasabb hegy érintésével, a Királykőn át Zernyestig végig járhatják



FOGARAS.

az ország és megye határát. A hegytest kristályos palákból épült föl, közbe kristályos mészrétegek és szerpentin-erek váltakoznak. A tenyészrégió túllemelkedő főcsúcsok előtti szurdokokban tengerszemek tükröződnek. A feleki tengerszem már Szebenben van; a gyönyörű Árpási-havasokban van a Bullea-tó, majd a Kis- és Nagy-Podragu tengerszem még a futófenyőn is kívül, a zergék és keselyük honában. A kirándulások legszebbike Nyegoj (2544 m.), melyet Alsó-Porumbákról közelíthetünk meg. Felső-Porumbák volt üveghutájáig a hegység lábánál kocsin, onnan pedig a 14 km. Wolff Károly-sétaúton lomb-, majd fenyveserdőkön a menbázig lovagolva vagy gyalog érünk el. Az utolsó szakra csakis gyalog lehetséges följutni; a 4—5 órai meredek kapaszkodó a futófenyő és havasi ré-

gióban csak jó hegyászóknak való. A kilátás leírhatatlanul szép, kivált föl a besztercei hegyekig, míg a romániai Alföldet a nagy távolság köde takarja el.

Árpás völgye tájképileg még szebb és vadászatai jutalmazóbbak. A Bullea és Podragu tengerszemek elragadók. Utóbbihoz a Teritza szédületes gerinczén Ucsa és Alsó-Szombatfalva felől is gyönyörű kirándulások kínálkoznak. A régi bojár nemes és fejedelmi vadász-családok ivadécai szenvedélyes vadászok, s az idevaló zergevadászatok nehézségeikkel az Alpokat is fölülmúlják. A medve is gyakori. Árpás és Szombatfalva a vadászatok ki-



A PODRAGU-TENGERSZEM.

indulása. A megyének keletre egy Olt-melléki és egy királykőalji szárnya is van. A Brassó felé vezető kényelmes országútból Sárkánynál, hol mintabivalytenyésztést üz nem csupán a kincstár, de a szászság is, délkeletnek fordulva, Ó-Sinkánál a déli határhavasok előhegységéből föltolululó völgyön haladunk, s a felső Aranyosvidék szétszórt havasi községeihez hasonló Almásmezőn át, Ó-Tohánál a Barcza vizéhez jutunk. Itt nyugatra Zernyesten, délkeletre pedig Új-Tohánon át Törösvárnak ágazik el az út. A két Tohán közötti domboldalon győzte le Thököly Imre 1690 augusztusában az erdélyieket, s itt esett el Teleki Mihály. A több falurészből alakult s a távol völgyekre külön nevek alatt szétszóródó Törösvár központját a Brassó városhoz tartozó sziklavár alkotja. A 979 m. magas szirttetőn 1211-ben a II. Endre

által a határ védelmére behívott német lovagok csak favárat építhettek. A vár alatti vámhivatalnál megkaphatjuk az útbaigazítást a Bucsecs meglátogatására is. A Simon falurész kaszálóján a Guczán vámállomáshoz és onnan a Sztrunga (2078 m.) alján levő román őrhöz lovagolunk útlevel-látározásra. Innen a Jalomnicza barlangjához ereszkedünk alá, melyet havasi barátok remetelakká alakítottak, hol a vándor is szállást találhat. Még három fáradságos kapaszkodó vár a Bucsecs-lejtőig. Lejövet a Porta falunegyed felé is vehetjük utunkat.



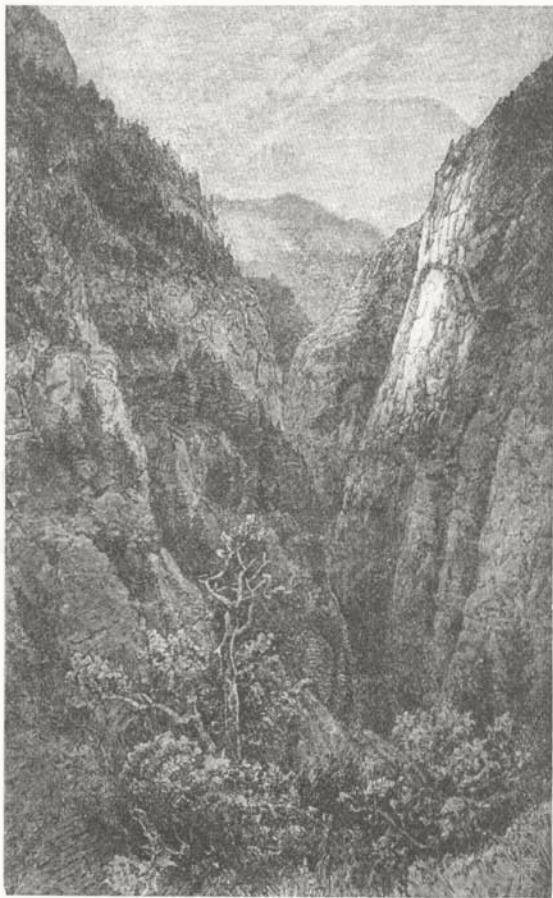
TÖRCSVÁR.

A törcsvári hágó Törcsvártól délre még pár órányira a kereszt-nél következik, s habár most is nehezen járható, azért régente ezt használták inkább Csimplunga felé. Zernyestre visszatérve, a helység fölvirágoztatásában oly üdvösen működő czelluloze- és papirgyár tisztikaránál kérhetünk útbaigazítást, hogy a Kis-Királyköt (1814 m.) a Krepatura gyönyörű sziklaszorosán látogathassuk meg. A Nagy-Királyköt (2240) a Propasza hasadékán át, a már Törcsvárhoz számító és barlangjáról elnevezett Pestere faluházai mellett, a szász Kárpát-Egylet. Pojana Vladuska menházához kerülve, onnan még jó négy órai mászással érhetjük el. Zernyesttől nyugatra a Barcza mellett, a hol Thököly is meglepte a németeket, a Plain Fojeihoz, s innen lóháton, később pedig gyalog juthatunk a Nagy-Királykőre. Erre felé kereshetjük föl a nehezen elérhető Ördögmalom nevű

üregeket is. A Királykő hatalmas mésztömege sajátos növényzetével is vonzza a természetvizsgálókat, s erős körvonaljaival a legföltűnőbb hegyek egyike.

Fogarasmegye keleti szárnya az Oltnak hévizi térdhajlatáig hatol. Sárkánytól északra fordulunk, s a magyar kir. ménesuradalom szép gazdaságán vezet tovább utunk

a Persányi-hegység közelében. Alsó-Veniczéről a csikótelep mellett a 991 m. Gorbó (Gerbova) csúcs alá épített kilátóról a Bárczaság háromszéki hegykeretét, délre a Fogaras-szebeni havasokat és nyugatra a Küküllőmenti hegyvonulattal a Marost beszegő tövisi mészkővonulatot is áttekinthetjük. — A finom szemcsés mészkőből keresett anyagot égetnek. A kománi völgyre ereszkedve, a durvább mészenben egy jókora cseppkőbarlangot kereshetünk föl, melyben barlangi medve csontjai is akadnak. A fővölgyben, a Bulz-tetőn, két ellentétes kis barlang, s alább még a Pestere Glimea következik. Kucsulátánál véget ér Fogarasmegye, s az Olt túlsó partján eddig



A PROPASZTA-HASADEK.

is uralkodó Nagy-Küküllő határa vág elénk Hidegkútnál. Komán a nevével is jelzi egykori kún telepeseit. Innen származik a Majláth-család. Fogarasmegye Alföldjén besenyők emlékét is bírjuk Bessenbachban.

**Brassómegye.** Az Olt festői völgyén Mogyorós és Veresmart csinos szászfalvak mellett elsurranva, Földvárnál a német lovagok vára alatt kanyarodunk a Bárczaság gyönyörű lapályára, melyet a Királykőtől a Csukásig terjedő havasok öveznek. Közepén a 2508 m. Bucsecs szirtjei

uralkodnak az egész vidék fölött, s a sebes futású hegyi vizek mentén városias kinézésű helységek sorakoznak. A botfalusi cukorgyárat elhagyva, Brassó módosabb családainak «méheskert» nevű nyaralói tarkítják a jól művelt szántókat. Már az állomás környékének gyárkéményei és eleven sürgése is jelzik Brassó hatalmas iparát és kereskedelmét. A hegyek közé helyezkedő városnak fekvése páratlanul szép. Az 1383—1423 közt a Bolgárszeg külvárosba hozott bolgárok által épített csúcsíves temploma, egyházi kincseivel, s a patriczius családok keleti szőnyegeivel, továbbá a Barczaság reformátorának Honterusnak szülőháza, az 1420-beli régi városház,



BRASSÓ: A VÁROSHÁZA.

a Hirscher Apollóniától 1545-ben ajándékozott s a Hanza kereskedelem idejében kiválóan nevezetes árucarnok, a tiszteskorú bástyák és várfalak a múlt idők fénykoráról tanúskodnak. A mai Ó-Brassó volt az első település helye román-stilű templomával; onnan vonultak a jobban elzárt jelenlegi belvárosba, melyet saját körfalain kívül a XVI. században emelt fellegvár is védelmez. A fellegvár és Csigahegy közti Bolonya (Blumenau) a legmagyarabb, s a 33 ezer főnyi lakosság csaknem egyenlően oszlik három (t. i. magyar, szász és román) részre. Ipartelepei mellett kultúr-intézményei lepnek meg. Brassó valóban az iskolák városa, s az ág. ev. gimnázium könyv- és régiségtára ritkítja párját. A várfalakon kívül árnyas sétautak kínálkoznak a regényes fekvésű lövőház mellett föl a 961 m.



BRASSÓ.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

Czenk-hegyre, hol a millenniumi emléktől szép kilátás fogad a Barcaságon át föl a Hargitára, a háromszéki és fogarasi havasokra, s lábaink alatt az Olt és Feketűgy felé megnyíló áldott térségre.

A város hozzáférhetővé tette az erdős magaslatokat, s az 1804 m. Keresztény-havasra (Diákok havasa), valamint Rozsnyóig felséges kilátást nyújtó kényelmes sétautak kínálóznak.

Brassó főteréről gőzvasút szállít Hétfaluig, a derék csángók közé, kik az ő Brassó-vár és a szorosok őrizetére rendelt várjobbágyok utódai; szük

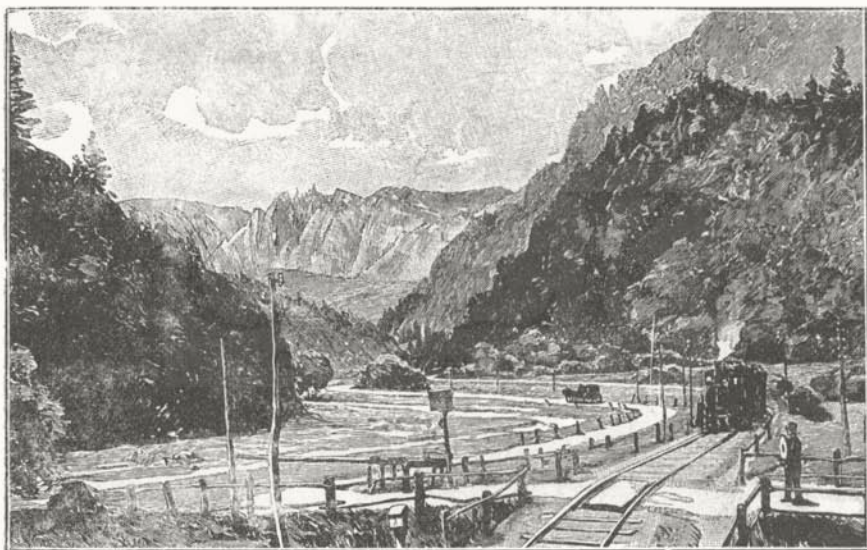


ROZSNYÓ-VÁRA.

határukon háziiparral és pásztorkodással foglalkoznak. Asszonyaik varrotasai országszerte kedveltek és keresettek.

Bácsfalutól Pürkereczig szakadatlanul sorakoznak a völgynyílásokban a csinos csángófalvak, s Hosszúfalutól Pürkereczig kocsizva, Zajzon fürdőt is érinthetjük. Innen, vagy az ósánczi szorosból mászhatjuk meg a Csukásnak messzire ellátzó (1958 m.) csúcsát is, s 1430 m. magasban a Tezla menháza nyújt pihenőt. A Csukásról a Bodza-szoros felé Háromszékre is leereszkedhetünk. Kilátása Romániára, a szomszédos hegységre és Háromszéken föl a Hargitára felséges. Lábunk alatt az egész Brassó megye kitérül; a térségre alászállva, a városias kinézésű Prázmártól Hermányig, Szent-Péter és Hőltövény vagyonos és rendezett szász|községeken át, melyek minde-

nikének templomkastélya és csinos iskolái is lekötik figyelmünket, egy nap alatt bekocsizhatjuk a barcasági mintaközségeket. Feketehalom hollandiai tisztaságával még ezek után is meglep. Innen északra Barcaújfalú, Szunyogszék, Krizba, csinos magyar községek következnek. Krizbánál a Vörösvár (Heldenburg) őrzi a múltak emlékét. Majd Volkánynál (liászkori szén) a római várnak bizonyított Erdenburg mellett Rozsnyóra kerülünk, hol az úri lakásokban sokan nyaralnak, s a festői várromokhoz vezető sétaút a remek ültetvények között a Királykőn át a Fogarasi-havasokra, délnek a törcsvári szorosba, s a Bucsecsre, és északnak a Barcaságra feledhetetlenül szép kilátást nyújt. Közeliében, a Valea Sticlarie völgyén, patak-járta



A TÖMÖSI-SZOROS.

barlang van. A legtanulságosabb kirándulás innen kínálkozik a 2508 m. Bucsecsre. A Malajest völgyéig szekérrel, onnan lóháton vagy gyalog Buksojon át, öt óra alatt érhetjük el a Bucsecsnek Omú (ember) nevű ormát. A visszatérés Törcsvár felé Fogarasmegye területén is lehetséges, s Rozsnyóról használhatjuk a zernyesti vasutat is.

Brassóme gyét így körüljárva, még a Tömösi-szoroson kell kilátogatnunk Predeal határállomásra. A vasút a folyvást keskenyülő völgybe fordúlva, a Magyarszikkánál az orosz túlerővel szemben 1849-ben elvérzett honvédek emléke alatt fenyvesek alján kanyarog. Alsó- és Felső-Temesen át alagutakkal küzd föl magát a Keresztényhavas és a Nagy-Kőhavas közé ékelődő 1040 m. nyeregbe, hol már csak a határhivatalok képviselik

államiságunkat. Egész villatelepet varázsoltak oda a románok. A Prakova lejtőjén hazánknak búcsút intve, a román királyi pár peles nyaralójáról elhiresült Sinaja felé az Al-Dunához távoznunk.

#### A SZÉKELYFÖLD.

A délkeleti felföld keleti sarkát nevezik Székelyföldnek, latin nyelvű okmányokban Siculiának. Földrajzilag nem teljesen zárt terület, mert csupán keleten és délen támaszkodik a Kárpátok határlánczolatára, míg nyugaton Erdély belsejébe nyúlnak le az Olt, Maros és a két Küllő mentén kitáguló szép völgyei, északon pedig a Mezőség halmi fogadják be szélső községeit. A régi Aranyos-széknek meg épen csak lakói tartoznak a székelységhez, a kik az anyaterületől távol, Erdély belsejében alkotnak egy tekintélyes magyar nyelvszigetet, mint az Árpád-ház korából fönmaradt telepítés.

Ha a székelységről néprajzilag szólunk, akkor mindkét terület öt régi — 1874-ig fennállott — székének (Csik-, Három-, Maros-, Udvarhely- és Aranyos-szék) lakosságára gondolunk; földrajzilag ellenben rendszeresen csak a négy elsőnek a területét nevezzük Székelyföldnek.

Ennek kiterjedése 15,791·22 km<sup>2</sup>; Erdélynek tehát több mint egy negyedrészt foglalja magában. Két hatalmas heglánczolat húzódik rajta végig: keleten és délen a határszéli Kárpátok homokkő-, s beljebb a keletivel párhuzamosan haladó *Hargita* trahit-közetével, mely utóbbi észak-déli irányt tartva, 30 kilométer átlagos szélesség mellett, 136 kilométer hosszú vonalban metszi át a Székelyföldet. Északi folytatása a *Görgényi havasok*, délre pedig a *Háromszék-hermányi* hegyek.

Ennek a közel 2000 méter magasságra emelkedő hatalmas hegységnek előhegyei és nyúlványai, a barnaszén- és vasban dús *Hermány-Baróthi* hegység, a mészkőben bővelkedő *Rika*, a *Szakadát* és *Bekecs* a Székelyföld nyugati területére ereszkednek le, s azt a közben képződött vízválasztókkal egészen elborítják. Alant bükk, gyertyán és tölgy, föntebb fenyőerdők adnak díszet és vagyont az illető vidékeknek. Ezen a területen fekszik Maros-Torda vármegye nagy része, Udvarhelymegye egészen és Háromszék megyének északnyugati fele. A keleti részt alkotó Csík megye a határlánczolat és a *Hargita* közé van észak-déli vonalban beékelve. Termőföld vajmi kevés jutott neki, de annál több természeti kincs és változatos tájszépség.

**Csik megye.** A határlánczolatot a *Hargitával* és a *Görgényi havasokkal* összekötő *Lóhavas*, *Ostoros* és *Magas-Bükk* nevű hegyecsoport Csík megyét két részre osztja, ú. m. északon a *gyergyói lapálya* és délen a *csíki*

*medenczére*, melyek a Magas-Bükkből eredő s egymástól északra és délre ellentétes irányban haladó Maros és Olt folyó mentén élesen elkülönített zárt egységek. Amannak kiterjedése 38, emezé 61 négyszögkilométer. Ezen a területen, 62 községben, 130.000 ember él.

Alcsikot délen ismét egy hegycsoport határolja, mely a Büdös-heggyel közepen a két főhegységet itt is összeköti és Tusnád-fürdő mellett az Olt folyót a Hargitának szorítván, csak egy sziklával rakott szűk nyilast hagy annak lezajlására. E szoros fölött az *Alsó-Sólyomkő* nevű hatalmas trahit-güla öröködik, míg a vízmederbe nyomult sziklafalat a folyó évezredes munkával átfúrta, miért is *Likas-kő* lett a neve. Itt vezeték be a Brassóból kiinduló viczinális vasutat, mely a csiki felső medenczének gyönyörű vidékéről kanyarodik be a Moldva felé vivő Gyimes-szorosba.

Ezek a medenczék hat-hétszáz méter tengerszín fölötti magasságban s a környező bástya-hegység magaslatai alatt kétezer méter mélységben a természeti szépségnek elragadó képeit nyújtják, kivált, ha kocsúton közeledünk feléjük. Egyik ilyen tizenkét órai hegyi út Szász-Régentől Borszék-fürdőig a szembe futó Maros folyó kanyargásait követi, s a lomb- és fenyő-erdőket megszagató színváltozatos kősziklák oldalában mind magasabba emelkedik. A második Kézdi-Vásárhely felől a *Nyerges*-hegyen, a harmadik Udvarhelymegyéből a Hargita *Tolvajos*-tetőjén víz keresztül. Bármelyiken menjünk, olyan tájképek tárulnak elénk, a melyeknek szépségei valósággal elbűvölik az embert. Mintha félnénk, nehogy ellebbenjen szemünk elől, mint egy ködfátyolkép: tekintetünk majd a mélyen fekvő völgyfenékre, majd a csodás alkotású hegykoszorúra, innen a zöld szegélyben ezüst kigyóként tovakanyargó folyóra és ismét a hegygerinczek kimagasló ormaira s a sziklafalak bástyatornyaira szökdel, míg tudónk gyönyörrel szívja be a havasok fenyves légbalzsamát. S ha leszállunk a völgybe, hogy annak róm. katolikus vallású, népes, jómódú községein szemlét tartsunk, látjuk két oldalon a magaslatokról aláiető és a főfolyóba ömlő számtalan vízeret, kisebb-nagyobb patakot, melyek mint megannyi öntöző csatornák szelik át a sötét-zöld gyepet s táplálják a csiki medencze aransárga kalászeit és nagyterjedelmű kenderes mezőit. A mi itt egyéb terményekben (tengeri, szőlő és gyümölcs) hiányzik, azt a természet rengeteg erdőségekben, dús havasi legelőkben és a föld méhének gazdag termékeiben pótolta ki.

Ugyanezt mondhatjuk az innen északra fekvő Gyergyóról, melynek havasoktól körülvelt 38 km<sup>2</sup>-nyi fősíkja, Gyergyó-Szent-Miklós és Toplicza között, festőileg elhelyezett falvaival, hegyormokra épített kolostoraival és templomaival, szintén elragadó szép természeti képekben bővelkedik.

Az országosan ismert és világfürdői szerepre hivatott *Borszék* és *Tusnád* között elterülő hosszú vonalon az ásványvizek és gyógyforrások sokasága nagyrészt csak helyi használatra szolgál, pedig közülök némelyik szem-, csúz- és görvélykóros bajokban (kászoni fürdő) bámulatos hatású. A kászoni-impéri *Répati* savanyúvíz, mint élvezeti czikk is, az utóbbi időben mind általánosabb kedveltségnek és úgy befelé, mint Romániába, fokozódó keresletnek örvend.

A leppazarabb bőséggel erdélyrészi fürdőink közül a Gyergyó-Ditró és Szárhegy székely községek közbirtokosságának tulajdonát képező *Borszék-*



BORSZÉK-FÜRDŐ.

ket halmozta el a természet. Főkéntjének szénsavdús vize a savanyúvizek gyöngye. Ennek általános kedveltsége mellett bizonyít az a közel négy millió palaczk, mely minden közlekedési nehézség mellett is évenként forgalomba jó ügy belföldön, mint a Keleten egész Konstantinápolyig. A töltés és dugaszolás az Oelhofer-féle géppel oly tökéletes, hogy a víz a fogyasztás legtávolabbi pontjain is megtartja gyöngyöző pezsgését és üde, kellemes, izgató hatását. Nevezetesebb forrásai még az Arany János-, Erzsébet-, József főherczeg-, Kossuth- és Petőfi-kút. Nyolcz-kilencz Cels. fok hőmérsékű, szénsavval túltelített fürdővizét az Ó- és Új-Lobogó szolgáltatja, melyben tíz perczig még a legerősebb szervezetű ember is alig bírja ki. A hideg és a szénsav együttes hatására a bőr rákvörös lesz, a test

zsibong, fölhevül, majd didereg, de a ledörzsölés után mintha új erőt merített volna az ember, ruganyos léptekkel nagy sétautakat végez, melyekre azelőtt alig szánta volna el magát. E fürdéseknek izom- és idegedző hatása páratlan. Ezenkívül kényelmesen berendezett meleg fürdő (kívánatra törpefenyővel vagy mór földdel) és hidegvíz-gyógyintézet is áll a vendégek rendelkezésére.

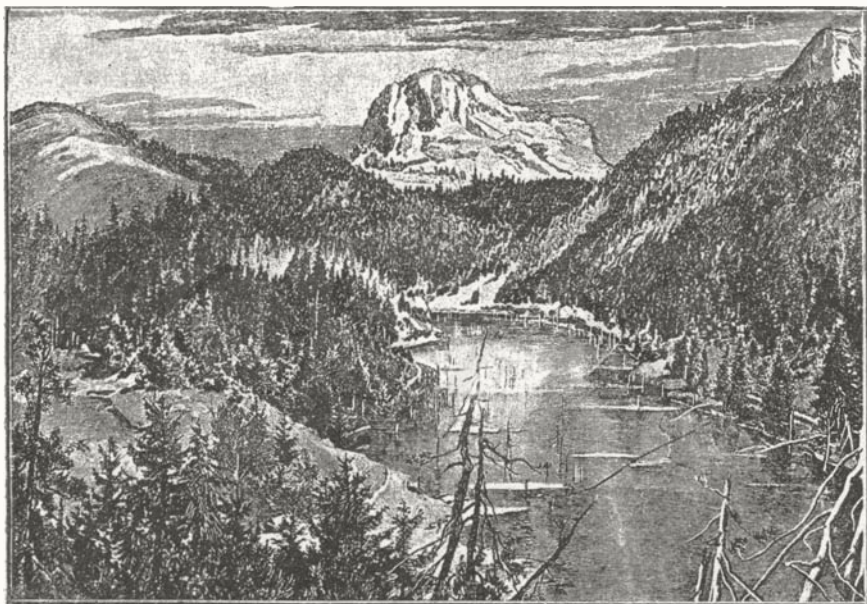
Az egész fürdőtelep rengeteg kiterjedésű fenyvesek közepette a *Kelemen-havas* alján egy szép völgyben terül el, melynek a tengerszín fölötti magassága 882 méter. Fenyőparkokkal és gyönyörű sétautakkal megszagatott pavillon-szerű berendezése szabad mozgást és kényelmet biztosít, úgy, hogy a legnagyobb látogatottság idején sem érezzük a túlszűfolttság kényelmetlenségeit.

Kirándulóhelyekben nagyon gazdag a vidék, s kisebb-nagyobb fürdőző társaságok hol kocsin, hol gyalog vagy lóháton jönnek-mennek minden irányban, vidáman csevegve, dalolva, hegycsúcsra mászva, szóval: a fürdői életrend hasznát a turisztika gyönyörűségeivel párosítva.

Ilyen kiránduló hely a félóránnyira levő Alsó-Borszék, hol a fürdő üveggyára, kőszénbányája, zúzója és fűrészmalma, valamint *mintaméhészete* van, mely fenyőillattal telített havasi mézét messzi földre szállítja, s becses és tanulságos látnivalókkal jutalmaz. Itt vannak a hivatalok alkalmazottainak és a telep munkásainak lakásai is. Itt van Gyergyó-Ditró és Szárhegy fürdőtulajdonos község, kiaknázatlan kincsével, a híres ditroit márványteleppel; a mésztuff-képződményű *Kerekszék-hegy* fantasztikus sziklaképződményeivel, a *jég- és medve-barlangok* az előttük húsz méter magasságba nyúló *Széchenyi- és Teleky-sziklákkal*, a *Verőfény-oldal*, a *Bükk-havas* és sok más szebbnél szebb látnivaló. A ki négy órai útra vállalkozik, a Keleti-Kárpátok egyik legszebb átjáróját, a *Tölgyesi-szorost* keresi föl, miközben a Borpatak és Besztercze völgyén változatos természeti szépségekben, a Moldva felé irányuló tutajozás mozgalmas képeiben gyönyörködik, s onnan a fellegeket érintő *Csalhó* fehér szikláitól vonzatva érkezik be a Kelet felé üzött fakereskedés egyik főhelyére, a magyar és román lakosságú *Tölgyes* községbe, melynek alsó végén áll a vámsorompó. Innen a mienk, túl romániai a határ.

Ennél fárasztóbb, de a turistára annál nagyobb ingerrel bíró kirándulás kínálkozik a Maros és a Romániába siető Békás-patak közti öserdőben a *Gyilkostó*-hoz, melynek hossza 600 méter, legnagyobb szélessége 200 és mélysége helyenkint 30—40 méter. Kristálytisztá vizét pisztrángok népesítik, melyeknek szebb példányai olykor több kilogramm súlyúak. Kilencszázkilenczvenöt méter tengerszín fölötti magas fekvése, a sötétzöld fenyvessel borított Gyilkos-havas és a vörös színű kőszirtekkal égbe törő Nagy-Czohárd és Nagy-Hagymás között, elragadóan szép.

Az örökké működő hatalmas természet műhelyében ez a tó 1837-ben keletkezett, mikor is a hegyoldal sziklái egyszer csak megrendülvén, szörnyű robajjal a völgy alsó torkolatát elborították s az itt egyesülő két havasi patak vizét földuzzasztották, mely aztán a liget virágos pázsitját, a széleken díszlő és korhadt hegyükkel a vízből ma is kilátszó sudár fenyőszálak között tófenékké változtatta és csak a medence megtöltése után kereste föl ismét félbehagyott útját Moldva felé a szűk *Békás-szoroson* keresztül. Ennek egyik nyílásán, a patak fölött 50 méter magasságban



A GYLKOS-TÓ.

épített harmincz kilométer hosszú függő csatorna vize szállítja a más-kép megközelíthetlen havasnak fatermékét a szomszéd országba.

E kirándulásunkból *Gyergyó-Szent-Miklósr*a térhetünk vissza, a hajdani Gyergyószék közigazgatási központjába. Ez a nagy székely község, hét-ezeret meghaladó jómódú lakosságával, városias csinos építkezésével, rendezett utczáival és piaczával itt a havasok magas fönstikján kellemes benyomást tesz az utasra. Két szép temploma közül az örmény-katholikusoké bástyás védőfalakkal van körülvéve és műipari látnivalókban gazdag, másikanak tornya 1498-ban épült. Vannak pénzügyei, játékszer-tanműhelye, sör- és szeszgyára, elemi és polgári iskolája.

Közel ide, hófehér sziklakkal villogó hegy tövében fekszik *Szár-hegy* község, a szárhegyi Lázár grófok ódon, már-már rommá lett, egykor ha-

talmas négyszögű várkastélyával. Itt élte gyermekéveit Erdély fejedelme, Bethlen Gábor, anyjával, Lázár Druziánnával.

A falu fölött emelkedő hegy közete *jegeczős mészkő*, az ú. n. *szárhegyi márvány*, durva és egészen finom szemcséssel; színe hófehér, vállapjain vöröses, közbe-közbe szürke csikokkal, részint telepeken, részint tömbökben kifejlődve. Faragványokra és diszitményekre kiválóan alkalmas, mindamelllett ez a karráraival vetekedő becses anyag közlekedési és szállítási nehézségek miatt alig jó művészi czélokra használatba, hanem útkavicsolásra fordítják, mint azt Borszék fehér sétatutain is látjuk.

Epen ilyen becses a közel fekvő nagy székely községnek, *Ditrónak*, páratlanul szép szienit-közete, az ú. n. *ditroit*, szintén durva és finom szemcséssel, fehéres, szürkés és vöröslő-sárgás főszínekkel, miket némely kristály-alkatrészek égszín- és lazur-kékké változtatnak. Ez csiszolva, a legritkább szépségű műkövet adja, de — fájdalom — az előbb említett okokból ez is egyik heverő kincse a Székelyföldnek. A marosvásárhelyi Bem-szobor talapzata abból készült.

Hogy ezek mellett s a Borszék vidékén ismert *tőzeg-telepeken* kívül miféle kincseket rejtene még magukban a rengeteg kiterjedésű gyergyói hegyek, az a jövő titka. A kristályközet ezüsttartalmú ólom-, réz- és vasérc-telepek, sőt arany jelenlétét is szokta jelezni.

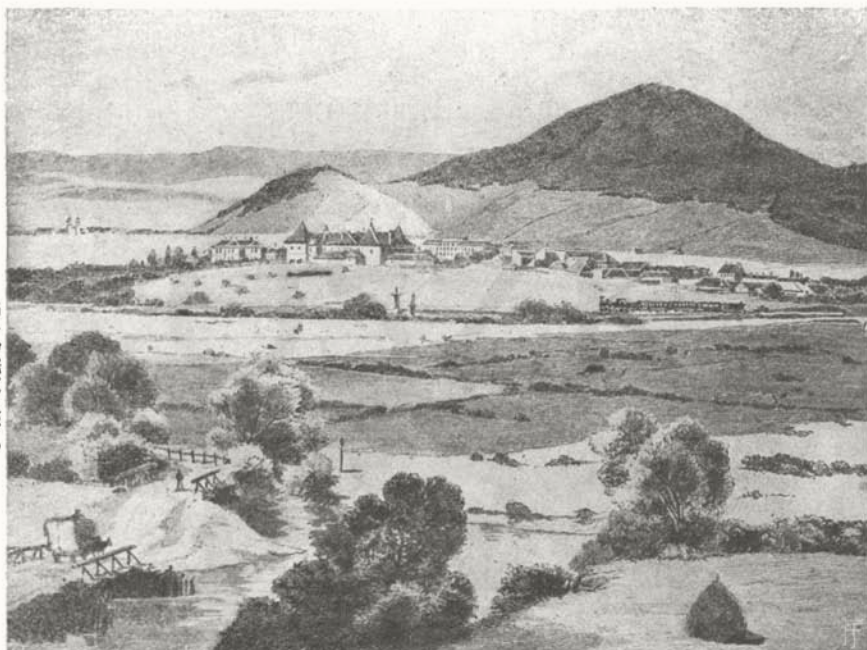
A csiki medenczét a vármegye kisebb jelentőségű, de újabb időben mindinkább emelkedő székhelyétől, Csik-Szeredától és az ide közel fekvő Csik-Somlyótól délre, a Kárpátoknak Csik-Zsögödnél leereszkedő hegy-nyúlványa két részre osztja. A völgyoszorulaton alúl fekszik Al-Csik, fölül északra Fel-Csik. E kisebb völgynek legelső községe Gyergyóból jövet Csik-Szent-Domokos, melynek Balán-havas nevű erdejében gazdag réz-érc-telep van, hol *Balánbánya* néven jól berendezett üzemet létesített egy részvénytársaság, mely az évi termelést 7—8000 métermázsa vörösrézre fölvitte. Néhány év óta azonban szünetel a bányamívelés.

A szárhegyihez hasonló fehér márványt itt is útkavicsolásra használják.

Történelmi szomorú emléke a községnek az a sírdomb a Pásztorbükk-tetőn, hol a Mihály vajdától legyőzött és az erdők sűrűjébe menekvő *Báthori* Endre fejedelmet a pásztorkunyhó nyújtotta pihenőjén egy székely bérencz fejszével megölte. A pápa a bitoros fejedelem megöléséért egyházi átokkal sújtotta a községet, melynek lakói még most is búcsúra járnak az egyszerű fakereszttel jelölt sírhoz.

Fel-Csik véres történelmi emléke fűződik Mádéfalvához is. A székely határórség szervezésével Mária Terézia alatt Bukow császári parancsnok volt megbízva, a ki székről-székre járva rendezte az összeírást, de kisebb-nagyobb ellenállásra talált mindenütt, mely néhol a zendülésig fokozódott ;

mert a székely, a mily bátor és vitéz volt a harcban, ha a haza védelme szólította, épen olyan féltékeny volt kiváltságaira is, melyek az állandó fegyverviselést kizárták. A csiki székelység is vonakodott ettől, s óvást tevő kérvényüket fehér lobogós nagy küldöttség vitte a császári biztoshoz. Estve érkeztek Mádéfalvára, hol a megrémült vérszomjas Bukow ágyutüzzel fogadta a vést nem sejtő fegyvertelen népet, s vak dühében nemcsak a küldöttséget, hanem az éj sötét leple alatt a falu népét is mind lemészároltatta az utolsó csecsemőig. Ez volt az 1764. évi híres «*mádéfalvi veszedelem*».



CSÍK-SZEREDA ÉS A SOMLYÓ-HEGY.

Fel-Csik medenczéje fölött északon az a hatalmas hegyecsoporthoz van, mely a Kárpátokat a Hargitával összeköti, s Gyergyó felé áthághatlan védvonalat alkot. Ennek a hegyecsoporthoz két fő alakja a *Tarkó* és a *Nagy-Hagymás*, melyekhez a háttérben a hasonló alkatú *Öcsémteteje* sorakozik. Az alpesi jellegű, gypár-termő, kopasz csúcsú, meredek sziklával nagy arányokban diszitett hegyóriásokat a fenyvesekkel borított *Kurmatúra* hegyhát köti össze; ebből egy fellegekbe nyúló gúlaalakú sziklaszál, az *Egyeskő* emelkedik ki. Tiszta időben a bástyaormokon megtörő napfény lebilincselő képet aranyoz be, mely az egész Olt völgyén lefelé Tusnádig elkísér.

Mielőtt ettől a szép vidéktől búcsút vennénk, tekintsünk be a Székelyföld második keleti kapuján a *Csik-gyimesi szorosba*, melynek bejárata előtt az örmény lakosságú csinos *Szépvíz* község áll őrt. A Pogányhavas lábánál Szépvíz, majd Csermászó-patak mentén érjük el a Tatrosvölgyét, mely Románia felé a Kárpátok legtágasabb nyílása, s a határszéli vámsorompó mellett a két sziklás oldalra támaszkodó magas erődítmény védelme alatt lépi át határunkat. A hosszú völgyben három község fekszik elszórtan, ú. m. *Gyimes-Felső-Lok*, *Gyimes-Közép-Lok* és *Gyimes-Bük*, melyeknek havasi jellegű építkezésénél sem a községek, sem a laká-



TUSNÁD-FÜRDŐ.

sok nincsenek egymástól élesen elkülönítve. Lakóik *csángók*, a kik oláh viseletük mellett is megőrizték nemzeti nyelvünket, sőt egy tömeg még Romániába is átvonult, s a vámon túl az első falut, *Oláh-Csügest* alapította.

A gyimesi szép kirándulást Csik-Szeredából kocsin, kerékpáron, sőt ma már vasúton is, Brassó felől jövet egy nyári napon jól meg lehet tenni, s a vámnál vendéglő áll az utasok ellátására. A Szépvíznél elvonuló vasút a szoros torkolatát alkotó völgy fölött hatalmas viadukton vezet át, mely magában is érdemes látnivaló.

Vonuljunk le már most Csiknak, melyet elzárt fekvéséért Csikországnak is mondanak, déli határán fekvő második híres fürdőjére. Utunk az



A SZENT ANNA-TÓ.

Olt mentén tágas, termékeny völgyön, jómódú, népes községeken visz át, míg *Tusnád* falunál a róla nevezett fürdő szűk völgyszorosába jutunk. Jobbról a Hargita déli nyúlványának, balról a Kárpátokból átterjeszkedő hegytömbök oldalainak sötétzöld fenyvesei egészen le a folyó partjára ereszkednek és szünet nélkül hallható zummogásban adják vissza a sziklagörgetegekkel küzdő víznek ezerszeres csobbanását. Fönn mindkét oldal örökzöld színének a fantasztikus alakokban kiszökellő sziklatornyok adnak változatosságot, melyek közül egy pár, lépcsőzettel ellátva, messzelátónak van berendezve (Apor-bástya, Ludmilla). Ebben a környezetben a *Nagy-Csomág* nyugati alsó terraszszain képződött ki az utolsó fél évszázad alatt a Székelyföldnek, sőt hazánkknak egyik legszebb fürdője és klimatikus gyógyhelye. Svájci stílusban épített villái egészen megfelelnek a vidék jellegének. Lépcsőzetesen párhuzamos utai és sétányai a lakásokat környező fenyvesben ágaznak szét, s csín és tisztaság tekintetében mi kívánni valót sem hagynak fenn. Levegője pormentes, paradís és balzsamos. Vizei égvényes szénsavas vas-, só- és jódtartalmúak; főkútja a giesshübelihez hasonló. Van testgyenesítő-, massage- és hidegvizgyógy-fölszerelése, csónakázó tava, s minden szükséges szórakoztató berendezése. Mindent fölülmúló, ideg- és testedző szórakozást azonban kényelmes szép kiránduló helyei nyújtanak.

A Nagy-Csomág sűrű fenyvesében mérsékelt emelkedéssel és lejtéssel vágott s jól gondozott sétautakra csaknem a lakásáról lép ki a vendég, s órákig nyújtható gyaloglását különös fáradság nélkül kiterjesztheti egészen a hegy déli oldalán tündöklő *Szent-Anna*-tóig.

Ez a csodás szépségű tengerszem a vulkánikus természetű Csomád- és Büdös-hegycsoportnak a Déli-Kárpátokra és Háromszék szép rónájára tekintő oldalán terjedelmes mély szakadékban rejtőzködik. Az említett sétautakon kívül, a Tusnád-sepsiszentgyörgyi útvonalból Bükszád- és Kézdivásárhely felől Torja községen át közelíthető meg.

A tölcéserszerű mélyedés égszinkék víztükre tojásdad alakban 1800 méter területű. Keskeny párkányzatán, melyet selyemfinomságú mohák és havasi virágok diszitenek, körben lehet sétálni, miközben a lomb- és fenyőfákkal benőtt tölcésér oldaláról 7—8-szorosan zengő és fokozatosan elhaló visszhangban gyönyörködünk. A víz felszínének magassága soha sem változik, mélysége a közepén 12 méter, tengerszín föltti állása 917·67 méter, s a Csomádtető föltte még 1300 méterre emelkedik. Valószínű, hogy a tó felső víztartója a magasabban fekvő *Kukojszás*, egy jóval nagyobb kiterjedésű havasi láp, melynek ingoványos fölületén *kukojsza*- és *áfonya*-bokrocskák s hinárfélék tenyésznek, a belsejéből pedig egy kis patak csörtet Lázárfalva felé.

Ha a csodás szép látvánnyal eltelve, a tó keleti partján kínálkozó

turista-menedékházban megpihentünk és falatoztunk, az innen nem messze délkeletre már Háromszék vármegye területén fekvő *Bálványos-fürdőt* és a torjai *Büdös-barlangot* keressük föl.

**Háromszékmegye.** (676.000 km<sup>2</sup>, 140.000 lakossal) Az üveggyártó *Bükszád* és az ettől keletre fekvő *Alsó-Torja* község között, a Nagy-Csomág alsó hegycsoportulatának nagyterjedelmű lomberdősége közepe mellett emelkedik ki a *Büdös-hegy*, déli oldalán messzire látható bar-



A TORJAI BÜDÖS-BARLANG.

langnyílásával, 1035 méter magasságban. Az üreg eredeti hossza 14, szélessége 2, és magassága 2—6 méter volt, de hosszának egy részét újabb időben gáz-sűrítés céljából elzárták. A benne kiömlő kénhidrogén-gáz a barlang ajtajának felső részéig emelkedik, a mit a falakon képződő kénvirág is mutat. A belépőnek ügyelnie kell, hogy le ne hajoljon, mert a gáz fél méter magasságban már kioltja az életet. A barlang körül emelkedő sírok sok véletlen vagy önkéntes halálesetről tanúskodnak. Pár percnyi bentartózkodás alatt lábainkon fölfelé húzódó és mindinkább fokozódó meleg zsi bongás jelentkezik, a mi később átjárja és

izzadásba hozza az egész testet. Ez a tünet már régen csúzos bajok gyógyítására vonta ide az embereket. A földre tett edényben fölfogott és cseppfolyóssá vált gázt pedig már ősidők óta használják sikerrel a szembetegek. A hegy északi oldalán is látható egy összeomlott nyílás, melyet *Gyilkos-barlang*nak nevez a nép. Az e fölött elrepülő madarat a gáz leszédíti.

A Büdös-barlang gázkeveréke 95·49% szén-dioxidot tartalmaz, s ez mennyiségileg mintegy 30-szor múlja fölül a nápolyi híres Kutya-barlangét. Tehát csak földrajzi és közlekedési elszigeteltségünkön múlik, hogy ez a hely eddig világhírré és megfelelő érdeklődésre nem tett szert.

Újabb időben a tulajdonos a gáz ipari értékesítésére a *Büdös- és Bálványos-hegy* közötti kis völgyben gyárat alapított, hol a barlangból ólomcsöveken gőszivattyúval levezetett gáz megtisztítván és a hűtő készülékben megsűrítettván, kovácsolt vashengerpalaczkokban mint folyós szén-dioxid jó forgalomba. A napi termelés 150 kilogramm.

A Büdös lábánál a Sósmező nevű fősík terül el, melynek vasas, sós, timsós, vasgáliczos és kénes vizű forrásai egymást érik, s a tulajdonosuk kényelmes fürdőteleppé alakította. Ez az ú. n. *Bálványos-fürdő*, melynek látniválókban gazdag vidéke Bükszád vasútállomásáról egy óra alatt közelíthető meg. Közéleben emelkedik — 1029 méter magasságban — az azonos nevű hegy, melynek kúpalakú sziklatetején *Bálványos-vár* romjai láthatók, hol az ősmagyar valláshoz ragaszkodó Opor (Apor) nemzetség hosszasan dacolt a kereszténységgel. Később Apor László hatalmas erdélyi vajda e várban tartotta fogva bajor Ottó trónbitort, s az ő lemondása és szabadon bocsátása után itt őrizte majdnem hét évig a magyar szent koronát.

Ha erről a magaslatról Kézdi-Vásárhely felé szállunk le, az annak közelében a Kárpátok aljába fölnyúló *Kovászna* községben, és ha Sepsiszent-György felé indulunk, *Málnás* falu határában szintén gyógyfürdőkre találunk, melyeknek a seltersi és gleichenbergihez hasonló kitünő hatású vasas és sós savanyúvizei mellett, ugyancsak a Büdösnél megismert szén-dioxidban gazdag forrásai, mint egy egész nagy vidék közös eredetű termékei, ragadják meg figyelmünket. Itt a *Herkules-fürdő*, ott a *Pokol-sár* nevű tükör-medenczében találjuk azoknak elsőrendű képviselőjét. Kifogyhatatlan és sűrű gömbökben a föld mélyéből a szabad levegő felé szakadatlan versenyt futó gázbuborékok a medence vizét állandó mozgásban, sőt hánykódásban tartják és annak felszínét gázzréteggel borítják, melyben az égő gyújtó kialszik. Van idő, a mikor ez a réteg magasra emelkedik, s ilyenkor a fürdés veszélyes.

A kovásznai *Pokol-sár* különösen szeszélyes játékot űz néha. A múlt évszázban három nagy vulkányszerű kitörése volt (1837., 1856. és 1885.).

Ilyenkor füstoszlop csap ki a medenczéből, a gáz fölszaggatja a fenék deszkázatát, szétzúzza az oldalfalakat, hamvas-szürke vízzel borítja el a piacot, s mázsányi súlyú köveket lök ki a mélységből. Gázömlés szaga árad szét a községben és tompa moraj hallatszik a föld mélyéből. Mikor aztán a kitörés elcsöndesül, a fürdő-medence helyén tátongó úr betömésére százakra menő szekérvet hordanak, s a medenczét újra építik.

Kisebbrendű széndioxid-forrás mindkét fürdőtelep lápterületén nagy számmal fordul elő. E vizek gyógyhatása leginkább szem- és csúzos bántalmaknál nyilvánul.



KÉZDI-VÁSÁRHELY PIACZA.

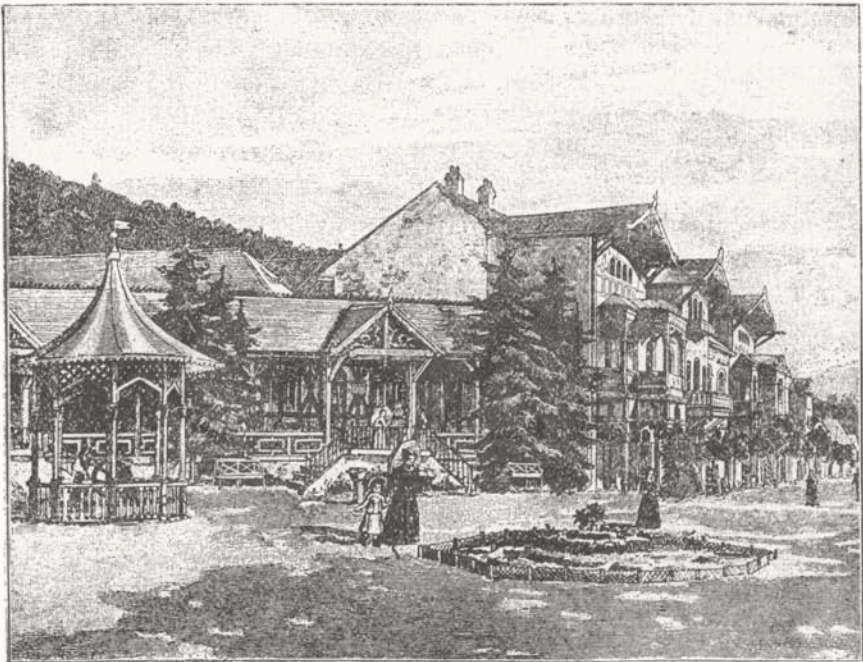
Hogy e vidék ásványvizével végezzünk, még a Málnás közelében fekvő *Bodok* község savanyú vizeit említjük meg, melyek közül az alkálikus *Matild-forrás* mind kedveltebb élvezeti itallá lesz és a légső hurutos bántalmaiban sikerrel alkalmazzák.

A Baróthi-hegység északnyugati medenczéje, az ú. n. *Erdővidék*, szintén sok jó vasas-szénsavas vízben bővelkedik, melyek közül a vidék fogyasztásán kívül már tágabb körben is kezd forgalomba jönni a bibarcfalvi *Baross-* és a borhegyi *Hunyadi-víz*, mint igen kellemes ízű és vesebajban jóhatású ital.

A hegység déli lábánál fekvő *Előpatak* vize és fürdője pedig országos hírnévnek és nagy látogatottságnak örvend. Ez alkotja Borszékkel és Tusnáddal azt a triászt, mely a Székelyföld, sőt Erdély számtalan

gyógyhelyei közül hatalmasan kiemelkedve, nagyszámú idegent vonz az országba.

Ásványvizeinek és első sorban *főkútjának* vegyi összetétele adja meg neki azt a jelentőséget, a melylyel a világfürdők bírnak. Vastartalomra nézve Európa leggazdagabb vizeinek egyike, s ezzel az alkatrészszel a soda- magnezium-bicarbonat, valamint a szénsav oly szerencsés arányban egyesül, mint sehol egyebütt.



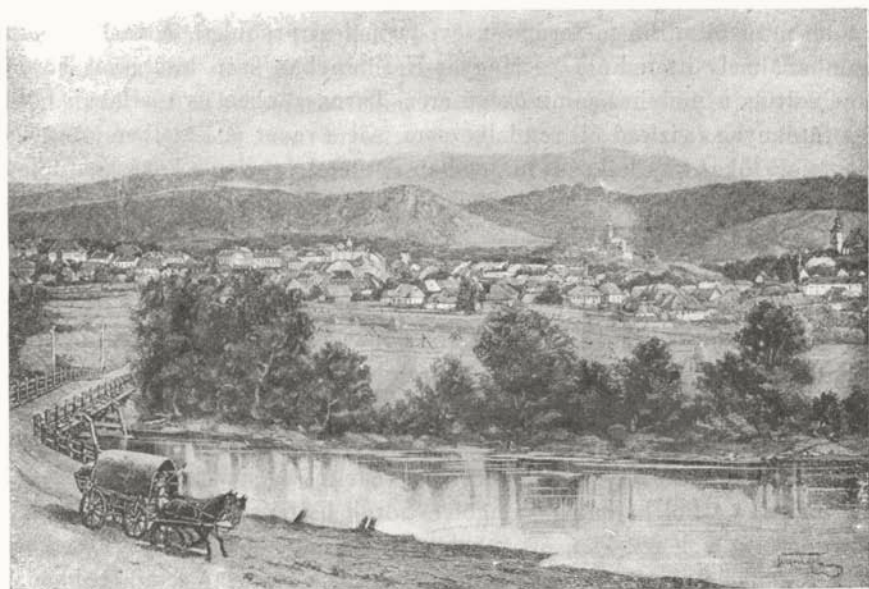
ELŐPATAK-FÜRDŐ.

Az ide utalt betegek általában gyomorbetegségek lévén, a gyógy mód fő-súlya az ivó-kúrára esik, épúgy mint Karlsbadban. Azonban fürdésre is kényelmes berendezései vannak. Távolabbi kiránduló helyek Brassó és a közelében nyíló tömösi szoros vadregényes hegyi vaspályáján Predeal-határállomás, s azon túl a román király havasi nyaralója, Sinaja; befelé a főntebb ismertett természeti nevezetességek egészen Tusnádig; közvetlen közelben pedig napi kisebb-nagyobb sétákra a lankásan emelkedő hegyek lomberdőségei kínálkoznak.

Legközelebbi vasútállomása Földvár, a honnan társaskocsik három-negyed óra alatt szállítják be a vendégeket.

*Háromszék vármegye* földjének természeti viszonyai lényegesen eltér-

nek az Olt és Maros felső vidékeitől. A mélyebben (518 m. a tengerszin fölött) fekvő völgy kitágul, s északkeleti 46 és délkeleti 19 kilométer hosszú vonalával mintegy 114 négyszög-kilométer térséget alkot, melynek Sepsi-Szent-Györgynél kezdődő fősíkját méltán nevezték *Szépmezőnek*; mert ez körben népes falvakkal van szegélyezve és minden talpalatját fekete barázdák borítják, távolabb keleten és délen pedig a Kárpát havasainak gyönyörű csoportozata ékíti, míg észak-keletről a Feketeügy öntöző csatornája metszi át, úgy hogy szépség és dús termékenység dolgában valóban ritkítja párját. Ennek a szép térségnek folytatása nyugaton a



SEPSI-SZENTGYÖRGY.

szintén gazdag Bárczaság szászoklakta vidéke, a fogarasi és brassói hegyek által határolva.

A Csíkból aláiető Olt-folyó a Sepsi-Szent-Györgyig leereszkedő Hermány-Baróthi hegység keleti oldalán vonul a háromszéki térségre, s annak nyugati részét átmetszvé, északnyugati kanyarulatával a vármegyének *Erdővidék*-ben végződő szűkebb termékeny völgyét alkotja; később Ágostonfalva és Alsó-Rákos bazalt-sziklaszorulatát töri át, s már mint hatalmas folyó hagyja el a Székelyföldet.

Legtekintélyesebb mellékfolyója a Feketeügy, mely a Keleti-Kárpátokból ered és Kézdi-Vásárhely alatt a vármegye keleti lapályára érve, azt egészen végigfutja; kanyargásaiban 92 község határát termékenyíti, s végre Sepsi-Szent-Györgytől délre, Kökös és Al-Doboly falu között, az anya-

folyóba szakad. Mindkettőt számos hegyi és havasi patak táplálja, melyekkel e szép vidék mint megannyi öntöző csatornával van behálózva. A központon, *Sepsi-Szent-Györgyön* (7000 l.), több nevezetesség van; a díszes piaczon szép megyeház, a Mikó-kollegium, a székely nemzeti múzeum, a megyei árvaház. Van itt tanítónőképezde, nőipariskola, szövőgyár, méntelep, stb.

A Baróth-Hermányi hegység gazdag vas-, ércz- és barnaszén (lignit) telepeket rejt magában, mely utóbbiak Baróth községtől Sepsi-Szent-Györgyig, sőt Hidvégig lehúzódnak. A Köpecz határán, az ágostonfalvi vasútállomás átellenében levő telepet egy hazai részvénytársaság műveli, s több mint félmillió métermázsa évi termelést produkál. A vasbányászat azonban, mely itten Füle és Magyar-Hermányban szép kilátással kezdődött volt és a melyhez jóminőségű ércz, barnaszénben és tűzifában bőséges fűtőanyag vizierő áll rendelkezésre, sőt a vasút is közelben vonul el, megfelelő tőke és vállalkozás hiányában szünetel. Így van a kovásznai teleppel is. Itt a Kárpátok délkeleti szögletén, a Zágonig húzódó vonalon, a föld felszínén hatalmas nyílt tömbökben jelentkezik a vasércz, melyből az angolhoz hasonló finomságú aczél volna előállítható, csak hogy nincs, a ki művelje.

Háromszékről a Kárpátokon át két hegyszoros vezet Keletre. Az egyik az *ojtózi*, a síkság északkeleti, a másik a *bodzai*, annak délkeleti sarkában. Oda Kézdi-Vásárhelyről indulva 16 kilométer utat teszünk, mire a lapály szélén s a nagy vízválasztó tövében a legutolsó falut, *Bereczk* nagyközséget elérjük, melynek kiváltságai (ma is külön képviselőt küld az országgyűlésre) a szoros és a közlekedés védelmével járó kötelezettségeiből származtak. A hol hajdan a mongol és török betörések rémes visszhangja zúgott végig a bérczeken, ott most magasra emelkedő kanyarulatokban épített kényelmes állami úton gyönyörködünk a változatos tájképekben és a régi harcokra emlékeztető várromokban. A védőművek központja az Ojtozpatak szorulatában emelkedő Rakotytyás-hegy lejtőjén épült *Rákóczi-vár* volt, melynek bástyáiról és futóárkaiból egykor ágyüdörgések rezgették meg a bérczfalakat. Ezen a szoroson át vezetett hadat Mátyás király a lázongó moldvaiak megfékezésére, itt vonult át fényes kíséretével Báthori István a lengyel trón elfoglalására és itt verte vissza Bem tábornok 1848-ban a Moldva felől közeledő oroszokat.

A túlsó oldalon kiszélesedő kis völgyterületen, épen az ország határszélén, Bereczk községtől 24 kilométerre fekszik a sóforrásairól nevezett *Sósmező*, kis oláh falu, a vámhivatallal. Fölületén petroleum-kutatások folynak, a mire a romániai szomszédos község (Cherzsa) gazdag kőolajtelepe adta az impulzust. Székely fuvarosok innen szállítják és árulják hordókban *degenyeg* (deget, nyers petroleum) név alatt a szekér-kenőcsöt.

A *Bodzai-szoros*, melybe a háromszéki síkság délkeleti szélén fekvő

Kis-Borosnyóról jutunk, a Bodza-folyó mentén déli irányban vezet Romániába. Jó közlekedési útja csak a mi határrészünkön van, de a vadregényes szép tájak azontúl következnek, a hol a déli Kárpátok egyik szikláóriása, a *Csukás*, s a vele versenyző *Tejkő* emeli kúpját az erdők rengetegében. A hegyoldalak szikláiba vágott út, mely néhol száz méter szédítő magasságban vonul el a Bodza-patak fölött, kanyarulataiban szép vízesésekkel gyönyörködtet.

Itt találták 1887-ben a bodza-kovásznai aranyrudakat a sirmiumi pénzverő jegyeivel ellátva. Ezeknek egy része most a magyar nemzeti múzeum kincsét képezi.

Ezen a vidéken, a térség keleti szélén fekvő Kovászna, Körös, Papolcz és Zágon mögött emelkedő ősfenyvesek rengetegében, hol milliókat érő erdei kincs hevert hozzáférhetetlen területeken érintetlenül, újabb időben az «Erdélyi erdőipar részvénytársaság» nagyszabású faüzletet alapított. Az első telepet mélyen benn a Méneshegy alatt rendezte be, s az egyik erdőtulajdonos nevével (Zathureczky) «Gyulafalvá»-nak nevezte. Később további gőzfűrésztelepek létesültek; minthogy azonban a szállítást az e célra épített kocsu-utakon már lebonyolítani nem bírták, Kovászna község felső végén kiinduló s beláthatatlan területeket befutó és összekötő iparvasutat építettek, melynek egy 1260 méternyi vonala 400 méter emelkedésű siklót alkot. Az így létrejött mozgalmas élet úgy a vonalon, mint a telepeken, a hol villamos világítás áraszt fényt a sötét erdőség éjszakaijában, már látványosságnak is érdemes alkotás; közgazdaságilag azonban még nagyobb jelentőségű, mert nagy értékű forgalmat csinál és száznaknak, sőt ezreknek nyújt keresetet.

Mielőtt a Székelyföld más vidékére távoznánk, még a háromszék-megyei bórát kell megemlítenünk. Ez a *Nemere*, mely az északkeleti határlánczolat 1636 méterre emelkedő hasonnevű hegyéről tör be a vármegye síkságára és erejét még Brassó vidékén is érezteti. Télen az utakat annyira feltölti hóval, hogy azok járhatatlannak lesznek, a falvak szélső házait pedig hótorlaszokkal zárja el. Jaj az utasnak, a kit ilyenkor maga előtt talál! Szekerét fölforgatja és csontjait a legmelegebb bundán keresztül is átjárja. Nem is búvik ki ilyenkor falujából a székely, vagy ha valamely rejtett völgyből, mely védett helyen fekszik, mégis kiindult, a mint a szabad térségre ér s a Nemere dühöngését észreveszi, azonnal visszafordul és otthon marad, míg a szélcsend beáll.

Leginkább ősszel és télen uralkodik a Nemere, magához véve sokszor útitársul a keleti vagy *ojszi* szelet is. Ha három nap alatt el nem áll, akkor rendszeren 8, sőt néha 15 napig dühöng egyenlő erővel. A téren épült házakat rendszeren háttal fordítják a Nemerének. Különben a mikor ez a szél uralkodik, abban az esztendőben bő termést várnak, — ellen-

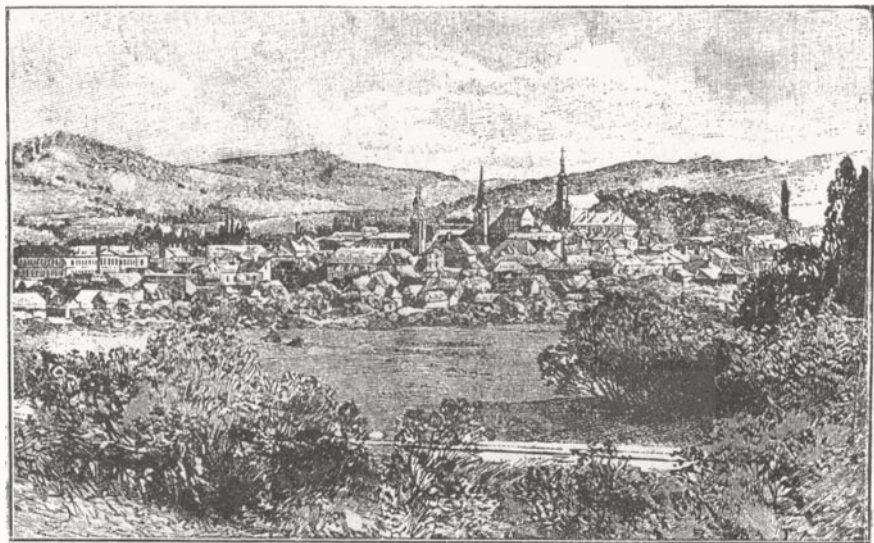
tétben a nyugatról jövő *Dorgó*, vagy *Német-széllel*, a mely rossz aratással jár. A nép ezt az utóbbit *koldus-szélnek*, meg *8 forintos szélnek* is nevezi, a felszökő búzaárt akarván ezzel jelezni.

Most a Rika-vízválasztón keresztül északra véve utunkat, csakhamar **Udvarhelymegyébe**, a hajdani székelyföld *anya-székébe* érünk, a hol egykor a nemzeti gyűléseket tartották. Ezek legutolsója a Nagy-Küküllő tágas völgyében, az *agyagfalvi réten* zajlott le 1848-ban. E történelmi emlékekben gazdag vármegyének lakossága a legküzdelmesebb gazdasági életet éli. Területét északkeleten a Hargita-hegység dominálja, a melynek nyugati lábánál a 16 km<sup>2</sup>-nyi *oláhfalvi fösík* terül el, 859 méter magasságban a tengerszín fölött. A legmagasabb lakott hely ez Erdélyben. Tájkép tekintetében a legszebb pontja a vármegyének. Nagy kiterjedésű havasi legelők és kaszálók közepette a hajdan jus gladii-val, s ma is külön képviselőküldés kiváltságával bíró község ez; fölötte fenyvesekkel borított és trahit-kőszirtekkel ékített hatalmas hegyvonat emelkedik. A fösík rejtett, fenyves zugaiban fölbuzgó, gazdag vastartalmú szénsavas források körül épült fürdőtelepek (Homoród, Kérúj, Lobogó, Dobogó), s közelükben a szentkeresztbányái vashámor, a trahit-törmelékű medrekben zúgó havasi patakok és azokra épített ősrégi szerkezetű fűrészs- és posztóvanyoló malmok éjnap zakatolása, valamint a gulyákban legelésző nyáj kolompolása már magában is mozgalmas életet és változatos képeket varázsol erre a magas vidékre. Ha pedig az Oláhfalu fölötti Hargita-csúcsra fölmászunk, egész Erdély hullámos panorámája tárul szemünk elé. S látjuk az alattunk elterülő térség parkányzatáról kiinduló hegyvonalat, a mint a két Homoród, Nagy-Küküllő, Fehér-Nyikó és Kis-Küküllő völgyét alkotják, s nyugati irányban végig húzódva a vármegyén, annak déli és északi oldalán hegycsoportokba verődnek, s nehéz munkával járó és szűken jövedelmező hegyvidéki földmivelésre kényszerítik a lakosságot. Tágasabb és termékenyebb kiterjedést csak a Nagy-Küküllő mentén találunk. Itt vonul végig a Héjjasfalvánál kiágazó helyi érdekű vasút is Székely-Udvarhely végállomásig. *Székely-Udvarhely* kis 8000 lakosú város, mely megyei és törvényszéki székhely; egész sereg tanintézet, köztük három középiskola van benne. Rendkívül élénk község, van több gyára és számos ipartársulata is.

Természeti kincseihez tartozik Székely-Udvarhely közelében a *Szejke-fürdő*, hova a városi közönséget nyáron társaskocsik szállítják ki; de távolabb vidékekről is sokan keresik föl csúzos, kőszvényes bajok enyhítésére e kis fürdőhelyet, a melynek fölvirágoztatására néhai tulajdonosa, báró Orbán Balázs, sokat áldozott. A kénes hideg forrást nemcsak fürdésre, de ivásra is használják, bár annak kőolajjal áthatott íze, a mit a nép *sejkekének* mond (innen a fürdő neve is), kezdetben visszatetsző.

Innen nem messze, a vármegye északi oldalán találjuk *Korond-fürdőt*, az itteni hegycsoportból magasan kiemelkedő s várromjaival és szép látókörével kellemes kirándulásul kínálkozó *Firtos-hegy* lábánál. Egyik oldalon cserjékkel és virágokkal díszített kaszálók, s ezekkel szemben fenyves erdőség, a belőle magasba nyúló *Hollókő* sziklaszállal, valamint az alant csergedező patak, pormentes, balzsamos légekört nyújtanak az üdülést kereső mellbetegeknek.

Odább északnyugatra pár órai kocsiuton a *Sóvidékre* érünk, hol már messziről szemünkbe ötlük a Kis-Küküllő és Korond összetorkolása



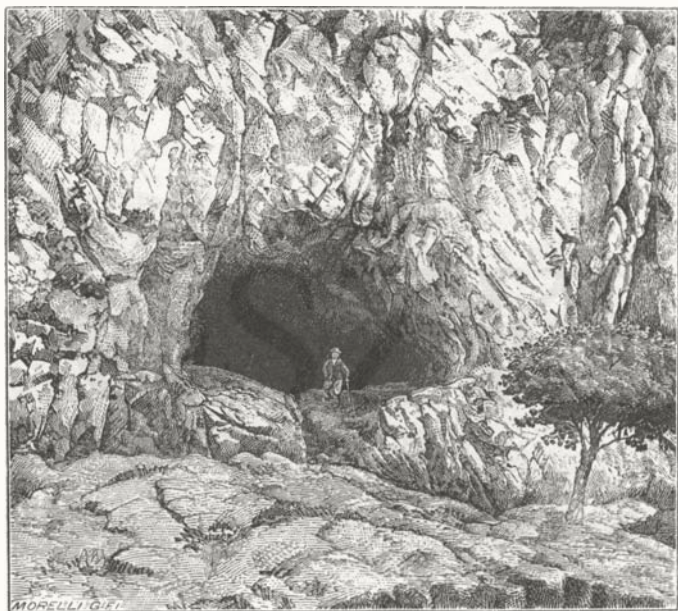
SZÉKELY-UDVARHELY.

között emelkedő s ez utóbbi vizétől mosott *parajdi sóhegy*, melynek víztől csiszolt és barázdált hófehér oldalai száz méternyi magas, szagatott gerinczben egyesülnek. Alatta a régen községgé alakult Parajd bányatelep és a talpfejtésre berendezett sóbánya van, mely mintegy 75—80,000 métermázsa évi termeléssel Erdély keleti felének sószükségletét fődözi és kizárólag fuvarozásra berendezett szállítással sokaknak nyújt már századok óta keresetet.

Hasonló sóhegy emelkedik az ide közel fekvő Szováta község határára, hol a meredek sófalakat és sziklákat a római bányászat nyomán képződött sóstavak veszik körül, melyek legnagyobbikának hossza 100 méter, mintegy félakkora szélességgel és 20 m. mélységgel. Itt újabb időben szép fejlődésnek indult fürdőtelep keletkezett, mely különösen a Maros-Torda

vármegyeiek kedvencz nyaralóhelye, de távolabb vidékekről is mind többen keresik föl, kivált a művelt középosztályból.

A székelyföldi sóképlet a nagy trahitvonaltól nyugatra, azzal párhuzamosan terül el, a Szász-Régentől északra fekvő Vécs község, Székely-Udvarhely és alább Kőhalom között két vármegyén keresztül, mintegy 70—80 kilométernyi vonalon, hol a sóskutak számos község lakosságát látják el a háztartásban és gazdaságban használt sósvízzel. Néhol a kősó oly közel emelkedik a föld színéhez, hogy azt csupán egy-két lábnyi talaj-



A HOMORÓD-ALMÁSI BARLANG.

réteg borítja, mint Homoród, Szentmárton és Szentpál határán. Abásfalva ugyancsak udvarhelymegyei községben pedig a pinczék falazata kősóba van építve.

Mielőtt Udvarhelymegyéből távoznánk, meg kell emlékeznünk annak fölkeresésre érdemes egyik természeti nevezetességéről, a *Homoród-almási barlangról*. Ez a Hargita egyik legnagyobb nyúlványán, a Rika-hegység felső vidékén fekszik. Az ágostonfalvi vasútállomásról Vargyas községen, a Kis-Homoród völgyén, Homoród vasútállomástól, továbbá az oláhfalvi fonsík és annak fürdői felől Homoród-Almásra át közelíthető meg. Bármelyik irányból lombdők között, erdei kaszálókon és legelőkön kapaszkodunk följebb a *Máltető* aljában elterülő *Kőmezőre*, a hol egy kápolna

romjai arra az időre emlékeztetnek, a mikor a vidék lakossága a közeli barlangban talált menedéket a tatárok pusztításai elől.

A vastag rétegű kőtörmelékről mélyen fekvő szűk nyílásba ereszkedünk le, a melynek fenekén a Vargyas-patak csörgedez félkör-ívben. Ezt követjük azon magasba nyúló szirtfalak lábánál, a melyek csak keskeny vonalon engedik be az égbolt fényét. A jobboldalon két nagy barlang tágas nyílásán tekintünk be a «*Kő-csűr*» és a «*Kis-Lócsűrbe*», s néhány lépés után a kis völgyet elzáró hegy oldalában, 20 méternyi magasban megpillantjuk a *Kő-líkat*, a tulajdonképeni barlang nyílását, melynek egykor lőrésekkel ellátott, falazott ajtajához lépcsőkön jutunk föl. Az alant maradó patak pedig, mely valamikor itten földuzzadva, talán maga is hozzájárult a barlangüregek kiképzéséhez, és százados küzdelmében az elzárt völgy folytatását keresve, baloldalon a Mál-hegy lábának mészrétegei között tört magának utat, szemünk előtt beszűrődik a hegytömeg alá, a melynek nyugati oldalán ismét napvilágra jut, hogy aztán Vargyas felé folytassa útját. A kik a barlang végső ágait elég bátrak fölkeresni, ott a föld mélyében még találkozhatnak vele.

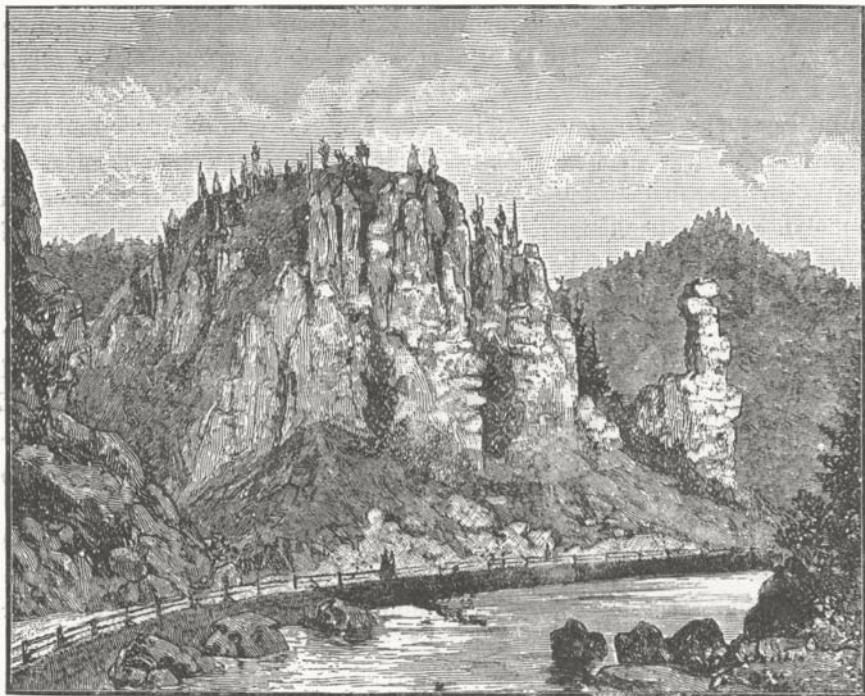
Belépve a barlang nyílásán, hatalmas előcsarnok tárul föl előttünk, a melynek boltíves üregében több száz ember elfér. Az ebből elágazó alagutak helyenkint úgy megszőkülnek, hogy csak mászva haladhatunk tovább a nyirkos fölületen; majd ismét kitágúlnak és cseppkövekkel ékeskednek. Néhol hatalmas kőtáblák gleccser-módjára torlódnak egymásra. Mindössze mintegy 758 méter hosszú vonalon barangolhatunk a hegy mélyében. Gyertya és gyufa bőven kell itt a turistának, s hozzá útjelzők hátrahagyása is, hogy a visszatérést el ne tévessze. Az üregekben egész halmok képződtek denevér-guanóból, sőt barlangi medve csontjaira is akadtak.

E természeti ritkaság megtekintésével járó fáradság sokszorosan megvan jutalmazva már csak azzal az élvezettel is, a mit a hegyformációk szépsége és a *Mál-tető* gyönyörű látképe nyújt.

**Maros-Tordamegye.** (750.000 km<sup>2</sup>, 200.000 lakossal). A Székelyföld északi területére, Maros-Torda vármegyébe már betekintettünk a Sóvidéken. Innen a felső Marosvölgyig a Hargita folytatását képező *Mezőhavas* és a *Görgényi-havasok* terülnek el, a melyek Gyergyó felé emelkedő erdős hegységgel borítják a vármegye keleti felét. A nyugati irányban lankásodó hegyvidék sűrű apró falvakkal van benépesülve, s a vármegye déli oldalán a Kis-Küküllő-, közepén a Nyárad-, északon pedig a tágas Maros-völgye nyílik meg nyugatnak vonuló termékeny tereivel és halmival, hol mindenütt a szőlőtermelés a gabonatermelés mellett a gazdaság egyik főtényezője.

A Kis-Küküllő folyó a Csik, Maros-Torda és Udvarhelymegye össze-

szögellésénél kiemelkedő Bucsin-tető közelében ered, nem messze iker-testvérének, a Nagy-Küküllőnek forrásától; Parajdig lakatlan havasi vidéken *Nagy-ág vize* néven futja magas folyását. Itt a Korond vizével egyesülve, fölveszi családnevét és Kelementelke község határában hagyja el a Székelyföldet; közben Erdő-Szentgyörgy mellett érinti Teck-herczeg anyja (Rhédey Klaudia) egykori kastélyának parkját. A völgyében épített viczinális vasút a Székelyföldön Sóváradig jó fel.



A GÖRGÉNY VÖLGYE.

A *Nyárád*-folyó a vármegye keleti oldalán elterülő Görgény-hegységéből ered a Bekecs alatt két ágban (Kis- és Nagy-Nyárád), melyek Nyárád-Szereda községnél egyesülnek. Ennek szép völgyét énekelte meg a székely költő népdallá vált énekében: «Bekecs alatt Nyárád tere, ott egy kunyhó zsuppal fedve; de belseje aranybánya, arany benne egy szép lányka» stb.

A folyó, melynek kanyargó partjain 68 falu helyezkedik el, a Székelyföld nyugati végén, Nyárádtó község mellett ömlik a Marosba. Ebben a vármegyében a Nyárád tökéletes hasonmása a háromszéki Feketeügynek. Mindakettő saját vármegyéjének keleti oldalán ered és nyugati határánszakad a főfolyóba, miután népes vidék termékeny határait táplálta.

A háromszéki szép lapálynak megfelelőt e vármegyében a Maros-völgyén találunk, melyen Malomfalvánál lépve a Székelyföldre, a görgényi hegység egyik nyúlványának lábán épült Maros-Vásárhely érintésével föl a Szász-Régen közelében fekvő Udvarfalvaig, népes és jómódú községek gazdasági kultúrájában s a keleten emelkedő előhegyek és havasok szépségeiben gyönyörködhetünk. A 20.000 lakosú székváros, Marosvásárhely, mely az erdélyi részek második önálló törvényhatósági joggal fölruházott városa, újabban igen szépen emelkedik. A Szilágyi-téren látható Bem József szobra, a Bodor-féle híres zenélő kút, a kath. gimnázium és a Ferencziek temploma. Említést érdemlő helyei a régi kollégium, a nagy



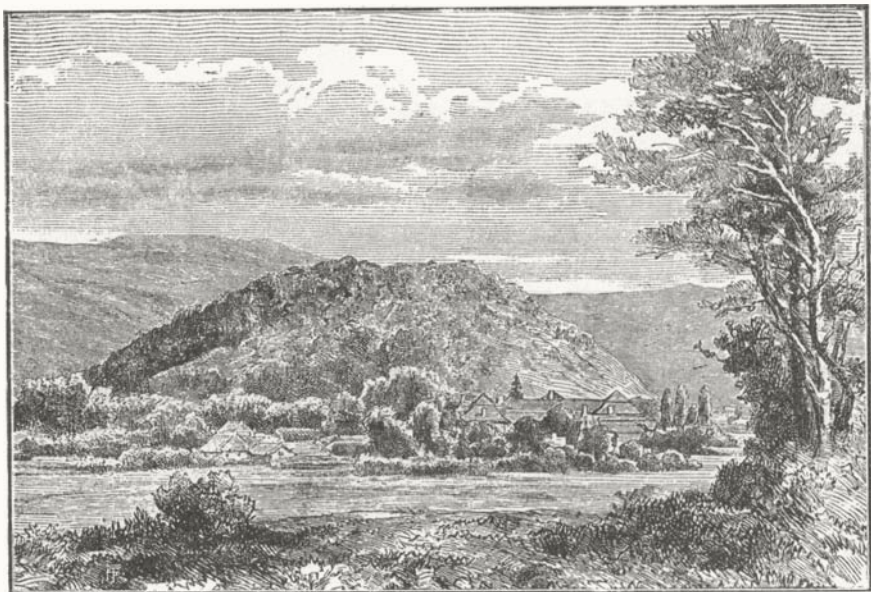
MAROS-VÁSÁRHELY FŐTERE.

vártemplom, a székely iparmúzeum, a nagy Teleki-könyvtár, a Maros ágai között fekvő Elba-sziget, stb.

A Marosvásárhelyről elvezető vasútról Petele és Szász-Régen között kiszállva, ama pavillon előtt állunk meg, a honnan egykor éven át feledhetetlen Rezső trónörökösünk indult kíséretével görgényi vadászataira.

A Görgény-víz völgyében, a vármegye északkeleti sarkán, ugyanolyan sóstavakat és fürdőket találunk Görgény-Sóakna (Zsabenyicza) és Alsó-Idécs község mellett, mint a milyeneket délkeleten megismertünk. Ezek is a római bányászat idejéből maradtak ránk. Szerényebb igényű csúzos és köszvényes betegek a közeli vidékről számosan keresik föl nyaranta ezeket a helyeket.

Följebb *Görgény-Szentimre* község következik, mely a körülötte elterülő 70,000 hold erdősséggel hajdan erdélyi fejedelmi uradalom volt. Ma kincstári birtok. A falu fölött emelkedő hegyen állott egykor a Rákóczi-vár, s ennek romjai között kis kápolna áll. A Rákóczi-hegy alatt később épült csinos kastély volt a trónörökös vadászlaka, a honnan a medvevadászatok után esténként vidám társaság zaja hangzott föl a havasok néma csöndjében, s rózse-máglyák lángoszlopa világított be a reneteg homályába.



GÖRGÉNY-SZENTIMRE.

A föntiekből látjuk, hogy a Székelyföld túlnyomóan hegyvidék, s bár az erdőségekből a szántók, kaszálók és legelők kiterjesztéséért sokat és oktalanul letaroltak, az erdőterület az összes fölületnek ma is csaknem felerésze, t. i. 995,586 hold a 2.140,396 holdnyi összterületből. Csak a Moldva-oláhországi oldalon visszakapcsolt (*revindikált*) székely havasok terjedelme 200 négyszög-mérföld, a mit a 17-ik század végén és a 18-ik-nak elején foglaltak el az akkori bel- és külföldi zavaros viszonyok közepette szomszédaink. Ebből azok a részek, a melyekre a tulajdonjog megállapítható nem volt, 1869-ben Csikmegye közönségének adattak oly kikötéssel, hogy az mint közvagyon *földművelési és ipari célú népoktatásra* gyümölcsöztessek. Másik jelentékeny közbirtokossági erdősség a régi Maros-szék ú. n. *Szék-havasa*, a Kis-Küküllő és Szováta-patak között, mely 15,537 hold kiterjedésű.

Jelentékeny hely még e megyében *Szász-Régen* rendezett tanácsú város (7000 l.), hol többek közt ev. algimnázium és erdőgondnokság is van. A város 1848-ban csaknem teljesen elpusztult, a mostani csinos piacz azóta épült föl. Innen megy a nagy közlekedési út Topliczán át Borszékre és a Csikszékre. A régen tervezett vasút építéséhez most kezdenek.

A faipart és fakereskedést már a természet jelölte ki a székely közgazdaság egyik elsőrangú tényezőjévé, a minek lebonyolítása szárazon és vizen ösidő óta folyik. Újabban a vasutak mind nagyobb versenyt fejtenek ki a szállításban. A vizen eszközölt fakereskedés a tölgyesi és békási szoroson át keletre irányul egészen Konstantinápolyig, évenként mintegy 10,000 tutajjal, két millió koronán fölüli értékben; a Maros folyón pedig az ország belsejébe Szegedig, hasonló mértékben. Ennek kiinduló főtelepe Gyergyóból *Toplicza*, lentebb *Szász-Régen*. A földolgozás az újabb nagy vállalatoknál gőzfűrészekkel, a régi rendszerben ős-szerkezetű *fűrész-malmokban* történik, melyek száma a székely havasokban 500-ra tehető. A háromszékmegyei gyulafalvi nagy telepen kívül még a görgényi kincstári erdőségben van jelentékeny erdőüzlet, mely utóbbi a rendszeres erdőgazdaságnak igazi mintája.

Az *erdei mellékhaszonvételek* között első helyen állanak a nagyterjedelmű kaszálók és legelők, melyek a székely gazdaság főtényezőjének, az állattenyésztésnek alapjául szolgálnak. A szénégetés szintén sokaknak nyújt keresetet. Jelentős a makkoltatás is. A bükkmakk-olaj a katolikus nép bőjti táplálkozásánál fontos tényező. A *vadalma* és vaczkorból (vadkörte) készített *eczet* általános kedveltségnek örvend; a vaczkort aszalva és aszalt szilvával vegyesen főzve is élvezik. Az eper, málna, áfonya és gomba házi fogyasztásra, továbbá a fürdők és városok piaczára bőven kerül. A vadászat, halászat és rákászat is hoz valamit a konyhára. *Halból*: fenn a pisztráng, csík és galócza, lenn a harsa, kárász, pozsár, márna, kecsege, czompó, sügér, csuka stb. található bőven. *Vadból*: nyúl, róka, borz, nyest, hiúz, vadmacska, pele, görény, menyét, vidra, szarvas, őz, vaddisznó, farkas és medve. Az őz szaporodását a vérengző hiúz akadályozza. Ez a félelmes ellenség a fa törzsének alsó ágain meglapulva vár zsákmányára, s négy-öt méternyiről biztos ugrással annak hátára veti magát, éles karmaival belekapaszkodik, nyakszirtjét szétmarczangolja és meleg véréből lakmározik.

A vaddisznók a vadásztörvény meghozatala óta nagyon elszaporodtak, s a makktermő erdőkről őszzsel egész csordákban lehúzódnak a közeli kukoriczásokba, hol éjjelenként nagy pusztítást visznek végbe.

A medve a magasabb régió csöndjében tanyázik, de az embert csak akkor bántja, ha támadólag lép föl ellene. Pedig a havasi málnabokrok között elég gyakran található a kedvelt gyümölcs dézsmálásában. Ha azon-

ban éhség bántja, az erdei legelők gulyáiban nem kiméli a jószágot, s ezért aztán a székelyek boszúja gyakran utoléri, a kik néha csupán fejszével rontanak rá, mikor a maczkó fatörzsekkel dobálódzik s olykor ellenfelével összefogózva gurul alá a hegyoldalon. A küzdelemben rendszeren a medve fizet a bőrével. A havasok vidékén a nép között mindenütt találkozunk híres medvevadászokkal.

Hajdanában a bölény is otthonos volt a székely rengetegeken. Az utolsó példányt 1817-ben ejtették el a Kelemen-havas alján.

A székelyföldi ligetek és erdők telve vannak *szárnyasokkal* is. A bokrokból a fülemüle dala, a magasból a pacsirta vidám éneke, a barázdákból a pintyek és czinkék csicsergése, a lombok közül a vadgalamb és gerle bűgása, a harkályok rikoltása és kopogása, a kakukjóslása, a rigó füttye, a Hargitából pedig a siketfajd (vadpáva) éjjeli dürgése, a szajkó, gébics, szalonka, fűrj, császárfajd, vörösbegy, barázdabillegető, csacsogó karics, seregély, szarka, holló, varju hangegyvelege, a vándormadarak közül a fecske hajnali zenéje, a gólya kelepelése, a tusnádi és kényi fürdő körül a sólyom sivitása, a tavakból a vadruca csörgése és a vizibika szaggatott bömbölése százféle változatban tölti be a levegőt, melyben héjják, sasok és keselyűk merész ívben lebegnek méltóságosan, kiszemelve a zsákmányt, a melyre lecsapjanak. A fellegekbe nyúló bérczek legmagasabb, néptelen birodalmát azonban ők is átengedik a királyi szakállas keselyűnek, a hol az hozzáférhetlen rablóvárában zavartalanul trónol, s a mélyen fekvő halmokra és völgyekbe csak ritkán látogat el, hogy raktári készleteit az évszakoknak megfelelően kiegészítse.

A Székelyföldnek fűben, fában, folyókban, gyógyvizekben, ásvány- és állatvilágban megáldott szép vidékeinek festői színét *dús-gazdag flórája* egészíti ki.

A változatos alakokban és színekben gazdag flóra fajaiból dr. Simonkai Lajos mintegy 300-at jelöl meg a Székelyföldről, melyek között képviselve van a Balkán, Kaukázus, Dél-Oroszország és Skandinávia növényvilága is.

Az a közel fél milliónyi nép, melynek őseit a történelem hullámai — az ő hite szerint a nagy hún-birodalom szétzúllésekor, némely történetíró szerint ellenben csak az Árpád-házi királyok idejében — a délkeleti Kárpátok tövébe lökték, nemzet-történelmi jelentőségét főként azzal bizonyította be, hogy itt a bérczek és hajdan még kiterjedtebb erdőségek rengetegében, elszigetelve véreitől, küzdve az elemekkel, vadakkal és a nagy népmozgalmak ellenséges áradatával, évszázadokon át megőrizte földjét és faji jellegét, s napjainkra tekintélyes, tiszta magyar társadalmi tömegben maradt meg. Hogy ebben a tényben hatalmas ethnikai erő rejlik, annak bizonyítása fölösleges. S hogy ezt az erőt miként fogjuk jövőre

hasznosítani, az a magyar állam vezetőinek bölcseségétől függ. A míg a székely az erdélyi népszövetségben mint önálló egyed («székely nemzet») szerepelt, törvényhozási, adózási, hadviselési, bíraskodási, öröklési és családi különleges intézményeiben maga gondoskodott az önfentartás biztosításairól és nemzeti hivatása betöltéséről; de ma ezek a védbástyák összeomlottak, s a gyakorlati életből a történeti emlékek tárházába kerültek. Most tehát a néperő főképen úgy érvényesül, a mint azt fölülről gondolják, irányítják és értékesíteni tudják.

Csupán történelmi emlék jelentőségével bír most már az is, hogy a *székelység általános kiváltsággal, nemességgel* volt fölruházva, melynek három fokozata szerint (primor = főnemes, primipilus = lófő vagy lovas, pioxidarius = gyalogos, gyalog puskás) voltak az előjogok és a köztelhivatali köteleességek megszabva a másik két nemzettel (magyar és szász) s a jobbágysággal szemben. Ma ezen az alapon csak a képviselőválasztás joga áll még fenn azokra nézve, a kik ennek személyes gyakorlatában voltak 1848 előtt.

A székely nép fizikai tulajdonságait hegyvidéki nehéz földműves foglalkozása magyarázza meg. A csontos középtermű, sovány, ruganyos izmok nagy munkabírása sok százados hegymászással áll kapcsolatban. Ehez járul az erdős és folyókban gazdag vidékek tiszta levegője, sok kitűnő édes és ásványos vize, s az állati és növényi vegyes táplálkozás, a mik az arcnak éltszint, a szemeknek pedig élénkséget adnak és megerősítik, aczélezzik a szervezetet, a nélkül, hogy hízlalnának. És a székelyeknél, különösen a férfi-nemen, valóságos ritkaságszámra is megy a kövér ember. Nyáron a madarakkal kél, s a mezőn köszönti a feljövő napot; télen a hajnalesillaggal ébred, s barmai gondozása után lát, mi alatt a *fejérmép* tűzvilágnál pörgeti az orsót. Étele izlik, álma édes, s a dologban fáradságot nem ismer. Igényei nincsenek, s a kényelem annyira ismeretlen előtte, hogy ebben a tekintetben földrészünkön talán csak a skótok hasonlíthatók hozzá.

Ezzel az életmóddal természetszerűen velejár a vértisztaság és fajszaporaság. Tíz évi átlag szerint Európában 30, Magyarországon 24 lélekre esik évenként egy születés. De a székelyek még a magyarországi kedvező arányt is fölülmúlják. Ha a halandósági kedvezőtlen viszonyok a közegészségügy rendezésével javúlni fognak, az erdélyrészi magyarság gyarapodásában a székelység megbecsülhetetlen tényező lesz.

Testi munkaerejével párosul a szellemi is. Tanulékonyság, leleményesség nehéz életviszonyok közt is képessé tette az önfentartásra és szűk terjedelmű birtokának megőrzésére, a melyből régen a leánygyermek csak törvényes *fiúsítás* esetében osztozhatott. S hogy a fekvőség idegen kézre ne jusson, eladás esetére a szomszédnak elővételi joga volt. A nemzeti

erő összetartása odáig ment, hogy vagyonszerzés terhe alatt megtiltotta a törvény, hogy külföldön egy évnél tovább tartózkodhassanak. S ebben a tekintetben már a szomszéd vármegye is *külföldnek* minősített. Sajnos változás következett be azóta. A mitől a székely régebben meg tudta magát védelmezni, sőt a mire a mai arányokban nem is gondolt, a kivándorlást ma már országos törvények és államhatalom se képesek többé föltartóztatni. Kezdődött az oláhországgal és folytatódik az amerikaival. A közgazdaság nagymérvű átalakulása s védtelen iparunk küzdelme és fejletlensége odavezetett, hogy a legjobb kézi munkaerőt itthon nem tudjuk kellően foglalkoztatni és megfelelő keresettel lekötöni.

Történelmi múltjából fejlődött a székelynek legnagyobb erénye, a tudatos honszeretete és katonai bátorsága. Századokon át kellett védenie a hazát. Társadalmi rendszere is a háromfokú nemességben tulajdonképpen harci szervezet volt. Fegyverzetéről, lováról úgy kellett gondoskodnia, hogy a *lusztrákon* azt mindig rendben találják, mert ha jött a véres kard vagy felgyúlt a *lármatűz* s a falun végig pergett a dob, 24 óra alatt már bandériumnak, lófőnek és gyalogosnak táborba kellett szállania és 30 napon át saját élelmezésén harcolnia. Egyik keze tehát az ekén, a másik mindig a fegyverén volt. És a harcz többnyire védelmi háború lévén, hajlékáért, családjáért bizony élete árán is lelkesedve küzdött. Különben is, a ki gyáva volt vagy megszökött, halálbüntetés várt reá. A harczot azonban csak szükséges rossznak tartván, sietett abból kiki mihamarább félbehagyott munkájához visszatérni. Jellemző adoma erre a kapitányhoz intézett kérésük: jelölné ki az ellenségből részüket, hogy vágják le és menjenek haza. Az tehát, a mit a székelyek 1848-ban az ágyúöntő *Gábor Áronnal* és más hősök vezetése alatt miveltek, s a miért *Petőfi* is halhatatlanná tette őket, több százados katonai erénynek volt az eredménye. Ilyen a hadseregben a nemzeti eszme hatalma!

Ezen katonai erények értékesítésére szervezte Mária Terézia a csiki és háromszéki határőr-ezredeket, melyeknek föloszlatása után katonai nevelő-intézeteknek kellett volna átvenniök ezt a föladatot. Valódi nemzeti mulasztás, hogy ilyenek még ma sincsenek a Székelyföldön.

A harci szolgálatért az a kiváltsága volt a székelységnek, hogy adót nem fizetett. Csupán fejedelem-választáskor, vagy annak első fia születésére járult a kincstár gyarapításához *ököradóval*, a mit székely-székenkint összegyűjtve — Maros-Vásárhelyre hajtottak, s ottan a ma is ismert *sütővassal* megbélyegeztek. Ez volt az ú. n. *ökör-sütés*. Régente 40.000 darab is összegyűlt, a mi az akkori nagymérvű állattenyésztésről tanúskodik.

*Szellemi képességekkel* bőven meg van áldva a székely. Fölfogása gyors, átható, tanulékony. Az iskolázás iránt nagy vonzalommal visel-

tetik, s belátva, hogy már is végletekig darabolt csekély birtokán nagyszámú háznép meg nem élhet, gyermekeivel már régen benépesítette az alsóbb és felsőbb iskolákat, melyek egyidőben Erdélyt gazdatiszti személyzettel, ma papi, tanári, tanítói és hivatalnoki karral látják el; mindenik esetben munkás, kitartó, életrevaló elemeket bocsátanak ki e hazarész különböző vidékeire, a hol azok a vagyonság és értelmiség gyarapítását mozdítják elő. Olyan jelességek is emelkedtek ki közülök, a kik a nemzeti művelődés szolgálatában elévülhetetlen érdemeket szereztek, minők pl. az *irodalmi téren*: Apáczai Cseri János, Apor Péter, Bethlen Miklós, Benedek Elek, a Csereyek, Dózsák, bölöni Farkas Sándor, Felméri Lajos, Gaal Mózes, Jakab Elek, Jakab Ödön, Jancsó Benedek, Kriza János, gr. Mikó Imre, Mikes Kelemen, br. Orbán Balázs, baróthi Szabó Dávid, aranyosrákosi Székely Sándor, a Teleki grófok, stb.; a *művészetek körében*: Barabás Miklós, Bartalus István, Gyárfás László, Köllő József, Sikó Miklós, Feleky Miklós, Laborfalvy Róza. Sőt Benkő Józsefet, a két Bolyait és Kőrösi Csoma Sándort a tudományos világirodalom is fölvette halhatatlanjai sorába.

A székely nép *humora* és *kedélyvilága* kiapadhatatlan kincsesbánya. Valahol csak munkában vagy multságban tömegesen van együtt, az adomának, talányfejtésnek, élcelésnek nincs vége-hossza. Szípkörök az hasonlatokban, képekben, elmés fordulatokban, csipős megjegyzésekben, mint nyári nap estéjének tiszta égboltján a villany repesése.

A székely szeret mesélni és elbeszélni, miközben közönséges dolgokat és eseményeket is színesen ad elő. Egy-egy föltűnőbb helyi esetet, pl. gyilkosság, véletlen halál, vagy más szerencsétlenség, versben énekel meg, a mely rendszeren így kezdődik: «Oh szomorú gyászos eset, a mely (pl. Rika-tetőn) esett»; vagy: «Balog Józsi mit gondolál, mikor a tóra indulál?»

Sírkő-fölrirtaik és halott-sírató verseik is ügyesek. A lakodalmi verselés pedig olyan általános, hogy az jobbmódú székely család esküvőjén sohasem hiányzik és annak minden mozzanatára kiterjed, — méltóságosan és terjengősen kezdődve a *lány-kikérésen*, s röviden és humorosan végződve a lakoma minden egyes ételfogásának föladásán. Ebben minden falunak megvan a maga mestere.

A híres székely népdalok és balladák ennek a költői népléleknek becses megnyilatkozásai, melyeket Kriza János a «*Vadrózsák*»-ban irodalmunk számára megörökített. Ide tartoznak a szintén általa, de még nagyobb terjedelemben Benedek Elek által gyűjtött népmesék is, melyek szájról-szájra ismeretlen korból maradtak ránk, s a téli esték összejövetelein ma is állandóan műsoron vannak. Majd minden községben találkozunk egy-két híres mesemondóval, a ki e népköltészeti kincs szájhagyományyszerű

föntartásával és továbbadásával irodalmunknak öntudatlan, hasznos munkatársa.

Társadalmi erényei közé tartozik e népnek az *összetartás* és a *kölcsönös segély*. Pénzt kevésbbé, de bármi egyebet készséggel ad kölcsön vagy használatra egymásnak. A munka-segítségnek legszebb, pátriárkális nyilvánulása a *kaláka*. Valamely sürgős, rendkívüli munkánál t. i. az utca- vagy az egész falubeliek kézi vagy írás segítségére hivatnak, melynél a háziak csak pálinkát és kenyeret adnak, s néha (pl. az aratásnál) muzsikáról gondoskodnak. A munka neme szerint van *arató-*, *búzahordó-*, *ganézó* (trágyázó), *erdőlő-*, s építésnél *fa-* vagy *kőhordó-kaláka*. Elháríthatlan akadály nélkül senki sem vonja ki magát a meghívás alól, mert hiszen ez a kölcsönösség elvén alapszik, s az egész dolog, már a tömeges megjelenésnél fogva is, a verseny és kedélyesség színezetével bír.

*Vendégszeretete* alig ismer korlátokat. Még most is sok helyen ismeretlenül is éjjel-nappal betérhet hozzá az idegen, mert hajlékát és utolsó falatját is szívesen osztja meg vele, s készséggel támogatja szükségében. Vendégét illedelmesen leülteti és barátságos szóváltásba ereszkedik vele. Ha ez véletlenül étkezés közben érkezik, a háziasszony őt is megkínálja, a mikor ilyenforma párbeszéd járja: «Isten áldja meg a délebédjüket!» — «Köszönjük, jó szívvél látjuk kijedet is.» — «Csak tessék isten áldásából, mert a miénk is megvala, vagy: a miénk is mindjárt meglesz.» «Hisz attól ehetik, jöjjön nó, üljön le! Nincsen ojan rakott szénás szekér, a mejikre még egy villával ne férne! Jöjjön nó, *faljon, ha nem eszik is!*» Ha aztán egyszer asztalhoz került, akkor elvesztette a csatát.

*Vallási* tekintetben a székelyek róm. katolikusok, ev. reformáltak és unitáriusok. Tisztán katolikus világ van Csík vármegyében, s a másik három vármegyének vele szomszédos magasabb hegyvidékein. Ezeket közönségesen *szent-földnek* nevezik az illető vármegye többi lakói. A protestánsok a térségeken és az alsóbb völgyekben laknak, közülök a magyar unitáriusoknak csaknem a fele Udvarhely vármegyében. Vannak ezenkívül a Székelyföldön gör. katolikusok és gör. keletiek is, mintegy 40.000-en, a kik határszéliekre és belföldiekre oszthatók. Azok a Moldva-Oláhor-szági határon és benn a Mezőségen lakó fajrokonai közelében a román nyelvet megtartották, ezek pedig nagyrészt úgy nyelvben, mint társadalmi tekintetben (viselet, életmód, vegyes házasság) megmagyarosodtak. Mint történelmi emlék él még a *Péchy* Simon erdélyi kanczellár által alapított *szombatosok* szektájának egy kis töredéke az udvarhely-megyei Bözöd-Újfaluban, a Kis-Küküllő felső völgyében. Háromszáz évi szívós életük azonban ma már kihalóban van.

A kétféle protestánsok sok községben közösen laknak, s ezek között a vallási tekintetben vegyes házasság is általános. Sőt ez több helyen a katho-

likusokra is kiterjed, a mi bizonyára békés vallási viszonyoknak a bizonyítéka. Arra is volt példa, hogy katolikus egyházközség unitárius gondnokot választott, a reformátusok és unitáriusok pedig közös templomot tartottak fönn. A türelmesség a székely vallásos gondolkodásának egyik fő jellemvonása. Egyházas érületéről pedig a szebbnél-szebb és még a legkisebb helyeken is jól gondozott templomok és paplakok tanúskodnak. Holott ennek jelentőségét csak akkor méltányoljuk kellően, ha tudjuk, hogy a székely községek nagy része, különösen Maros-Torda és Udvarhely megyében, ezereken alúli lélekszámmal igen sok helyt két-három hitközségre oszlik és ugyanannyi templomot tart fenn, tehát 450 községben mintegy hétszázat, a mi akkora népességre, mely a székes-főváros lélekszámát meg sem közelíti, rendkívül súlyos teherrel nehezedik. A templomok mind kőből és téglából építvék, cserép vagy bádogfödélű sugármagas tornyokkal, s itt-ott bástyákkal erősített várfalakkal környezve, a melyek hajdanában védelmi célra szolgáltak. Ilyenek különösen Csik- és Háromszék megyében, tehát a határszélen láthatók nagyobb számmal. Belső berendezésük általában csinos, sőt helyenkint igen szép. Elhelyezésükre pedig a községnek legszebb, a lehetőségig emelkedett pontját szemelik ki, úgy hogy már messziről fölemelő látványt nyújtanak. A goth építészeti stílnak szép példányait írja le br. *Orbán* Balázs. Művelődéstörténelmileg nevezetes a csikszentmiklósi róm. katolikus és az énlakai unitárius templom, melyekben a *Szabó* Károly által megfejtett hún-szé-  
kely fölirotok maradtak korunkra.

Ha a templomba-járást a vallásosság elsőrendű fokmérőjének tekintjük, akkor a hitéletben némi hanyatlás észlelhető az utóbbi időben; de még mindig nem oly mértékben, hogy az egyház azon segíteni ne tudna. A mi a fő, t. i. a vallásos érzület, az a nép lelkében mélyen gyökerezik. Még a templom-kerülő is keresztet vet, kalapot emel, s az Úr nevét említi a harangszóra; ha útra indul, vagy munkához kezd, isten oltalmát és segédelmét kéri; étkezésnél áldást mond a mindennapiért; a köszöntést isten és Jézus nevével köti össze («Adjon isten jó reggelt, jó napot, jó éjszakát! Dicsértessék az Úr Jézus! A Jézus áldja meg!» stb.); felebaráti és vendégszeretetet gyakorol; családi erényekben él, a mik megannyi becses alkatrészei az igazi vallásosságnak.

Erkölcsei egyéniségének és jellemének kiegészítésére még egy pár vonás szükséges a képhez. A küzdelmes élet, melyben ez a nép annyi nehézséggel és ellenséges áramlattal találkozott, arra szoktatta, hogy minden új helyzetben és környezetben óvatos és tartózkodó; szavait latolgatja és gondolatait bizonyos leplekkel burkolja, céljai elérésére a hangukatot és körülményeket puhatolja, s az előnyök maga felé fordításával a hátrányokat elhárítani iparkodik. Innen van, hogy bár szerény és

alázatos a föllépése, a háttérben rendesen rejteget valamit és czélzataiban kitartó, valódi vagy vélt igazáért fáradságot, időt és áldozatot nem kimélő. A jó tanácsot fontolgatja, de bizalmatlan a tanácsadó iránt. Szóval: a diplomáciának és taktikának fegyvereit kevés nép ismeri és használja annyira, mint ő. Ezt nevezi a szállóige *székely-furfangnak* és *ravaszságnak*. Pörlekedő természetét jellemzi már a régi székely törvényekben foglalt ama biztosíték és korlátozás, hogy a három forintos pert a királyig lehetett vinni, de az elvesztett pör a családfő életében megújítható nem volt.

*Életmódját* a székelynek is, mint minden más népnek, a természet jelölte ki. *Földművelésre* alkalmas területet csak annyit juttatott neki, hogy abból terménybeli házi szükségletét fődözhesse; de ez is csak megfeszített munkaerővel érhető el, mert a túlnyomóan hegyi talaj termőképességének fentartása rendkívül sok fáradsággal jár. Neki minden vetés alá kétszer kell szántania és minden évben hazúlról trágyáznia, míg kedvezőbb vidékeken az ilyesmi alig fordul elő. Még így is a csíkieknek s a velük szomszédos havas-vidékieknek tengerit és búzát nagyrészt távolabbi piacokon kell beszerezniök. Boruk pedig csak a marostordamegyeieknek terem és valami kevés Udvarhelymegye é.-nyugati részén. A hiányok pótlására és a pénzszükséglet fődözésére nagyobb mérvű *állattenyésztés* szolgál, a mit a székely előszeretettel üz, s ebből évenként tetemes kivitele van. Különösen szép és értékes ökrei az országos vásárokról egész nagy gulyákban és vasúti szállítmányokban kerülnek le az Alföldre s a nagy városok élmezésére. 600—1000 korona egy ilyen pár ökörnek az ára, s milliókra rúg, a mi érettük évenként befolyik. Tehenet is sokat tart, úgy tejéért, mint tenyésztési czélra. Lovat csak házi használatra és fuvarozásra tenyészt s azt üzletszerűen folytatott só-, mész-, épületfa-félék és borviz- (savanyúvíz) szállításra még ma, a vasút korában is jól tudja hasznosítani. A juh és sertés szintén jelentékeny helyet foglal el gazdaságában.

Barmát nemcsak tenyészt, de gyönyörűségét, büszkeségét leli abban és valósággal szereti. Míg pl. magát és háznépét gyakran súlyos betegségben is gyógykezelés nélkül hagyja, barmához a legkisebb bajnál is orvost hivat, sőt annak számtalan gyógymódjához maga is ért. Nyáron át a havasi legelőkre gyakran fölnéz utánuk, serdülő fiát is magával vive egy-egy ilyen vasárnapi örömmel járó kirándulásra. Télen át éjjel-nappal a jó óra pontosságával eteti-itatja, s almozza barmait. Reggel korán megfésüli, keféli, mossa, s nyáron fürösztli, akárcsak az anya gyermekét; istállóját pedig olyan tisztán tartja, mint az asszony a lakást. Legszebb ökreit a közeli vásárra néha csupán azért hajtja ki, hogy büszkélkedjék velük. Az igás baromnak nevet ad és mindig azon szólítja, s a hajtásban megfelelő vezényszavakkal kormányozza.

Az állattenyésztésből nemcsak *pénzel*, hanem háztartása *élelmezési és ruházati szükségleteit* is nagyrészt abból fődözi. A tehén-, s már ma sok helyt a bivaltej is minden háznál rendes napi élelmiczikk. A juhtejből a közösen fogadott bács által az esztenán készített orda, sajt és túró az egész nyári évszakon át kedvelt táplálék, sőt az utóbbi keményen dézsába gyúrva téli használatra is átmegy a jó gazdasszonynál. Ugy a tejet, mint a túrót rendszeren puliszkával (málélisztból főzött puha tészta-val) élvezik még az úri házaknál is. A csemege-túró kora tavasszal marhabélben, s később köménymaggal fűszerezve fenyő-kéregben már (kászu-túró) városi piacainkon is — mint *székely-túró* — forgalomba jött. A bárány- és juhhús sütvé és tárkonyosan, s a berbécs-tokány nagy becsben áll, épen úgy, mint a sertéshús télen. Hizott sertést még a legszegényebb székely is öl és szalonna meg zsír minden jobb háznál van egész éven át. S ha még ezekhez vesszük a minden székely asszony által előszeretettel tenyésztett sok szép házi szárnyast és annak tojását, s a minden községben legalább hetenkint egyszer vágni szokott marhahúst, már ezekben is fölismerhetjük egy erőtadó táplálkozás elemeit. Ezeket arányosan egészítik ki a terményekből az általánosan használt hüvelyesek, zöldség-félék, burgonya, a jó kenyér és a sok jó gyümölcs, a miből már a kivitelre is bőven jut. Az aczélos, munkabíró izmoknak ezek adják az erőt.

A székely napjában háromszor étkezik, ú. m. reggel 8 óratájt ebédel, tizenkettőkor dél-ebédel és este vacsorál. Nyári időben a munkás ezenkívül még a munka kezdetén és uzsonnára kenyeret és pálinkát is kap.

Ünnepekre minden háznál kalácsot és tejfölös meg szilvaízes lepényt süt az asszony, a miből minden vendégét mulhataflanul megkínálja, s délebédre tyúkhúsos laskát és töltött káposztát főz, mihez a módosabbaknál még sült hús és bor is járul.

A székely asszony ügyessége, gondossága és szorgalma a háztartás másik ágában, a *ruházkozásban* szintoly dicséretreméltó. A kalapon és csizmán kívül minden, a mit a székely férfi visel, a székely nő kezén alakul át ruhaszövétté és részben ruhává is. Ő fonja és szövö a juh-gyapjut, melyből a *harisnya* (feszesen szűk nadrág), a *zeke* vagy *koczogány* (rövid újjas) és a *szokmány* (hosszú felöltő) készül, továbbá a kendert és lent, melyből — gyapotfonallal vegyítve — az egész háznép fehéreneműjét és a háznál használt minden vászonfélét maga szab és varr. A fonás téli, a szövés tavaszi munka, mikor az *osztováta* (szövőszék) minden háznál zakatol. Ez a legáltalánosabb székely háziipar, melynek olcsó termékei a Székelyföld határán túl is már régóta ismeretesek. Ennek fejlesztésére alapított egyesületi úton, állami támogatás mellett, Sepsiszent-Györgyön a múlt század hetvenes éveiben egy fejlettebb rendszerű szövő-tanműhely.

A férfiak az említett ruhaféléken kívül télen még báránybőrmellényt és sapkát, s némelyek *ködmönkét* vagy *ködmönt* is viselnek. Az első rövid, a második bokáig érő felső ruha juhbőrből, a síma fehér oldalával kifordítva és szép selyem-kivarrással ékítve. Ez és a legények hasonló mellénye a legdiszesebb férfiruha, mert a zeke és szokmány csupán egy kis gallér-diszítést, a harisnya pedig a szár külső oldalán végig és az ellenzón vékony szegést kap, a csikiaknál vörös, a marostordamegyeieknél kék, és a többieknél fekete vagy zöld posztóból. A háromszékmegyeieknél a brassói kék posztóruha is tért hódított.

Egy rendbeli viselőn kívül egy rend tiszta, új (ú. n. vasárnapi) ruhája mindenkinek van. A ruházat szigorúan egyszerű és igen gazdaságos, mert tartós. A tisztaságra sokat adnak; rongyos székely sohase látható. A téli és nyári ruha között lévő csekély különbség a légmérséklet hirtelen változásaihoz szokott, edzett szervezetükön alapszik. Szűk és vastag, fehér, Háromszékmegyében pedig szürke posztóharisnyájukat télen-nyáron egyformán viselik és annak kényelmetlenségéről sejtelmük sincs. Nyáron is félmagas tetejű, széles karimájú posztókalapot viselnek, melyre a legények ünnepnapon bokkrétát kapnak a leányoktól.

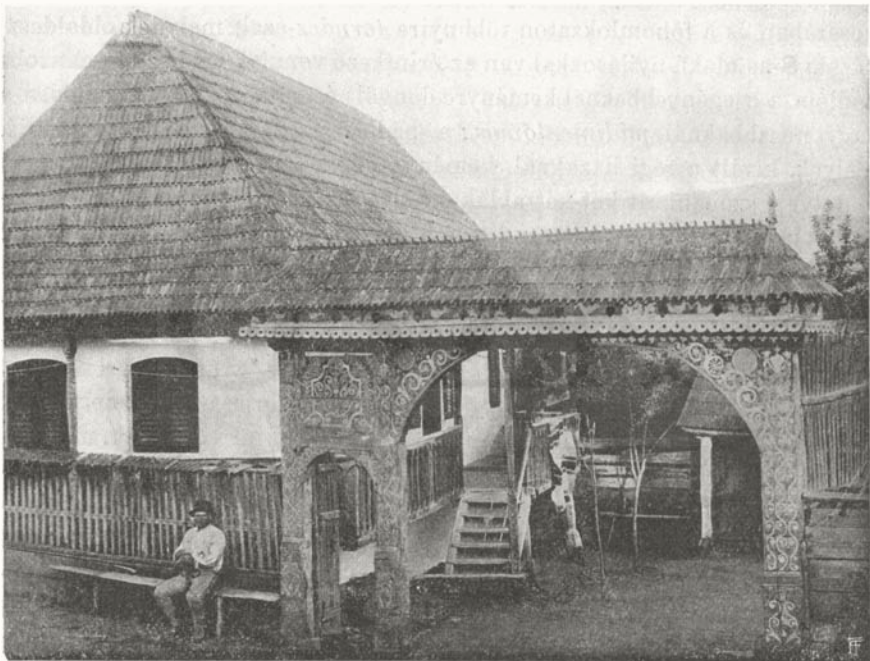
A *női viseletben* is az egyszerűség és tartósság a jellemző vonás. A ruhakelmét különféle színű gyapotfonalból, csikosan, de nem rítkító színekkel tarkítva, nagyrészt a háznál szövik. Ebből készül a *fersing* vagy *rokoja* (köntös), mely alá télen meleg flanell-szoknya jó; rövidségéért «bokorugró szoknya»-nak is nevezik. Az idősebb és módosabb nők téli ünnepi köntöst is ilyen finomabb kelméből készítenek sötétkékes színben és egy-két sor fekete bársonydiszítéssel. Fejrevaló selyemkendő és selyemkötény egészíti ki fényüzésüket. Fejükön egyébként, hajukat kontyba fonva és egy nagy görbe fésűvel átszúrva, rendszeren fekete csipkefodros főkötőt (Háromszékmegyében *csepsz-et*) viselnek az asszonyok, melyet a fülüknél lehaladó keskeny fekete szalaggal az álluk alatt szorítanak le. A lányok csikorgó télben is ritkán kötik be a fejüket. Hajukat egy vagy két ágba fonják és a hátukon leeresztve, hétköznapi egyszerűbb, ünnepnap diszesebb, sarkig érő széles szalagot kötnek bele *csukrosan*. Ilyenkor homlokukat a haj alatt keskeny, fekete bársonyszalag futja körül, s nyakukat egy pár piros gyöngysor ékíti. Ha ehhez vesszük a kivágott és bársonydiszettel ékített női mellényt, a kézfőn tászliban összeszorított fehér bő ingujjat, kézben tartott *küs kendővel* (zsebkendő), a piros-csikos barna fersinget, piros hímzésű fekete selyemkötényt és a magas sarkú csizmát, a mely fekete, vagy a csikiaknál piros kordovánból készül: előttünk áll karesú-nyúlánk testre símuló ruhában, életpiros arcczal, szelid mosolygó tekintettel, a székely női szépség.

A nők nyáron szalma-, a csikiak férfiposztókalapot is hordanak.

Az építkezés is az égalji és egyéb természeti viszonyokhoz alkalmazkodott. Az erdőségekben gazdag vidék önként kínálta építésre a faanyagot, s az ily körülmények között korán kifejtett faragási készség gyorsan rőtta össze a nyil-egyenes fenyő *rakófá*ból az olcsó épületeket, melyeknek négy oldalról hegyes élben záródó magas zsindefődele arra is jó, hogy a nagy havazások sulyát nem engedi hosszasan ránehezedni a hajlékra. Sokhelyt a régi épületeken szalmafüdelet is látunk, de ez már ma az új építkezéseknél tiltva van. A székely ház típusát ezenkívül a belső beosztás adja meg, középen az *ereszszel* (előszoba), ennek háta mögött a *kamarával*, balra a *kicsi* és jobbra az *első vagy nagy házzal* (szoba), s hosszában és a főhomlokzaton többnyire *tornác*-czal, melynek oldaldesz-kázata **S**-as alakú nyílásokkal van az érintkező vonalakon díszítve. A szoba padlója a szegényebbeknél keményre döngölt és simára tapasztott földes, a vagyonosabbaknál *pádimentomos*; a padlás *fenyő-gerendákon* nyugszik, melyek, kivált a régi házaknál, kemény tölgyfa *mestergerendára* vannak fektetve; szobánkint két-két ablak az első és hátsó homlokzaton, s egy-egy az udvarra nyílik — méternyi magasságban. A szobák belvilágának régi mértéke nyolcz láb volt. Ettől nagyobb eltérés ma se észlelhető. A ház falai kívül-belül meg vannak vályogolva, lesimitva, néhol vakolva és fehérre meszelve. Ehez képzeljünk a főhomlokzat előtt az utczára egy kis virágoskertet, s a házzal szemben az udvaron egy *sütő-házat*, a mely egyúttal nyári konyha; közelében a kőlabazatra épített *törökbúza-kast* (kukoricza-góré), mely néhol az utca szélén is áll; az utczai kapuval szemben hátul egy *csúrt*, melynek elől-hátul csürkapuval elzárt nagy színe régen cséplésre szolgált, s a honnan a jobbra és balra elhelyezett *pajtának* (istállónak) *jászlába* a *könyöklőn* (egy hosszú, keskeny toloajtóval elzárható nyíláson) át a baromnak enni adnak; a csür és ház közötti oldalon a *hizó-sértés ólakat* (disznópajta), a csür és sütőház között a *gemes-kutat*, a *favágót* a tűzifa-kazállal, s a házzal szemben deszkakerítésbe foglalva az utczára nyúló veteményes kertet és a csür mögött a gyümölcsöst, melynek első felében takarmány-*boglyák* és búza-*asztagok* vannak: s előttünk áll egy teljesen berendezett székely telek, vagy a mint ők mondják — *élet*. («Az én életemre ne tedd bé a lábadat!»)

Jellemző alkatrésze még ennek a berendezésnek az ú. n. *székelykapu*. Ilyet már ma mind kevesebbet építenek, mert nagyon költséges. A székely építészetnek ez az ornamentális része a legsajátosabb alkotás. Mintegy 7—8 méter vonalban fölállított három tölgyfaoszlopon nyugszik egy zsindeyes keskeny fődélzet, a mely egész hosszában galambháznak van berendezve és a miről maga a székely *galamb-búgos kapunak* nevezi az alkotmányt. A ház felőli oldalon egymáshoz közelebb álló két oszlop köze gyalog-bejárásra szolgál, ez a *kicsi-kapu*; a másik,

nagyobb oszlopköz a *nagy-kapu*, a mely oly széles és magas, hogy azon a szénával vagy búzával magasan megrakott *egész-vágás szekér* is könnyen befér. Az oszlopok, melyektől a székely legény a lányra gondolva kérdezi dalában: «*Mondd meg nekem kapu-zábé: ki jár este melletted bé?*» felső szegletkötéseik által ívetes alakot nyernek, s az utcára néző oldaluk egész magasságban, a galambház alapját képező tölgyfakötéssel együtt, faragványos diszitménnyel van borítva. Ezek a tiszta metszésű szabatos és szabályos faragványok többnyire indás hármás levelű, lóheres,



GALAMBBÚGOS SZÉKELY HÁZ ÉS KAPU.

pálmás, tulipános, liliomos, szőlőfürtös stb. stilizált diszitményeket, rozettákban végződő oszlopokat, itt-ott almafát, családi czimert tárnak elénk, leginkább piros, kék és zöld színezéssel. A kapu homlokkötésén többnyire be van metszve az építettő és *élete párja* neve ilyen bevezetéssel: «*Isten segedelmével építtette*» stb. Ezenkívül más, pátriárkális és elmés fölírásokat is alkalmaznak, pl. «*Béke a belépőkre, áldás a kimenőkre*», vagy pedig: «*Ha jó szived, neved, bátran idejöhecz, — ha rossz, tágas az út, fel s alá elmehecz*» stb.

A kis kapu, valamint a ház eresz-ajtaja fa-kilincsesel nyílik és fa-

tolózárral záródik. Egy népdaluk épen ebből indul ki: «Az ajtómon fából a kilincs, jaj Istenem még szeretöm sincs.» . . .

Ma is építenek ilyen kapukat a vagyonosabbak, de a régi időből is igen sok áll még fönn. Dálnokon (Háromszékm.) és Ménaságon (Csikm.) 1733 és 1734-ből származik egy-egy.

A kapu mellett, a kis kert külső oldalán fődött ülőhely van, a hova vasárnap délután az idősebbek kiülnek s látogatóikkal és a jövő-menő ismerősökkel elbeszélgetnek.

A változott viszonyok, főképen azonban a fa drágulása és az igények fokozódása következtében, házaikat és gazdasági épületeiket már kőből és téglából is építik, de az elhelyezés és beosztás ezeknél is ugyanaz.

Magában a belső berendezésben, a butorzatban is vannak jellegzetes darabok. Az első szobában pl., melyet csak ünnepélyes alkalommal használnak: a derekaljakkal és csíkos húzatú párnákkal csaknem a padlásig rakott magas, festett ágy, — egy vagy két hosszú tulipános láda, melyben az ünnepi ruhák, végváznak állanak, s a melyek egyébként ülésre is szolgálnak, a fal hosszában fenn a *kendőszeg* (egy hosszú pózna), mely szép szőttés törülköző- és asztalkendőkkel (*takaró-ruha*) van végig rakva, — másik oldalon a díszes tálakkal, tányérokkal és cserépkorsókkal rakott, festett *fogas*, melyen keramikai értékkel bíró régi darabok nemzedékről-nemzedékre mennek át; az ajtó felőli oldalon a nyitott, tágas tűzhely fölött emelkedő *cserepes*, melyet némely vidéken *pestnek* is neveznek, s a mely a füst összegyűjtésére és a tetejére alkalmazott *kürtön* át elvezetésére szolgál; ez nagy négyszögű, mázas cserépdarabokból van fölépítve, alul nyílt, öblös hasábalakban s négy lábra fektetett fapárkányon nyugszik, a mit *kaholynak*, *kaholyfának* neveznek. A tűz a tűzhely végére állított téglavagy pléhfűtőben ég, s bevilágítja a szobát. A cserepes által borított tűzhely neve *gócz-* vagy *pest-alja*, a hová a kis gyerekek melegedni behúzódnak, míg anyjuk a kis széken előttük ülve fon.

A hátsó vagy kicsi ház (szoba) a család rendes tanyája. Itt a butorzat egyszerűbb. Nevezetesebb köztük a *tálas*, felső, nyitott polczain edények, alsó, záros részében ételneműek tartására. A bükkfadeszkából épített *szűszék* vagy *hámbar*, a melyben lisztet, gabonát tartanak, a kamrában vagy ereszben, s néhol a tornáczon áll lakat alatt. A vagyonosabbak erre a célra külön *gabonást* építenek.

A leírt székely háztáj föltűnő tulajdonságaként még a példás tisztaságot kell megemlítenünk, a mi a székely nőnek egyik házi erénye. Ő, a ki egész háznépével minden mezei munkát megoszt, a szép és kellemes otthonra is különös gondot fordít. Szemetet se házában, se udvarán meg nem tűr, sőt a háza előtti utczarészt is minden szombat este, vagy kora vasárnap reggel megsöpri. Házát minden tavasszal, s a rongálásnak kitett

tűzhelyet pedig évente többször is kimeszeli, s a házfal alját kívül-belül színesre mázolja. Szépérezékét dicséri a *virágtenyésztés* kedvelése is. Orgona- és jázminbokor, patyolat- és pünkösdi rózsza csaknem minden háznál díszlik, s a ház előtti kiskert egész nyáron át tele van violával, rezedával, mályvával, kisasszony-papuccsal, szekfüvel és folyondárokkal, s ablakai egész évben muskátával, rozmaringgal, levendulával, citrussal és téli violával. A leányok ünnepnap a templomban és táncban mindig virággal jelennek meg, a mi aztán rendszeren a legények kalapjára kerül. Ez és fehér kis kendőjük egészíti ki ünnepi pompájukat.

S hogy e nagy múltú, sok előnyös testi és szép lelki tulajdonságokkal megáldott nép még sem teremthetett magának olyan jólétet, a melyet kitartó vasszorgalmával, okosságával és életrevalóságával megérdemelne, annak magyarázatát leginkább földrajzi elszigeteltségében találjuk meg. E miatt maradt földjének sok kincse és természeti szépsége kiaknázatlanul és ismeretlenül mindezideig a nagy világ előtt, s e miatt lett ő szegénységében szűk korlátok közé szorított, kevéssé jutalmazó egyoldalú mezőgazdaságra szorítva. Az iparban nyilvánuló képessége sem találhatott kellő tért a fejlődésre és érvényesülésre, mert a keleti piacokon, hol ma már a viszonyok egyébként is megváltoztak, erősebb versenytárs dolgozott mellette az erdélyi szászokban, s így az ő termelése nagyrészt csak saját helyi szükségletére szorított. Ez pedig szintén korlátolt, mert ugyanazon földrajzi hátrányok mellett területén népesebb városok nem képződtek, s így a gazdasági és ipari élet kölcsönös egymásra hatása alig fokozódott. Vármegyei székhelyei közül *Sepsi-Szentgyörgy* és *Csíkszereda*, úgy lakosságának száma (7131 és 2858), mint foglalkozásánál fogva még alig bontakozott ki falusi jellegéből, bár a fejlettebb *Sepsi-Szent-Györgyöt* a székely nemzeti múzeum, Mikó-kollégium, tanítónőképezde, árvaház, szövőgyár és méntelep némileg élénkíti. Csikmegyében más városi község egyáltalában nincs, — de a székhelyet meghaladó és hétezerig terjedő lélekszám 11 községben van. A háromszék-megyei 5638 lelket számláló *Kézdi-Vásárhely* is, melynek lakossága a *Thuróczy Mózes* és *Gábor Áron*ban revelált ipari tehetség tekintetében a Székelyföldön első helyen áll, annyira elszigetelve fekszik a határszélen, hogy ipara a Moldva-oláhországi egykor virágzó kivitel hanyatlása után inkább csökkenőben, mint emelkedőben van. *Székely-Udvarhely*, a vármegye egyedüli r. tanácsú városa és székhelye, mint már említettük, egészen városias és jó iparoselemmel is rendelkezik; két vármegyének (Csik- és Udvarhelym.) főpiacza, de népességben (8045) igen lassan gyarapodik, s így közgazdasági termékenyítő hatása meglehetősen korlátolt. Egyedül *Maros-Vásárhely* sz. kir. város, *Maros-Tordamegye* székhelye és egyetlen székely városa (mert Szász-Régen nem tartozik a székelységhez) emelke-

dett magasabb színvonalra úgy népesség (19,222 lélek), mint ipari és üzleti élet tekintetében. Ennek kedvező fekvése az erdélyrészi leggazdagabb folyammedenczében azt a hivatást biztosítja számára, hogy e hazarész iparában és kereskedelmében egykor vezérszerepre emelkedjék. A Székelyföld nagy részére azonban csak akkor fejtheti ki áldásos hatását, ha egy jó közlekedési hálózat egykor a nagy tőke vállalkozási kedvét azon rejtettebb természeti kincsek felé irányítja, a hol aztán a székelység kiváló munkaereje érvényesülhet.

A székhelyeken és a már föntebb említett községeken kívül aránylag kevés kiemelkedő hely van a Székelyföldön. Kulturális szempontból föl-  
említendőek még *Székely-Keresztúr*, hol állami tanítóképző-intézet és unitárius algimnázium van; továbbá *Csik-Somlyó*, kath. főgimnáziummal és híres zárdával, melynek szentképét pünkösdkor sokan látogatják, s a hol igen érdekes régi könyvtárat is őriznek. Történeti jelentőségű vagy egyébként emlékezetes hely azonban nagyon sok van a Székelyföldön, s ez a sok nevezetesség nagymértékben növeli a székelyek önérzetét és még érdekesebbé teszi ezt az országrészt, mely derék népével együtt a legszimpátikusabbak egyike az egész magyar hazában.



## TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

### HORVÁT-SZLAVONORSZÁG.

Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben. VIII. kötet. Horvát-Szlavonország. Kiadja a m. kir. Államnyomda. Budapest. — *Dr. Hunfalvy János*: A Magyar Birodalom Földrajza. Budapest, 1886. — *Dr. Peter Matković*: Kroatien-Slavonien. Agram, 1873. — *K. Klaić*: Zemljopis zemalja u kojih obitavaju hrvati. Zagreb, 1880—1883. — *Dr. Sziklay János és dr. Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a Magyar-Horvát Tengerpart. — *Dr. Erdődi Béla*: Modrus-Fiume megye. Földrajzi Közlemények 1886. — *Dr. Erdődi Béla*: Kirándulás az Una-Velebit vidékére. Földrajzi Közlemények. 1888. — *Dr. Fr. S. Krauss*: Kroatien u Slavonien. Wien, 1889.

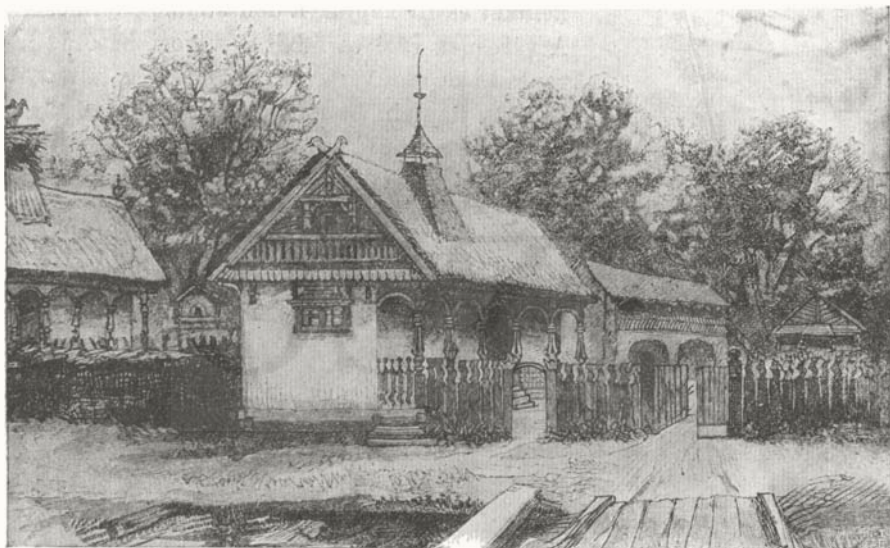
Horvát-Szlavonország területe 42,531·3 km<sup>2</sup>; népessége 2,416.304 l.  
Horvát-Szlavonországban van 8 megye és 4 városi törvényhatóság.

Belovár-Kőrös megye területe	5,047·6 km <sup>2</sup>	népessége	302,209
Lika-Krbava „ „	6,211·5 „ „	„ „	239,341
Modrus-Fiume „ „	4,879·2 „ „	„ „	228,452
Pozsega „ „	4,930·7 „ „	„ „	229,361
Szerém „ „	6,809·8 „ „	„ „	336,660
Varasd „ „	2,454·2 „ „	„ „	267,269
Verőcze „ „	4,807·6 „ „	„ „	218,171
Zágráb „ „	7,177·8 „ „	„ „	480,240
Eszék városi tvhatóság „	56·6 „ „	„ „	24,930
Varasd „ „ „	67·1 „ „	„ „	12,930
Zágráb „ „ „	33·3 „ „	„ „	61,662
Zimony „ „ „	55·9 „ „	„ „	15,079
	<hr/>		<hr/>
	42,531·3		2.416,304

Belovár-Kőrös, Lika-Krbava, Modrus-Fiume, Varasd és Zágráb megyék Horvátországban vannak; Pozsega, Szerém és Verőcze megyék Szlavonországban.

A Száva és Duna összefolyásánál, a hármás (magyar, horvát-szlavon és szerb) határ találkozásánál, az ország legkeletibb pontján, Szerém megyében vagy a Szerémségben kezdjük meg Horvát-Szlavonországi kör-

utunkat. A Duna itt már széles mederben hömpölygeti hullámain; a *Fruška-gora* 90 km. hosszú hegláncza nyugattól kelet felé festőileg emelkedik a Duna jobbpartján és majdnem párhuzamosan halad a folyóval, míg a Duna balpartján, a magyar részen, messze elterülő síkság van. A Fruška-gora déli lejtője a Duna-Száva közének termékeny síkjára ereszkedik alá. Ez a vízköz, magát a Fruška-gora magaslatát kivéve, teljesen síkság. Szlavoniának legtermékenyebb, leggazdagabb vidéke ez, valóságos Kanaán. Kitűnő búzáján kívül jelesek a borai, melyek már a rómaiak idejében is jó hírnévnek örvendtek.



SZERÉMSÉGI PARASZTHÁZ.

Az Albániából származott *skadarka* (*kadarka*) szőlő megaszalt bogyóiból készítik a karlóczai aszút. Kedvelt és messze vidéken híres a szerémi és karlóczai ürmös is. Kedvező fekvésénél fogva Szerémmegye igen alkalmas a gyümölcstermelésre. Különösen nagyon elterjedt a szilvatermelés. Nagyszemű és bő czukortartalmú szilváit aszalva messze vidékre szállítják; a szirmiai kitűnő szilvapálinka is nagy keresletnek örvend; a Vukovárvidéki görögdinnye óriás nagyságra megnő, s finom zamatjáért külföldön is szívesen veszik. Terem azonkívül cseresznye, meggy, sárga és őszi barack, alma és körte.

A megyét nyugaton és részben északon Verőczemegye határolja, a többi részen a Duna és a Száva folyó a természetes határ. A Száván túl egy darabon Bosznia, legnagyobb részén Szerbia, a Duna túlsó részén pedig

Magyarországban Torontál és Bács-Bodrog megyék a szomszédai. Déli határaitól évszázadokon át a törökök becsapásaitól sokat kellett szenvednie, s a török-magyar viszálynak ezen a vidéken folyt le sok és kemény össze-  
csapása.

A Duna-Száva sarkában fekszik *Zimony* (Zemun, Semlin), farkas-  
szemet nézve a Duna túlsó partja fölött emelkedő Belgráddal, Szerbia  
fővárosával. Zimony törvényhatósági joggal fölruházott város; egy része a  
sikon, a másik része hegylejtőn terül el, s fekvésénél fogva elsőrangú hadi  
fontosságú hely és jelentékeny kereskedelmi  
pont Kelet felé. Ezen át szállítjuk ki iparczik-  
keinket és itt kapjuk a déli államok termékeit.  
A városnak régi várfalait a városi hatóság le-  
rontatta, de régi várának nyomai még láthatók.  
Zimony napjainkban, főleg a Keletre vivő vasút  
megnyitása óta (1883) nagy lendületet vett és  
szép középületekkel gazdagodott. Sok törté-  
nelmi nevezetesség fűződik a városhoz, mely  
sok ideig Belgráddal együtt bástyája volt Ma-  
gyarországnak a félhold terjeszkedésével szem-  
ben. A rómaiak idejében itt épült város Tau-  
runum nevet viselt; Attila rombolta le azt.  
Itt halt meg 1456 aug. 11-én Hunyadi János  
kormányzó, a törökön Belgrádnál vívott fényes  
győzelem után. Jelenlegi lakosainak száma (az  
1900. évi népszámláláskor) 15,079. A város  
a kerületi hatóságnak, kir. járásbiróságnak és  
vámhivatalnak székhelye. Van magasabb ke-  
reskedelmi iskolával összekötött főreáliskolája  
is. 1896-ban 36 méter magas millenniumi em-  
léket állítottak.

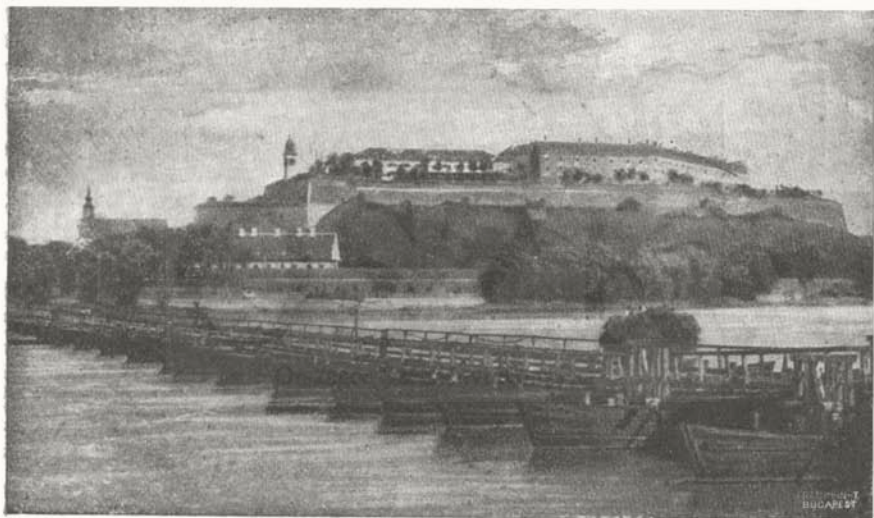


A ZIMONYI MILLENNIUMI EMLÉK.

A Duna és Száva közén, az utóbbinak  
elhagyott medrén levő mocsárban, az Obedska-barában és a Duna ligetei-  
nek vízborította posványjaiban a madárvilágnak valóságos paradicsomát  
találjuk, melyben a legkülönbébb fajok nagy csapatokban ütöttek tanyát.  
Néhai Rudolf trónörökös sokat vadászgatott itten. Emlékének a mocsár  
egyik festői pontján oszlopot emeltek.

Ha Zimonytól fölfelé hajózunk a Dunán, két órányira találjuk Ó- és  
Új-Zalánkemén (Slankamen) helységeket, együttesen 4716 lakossal. Az  
új község szemben fekszik Titellel, a hol a Tisza a sokkal mélyebben  
fekvő Dunába szakad. A mellette fekvő község, Ó-Zalánkemén határában  
folyt le a híres ütközet 1691 aug. 11-én, a hol Badeni Lajos örgróf fényes

győzelmet vívott ki Köprülü Musztafa nagyvezér seregén, a mi Nagyváradnak és más városoknak visszavételét eredményezte. A község egyik dombján még látszanak Zmaj (Sárkány), Vuk Brankovics deszpota várának romjai, a másik magaslaton pedig ennek bizánczi stílusban épült jókarban levő temploma. További két órai hajózás után találjuk *Karlócza* (Karlovci) várost (5643 lakossal), mely festőileg fekszik a Duna partján. Itt székel a délmagyarországi szerbek pátriárkája, a kinek olasz renaissance-stílusban épült székháza fődíszje a városnak. Ebben laknak a pátriárkán kívül a suffraganeus püspökök. A szerb metropolitáság összes egyházi vagyona megközelíti a 100 millió koronát. A pátriárka palotája mellett van az



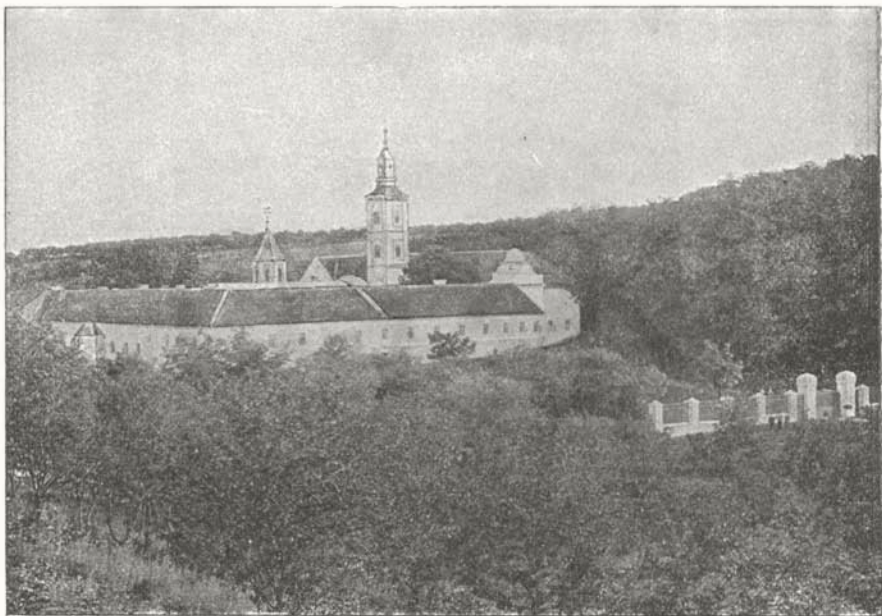
PÉTERVÁRAD A DUNA FELŐL.

1763-ban épült székesegyház, melyen kívül a városban még két plébánia-templomuk van a szerbeknek. Az u. n. «Svábhegyen» van a katolikusok Mária béke-kápolnája, melyben 1699 január 26-án I. Lipót király és II. Musztafa szultán a karloviczi békét kötötték, a melynek értelmében a temesi bánság kivételével egész Magyarország fölszabadult a török hatalom alól. Ezzel megszűnt a török uralom túlsúlya Európában. Karlócza helyén a rómaiak idejében Aciminium erőd állott, melynek romjai még látszanak a városháza mögött. A szerb főgimnázium a theologiai szemináriummal egy épületben van. A Strasilovo-hegység legmagasabb csúcsán Radičević Branko szerb lantos költő nyugszik.

Nem messzire innen van *Pétervárad* (Petrovaradin) város, szemben Újvidékkel, melylyel hajóhid köti össze. Ez utóbbi sík területen, Pétervárad pedig magaslaton fekszik a Duna mellett, a Fruška-gora meredek lej-

tője fölött, s erős vár védi. Szavojai Jenő herceg 1716-ban megverte itt a törököt. 1848-ban magyarok bírták a várost, melyet a császári hadak és a szerbek eredmény nélkül ostromoltak. Jelenleg 5019 lakost számlál.

A Fruška-gora hegységet szentnek tartják a szerbek, mert tizenhárom görögkeleti szerzetes-kolostor van erdőborította völgyeiben. A Szent Vazul-rend szerzetesei, kik az alapítók lelki üdvéért imádkoznak, vendégszeretőleg fogadják s látják el szállással és étellemmel az idegent. A kolostorok: a vrđniki, beočini, opovoi, krušedoli, grgetegi, jaraki, kuveždini, privinaglavai, bešenovoi, šišatovaci, remetei, ravanicai és remeticai. A krušedoli



A KRUŠEDOLI KOLOSTOR.

kolostorban számosan nyugszanak a szerb egyház előkelőiből és a szerb történelem nagyjai közül, többek között Brankovics György; az Obrenovics-házból Ljubica hercegné és Milán király. A kolostorok között legtöbb alapítványa van a grgeteginek, melynek gazdag könyvtára és érdekes képtára is van, a szerb királyok képeivel.

*Ujlak* (Illok) a rómaiak idejében Cuccium, a Dunára meredeken leereszkedő hegyháton épült és szőlőkkel meg facsoportokkal van körülveve. Az Odescalchiak tulajdonát képező új kastélyból szép kilátás nyílik a Dunára. A ferenczrendiek templomában Ujlaki Lőrincznek és Kapisztrán Jánosnak, Hunyadi János bajtársának és keresztes harcosának sírjai láthatók. A vár a

középkorban az Ujlaki család birtoka volt. Ujlakkal szemben, a Duna balpartján, magyar területen van Palánka város.

A Dunán tovább fölfelé folytatva utunkat, találjuk Ó-Vukovár mezővárost (9717 lakossal), a megye székhelyét, ott, hol a Vuka folyó a Dunába szakad. A csinos helység két hegy közötti völgyben épült; szép temploma, kolostora, urasági és középületei, s róm. kath. szemináriuma jó benyomást tesznek. Vukovártól nem messzire nyugatra van *Vinkovcze* (Vinkovci, 7587 lakossal) a Bosut vize mellett; főgimnáziummal és több hivatallal. A vidék termékenysége különféle iparvállalatok létesülését tette lehetővé, a hetivásárok pedig élénk forgalmat okoznak. Délen, közel a Szávához fekszik *Mitrovicza* város (11.518 lakos), a hol a Csikóspatak a Szávába ömlik. A római korbeli «Sirmium»-ból némi romok ma is láthatók még. Mitroviczának igen fejlődött az ipara, kivált a selyemtermelése, s a kereskedelme is élénk. *Ruma* mezőváros (10.278 lakos) a megyének egyik legnépesebb helysége, a Fruška-gora déli lejtőjén.

Verőczemegye Szerémmegyétől északnyugatra terül el; kis darabon a Duna, tovább északi részén a Dráva a határa, s délen a Papuk-hegy északi lejtője választja el a szomszéd Pozsegamegyétől. A megye nagyobbára síkság, csak északnyugati és részben délnyugati tája hegyes; amott a Bilo-, itt a Papuk-hegység ágazza be a megye területét. Északon a Dráva a határvonal Magyarország és Szlavonia között. A Dráva sokkal nagyobb esésű folyó, mint a Száva, s azért rohamos a folyása és nagy kanyarulatokat csinál. A folyót rakoncátlan folyása miatt már régóta szabályozták. Számos csatornát is építettek e végből. A Dráva síkja rendkívül termékeny és jól művelt, de több helyen mocsaras. A lakosság is sűrűbben lakja a lapályos vidéket, mint a megye hegyes részét. Verőczemegye nevét a megye nyugati szélén fekvő *Verőczéről* (Virovitica) kapta, mely 5922 lakost számláló mezőváros, szép vidéken. Hajdan a megye székhelye volt; megyeházát állami börtönné alakították át.

A megye mai székhelye *Eszék* (Osiek), a Dráva jobbpartján sík területen fekvő szab. kir. város, 24,930 lakossal; régebben Szlavónia fővárosa volt. A város alsó-, felső- és újvárosból és a várból áll. Az egyes városrészeket lóvasút köti össze egymással. Legszebb a vár, legnépesebb a felső város. Eszéknek élénk az ipara és kereskedelme. Van gyufagyára, melyben évenként félmillió koronát meghaladó értékben gyártanak gyufát, melyből a külföldre is szállítanak. Van gőz- és hengermalma, üveg-, bőr-, gép- és butorgyára, sörfőzője, tégl- és mészégetője. A város középületei jobbára újabb keletűek és ízlésesen épültek. Van törvényszéke, kerületi hatósága, járásbírósa és szolgabírósa, pénzügyigazgatósága, folyammérnöksége, dohányraktára, vasúti üzletvezetősége, kereskedelmi kamarája, stb.; székhelye a cs. és kir. 7-ik hadosztályparancs-

nokságnak, s más katonai és polgári hatóságoknak. Van továbbá három róm. kath. plébániája, irgalmas nővérek vezetése alatt álló árvaháza, színháza és kir. főgimnáziuma, mely czélszerű épületben van elhelyezve. Főreálgimnáziumában van a városi múzeum régészeti és érmészeti gyűjteménye. Szép épületek továbbá; a Strossmayer püspök által alapított kis szeminárium, a városi hatóság, a császári és királyi térparancsnokság, s a tartományi kórház. Megemlítésre méltók egyéb intézményei közül a szlavoniai gazdasági egyesület, kertjeivel, kísérleti intézeteivel és me-



ESZÉK : A VÁR FELÉ VEZETŐ ÚT.

teorologiai állomásával. A Dráva partján van a Duna-gőzhajózási társaság ügynöksége. Innen indulnak a gőzhajók, melyek a Dráva és Duna között az összeköttetést közvetítik. Élénk forgalom és kereskedelem bonyolódik itt le a szlavóniai terményekkel és iparcikkokkal. A Dráva tele van malokkal. A város környékén nagyban folyik a zöldségtermelés, melylyel itt is bolgár kertészek foglalkoznak és kivitelre valót is termesztenek.

Eszék helyén egykor Mursa nevű római város állott, a melyet állítólag Augustus császár alapított és a melyben Hadrianus császár idejében az alsó pannóniai helytartó lakott. A város fekvésénél fogva a török becsapások

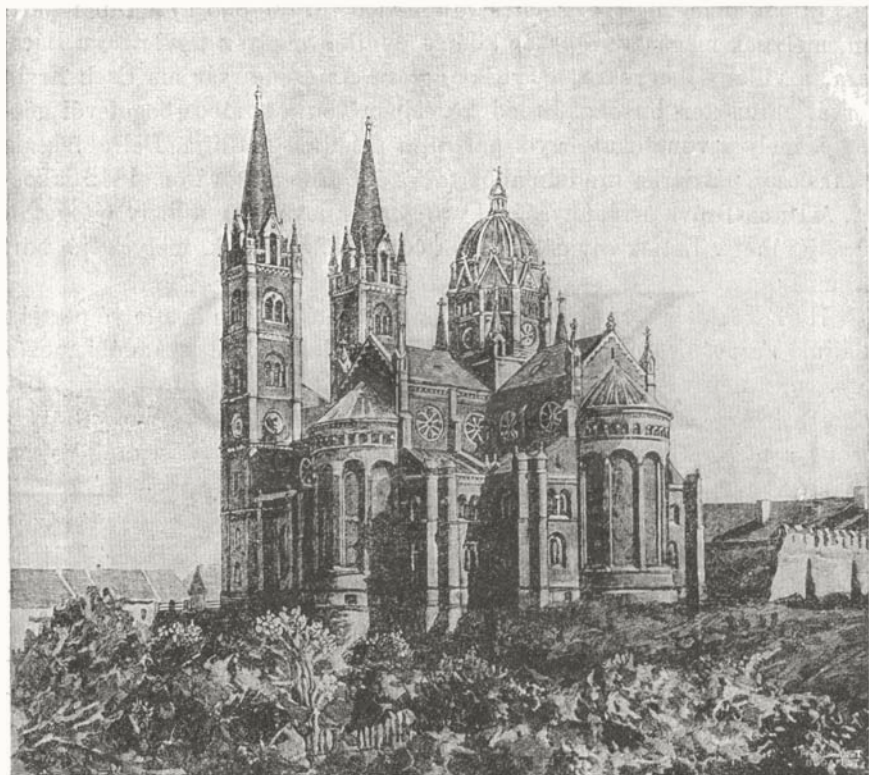
idején nagy szerepet játszott. A mohácsi ütközet előtt Szulejmán szultán bevette Eszékét is, melynek közelében hidat veretett a Dráván és innen vezette seregét Mohács alá. 1537-ben a magyarok nagy vereséget szenvedtek Eszéknél. Később is harczott itt a kereszt a félhold ellen, változó szerencsével, míg 1687-ben a török elveszté a várost, hol azóta rendszeren a keresztény sereg táborozott hadba menetele előtt. Eszék a török háborúban tanúsított derék magatartásáért 1809-ben szabad kir. városi rangot kapott.

Innen nem messze keletre van *Erdőd* (Erdut 898 l.) a Duna partján, melynek magaslatáról szép kilátás nyílik a magyar területre, a Bácskára, a villányi hegyekre, a Fruška-gorára. Az erdődi vár ma Cseh Ervin horvát miniszter birtoka. Erdőd közelében van a gombos-bogojevói gőzkomp, mely a vonatokat egyik partról a másikra szállítja. Délre fekszik a karlóczai pátriárka uradalmához tartozó *Dálja* mezőváros, 4842 lakossal. A Duna-Dráva összefolyásánál van Almás nevű falu, a mely látogatott búcsújárárhely. Ennek a vidékén kiterjedt szőlők vannak, melyek jó bort teremnek.

Ha Eszéktől a Dráván északnyugatra fölfelé hajózunk, a folyó partján találjuk *Valpót* (Valpovo). Ez közel négyezer lakosságot számláló mezőváros, melynek vasas fürdője már a rómaiak idejében is híres volt. Vára, angol parkkal és állatkerttel, Normann gróf tulajdona. Az egyik vártorony a törökök idejében mecsetül szolgált. A mohácsi vész után Valpót folyton nyugtalanították a törökök. 1687-ben a kamara birtokába került, s III. Károly 1717-ben Prandau Péter bárónak ajándékozta. A vár a középkorban a Maróthi család birtoka volt. Itt született Katancic Mátyas Péter, ferenczrendi szerzetes, a ki a Tabula Peutingeriana földrajzi táblákat kiadta.

Valpótól a Dráva mentén tovább fölfelé haladva, a Bilo-hegy aljában, nem messze a Dráva folyótól találjuk *Verőcze* mezővárost, melyről a megye nevét vette. Fontos és nevezetes szerepet játszó hely volt ez a régi időkben, melyhez sok történelmi esemény fűződik, minthogy a Mursa és Petovium (Pettau) közötti útvonalon feküdt. 1242-ben IV. Béla e helyről keltezte Zágráb városának szab. kir. városi szabadságát. Előbb domonkosrendi, majd ferenczrendi klostrom volt itt. Verőczen volt a horvát-szlavonországi pénzverő intézet is. A vár többször gazdát cserélt. A Cillei grófok itteni birtokukból uralkodtak Szlavonián, melyet zsarnoki módon sanyargattak. Innen indult II. Ulászló az engedetlen Ujlaki Lőrincz megfékezésére, a Papuk-hegy lábánál épült Orahovicza-vára felé. A törökökkel vívott háborúban sokszor látott Verőcze falai alatt török csapatokat, melyektől sokat kellett szenvednie. A vár sok viszontagság után a Pejacevics-grófoktól a Schaumburg-Lippe herczegek kezére került.

Tovább, délkeletnek, az alsó Dráva mellékén sok várnak romja beszél a múltak eseményeiről. A Papuk-hegy lejtője alatt egyike a legszebb fekvésű váraknak *Orahovicza* (*Orehovica* = Dióvár), mely alatt szép helység terül el. A XIV-ik században a Horváthy testvérek bírták, a kik Nagy Lajos özvegye, Erzsébet, és leánya Mária ellen fölláztak. Ezért Zsigmond király elvette azt tőlük és Garai Miklósnak ajándékozta. Majd az Ujlakiak vették birtokukba, s Ujlaki Lőrincz Ulászló király ellen pártot ütött, de



A DIAKOVÁRI SZÉKESEGYHÁZ.

Brankovics Vuk által megveretett, s engedelmességre szorított. A törököktől elvétetvén, több birtokos kezérül végre a macedóniai Mihaljević tulajdonába ment át. A várból csak kevés rom látható még.

Nem messze Orahoviczától fekszik *Našice* mezőváros (1947 lakos) a Papuk-hegy aljában. Ez az Eszéktől jövő vasút állomása. A közép- és újkorban szintén sok viszontagságot látott vára jelenleg a Pejacevics-családé. A XIII. században ezen a helyen állott a templomosoknak kolostora,

melyet a rendnek 1312-ben történt eltörlése után birtokaikkal együtt a máltai lovagoknak adományoztak.

Észéktől délnyugatnak, a Djel-hegység és a pozsegai katlan nyúlványának lábánál van *Diakovár* (Djakova) mezőváros (5335 l.), melytől nyugatra a Ribnjak patak folyik. E helyen már a rómaiak idején volt egy kis község, Certissa, de a népvándorlás idején elpusztult s csak a XIII. században tesznek újra említést róla, mikor Kálmán, IV. Béla király testére, mint Szlavónia hercege, a király beleegyezésével a községet nagyterjedelmű birtokkal a boszniai püspöknek ajándékozta, kinek utódai aztán állandóan ide telepedtek. A török hódításkor a már virágzóvá növekedett község is török kézre jutott, s csak 1687-ben került vissza a magyar korona alá. A múlt század elején itt a püspöki székesegyház mellé papnevelő intézet, s bölcséleti és hittudományi tanfolyamú liceum alapítottak. Diakovárnak ékessége a püspöki palota melletti díszes székesegyház, melyet Strossmayer püspök építtetett s mely 16 évig tartó építés után 1883-ban avatott föl. A vegyesen román és gót stílusban épült székesegyház latin keresztet ábrázol, melynek törzse a főhajó, karjai a kereszthajók, s úgy ezek mint a főhajó apsisokban végződnek és 62 m. magas kupolával vannak fődve. A két torony 84 méter magas. A templom belsejét művészi becsű festmények díszítik. Orgonája, 3000 síppal, a ritkaságok sorába tartozik. A községnek, bár nem nagy és nem népes, élénk forgalmú a kereskedése. Diakovártól egy órányira van *Gara* (Gorjan 1703 l.) község, melynek egykori vára Gara Miklós nádor birtoka volt. Ide menekült 1386-ban Nagy Lajos özvegye, Erzsébet, és leánya Mária, az összeesküvő horvát urak elől, kiknek élén a két Horváthy testvér és Palizsna János perjel állott. Az összeesküvők csapata az erdő rejtekéből kitorve a kíséret élén lovagló Gara nádort és Forgácsot lekasabolta, s a királynőket foglyúl ejtve, innen Novigradba hurcolta.

A szlavóniai síkságnak, mely a Duna, Dráva és Száva folyók között terül el, Diakovár vidékén van a közepe, melyet északnyugati irányban a Papuk- és Bilo-hegység határol, s a melynek keleti felében teljesen elszigetelten emelkedik a Duna fölött a Fruška-gora. Diakovár vidéke már a síkságnak emelkedettebb részén van, hol a síkságból alacsony dombhullámok emelkednek ki. A szlavóniai síkság, mely a már ismertetett Szerém és Verőcze vármegyék területén vonúl végig, egészen olyan természetű, mint a magyar alföld, vagyis teljesen rónaság. Az 1800 km<sup>2</sup> területen csak itt-ott mutatkozik csekély hullámos emelkedés. Diakovár és Vinkovce felé a talaj kissé emelkedik s mintegy két részre, keleti és nyugati medenczére osztja a síkságot, mely vízerek sűrű hálózatával van átszelve. A pozsegai hegyekből kinyúló magaslatok lejtősen ereszkednek alá a lapályra és hullámos dombokban vesznek el. A síkságon nagy ho-

mokbuczkákat hordott össze a szél, épúgy, mint az Alföld déli vidékén. Az eső behatása folytán ezekből a homokbuczkákból keletkezett a lősz, mely a síkságot ma elborítja és termékennyé teszi.

Pozsegamegye, Szlavonország harmadik megyéje, Verőczemegyétől délnyugatra fekszik; délen a Száva folyó határolja, tőle nyugaton Zágráb, északnyugaton Belovár-Kőrösmegye terül el. A megye talaja legnagyobb részt hegyes. Északon a Bilo-hegység folytatását képező Papuk-hegység, ettől délre a Psunj-, keletre a Djel-hegység borítja területét. A hegységektől délre a Száva mentén a Posavina-síkság fut végig keskeny szalag alakjában és élesen elválík a hegység lábától. Az említett magaslatok kerülékalakú völgykatlant (pozsegai katlan) zárnak körül, melyet az Oljama és Londja folyók öntöznek. A pozsegai katlan, mely három oldalról zárt



POZSEGA VÁROS.

és csak déli irányban, a Száva síkja felé nyitott, mint igen védett terület, nagyon kedvező éghajlati viszonyokkal s rendkívül dús növényzettel ven megáldva. A katlan fölött emelkedő hegyek nem érik el az ezer méter magasságot s a tetőig fákkal és cserjékkel vannak borítva. Kiválóan szépen tenyészik a bükk és tölgy, melyek nagy erdőket alkotnak. A völgykatlan pedig nagyon változatos, gazdag vegetációjú. Himes rétek, dús pászit borítják az egész völgyet. Bőven terem benne a gabona, s vannak szép gyümölcsösei, különösen sok és kitűnő szilvája, melyet külföldre is nagy mennyiségben szállítanak. Ennek a völgykatlannak, melyet joggal neveznek Szlavónia gyöngyének, főhelye *Pozsega* város. Ez a megyének is székhelye (4988 lak.) az Orljava folyó mellett, hová a Zágráb-zimonyi fővonalból kiágazó szárnyvasút vezet, mely itt végződik. A szépen épült város már a rómaiak idejében is megvolt, de csak később

kezd szerepelni. A XIII. században a pécsi egyházmegyéhez tartozott, s a kalocsai érsek megvásárolta. Mikor a törökök Szlavóniát meghódították, ezt a helyet tették itteni birtokaik középpontjává. A város és vidék bírásaért mindkét részről sok vér folyt. Pozsega fölszabadítása körül emlékezetes nevet szerzett magának Imbrišinović Péter, ferenczrendi szerzetes, a ki 1689 márczius 12-én vitézül viselte magát a törökökkel szemben, mikor tőlük a várost visszavette. A zágrábi érsekség alá foglalt helységet 1791-ben szabad királyi várossá emelték; vára elpusztult, a város pedig szép föllendülésnek indult s a magaslatok lejtőin festőileg épült föl. Szép középületei, a megyeház, törvényszék, főgimnázium, mely a XVII. század elejéből való, templomai, kolostorai nagyon emelik, a lakossága pedig nagy kereskedést folytat különösen házi iparczikkével. Környékén szép kiránduló helyek kínálóznak.

A Pozsegai völgykatlantól délre elterülő Szávasíkságból (Posavina) nagy és jelentékeny terület tartozik Pozsegamegyéhez. A Száva Horvát-Szlavonországnak főfolyója, s az országot északnyugattól délkeleti irányban szeli át, de később mint határfolyó hömpölyög az ország és Bosznia, továbbá Szerbia között. Nagy fontosságúvá lesz a folyó azért, hogy számtalan mellékfolyója van, melyek messzefekvő vidéket kötnek össze Horvát-Szlavonországgal. Az aránylag keskeny Szávavölgy legkisebb szélessége Szuszednél (Sused) 4—5 km., Bródnál 7 km., legszélesebb (45 km.) Rajevo Selonál. Pozsegától délre az Orljava folyó nagy vízbőséggel hozza le a pozsegai katlan vizeit a Szávasíkságra, melynek keleti végén, majdnem a megye határán fekszik a hadászati és földrajzilag is fontos *Bród* város (7310 l.) a Száva balpartján, szemben Boszna-Bróddal. A városnak, mely a rómaiak korára tudja visszavinni eredetét (Marsonia), viszontagságos múltja van. Fontossága abban állott, hogy csomópont volt a nyugattól kelet felé vezető útvonalon. Minthogy a Száva kiáradásától sokat kellett szenvednie, újra meg újra átépítették és megerősítették. Hadászati nagy fontosságát a törökök is fölismerték és csakhamar elfoglalták és bírták addig, míg 1691-ben Szavójai Jenő azt tőlük elvette. A szlavóniai határőrvidék föllállításánál a péterváradi és gradiskai kapitányságon kívül itt szervezték a harmadik kapitányságot, s mindhármat az eszéki főparancsnokság alá helyezték. Idők jártával vesztett jelentőségéből és egyszerű határőrvidéki faluvá süllyedt. 1820-ban szabad község lett és városi tanácsot kapott. Nagyobb föllendülést Bosznia elfoglalása óta tapasztalhatni, a mikor az osztrák-magyar csapatok 1878-ban Philipovics tábornoszernagy parancsnoksága alatt itt keltek át a Száván és indultak Szarajevóba.

A Diljgora-hegység végső nyúlványai majdnem a Szávaig vonódnak le, s ezáltal mintegy természetes gátat alkotnak a Száva áradásai ellen és

elzárják a Száva keleti medenczjét a nyugatitól. A helynek hadászati fontosságát ez a természeti körülmény csak növeli. A Száva-mellék mocsaras lapályain pompásan díszlik a szilárd mocsári tölgy, melyet e vidék erdeiből nyernek és dongákká átdolgozva, Fiumén át nagy mennyiségben szállítanak az Ádria hajóin Franciaországba, Afrikába és Amerikába. Ha Bródtól a Száva folyásán fölfelé nyugati irányban folytatjuk utunkat, találjuk *Ó-Gradiskát* és *Uj-Gradiskát*, melyek régi jelentőségükből sokat veszítettek. Pozsegától nyugatra, a Psunj-hegy lejtőjén, a Pakra folyó mellett épült *Pakrac*, a Barcs-pakraci vasút állomása. Csinos mezőváros (2762 l.), melynek közepén még meglehetősen karban van régi vára, mely 1530. táján gróf Zrinyi Miklós birtokában volt. Pakrac görög-keleti püspök székhelye, s van tanítóképző-intézete is. Szomszédságában *Lipik* fürdőhely virágzik, melynek 64° C. hőfokú jódtartalmú vize különösen görvélyes bajokban nagy hatású. A fürdő főként újabb időben nagyon föllendült. Versenyháza *Daruvár*, mely vasúton egy órányira fekszik Pakractól, az Ilova völgyében. Vasas hőforrásai már a római korban is ismeretesek és látogatottak voltak. Ma kevesen keresik föl. Lipik-fürdő, mely egy és ugyanazon tulajdonosé, rég háttérbe szorította a daruvárit.

Belovár-Kőrösmegye határa északon a Dráva folyó, mely Magyarországtól választja el. A többi világtájakon nincsenek természetes határai. Keletre fekszik Verőczemegye és Pozsegamegye, melytől részben az Ilova folyó választja el, délen Zágrábmegye, mely között egy darabon a Lonja folyó alkot határt, nyugaton ugyancsak Zágrábmegye a szomszédja, északnyugaton pedig Varasdmegye határolja. A megye területén a közel hétszáz méter magas Kalnik-hegység vonul el északi irányban, hozzá csatlakozik a szelid Bilo-hegység, mely északnyugatról délkeleti irányban halad és utolsó szakaszában ennek a gerincze képez határvonalat a Szerémmegyéhez tartozó Dráva völgye (Podravina) és a megye között. A megye déli részében a Glogovnica, Čazma, Lonja és Ilova folyók által körülzárt lapályból majdnem elszigetelten emelkedik a Garič-hegység, melynek legmagasabb csúcsa 489 méteres. A megye talaja tehát vegyesen hegyes és sík föld. A lapály hullámos dombvidékből áll, mely nemcsak gabonatermelésre jó, de gyümölcs- és szőlőtermelésre is alkalmas. A Kalnik-hegy déli lejtőjén láthatók *Kemlek* (Kalnik) község és a hasonló nevű várnak romjai, melyek három kornak nyomait viselik magukon. Nagyon sok gazdája közül megemlíthetők: Cillei Borbála, Tvartkó bosnyák király, Brankovics Vuk szerb deszpota, Korvin János herceg és Alapi Boldizsár, mely utóbbinak családjáról Istvánffy Miklós történetíró kezére szállott. Legújabbban a Keglevics- és Patacsics-családok is birták. Nem messze Kalniktól délre, a Koruska-pataknak a Glogovnica folyóba ömlésénél van *Kőrös* (Križevci, Kreutz), régi szab. kir. város (4408 l.). A csinos város görög-

katholikus püspöknek székhelye, szép székesegyházzal, s római katolikus plébániával, mely hajdan pálos kolostor volt. A szent-keresztről nevezett sír-templom a legenda szerint azon a helyen épült, a hol egy leány valami kút fenekén aranykeresztet talált. A város már nagyon rég lett a megye székhelyévé s Gutkeled bán idejében kiváltságokat nyert, melyeket IV. Béla és Nagy Lajos királyok megerősítettek. Zsigmond király, nejével Máriával, kétszer is időzött benne. Körös határában 1591-ben a törökök nagy vereséget szenvedtek. A XVIII. század utolsó felében a svidnicai görög-katholikus püspök megkapta a tkaleci jószágot Körös mellett, s 1801-ben a püspökség székhelye ide tétetett át. Körös a Budapest-fiumei vasútnak állomása és Belováron át szárnyvonal köti össze Verőczével.



KÖRÖS (KRIŽEVCI).

*Belovár* (6056 l.) a hasonló nevű patak mellett szabályosan épült kis város, kegyesrendi kollégiummal, alreáliskolával stb.

A kalnikai hegység egyik északi völgyében van *Apatovac* helység, savanyúvízforrással. Nem messzire innen van *Glogovnica* község, a hol a XIII. században a templomosoknak kolostora állott. *Verbovec* (1525 l.) ma jelentéktelen község, a Budapest-fiumei vasút vonalán, de a Zrínyiek idejében vár állott itten. Északkeletre Köröstől, a Budapest-fiumei vasút mentén, ott, a hol a Bilo-hegy a Kalnik-hegységgel érintkezik, erdős vidék terül el, mely a Kaproncza völgyébe vezet. Itt mocsaras, egészségtelen vidéken van *Kaproncza* (Koprivnica) szabad királyi város (7078 l.), élénk kereskedéssel. Régi vára a Németújvári grófoké volt a XIV. században. A ferenczrendi kolostor már a XIV. századból való. Kaproncza a Nagy Lajos özvegye Erzsébet és leánya Mária, s a horvát urak közötti villongásban az előbbieket pártján volt, hálából azokért a kivált-

ságokért és vásárjogért, melyeket a kapronczaiak Nagy Lajos királytól kaptak, a ki két ízben is tartózkodott itten. Cillei Borbála is lakott Kapronczán, mely férjének, Zsigmond királynak birtokába jutott. Később Cillei Ulrik két más várossal együtt eladta III. Frigyes császárnak; majd Korvin János kezén találjuk. A mohácsi vész évében gyűlés volt itt, melyen Frangepán Kristófot az ország kormányzójává és védőjévé választották. Kapronczától délkeletre vannak *Novigrad*, *Virje*, *Gjurjjevac*, *Klostar* és *Pitamac* községek. A megye déli részében van *Kutina* mezőváros (1903 l.), a Lonja és Ilova egyesülésétől északra, mocsaras vidéken. Tovább északra van *Ivaníc-Klostar* község (1009 l.) nagy ferenczrendi kolostorral. A megye nyugati szélén *Ivanícgrad* (Ivanics vár) emelkedik, a Lonja mellett.

**Varasdmegeye** Horvát-Szlavonország nyolcz megyéje között a legkisebb, de a legsűrűbben lakott területű. Határai északon a Dráva, mely Magyarország felé természetes határa, továbbá Stájerország, melytől egy darabon a Dráva választja el, aztán a Macelj-hegység, melynek gerince nyugati irányban is lenyúlva, folytatólag Stájerország felé alkot határt; délen vele Zágrábmegye határos, keleten a Kalnik-hegység gerince választja el Kőrös-Belovármegyétől. A megye legnagyobb részét hegyek borítják. Északon és keleten a Macelj-hegység nyúlik át Rohitsch környékéről egészen a Dráva folyóig. A hegység keleti oldala Varasdmegyében terjed el; legmagasabb csúcsa csak 522 m. Mészkö szikláiban van a Trakošćan-tó. Délfelé, ennek folytatásaképen terjed a Kostelj-hegység, melyet keleten a Krapina és Krapinica zár el. A megye területének közepén vonul végig nyugattól keleti irányban az Ivančica-hegység, mely a Krapinica és Bednja forrásvidékétől keletre és délkeletre a Lonja forrásvidékeig húzódik. Keleti folytatásában a Kalnik-hegységgel érintkezik, mely utóbbinak északnyugati lejtője a megyéhez tartozik. A kalniki hegységet az Ivančica-hegységgel a teplici hegység köti össze, mely a Bednja és Teplic völgyei között terjed, s az előbbieknél sokkal kisebb és alacsonyabb. A megye északi részét a Dráva mossa, mely között és a Varasd-teplici hegyek lejtői között csak keskeny területű síkság vonul el. A Drávába szakad a Bednja folyó, mely a Trakošćan-tóból ered és Légráddal átellenben szakad a Drávába. A Sotla a Macelj-hegységben ered s a megye határán halad tova és szakad a Szávába; a Krapina és Ivančica- és Macelj-hegység vizeit veszi föl magába és Zágrábmegyében szakad a Szávába. Ugyancsak a Szávába ömlik a Lonja, mely az Ivančica- és Kalnik-hegység között ered és déli irányban haladva, fölveszi a Glogovnicát és Čazmát. A Lonja nagyobb részében Kőrös-Belovármegyének a folyója.

A hegygyel és vízzel bőven ellátott megyének termékeny szép völgyeiben a gabonán kívül jó bor is terem. A hegyeket, s különösen azok lejtőit

erdők borítják. A megye hévforrásokban bővelkedik, melyek már régi idők óta fennálló fürdőket táplálnak gyógyító erejű vizükkel. Székhelye *Varasd* (Varašdin), régi szab. kir. város (12.930 l.), termékeny, kies völgyben, mely Magyarország felé nagyon kiszélesedik. Árnyas utak vezetnek a városba, mely elég szabályosan épült. Minden háznak van kertje. A XII. században már említés van róla. Imre király itt fogta el és záratta a szomszéd Kene-várába testvérét, a pártütő Endrét, a ki később mint II. Endre uralkodott és Varasdot hálából azért, hogy hű maradt hozzá, szab. kir. várossá emelte. A tatárjárás alatt elpusztult várost IV. Béla újra fölépítette. Zsigmond király alatt Varasd-vára a Cilleiek kezére került, majd Korvin János birtokába ment át. Később az Ungnadoké lett, s az ő révükön házasság útján jutott az Erdődy-család tulajdonába, mely ma is



VARASD-VÁRA.

bírja. A szép városnak nevezetesebb épületei az Erdődyek kastélyán kívül a ferenczrendi kolostor, az orsolya-zárda, a csinos színház, a főgimnázium, a plébániatemplom és az izraelita imaház. A városnak több kulturális intézménye van, mely a lakosság műveltségéről tesz bizonyosságot. Hanyatlásnak indult kereskedelme a vasút kiépítése óta némi lendületet vett.

Varasdtól 13 kilométernyire van *Varasd-Teplic* (Varaždinske-Teplice) község (1180 l.), a Kalnik-hegy alatt, a Bednja folyó völgyének bejáratánál. Meleg kénforrásai (58° C.) már a rómaiak idejében ismeretesek és nagyon látogatottak voltak. Már Plinius említi e források gyógyító erejét. A XII. században a káptalan birtokába jutottak, s azóta annak a kezén vannak. A fürdők jó karban vannak s a fürdővendégek kényelméről és jó ellátásáról kellően gondoskodnak. A gesztenyefákkal beülte-

tett parkban nagy medenczéből bugyog föl a forrás, mely naponkint 40 ezer hektoliter vizet ad. A kéntartalma oly nagy, hogy sűrű lerakodást hagy maga után. A fürdőt csúzos bántalmaknál tartják különös gyógyerejűnek; ezenkívül a közeli rétek iszapját is használják gyógyítás céljaira. Varasd-Teplíc a Csáktornya-zágrábi vasút hasonnevű állomásától kocsin félóra járás.

A Bednja völgyében tovább északkeletre találjuk *Ludbreg* helységet (1648 l.), hol a Bednja már a Dráva síkjára ér. A Kalnik-hegy északi nyúlványai itt ereszkednek le a Dráva síkjára és festői erdős mélyedéseket alkotnak. Ezen a dombos, erdős és lapályos területtel váltakozó szép vidéken is voltak a gazdag templomosoknak jószágaik és klastromaik. *Rasinja* falu volt egyik birtokuk.

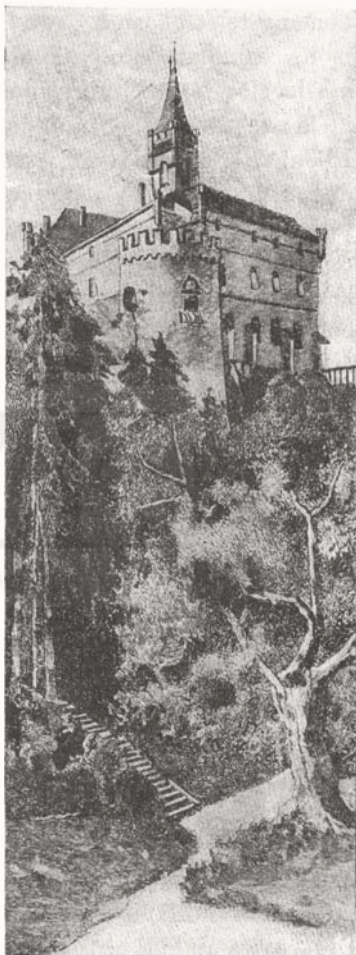
Varasdtól a bednja-völgyi vasút mentén érjük *Ivanec* helységet (1076 l.) a Bednja völgyében, az Ivančica lábánál; egykor bányászataról volt híres. Tovább a vasút mentén van *Lepoglava* község (931 l.) a Bednja völgyének északkeleti végén, hol egy kúpalakú elszigetelt magaslaton Horvátország fegyintézete emelkedik. Ez a hely a múltban nevezetes szerepet játszott. A középkorban a Bebek-család fészkelt e várban; mikor pedig ez a család kihalt, a Cilleiekre szállott, kiknek egyik sarja, Hermann, meghívására a pálosok itt kolostort alapítottak 1400 körül. Később a vár és birtok Korvin Jánosra szállott, a ki a törökök által fölgújtott klastromot és templomot újra fölépítette és megerősítette. Végakarata szerint itt nyugszanak az ő és fia Kristóf porai a föltár előtt. A templomban láthatók a Korvin, a Frangepán és Erdődy családok czimeirei. A vár egykori urai nagy birtokokkal ajándékozták meg a kolostort, mely Horvátország leggazdagabb szerzetesházai közé tartozott. A Mátyás király és más főurak adományából származó egyházi műkincsekből olyan gazdag gyűjteményt hordtak össze Lepoglavában, hogy messze földön ritkította párját. Mindezeket a nagy kincseket a pálosok rendjének föloszlatása után elhordogatták innen. A templom mai állapotában, két századon át eszközölt hozzátdolások által, elveszítette eredeti stílszerűségét és nagy épülettömeggé nőtte ki magát. A klastrom vagyona a császári káptalanra szállott, mely később Varasdra tette át székét. 1854-ben az állam vette át az épületeket a káptalantól és abban több száz fegyenc számára fegyházat rendezett be.

A Dráva völgyének legszebb ékessége *Trakostyán-vára*, mely a Bednja által körülzárt harántvölgynek egyik festői szikláján épült. A tornyos és ormós lovagvár a legszebbek közül való. A Bednja itt pompás tavon foly keresztül, s a vár előtti szép rétséget szeli át. A gróf Draskovics-család tulajdonát képező vár a múlt század közepe óta a régi tervek alapján átépítettett, s most az országnak egyik vonzó látványos-

sága. Változatos története visszanyúlik a legrégibb időkbe. A hagyomány szerint már a rómaiak idejében vár állott e helyen, mely a történelmi időkben mint királyi birtok szerepel. Zsigmond királytól kapták a Cilleiek, a kiknek nagyon sok várak volt Horvátországban. A Trakostyán név Drachensteinnak (Sárkányvárnak) az elferdítése; ezen a néven fordul elő a XVI. században, a mikor a Draskovicsok kezére került. Első tulajdonosa volt György, a kinek anyja Utjesenich (Martinuzzi) György bibornoknak nővére volt, a ki a nevezettet nagybátyja nevelésére bizta. A Draskovicsok e várral együtt nagy birtokoknak lettek uraivá, de a török időkben sok jószáguktól kellett megválniok, egyedül csak Trakostyán-vára maradt meg változatlanul tulajdonukban. A Zrínyiekkel rokonságban álló Draskovicsok e vár miatt perben is állottak a Zrínyiekkel. A gróf Draskovics-család a «trakostyáni» előnévvel is él.

Varasdmegyének és Horvátországnak határozottan legszebb része az a hegyektől elzárt kis terület, melyet *Zagorjének* (Hegyetúlnak), vagy horvát Svájcznak is neveznek. Ez a terület a megye legnyugatibb szélén, a stájerországi határon van, a hol az alpok átnyúlnak Horvátország területére, s a hol a horvát nép a rokon szlovénekkal találkozik. Ez a Krapina-folyó által körülzárt 1500 négyszögkilométernyi terület a töbitől egészen elütő, magában önálló jellegű vidék, s olyanforma elszigeteltségű, mint a pozsegai katlan. Valamint ott az OrLjava, itt a Krapina veszi magába a vidék összes vizeit

és szállítja le az elzárt területről a délfelé nyitott résen a Szávába. A Zagorje katlanát az Ivančica, a Strahinčica, s a Kostelj hegyláncolatai és a zágrábi hegység zárják el köröskörül. Nyugat felé a katlant környező hegyek nagyobb rést hagynak, úgy hogy az Stájerország felé mindinkább kiszélesedik. A Krapina folyó az Ivančica-hegység déli részében ered, magába veszi a Macelj-hegységből fakadó Krapinicát, s



TRAKOSTYÁN-VÁRA.

aztán az egész völgykatlant átszelve, Szuszednél szakad a Szávába. A völgykatlannak kialakulása szorosán összefügg a folyónak vajú és kotró, romboló és alkotó munkájával. A vidék hőmérsékleti viszonyai nagyon változatosak. Míg egyrészt magas hegyekkel való zárttsága enyhe éghajlatot teremt, s különösen hosszú és szép őszt hoz. addig az északi szelek sokszor nagyon kemény telet okoznak; a nyár rendszeren igen meleg. A növénytenyészet is az éghajlat befolyása alatt áll. A Krapina völgyében a himes rétek s a legelők lépnek túlnyomóan előtérbe; a szántóföldek nem nagyon termékenyek, s a zagorjei földmives csak nagy fáradság árán tud boldogulni. Ellenben a hegyek lejtői dús erdőkkel vannak borítva, s a fatermeles gazdagon jövedelmező foglalkozása a vidéknek. Ennél sokkal fontosabb a föld belsejének a kincse. A Zagorjét környező hegyekben bőven van kő- és barnaszén, melynek termelése mindinkább föllendül; évenként átlag kerekszámában 90 ezer métermázsa kőszén bányásznak. A radoboji szénbányák termékét ma nem igen értékesítik. *Radoboj* község határában igen érdekes kővületek találhatók, melyeket nagyon szívesen vásárolnak a szakemberek és gyűjtők. A Zagorje vasúttal van átszelve. A Zaprešićtől Zabokon át Varasdra vivő fővonal, a Felső-Zagorjén halad át. A Krapina mentén vivő vasút egész hosszában szeli át a kis Krapina völgyét. A fővonalból Zabokon eltérő vasút egész Krapináig halad, mely egyúttal végállomás is. Innen csak néhány kilométernyire van a Veternica lábánál levő Golubovec, mely vizezt a bednja-völgyi vasútnak végállomása.

Zagorjében ezenkívül jó országutak is vannak, melyek Zágrábból kiindulva, festői vidéken visznek át Stájerországba. A völgykatlant barátságos, vendégszerető nép lakja, mely az idegennek kellemessé teszi az utazást és tartózkodást.

Zagorje felerészben Zágrábmegyéhez, felerészben pedig Varasdmegyéhez tartozik. Az utóbbi a tulajdonképeni, vagy Felső-Zagorje, a Krapina forrásvidékénél kezdődik, Budinščicánál, az Ivančica déli lejtőjén. Ezt a hosszúkas négyszögű területet északon az Ivančica fővonala, keleten és délen a Krapina völgye, nyugaton a Sutla határolja. Budinščica vasúti állomástól hullámos dombokon át visz az út *Hrašćinába*, mely a gróf Draskovics-család birtoka. Nevét az 1751 május 26-án esti hat óraker hullott két meteor tette híressé; az egyik 40, a másik 9 kilogrammos volt. A nagyobbik darabot Klobusiczky zágrábi püspök a bécsi cs. és kir. udvari múzeumnak ajándékozta, melynek ma is egyik érdekességét képezi. E helytől északra van *Zajezda* község, a XVI. században épült és még ma is jókarban levő kastélyllyal.

Felső-Zagorje főhelye *Zlatar* (1281 l.), termékeny vidéken, a Zlatařica-patak mellett. Az Ivančica-hegy vonalán a várromok hosszú sorát lehet látni, melyek e vidéknek a régi korban való fontos voltáról tesznek

tanúságot. Ma elhagyatva állanak és csak festői díszét képezik a természeti szépségekben gazdag vidéknek. Zagorjének a török uralom idejében csakugyan nem kis szerep jutott. A törökök elől a déli vidékekről elmenekült gazdag és előkelő családok itt kerestek oltalmat a hegyeknek nehezebben hozzáférhető völgyeiben és magaslatain. Zlatar vidékén barnaszén nagy mennyiségben található; tűzálló jó agyagából kitűnő téglát és cserepet égetnek. Egy órányira van a kis *Sutinsko-fürdő*, melynek hőforrása 37° C.

Ha Zaboktól a zagorjei vasút mellékágán északnak utazunk, 17 kilométernyire a kiágazástól *Krapina* mezővárosba érünk (1275 l.), mely a 847 m. magas *Strahinčica* lábánál fekszik és Zagorjének főhelye. A völgy itt már nagyon összeszorúl, de azért a kis helység még elég kényelmesen helyezkedik el a sziklák oldalain. *Krapina* szűk völgyének festői szépségét nagyban emelik azok a csupasz sziklafalak, melyek élénk ellentétben állanak a sűrű erdők zöldjével a völgy oldalain. A kis mezővárosnak fontos szerep jutott Horvátország történetében. *Gaj Lajos* lelkesen magasztalja szülőhelyét, melynek nevezetességeit egy jeles monografia is behatóan méltatja. *Gorjanović* tanár egyik barlanglakásban emberi csontvázakra akadt, melyeket az ősemlék maradványának tart. Találtak itt oltárköveket is a római korból, s a pogánykorból való várfalakat. *Krapina* várához fűződik egy népmonda is, mely szerint *Krapina* volna az összes szláv népek bölcsője. Birták a várat többek között a *Cilleiek* is, kiktől *Korvin János* kezére került. A herceg itt élte mézes-heteit *Frangepán Beatrixszal* és itt halt meg 1504-ben, 31 éves korában. Halála után a vár a *Frangepánoké* lett. A XVI. század vége felé, a parasztlázadás idejében sokat szenvedett. A török uralom alatt e védett helyen többször ült össze a horvát tartománygyűlés. Nevezetesebb épülete a XIV. századból való kéthajós csúcsíves plebánia-templom. A *Trški Vrh* hegyen épült templom, csodatévő *Mária-képe* miatt búcsújáróhelye a vidéknek. A templomtól szép a kilátás a völgyre és a szomszéd hegyekre. A *ferenczrendiek* szerény kolostorának templomában vannak eltemetve *gróf Keglevics Péter* és *Bedekovics Gáspár*. A várkastély, az erődítvények romjaival és a természetes barlanggal meredek sziklás lejtőn vannak, s a távol kódébe vesző múltnak sok nevezetes eseményéről regélnek. *Gaj Lajos* költőnek és írónak, a város szülöttének, csinos mellszobrát 1891-ben leplezték le.

*Krapinától* nyugatra van *Krapina-Teplíc* (*Krapinske-Teplice*, 439 l.) község. Ez nevezetes fürdőhely, melyet nyaranta igen sokan látogatnak. A több forrásból fölbugyogó víz hőfoka 41—43° C. és összetételében a *gasteini*, *wildbadi* és *ragatzi* vizekhez hasonlít. A régebben *Keglevics* és *Orsics* grófok birtokában volt fürdő mai tulajdonosa alatt kényelmes

berendezést kapott, s a modern fürdőtelepek közé emelkedett. A fürdő környékén több főúri kastély van, így a Draskovics grófoké; s a dombos vidéken elszórtan számos falu népének házeit látjuk az erdős lejtőkön és hegyoldalokban. A 4—500 méternyi magaslatok is sűrűn vannak borítva lakóházakkal. E völgykatlant északon és nyugaton a Sutla zárja be, melynek nagy iverete Zagorjének nyugati határát alkotja. A Sutla északi oldalán van Rohitsch-Sauerbrunn, Stájerországnak látogatott fürdőhelye. A Horvatski patak völgyében van *Desinić* falu (340 l.), közel a Nagy-Tábor várkastélyhoz. E helyről való Veronika, az a szépséges falusi leány, a ki a monda szerint annyira megigézte Cillei Frigyeset, hogy miatta nejt, a Frangepán családbeli Erzsébetet, Krapinában meggyilkoltatta. De nem volt áldás ezen a házasságon, mert Frigyes atyja, Hermann, elfogatta a nőt, s mint boszorkányt fürdőbe fojtatta.

A Krapina közelében levő *Radoboj* község (1455 l.), mint geologilag nevezetes lelhely, nagy hírnévre tett szert. A község szénbányái nem igen jutalmazták meg a rájuk fordított munkát; de a tudományra sokkal gyümölcsözőbb eredményre vezettek, mert a vidék átkutatása sok kövült állat- és növény-leletet hozott napvilágra. Az ősközetek, mészkövek és márgarétegek szűk területen érintkeznek itt egymással. A mintegy 20 méternyi vastagságú márgarétegben vannak a kén és számos kövület lelőhelyei, melyek nagyon könnyen megközelíthetők, s gazdagon jutalmazták a kutatók fáradságát. «Az itteni kövült növényvilág 280-nál több fajt számlál, a melyekből virágok és termések is vannak a maradványok között; a mintegy 200 fajra rügő állatvilágban kivált a hártvány szárnyúak és a kétszárnyúak számosabbak», írja Hranilovics Henrik.

A Kosteljina forrásvidékén, mely Stájerország felé ivet ir le a Sutla körül, a Sutla bal partján, szemben Rohitsch-csal, van *Kis-Tábor* község, s alatta a strażai üveghuta. Valamivel odébb nyugatra szénbányákat tártak föl. A Sutla irányában haladó Cesargrad alatt van *Klanjec* mezőváros (642 l.), melynek környéke földtani szempontból szintén érdekes. A Mária-gorica dombok kőszenet, Lajta-meszet és szármát-rétegeket tartalmaznak.

Zágrábmegye a nyolcz között a legnagyobb; háromszorta nagyobb mint Varasdmegye, de lakosságra nézve ennek jóval mögötte áll. A megye északon és északnyugaton Krajnával határos, a melytől az Uszkók-hegység különíti el; északon határos még Varasdmegyével is, keletre pedig Kőrös- Belovármegyével, melytől egy darabon a Lonja folyó választja el, mely Pozsegamegye területén a Szávába szakad. Délen egy darabon az Una folyó vágja el Boszniától, aztán a Zrinyi-hegy mentén halad a határ. Nyugaton Modrus-Fiume felé jó darabon nincsenek természetes határai; de aztán előlép a Dobra, mely az Uszkók-hegységgel együtt Krajna felé alkotja a választóvonalat.

Zágrábmegye hegyei az Alpoknak nyúlványai, melyek nyugaton a stájerországi és krajnai határhegységekkel azonosak. A szomszéd országokból átnyúló hegységek közül az északi lánczolat a Dráva és Száva között nyugat-keleti irányban halad és a szirmiai síkságon lapul el. Ezzel az ággal, mint az Ivančica, Bilo, Papuk-, Psunj- és Djel-hegységekkel, már találkozunk. Ide tartozik a Zágráb északi szélén elvonuló Sljeme-hegység is, mely mögött a Zagorjei völgykatlan van. A déli rövidebb ág, mint a krajnai Gorjanci folytatása, Uszkók-hegység néven a Száva és Kulpa között terül el, s a két folyó összeömlésénél végződik. Mindkét ág a középhegységhez tartozik, mert legmagasabb csúcsa alig éri el az 1500 métert. Ezeket a hegyeket lomberdők borítják, s majd mint kúpok, majd mint keskeny, hosszú lánczok lépnek föl, melyekhez alacsony dombvidék csatlakozik, átmenetet adva termékeny völgylapályokra. A zágrábi hegység, a Krapina és Lonja között elválva a fővizválasztótól, a Száva felé vonul és ott, a hol a Krapina Szuszednél a Szávába szakad, mindkét folyó felé ellapul. Ez a kiágazás több kilométer hosszú és legmagasabb csúcsa, a Sljeme, 1035 m. magas. A hegységben fakadó patakok párhuzamosan tagolódó völgyeket alkotnak, melyek a zágrábi síkban végződnek, míg a vizek a Szávába ömlenek. A Krapina vízterülete, a mint láttuk, az Ivančica, a Száva és a zágrábi hegység között a Zagorje nevű völgykatlan, termékeny talajjal, szőlőkoszorúta hegyoldalakkal, s gazdag természeti szépségekkel. A Száva és Kulpa között a Krajnahorvátországi, illetve žumberaki határon a *Gorjanci* nevű, erdőborította hozzáférhetetlen középhegység terül el, mely északnyugat és délkelet felé meredeken esik le, s a Kulpa-völgyet a Gurk völgyétől választja el. Legmagasabb csúcsa a Sveta Gera, egyszersmind a legmagasabb emelkedés a Dráva és Kulpa között. A Gorjanci és Zágráb-károlyvárosi út között elterülő hegység az okiči kastély után *okiči* vagy *samoborihegység* nevet is visel. A hegyen bükk és gesztenye terem, a lejtőkön szőlő. Legmagasabb csúcsa a *Plešivica*, Samobortól délre. Ettől a hegységtől egy alacsonyabb nyúlvány ágazik ki, mely mint erdőborította dombláncz húzódik a Kulpának a Szávába való beszakadásáig, s a két folyót egymástól elválasztja. Ezek a vukomeri dombok.

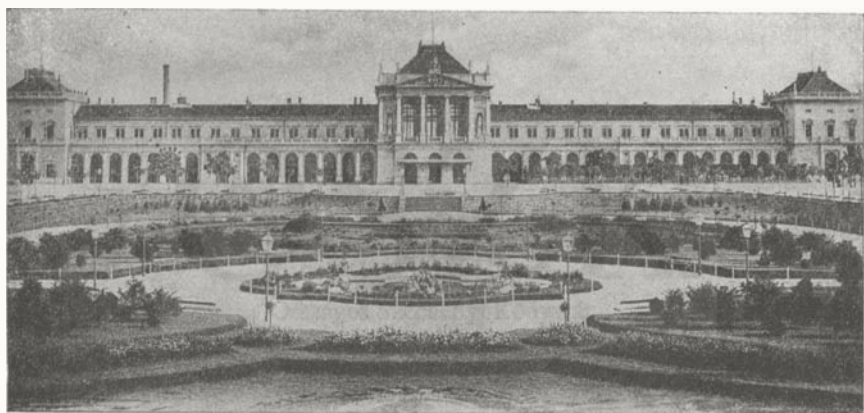
A lapályok a folyók mentén haladnak. A Száva-lapálylyal már előbb is találkoztunk. Ez a Száva mindkét partján a Sutla torkolatától kezdve húzódik át Zágrábmegyén, s az Unának a Szávába való ömlésénél ér véget. Zágráb alatt terül el a 24 községet magában foglaló Turopolje (Türmező), mely Körös, Belovár és Ladislava felé tolódva, egy nagy katlanszerű lapályt zár be. Sziszek és a Lonja torkolata között a Száva balpartján terül el a Lonjskopolje, Horvátország legmélyebb területe. Ez a mocsaras vidék részben a Moslavina-hegységig nyúlik. A Száva mély

földje az Ilova, Pakra és OrLjava völgyeiben ágazik szét és a Száva torkolata felé mindinkább kitágul. A Kulpa balpartján, Károlyvárostól Jaska felé, háromszög alakjában a Pokupje-síkság terjed el; a Petrinja és Sziszek közötti dombvidék szintén egy kis lapályba megy át, mely a Lonjskopoljéhez csatlakozik.

A megye vizekben igen gazdag. A Száva a Sutla torkolatánál lép horvát területre és Jasenovácnál, az Una torkolatánál hagyja el az országot. Kis darabot kivéve, egész folyása Zágrábmegye területére esik; azon túl határfolyó az ország, valamint Bosznia és Szerbia között, s Zimonynál a belgrádi vár alatt szakad a Dunába. A folyás hossza a stájer-krajnai határtól torkolatáig 60 kilométer. Rugavicától, Zágráb szomszédságában hajózhatóvá lesz; Sziszektől kezdve nagy hajók és gőzösök is közlekednek rajta, de szárazság idején megszakad a közlekedés. Partjai meredek, agyagosak és omladékosak. A partok mindkét oldalon áradásoknak vannak kitéve. Mellékfolyói a balparton a Sutla, mely határfolyó Stájerország felé, s a Macelj-hegységben ered. A megye területéhez tartozik egy darabon a Krapina, mely a Zagorje völgykatlanában fakadó vizeket véve magába, Szuszednél szakad a Szávába; a Lonja az Ivančica- és Kalnik-hegység között fakad, alsó folyásában mocsarakat csinál, egyik oldalága által az Ilovával függ össze s a Kulpa torkolata alatt szakad a Szávába. A Lonja és Ilova mellékfolyóikkal nagy esőzések alkalmával tágas területen öntik el a Száva alföldjét. A Száva jobbparti mellékfolyói a Kulpa és az Una. A Kulpa eredetétől kezdve szűk völgyben folyik, s Modrus-Fiumemegyének képezi határát Krajna felé. Midőn Zágrábmegye területére lép, Károlyvárostól kezdve kiszélesedik a medre, s balpartján a hegyek csakhamar visszavonulnak és síkság lép a helyükre; jobbpartja mentén azonban a dombvidék folyton kíséri. Károlyvárostól kezdve hajózhatóvá válik. Balparti mellékfolyója az Odra; jobbpartján magába veszi mindazokat a vizeket, melyek a horvát felföld északi részén fakadnak. Ezek a Dobra és a Mrežnica, mely a Koranába ömlik, nem messzire ennek torkolatától; a Korana, mely a Plitvica-tavakból nyeri vizét, s egy darabon határfolyó Bosznia felé; a Glina, mely Slunjnál fakad, s kis területen mint bűvőfolyó halad a föld belsejében és azután a Kulpába szakad. Rövid folyása van a Petrinjának, mely a Zrínyi-hegységben ered. A Sunja szintén a Zrínyi-hegységben fakad s nagy áradásokat okoz. Az Una, Lika területén Srbnél ered és rövid folyás után elhagyja Horvátországot, melynek határán folyik egy darabon, míg Jasenovácnál a Szávába ömlik.

Zágráb (Zagreb, Agrum) Horvát-Szlavonország fővárosa és a megye székhelye (61,662 l.) a Sljeme-hegy lábánál, félórányira a Szávától, szép környéken. Nincs ugyan az ország központján, sőt a külön értelemben vett Horvátországnak (a régi Tótországnak) a szélén van, de kedvező föld-

rajzi fekvése mellett a kulturális tényezők a várost az egyesített Horvát-Szlavonország fővárosává emelték. Zágráb eredetileg a Medvešák-patak által elválasztott két dombon, a Kaptolon és a Grečen (a Gradec rövidítése), terül el. Az új város a két domb lábánál elterülő síkságon épült és terjeszkedik. A patak balpartján levő városrészeket Szent László király a püspökségnek és a vele egyidejűleg alapított káptalannak ajándékozta. Ez a városnak régibb része s a püspökség és káptalan révén gyorsabban is fejlődhetett. A most beboltozott patak jobb partján kedvező magaslaton egy másik telep keletkezett, melyről már Imre királynak 1201-iki oklevelében van említés téve. Mindkettőt 1242-ben földúlták és elpusztították a tatárok. Zágráb alatt a régi időben mindig a püspöki és káptalani részt értették, s a mellette levő telepet Greč-nek ne-



ZÁGRÁB : A MAGY. KIR. ÁLLAMVASUTAK PÁLYAHÁZA.

vezték. Ez utóbbit IV. Béla király a tatárjárás után 1242 nov. 16-iki bullájában szab. kir. várossá emelte, s fölépítése és emelése körül nagy buzgóságot fejtett ki. Hogy a város lakosságát szaporítsa és jólétét emelje, többféle kiváltsággal ruházta föl és javakkal látta el, a minek fejében a város lakosságát viszontszolgálatokra kötelezte. Többek között kötelezte a polgárságot, hogy a várost kőfalakkal vegye körül és az ellenség ellen megvédje. Így a várost a XIII. század első felében már mint körülkerített és jól megvédett helyet említik. Falai tornyokkal voltak ellátva, melyek közül némelyik még most is látható. A városba négy kapu vezetett, melyek fölvonó hiddal voltak elzárhatók. A szab. kir. város területén a káptalant illette a vásári díjak szedése, melyből egyharmadot a koronának tartozott beszolgáltatni. E miatt a káptalan kanonokjai és a polgárság között századokon át tartó ellenségeskedések és véres összeütközések voltak napirenden.

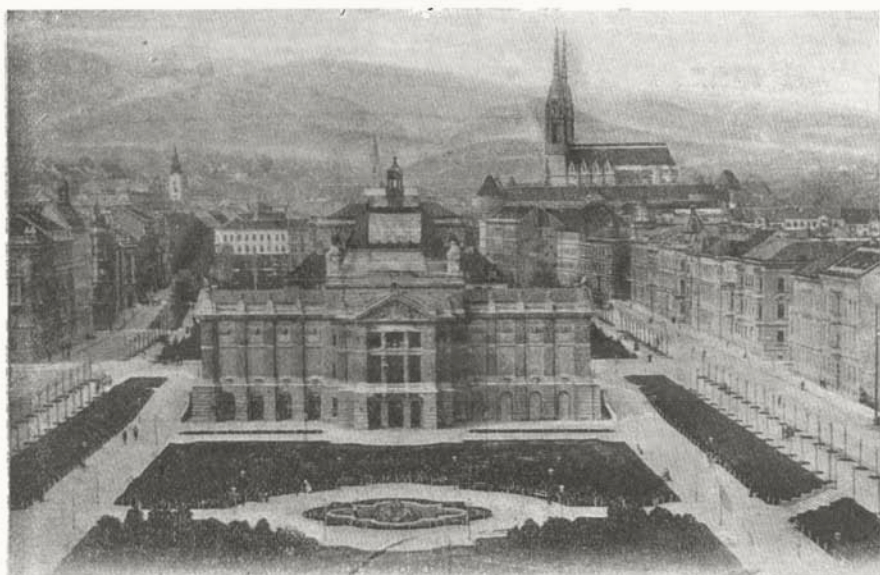
A káptalani város falain és püspöki kastélyon kívül a Vlaška ulica és Novaves nevű részek keletkeztek, melyek mai napig is fennállanak. A Vlaška ulica (Oláh-utca) nagyon régi és még a püspökség alapítása előtti időből való. Nevét onnan vette, hogy olaszok vagy latinok voltak első telepesei. Novaves (Ujfalú) telepet a káptalan alapítá, s az ő hatósága alá tartozott. Mindezek a különálló községek 1850-ben politikailag egyesítették.



A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ.

Ha a m. kir. Államvasutak pályaházából kilépünk, az alsó város előtt állunk, mely a magaslatok alatt félkörben terül el. Főutcája és a forgalom ütőere az *Ilica*, melyből a Jelačić-térre és innen a Duga ulicán át a felső városba érünk. A Véreshídon át (*Krvavi Most*), mely a káptalan és a város polgársága között lefolyt véres harcokról vette nevét, a Kőkapuhoz (*Kamena vrata*-hoz), a régi időkből egyedül fönmaradt kapuhoz érünk, mely a várba vezet. Itt a díszes Márk-téren van a Szent Márk-templom, egy háromhajós csúcsives alkotás, melyet IV. Béla építtetett, továbbá a báni palota, a tartománygyűlés épülete és a Nemzeti Színház.

Ez utóbbinak helyén állott régen a városháza, a templom kapuja előtt pedig a pellengér. A tér közepéről a Mária-oszlopot 1868-ban eltávolították. Az 1572-iki parasztlázadás leveretése után ennek vezérét Gubec Mátyást, a parasztkirályt, 1573 febr. 9-ikén a Márk-téren tüzes koronával megkoronázták és testét négy részre vágták. A Márk-tér sok gyászos eseménynek, de örömnépnek is szolgált színteréül. A felső város déli párkányán levő Strossmayer-sétányról messze vidékre szép kilátás nyílik. A síkság, a Száva ezüst szalagjától átszelve, s a távol látóhatárt szegélyező kék heglánczok, a lábunk alatt elterülő házcsoportokkal, szép képet adnak. A várfal mellett az Anjou királyok idejében királyi kastély



ZÁGRÁB : FERENCZ JÓZSEF-TÉR.

állott, melynek falai között Róbert Károly és Nagy Lajos királyok gyakrabban időztek. 1387-ben nagy örömnepet ültek ebben a palotában abból az alkalomból, hogy Mária királyné, Nagy Lajos leánya, megszabadult Palizsna János vránai perjel fogságából, Novigradból. Itt találkozott Mária, férjével, Zsigmonddal, ki neje szabadítóját, Maurocen Pált lovaggá avatta. A téren van a városi tűztorony, melynek tűzjelző harangjával adtak régebben jelt a város kapuinak bezárására. Egy pálos-kolostor filialéja is állott a torony tövében, a szomszéd házban pedig kapuczi-nus kolostor volt a XVII-ik században. E házakhoz csatlakozik most a fő-reáliskola. Ennek helyén volt a kolostortemplom. Van a sétatéren szökőkút és zenepavillon is, hol katonai zene játszik. A Strossmayer-térről síkló vezet

le az alsó városba. Ennek irányába fordulva a Katalin-térre jutunk, melyen a Katalin-templom áll. Ezen a csendes kis téren van a főgimnázium. Ezzel a térrel függ össze a Jezsuita-tér, a melyen a cs. és kir. hadtestparancsnokság épületét látjuk, az egykori jezsuita-kollégium helyén. Az Uri-utczában van a görög-katholikus templom, melynek tervét Bollé Herman, a dóm építőmestere készítette.

A Jelačić-térről a Bakács-utczán át elérjük a Káptalan-tért; útközben találjuk az impozáns *érseki palotát*, mely a Vlaška ulica házai fölé emelkedő magaslaton épült. Diszkert áll a palota előtt, úgyszintén mögötte is szép kertet találunk ma azon a helyen, a hol egykor csupa pos-



ZÁGRÁBVIDÉKI LEGÉNYEK.

ványos mocsár volt. A palota nagy erős épület, melynek szögleit őr-tornyok védik. Valószínűleg egyidőből való a székesegyházzal, mert a XIII. századból említett kápolna a palota falai között ma is látható. A Szent Lászlóról nevezett *székesegyház* Zágráb legszebb, legimpozánsabb épülete. Építeni kezdték a XII. század elején, s befejezték a XIII. század első felében. Felavatták II. Endre királyunk jelenlétében, mikor 1217-ben szentföldi útjára ment. Béla hercegnek, atyja, II. Endre ellen folytatott zendülése alkalmával tűz által majdnem megsemmisült; de 1227-ben már újra helyreállított. A tatárjárás alkalmával egészen elpusztult templomot alapjában teljesen újra építették, korai renaissance stílusban. Átépitése csak a XV. század harmadik tizedében fejeztetett be teljesen. De a háborús idők azután is sok kárt tettek a szép épületben,

melyet tűzvész pusztított el 1645-ben. A tisztán gótikus templom a sok átépítés és hozzátoldás folytán sokat veszített eredeti szépségéből. Mihailovich érsek alatt 1870-ben elhatározták a dómnak az eredeti stílusban való átépítését, de alig fogott hozzá Bollé Herman a restaurálás munkájához, 1880. évi november 9-ikén a várost és környékét erős földrengés pusztította, mely a székesegyházban is nagy kárt tett. Azóta folytatják a restaurálás munkáját, mely eredeti szépségében fogja visszaállítani a templomot. A székesegyház műkincsekben igen gazdag. A dómot erős kőfal és bástyák környezik. A Káptalan-tér közepén a székesegyház előtt álló Mária-szobor, mely Fernkorn művészenek alkotása, egy kútmedenczéből kiemelkedő karcsú gótizlésű oszlopon áll. A kút és oszlopot Bollé mintázta. A székesegyház mellett áll az *érseki szeminárium*. Ez Filipović kanonok egykori palotája, melyet Drašković püspök e célra fordított azon okból, mert a kanonok egy török elleni hadjárat alkalmával az ellenség kezébe kerülvén, csak azzal a kikötéssel nyerte vissza életét, ha vagy nagy váltságdíjat fizetnek érte, vagy áttér az izlamra. Filipović kanonok ez utóbbit választotta, mire a nevezett püspök a kanonok palotáját feketére festette, s a papnevelő intézet céljaira fordította. Innen a palota ma is «fekete iskola», a papnövendékek pedig «fekete diákok» nevet viselnek.



ZÁGRÁBVIDÉKI NÉPVISELETEK.

A Káptalan-tér északi részén a Zvonarska ulicában van egy jelentéktelen épület, mely a XII. században a templomosok kolostora volt.

Az alsó városnak központja a *Jelačić-tér*, melynek az Ilicával együtt a legnagyobb forgalma van. Itt vannak az előkelő vendéglők, a kávéházak, a jobb üzletek, s itt lehet találni, különösen heti és országos vásárok alkalmával, valamint vasárnapokon, a város környékéről nagy számmal beözönlő vidékieket, festői nemzeti viseletükben. A férfiak föl-

hajtott karimájú kerek kalapot, néhol piros dalmát sapkát viselnek. Ruházatuk jobbra szűk gatyából és ingből áll, melyet keskeny tűszővel erősítenek meg derékban; mellényük pitykével van díszítve. A nők fehér ruhában járnak, melyet színes házi himzéssel díszítenek; nyakékül rendszeren színes üveggyöngysorokat, vagy arany- és ezüstpénzeket aggatnak mellükre. A férfiak legtöbbszörre csizmában, a nők bocskor-



ZÁGRÁBVIDÉKI NÉPVISELETEK.

ban (opanka) járnak. Néhol a férfiak is viselik e kényelmes lábbeliket. Esténként, szép időben, a Jelačić-téren és Ilicán hullámszik az előkelő sétálók közönsége; mert ez egyszermind a város korzója. A sétálók csoportja a Zrínyi-teret is szívesen fölkeresi. A Jelačić-téren a Manduševac-forrás a középkorban sok véres összeütközésnek volt színhelye a káptalan és a polgári lakosság között. A kegyetlenkedésekről hajmeresztő dolgokat tudnak a krónikák. Egy ízben (1397-ben) e miatt a püspök a nagy egyházi átokkal is sújtotta a polgárságot. A Jelačić-tér és Ilica sarkán levő irgalmasok klastroma a XVIII. század végéről való. A téren még a múlt század első felében vágóhid volt, s ennek a környékére

hordták össze a város szemetjét. A tér közepén van Jelačić lovas-szobra. Fernkorntól. A bán nemzeti öltözetben kivont karddal ül lován. A szobrot 1866-ban leplezték le ünnepélyesen.

Innen a Mária Valéria-utcán át a *Zrínyi-térre* érünk. A tér minden oldalát palotaszerű épületek környezik. Nevét a szigetvári hős halálának háromszázados jubileuma alkalmával kapta, 1866-ban. A tér közepe parkká van átalakítva s virágágyakkal díszítve. A középső sétány felső végén van egy *meteorologiai oszlop*, különféle időjelző felszerelésekkel, Zágráb geográfiai fekvését és éghajlati jelzéseit föltűntető táblákkal. A tér déli



OGULINVIDÉKI NÉPVISELETEK.

oldalán az akadémia palotája előtt hires horvátok szobrai vannak fölállítva, ezek között a Jurisics Miklós és Frangepán Kristófé.

A Zrínyi-tér folytatása az *Akadémia-tér*, melylyel ez szoros kapcsolatban áll és délen egészen az államvasutak pályaházáig nyúlik. A tér szép kertet alkot, nemes növényekkel és ritka virágokkal. Az akadémia palotája déli részén áll néhány római szarkofág Sziszekből. A tér déli oldalán a vegytani intézet előtt van Fernkorntól Szent György lovas-szobra, melylyel a művész 1862-ben a müncheni kiállításon az első díjat nyerte.

A szomszédos *Egyetem-tér* is parkká van átalakítva; erre néz az egyetem épületének homlokzata. Az Ilicának a Mesnička ulicával való

keresztelésénél van a *Kačić-émlék*, melyet 1891-ben leplezték le. A kedvelt népköltőnek érzembe öntött szobrát Rendić mintázta. Szép terek még a Ferencz József-tér és a Khuen-Hédervári-tér; az elsővel szemben van a m. kir. államvasutak pályaháza, egyik oldalán pedig a díszes műcsarnok.

*Zágráb környéke* bővelkedik természeti szépségekben, melyek kiránduló helyekül is alkalmasak. Vannak erdőborította magaslatai, kellemes völgyei, árnyas, gondozott sétahelyei, hol friss források mellett gyepes



ZÁGRÁB: JELAČIĆ SZOBRA.

rétek gyönyörködtetnek. — A magaslatok oldalain gesztenye-, tölgy- és bükkfák díszlenek, még följebb pedig tülelevelűek koszorúzzák a sziklákat. Mindezek a szép helyek könnyen megközelíthetők.

Nem messze az Ilicától a Mesnička-úlicán (Mészáros-utcán) át kierünk a város végére, a hol meredek sziklaszakadékok vannak kerti telepekké átalakítva. Különösen szép a Pongrátz család kertje, mely a városnak egyik kiváló dísze. Közel hozzá van a polgári lövölde. Itt érünk ki a *Tuškanec* nevű fön-

sikra, hová több százados tölgyerdőn visz az út. A Josipovac villatelep, a *Cmrok* magaslat, a *Prekrižje* tető gyönyörű kilátással a Száva síkjára, *Šestine* falu szétszórtan fekvő házaival, az idilli *Szent Xaver* völgye, kedves kápolnájával, malmaival, a szömben fekvő magaslaton levő *kőzponti temető*, megannyi festői részletei annak a szép tájképnek, melyet a természet és emberi kéz együttesen alkottak.

A *köztemető* (*Mirogoj*) a várost környező magaslatok egyik fön-sikján van, mely Novaves külvárosból közelíthető meg legjobban. A bejáratnál jobbra-balra levő oszlopesarnokokban vannak a családi sírhelyek, melyek

fölé kupolák borúlnak. Az oszlopcsarnokok olasz renaissance-stilben épültek, Bollé tervei szerint. A görög-keleti sírnegyed közepén van a bizanci modorban épült sírkápolna, egyik dísze a köztemetőnek. A temető fönsíkjáról remek kilátást élvezünk minden irányban; különösen kiemelkednek innen a két magaslaton fekvő városrész körvonalai.

Ha tovább folytatjuk utunkat, csakhamar *Remete* nevű faluba érünk, melyben az egykori páloskolostor és a Mária-templom van. A szerzet föl-ozsztatása után a klastrom épületébe telepítették a plébániát. A csodatevő Mária-képhez a város és környék lakói búcsút járnak.

A Vlaška ulicán át kiérünk a pompás érseki parkba, a *Maximírbe*, mely több kilométer terjedelmű rétségből és erdős-dombos területekből áll. Virágágyak, tavak, csörgedező patakok, nyugvóhelyek, a szebb helyeken szobrok és épületek, gloriettek, pavillonok váltakoznak és adnak élvezetet léleknek és szemnek egyaránt. Az érsek nyaralóján és gazdasági épületein kívül vendéglő is van a nagy parkban, mert az érsek a nagyközönség számára is nyitva tartja ezt a kis paradicsomot.

A tenger színe fölött 1035 méter magasan fekvő *Sljeme*-hegy a várostól kocsin félóra alatt közelíthető meg. A hegy csúcsán vasból készült csinos messzelátó van, melyről az összes világtájak irányában remek kilátást élvezünk. Látjuk innen a Kapelák heglánczát, a Plješivicát, az Uszkók-hegyeket; észak felé a pompás Zagorjét, a horvát Svájczot, mi-alatt a szebbnél szebb képek egymásután váltakozva vonódnak el szemünk előtt. A Sljeméről kigyózó ösvényen leszállhatunk a *Királyforráshoz* (Kraljičin zdenac), hol menedékházról is gondoskodott a turista klub. Közvetlen közelben vannak *Medvedgrad* (Medvevár) romjai. Az egykor erős várat IV. Béla király jóváhagyásával a zágrábi püspök építette, hová a káptalan tagjai veszély idején menekültek és kincseiket is biztonságba helyezték. Ez a vár nagyon erős és biztos hely volt, falakkal és tornyokkal védve. A vár sokszor cserélt gazdát. Majd a korona, majd a káptalan birtokában volt. A királyi várkapitányok sokszor rácsaptak innen a környék lakóira, s ezért nem épen kedves mondák járnak a nép száján a vár parancsnokairól. A Cilleiek kezéről Mátyás királyra és fiára Korvin Jánosra szállott, majd a Zrinyiek bírták, míg a család kihalása után a gazdák hosszú sora után a mai tulajdonos (Kulmer) birtokába jutott.

Zágrábnak igen jelentékeny a bor- és gabonakereskedése, s fejlődött az ipara (különösen dohány-, bőr- és vászonárúkbán, mindössze 37 gyárban, 3147 munkással), széke a bánnak, róm. kath. érseknek, tartományi kormányznak, katonai fő- és honvédségi kerületi parancsnokságnak, a hét-személyes és báni táblának, s számos más hatóságnak, valamint a kereskedelmi- és iparkamarának. Van egyeteme, mely 1874-ben nyílt meg (1901-ben 829 tanulóval), orvosi fakultás nélkül. Van továbbá 3 szeminá-

riuma, 7 középiskolája, 22 népiskolája, egy délszláv tudományos akadémiaja (1867 óta), országos zeneakadémiaja, egyetemi és más könyvtárai, nemzeti múzeuma, Strossmayer-képtára, botanikus kertje és érseki parkja (Maximír). Csomópontja a Budapest-fiumei, bródi, steinbrücki, samobori, banjalukai és zagorjei vasutaknak. A m. kir. államvasutaknak üzletvezető-sége van itt.

\* \* \*

Zágráb városában összpontosul most a horvát közművelődés, a tudomány, irodalom és művészet, melynek legújabban nagy lendületet adtak a nagy gonddal és áldozattal létesített intézetek. A tudománynak horvát-szerb nyelven való ápolását az 1861-ben alapított «*Délszláv tudományos és művészeti akadémia*» tűzte ki feladatául, mely Strossmayer püspök áldozatkészségének köszöni fölállítását, s melynek lelke volt *Racki* Ferencz, a ki számos munkát írt a horvát történelemről és a szláv őskorról. A délszláv akadémia kiadványai a *Rad* (Munka) című gyűjteményben látnak napvilágot. Nagynevű munkása ennek az irodalomnak *Jagić* Vatroslav, a szláv tudomány tanára a bécsi egyetemen, továbbá *Daničić* György; ez utóbbi a szerb-horvát nyelv nagy akadémiai szótárának megindítója. Az akadémia díszes palotájában elhelyezett képtárt Strossmayer püspök gyűjtötte és ajándékozta az akadémiajának. A horvát szépirodalom terén legkiválóbb író *Šenoa* Ágost (meghalt 1881), a ki regényeket és drámákat írt, s mint kritikus is úttörő volt. A legtermékenyebb elbeszélő író *Tomić* Jenő; jelesebb költők: *Arnold* Gy., *Hranilović* Jován, *Badalić* Hugó, *Harambašić* Ágost, *Tresić* és *Kranjević* Silvius. A művészet terén is nagy munkásságot tapasztalunk. A közép- és újkorból néhány kiváló műemlékkel találkozunk Horvátországban, de ezek leginkább idegenből átszármazott építészek, festők és szobrászoktól származnak. *Clovio*; Giulio, Michel-Angelo tanítványa, Grižaniban született (1498-ban) és Rómában halt meg. Napjainkban a képzőművészet terén kitűnnek *Mašić* Miklós, a ki Otočacban született, a dalmát eredetű *Bukovac* Balázs és *Medonić* Celesztin, mind a hárman festők, és a szintén dalmát *Rendić*, szobrász; valamennyien külföldön képezték ki magukat. Bukovac vezetése mellett most számos ifjú tehetség szenteli magát a művészet ápolásának. A német *Bollé*. Hermann, a zágrábi dóm kitűnő restaurálója, az építészet terén már sok kiváló alkotással tette nevét ismeretessé és szolgál vezetőül az újabb nemzedéknek. A zeneirodalom terén *Kuhać* X. F. zeneíró nagy érdemeket szerzett a délszláv népdalok összegyűjtésével és kiadásával. Újabban a nemzeti zene képviselőjeként a mandolin formájú tamburicizát kedvelték meg, mely igen alkalmas a horvát dal kíséretére. A *zágrábi egyetem*, mely I. Ferencz József király nevét viseli, 1874-ben nyitattott meg. Ez szintén Strossmayer püspök áldo-

zatkészségéből jött létre, a ki 50 ezer forintot adott rá első alapúl. Az egyetem mellett fönnálló tudományos intézetek jórészt czélszerűen vannak berendezve és felszerelve. A *nemzeti múzeum* alapítása még a múlt század első éveiben, az illír nemzeti öntudat fölpezsdülése korára esik, s Gaj Lajos buzgólkodott fölállítása körül. A tudomány minden ágából jelentékeny gyűjteményekkel van ellátva. A *középiszkolai és szakoktatás* osztrák minták szerint és tantervvel van berendezve. Van az országnak 10 gimnáziuma, és pedig: Zágrábban, Sušakon, Varasdon, Eszéken, Požegában, Gospiçon, Vinkovcében, Zenggben, Rakovacon (Károlyváros mellett) és Karlóczán; teljes reálgimnázium van négy, még pedig: Zágrábban, Eszéken, Zimonyban és Mitroviczán; négy osztályú reálgimnázium van hat helyen. Kereskedelmi iskolák vannak Zágrábban, Zimonyban és Eszéken, tengerészeti iskola Buccariban, tanítóképzőintézet Zágrábban, Eszéken és Petrinjén; tanítónőképzőintézet Zágrábban, mely az irgalmas nővérek vezetése alatt álló internátussal áll kapcsolatban, s van két görögkeleti tanítóképző, Pakráczon és Károlyvárosban. Ezekon kívül számos szakiskola szolgál az ország ifjúságának különböző irányú kiképzésére és a gyakorlati életpályákra való előkészítésére.

\* \* \*

Zágrábból kiindulva fogjuk a megye területét különböző irányban bejárni. A Sljeme-hegyen túl legközelebb érjük északi irányban Zagorje területét, melynek jelentékeny részét, mint Varasdmegyéhez tartozót, már ismerjük. Zágrábból több út visz Zagorjéba. Legközelebb érjük a zágrábi országúton *Podsusedet*, mely a zágrábi hegység végső nyúlványán van, várossal (398 l.). *Bistra* község közelében a Krapina völgyében fekszik *Stubica*-fürdő, melynek 60° C. meleg forrásaiból hat van használatban. A Miksa-fürdő van legszebben elhelyezve egy szép templomszerű épületben. Szép sétahelyek vannak a környékén is. Nem messze ide *Maria-Bistrica* község (685 l.), a Krapina szűk völgyének kiszökellő sarkán, híres búcsújáró hely, melynek szentképe a messze múltba visszanyúló történettel bír és melyhez sok csodatétel fűződik. A mai szép templom Bollé H. tervei szerint épült. A búcsújáráhelytől nem messzire vonúl a Krapina-vasút, s ott kezdődik Varasdmegye területe.

Zágrábból az ország nyugati határa felé vivő Zágráb-samobori vasúton egy óra alatt érünk *Samobor* mezővárosba (2783 l.), mely elragadó szép vidéken fekszik a Plešivica lábánál, a Bregana patak mellett. Itt látható elég jókarban levő romja annak a várnak, melyet Ottokár király építtetett a határ védelmére. Van Samobornak meleg kénforrása és hideg fürdője is. A szép vidéken jó sétautak vezetnek az okíci és lipovaci várak romjaihoz, továbbá a Plešivicára, az Oštrera és a rodei rézbányához.

Samobortól nem messzire van Szomszédvár (*Susedgrad*), azon a helyen, hol a Krajnai Alpok végső nyúlványai és a zágrábi hegység között tágas utat ásott magának a Száva, melyen a zágrábi síkra lép. A Száva folyó fölötti meredeken emelkedő sziklán van a festői rom. Ha Samobortól tovább haladunk nyugatra a krajnai határ felé, nemsokára hegyekkel körülrárt területre lépünk, mely Horvátország legszélsőbb zugában átnyúlik Krajnába is. Ez a fellegvárszerűen 1200 méter magasságra emelkedő jól elzárt vidék a *Žumberak* (Sarlóvár, Sichelburg), a délkeletre nyíló és a Kulpára hajló katlan, melynek összes vizei a Kulpába folynak le. Északnyugat felől a *Žumberačka-gora* néven ismert Uszkók-hegység fogja körül és választja el Krajnától. E völgykatlannak lakosai a Tenger-mellékről telepedtek ide és századokon át a világtól elszigetelten éltek. A terület főhelye *Sarlóvár* (Žumberak, 642 l.), melytől az egész vidék a nevét vette. A hegység körül elterülő síkságot köröskörül, közelben és távolban hegyek borítják, melyek egymás fölé nyúlnak csúcsaikkal. A szomszédos vidéken, a Sann völgyének örök hóval födött hegyei a *Grintovc* (2599 m.) az *Ostrica* (2050 m.) és mások, hóval borított egész hosszú láncban vonódnak el szemünk előtt. Az egész vidék erdőkkel van benöve, melyekben a hatalmas bükkösök cserrel, juharral váltakoznak. A hegyek kiálló szikláin látható várromok a vadregényes vidék szépségét még inkább emelik. Žumberak legmagasabban fekvő helysége *Novoselo* (805 m.). Vannak a vidéknek hegyektől teljesen elzárt lakatlan részei is, melyek igen alkalmas és biztos búvóhelyekül szolgáltak veszedelem idején. Žumberak lakói jobbra nemes családok, kik különböző időben az ellenséggel szemben tanúsított vitézségükért kapták nemeslevelüket.

Žumberak vidékéről a Kulpa völgyére ereszkedünk alá. A folyó egy darabon, épen Žumberak közelében, az Uszkók-hegység lábánál jön át Horvátország területére, melynek jódarabon határát alkotja Krajna felé. Itt fekszik *Prilišće*, az ország leghosszabb faluja, mely csupa kőházakból épült. Vele szemben van *Marindol* község, melynek lakói görögkeleti vallásúak és szlovénnel vegyes horvát nyelvet beszélnek. *Ribnik* község a síkon, várral, mely a Frangepánok és Zrinyiek tulajdona volt. *Brlog* váráról szép kilátás nyílik az egész Uszkók-hegycsoportra, Žumberakra és Krajnára. Brlog szintén a Zrinyi családé volt, melynek kihaltával I. Lipót lefoglaltatta. A vár alatt van a Brlovka-barlang, melyben a török időkben menedéket talált a vidék lakossága, minek nyoma megtalálható azokban a fegyverekben, háztartási czikkeken, emberi és állati csontokban, melyeket a barlangban leltek. A rege azt tartja, hogy a menekültekből egy Mara nevű szép leány lement a folyóhoz, hogy megmosakodjék; a törökök azonban észrevették, nyomában bementek a barlangba s a menekülőket fölkoncizolták. A Kulpa *Ozalj* mellett lép ki az erdős szűk

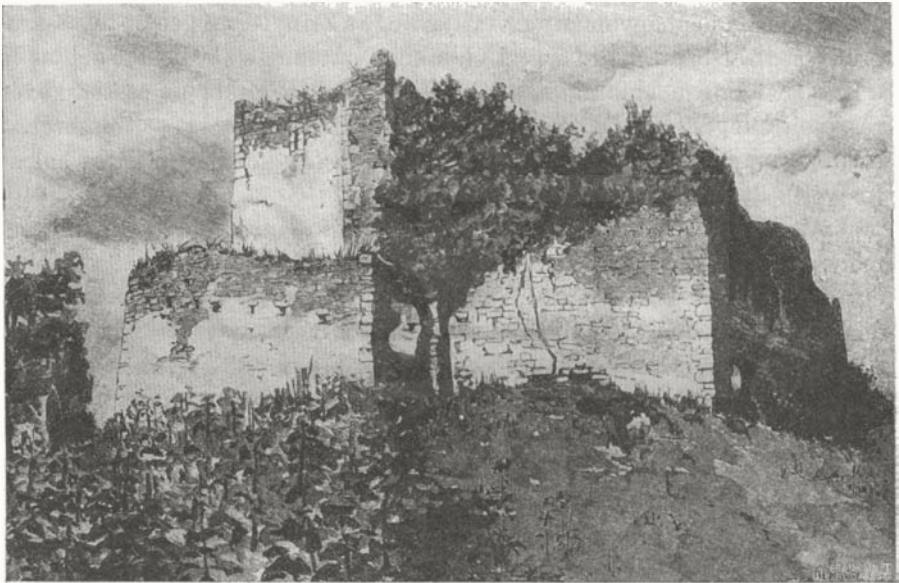
szorosból. A sík mezőt erdős dombok szegélyezik, s a szőlő kitűnően terem a lejtős oldalakon.

A Kulpa kékes vizekre fölött büszkén emelkedik a meredek sziklán *Ozalj* vára, az országnak legjobb karban levő várromja. Még IV. Béla király idejéből származik. A tatárjárás után a Baboneg családé volt, de midőn ez Róbert Károly ellen fölkelt, a koronára szállott; majd Zsigmond király a Frangepánoknak adta, kiknek egyik ága e helyről vette előnevét. Mikor később a Zrinyiek birták, a főurak gyakran találkoztak falai között. Vitezović szerint gr. Zrinyi Péter bán itt készítette bátyja Zrinyiásának horvát fordítását (Az Adriai-tenger szirénje = Adrijanskoga mora Sirena). Neje Frangepán Kata és a dúsgazdag Frangepán Kristóf is sok időt töltöttek itten. A néphagyomány azt tartja, hogy a Zrinyi-Frangepán-féle összeesküvést 1671-ben Katalin árulta el, a kit ezért az egyik ablakon dobtak le a Kulpába. Még most is mutogatják azt az ablakot. Mikor az összeesküvés részeseit elfogták, Herberstein a várban levő összes kincset és fölszerelést elvitte onnan. A vár most a Turn-Taxisoké. *Svetice* községben pálos kolostor volt; itt egyesül a Dobra a Kulpával.

A Kulpa és Korana torkolatánál fekszik *Károlyváros* (Karlovac), melynek a hozzá tartozó Rakovac, Dubovac, Banija és Selce helységekkel együtt 14,941 lakosa van. A lapály nyugati határán Ozalj felé alacsony dombok emelkednek, s azok mögött az Uszkók-hegység csúcsai látszanak. A várost egykor körülvelt várárkokat feltöltötték és helyükön szép fasorokkal szegélyezett sétahely létesült. A járásbiróság palotája egykor Frangepán Farkas tulajdona volt. Ebben a palotában ülte meg 1641-ben Zrinyi Péter bán lakodalmát Frangepán Farkas szép leányával, Katalinnal. Az ünnepélyen, mely ritkította párját, európai uralkodók is képviselték magukat. A Zrinyi-féle vár anyagából épített palotában van a hadapród iskola. Nevezetesebb épületek a kaszárnya, a fegyvertár, a katonai kórház, s a görög-keleti tanítóképző intézet. A külvárosban levő Zrinyitéren élénk gabonakereskedés folyik. Itt van a takarékpénztár is. A Korana partján van a hengermalom. A folyó balpartján fekszik *Rakovac* falu, főgimnáziummal. Nem messze innen, a Károlyvárost Fiumével összekötő Lujza-úton van *Dubovac*, melynek régi váráról messzeterjedő kilátás nyílik a Sljeme-hegyig. Károlyvárost a XV. században a Czudarok birták, kiknek kezéről a Frangepánokéra szállott, ezektől pedig a szigetvári hős Zrinyi Miklós birtokába került. A Zrinyiektől Károly főherceg vette meg, majd Nugent Laval tabornagyé lett, de halála után pusztulásnak indult. A lakosság, mely hajdan élénk kereskedést folytatott a Kulpán lefelé, a Károlyváros-fiumei vasútvonal megnyitása óta földműveléssel és marhatenyészéssel foglalkozik. A Károly főhercegről elnevezett vár alapkövét 1579-ben tették le, s a várost sok kiváltság adományozásával

virágoztatták föl. József császár 1781-ben szab. kir. várossá tette és meg is látogatta.

A Kulpa balpartján legnagyobb folyó a Kupčina, mely az Uszkók-hegységből ered s a többi vizekkel együtt a Kulpa síkján egyesül. E termékeny síkon van Jastrebarsko (Jaska), 1500 lelket számláló mezőváros, melynek erődítményei most is láthatók a Károlyváros-fiumei vasút állomása közelében. A városnak több király kiváltságot, Hunyadi Mátyás pedig pallosjogot is adott. Előbb a Frangepánoké, majd Korvin Jánosé volt a vár, mely később Bakócz Tamás, majd pedig az Erdődyek birtokába került.



ZRÍN-VÁR ROMJAI.

A Kulpa további útjában délkeleti irányt vesz és lassítja folyását, nagyokat kanyarodik és kavicszigeteket hord össze. Utolsó mellékfolyója, a *Glina*, Slunj közelében ered, s a topuskói fürdő mellett levő Vranovináig határfolyó Bosznia és Horvátország között. A *Zrinyi*-hegységből (*Zrinjska-gora*) számos patakot vesz föl. Itt vannak meredek sziklán *Pernik*-várnak nagyterjedelmű romjai. A hegy alatt egy 100 méter hosszú barlang tátong. Perna helységnek kiváltságai még IV. Béla király idejéből valók. A Zrinyiek egyik őse a brebiri Šubić, Zsigmond alatt kapta *Perna* várát, egy másik Šubić pedig Nagy Lajostól *Zrín*-várát. Innen a Šubić nemzetség két ágra, a Zrinyi és a Pernai Šubićokra szakadt.

A nagynevű Zrínyiek családja dalmát származású és eredetileg Šubić volt a nevük. Leszármazásuk csak 1222-ig vezethető vissza, mikor II. Endre az általuk levert Donald gróf birtokát, mely Zárától a Kerka vizéig terjedt, adományozta nekik. Ezen birtokba esett Brebir vára és megye is, a honnan magukat azontúl Brebiri grófoknak nevezték. Dalmácia sorsára nagy befolyást gyakoroltak és száz éven át majdnem kizárólagos urai voltak. IV. Béla adománylevelében elismerőleg mondja, hogy a Brebiri grófok akkor, midőn ő a tengermelléki részekbe volt kénytelen menekülni, a legnagyobb készséggel fogadták, s mindenüket, a mivel birtak, rendelkezésére és parancsára bocsátották. III. Endre az előtt ismeretlen kiváltsággal, apáról fiúra szálló «tengermelléki bán» (Banus maritimus) méltósággal ruházta fel őket. Brebiri Pál volt főtényezője az Anjouház Magyarországra hozatalának. Nagy Lajos 1347-ben elveszi a családtól régi birtokaikat és cserébe adja nekik a Héderváry Kontok Zerín-várát, a mai Zágráb megyében, honnan a család neve is Zrínyire változik. A család mint Brebiriék Velenceze, mint Zrínyiek a török ellen harcolt. A Korbáviai grófokkal és a Frangepánokkal való házasság, de hódítás folytán is birtokaik óriásilag gyarapodtak. Egyik águk Magyarországra telepszik és igazgatja ottani birtokait, a másik Horvátországban székel; de mindkét helyen királyának érdekeivel a hazáét is védte. A család neve fényes betűkkel van beírva Magyarország történetének könyvébe. Nemcsak hőseket, de egy ihletett nagy költőt is adott a hazának, — Ilona neve pedig a legdicsebb honleányok sorában ragyog.

A Petrovai és Zrínyi hegyekben sok ércz és kőolaj van. A Petrovgora erdőkoszorúzta dombjai alján, szép park közelében fekszik *Topuško* fürdő, 56—61° C. hőfokkal. II. Endre templomot és kolostort építtetett itten a ciszterciek számára, kiket nagy javakkal ajándékozott meg. A törökök mindkettőt lerombolták a XVI. században. *Glina* mezőváros (1604 l.) még a XIII. századból való. A Glina folyó ezen alúl már sík területen halad, míg aztán a Kulpába szakad. *Gora* község (925 l.) egykor fontos és nevezetes hely volt. A magyar királyoknak is volt itt váruk; de a topuškói apátságnak ajándékozták Gora megyével együtt, mely 1200-ban említettik. Majd a törökök kezére került, s később elpusztult. Szőlős dombok alján a Kulpába torkolló patak mindkét partján fekszik *Petrinja* város (5379 l.), az egykori határőrvidéki parancsnoki székhely, mely ugyanarra a mintára épült, mint a többi katonai városok. A téren levő tisztí lakásokban most polgári hatóságok működnek. A város már a XIII. században is fennállott, s IV. Béla királytól kiváltságokat kapott; a török is bírta a XVI. században, de Erdődy Tamás bán elverte őket onnan. A határőrvidék föloszlatásakor Petrinja önálló város lett, de később visszakerült a megye hatósága alá.

A Kulpának a Szávába való ömlésénél van *Sziszek* (Sisak) város (7047 l.), mely a görögöknél Segeste, a rómaiaknál Siscia néven Pannonia fővárosa volt. A várost a Kulpa két részre, Ó- és Új-Sziszekre osztja; az utóbbi Katona-Sziszek nevet visel, mert a határörvidékhez tartozott. Sziszek a sunja-kostajnica-banjalukai és a bród-eszék-zimonyi, továbbá a steinbrück-zágráb-sziszeki vasutak csomópontja, s mint ilyen, élénk forgalmú hely. Kereskedelme a vasutak építése előtt sokkal jelentékenyebb volt; mert Zimony és Bród között a Száván sok gabonát, fát és dongát szállítottak ide és raktároztak el itten. A városnak a Száva partján igen szép a fekvése; fákkal szegélyezett széles utczái, tágas terei, barátságos házai jó benyomást tesznek. Vásárai alkalmával tarka viseletű népség kerül össze a közeli vidékekről, sőt Boszniából is. Régi vára a Kulpa és Száva összeömlésénél levő földnyelven, sokat beszélhetne a múlt eseményeiről, melyek falai alatt elviharzottak. Sziszek a Kr. e. VI. századra viheti vissza eredetét, mely akkor Segeste néven szerepelt. A rómaiak Kr. e. 35-ben foglalták el és Siscia néven fontos katonai hely lett, melyen át a Szerémségbe hadi út vezetett. Püspökségét már a III. században kapta, de ez a zágrábi püspökség fölállításá után megszűnt, s ekkor a zágrábi egyház alá rendeltetett és a zágrábi káptalan tulajdonává lett. Erdődy Tamás bán 1593-ban fényes győzelmet nyert itt a török seregen, melyet a Kulpába szorított.

Zágrábtól délre az Odra folyó mentén, a zágráb-bródi vasút vonaltól átszelve fekszik *Túrmező* (Turopolje) nemesi kerület, melynek lakói nemességet és dús jövedelmeket hajtó nagy terjedelmű birtokokat kaptak IV. Béla királytól, a mikben Mátyás király is megerősítette őket. A XV. század közepén a török elleni védelmül Lukavecen várat építettek. A kerületnek nemességét és jogait későbbi királyok is megerősítették. 1822-ben önálló magyar nemesi kerület lett, élén a túrmezei (turopoljei) gróffal. Nemességüket és annak jelvényeit, czímereiket és pecsétjüket büszkén őrzik ma is és szívesen ragaszkodnak kiváltságaikhoz. Túrmező főhelye *Nagy-Gorica* (Velika-Gorica) mezőváros (1041 l.). A kerület vára *Dolnji-Lukavec* mellett van, s innen Lukavec várának neveztetik. A vidék tájképileg az Odra torkolatáig igen egyhangú: erdő, rét, kevés szántóföld, mely legtöbbször víz alatt van; csak a vukomorici dombok északi lejtőin vannak szőlőültetvények. Az erdők többszörre tölgyesekből és nyárfákból állanak.

Lika-Krbavamegye azon az ékalakú nyúlványon terül el, mely Horvátország területéből délnyugati irányban az Adriai-tenger partja, Dalmácia és Bosznia közé helyezkedett. Délen a háromszögalakú ék csúcsa a Zermanja folyónál végződik. Ezek is a határai nyugaton, délen és keleten; míg északon Modrus-Fiumemegye határolja. A megye területe túlnyomóan hegyekkel van borítva, melyek az Alpok nyúlványai-

ból átmenetet és összekötő kapcsolatot alkotnak a Balkán-félsziget hegységei között. Ezek a Kulpa, az Adriai-tenger, a Velebit és az Una között levő hegységek karszt-természetű mészkősziklából állanak, s néhol az Alpok magasságát is elérik.

A felföld orográfiai egészet alkot, s a Balkán-félszigeti felföldnek északnyugati tagját teszi. Rendszeresen a Fiume és Károlyváros között haladó Lujza-utat veszik a Balkán-hegyrendszer északi határvonalának az Alpokkal szemben. Az útnak déli részén kezdődik a Nagy-Kapela, a Balkán-félsziget orográfiai alkotórésze. A délhorvát felföldet két párhuzamosan haladó hegység zárja be: nyugaton a Velebit, keleten a Kapela-Plješivica. Ezek a Tengerparttal majdnem párhuzamosan haladnak északnyugatról délkelet felé és többnyire erdőborította tömeghegyek és hegyláncok. A két párhuzamos hegységet harántosan mellékágak kötik egybe, melyek között kisebb főnsíkok és mélyedések terülnek el. A Kapela két ágra szakad, a Nagy- és Kis-Kapelára. A Nagy-Kapela 38 km. terjedelmű és Modrus-Fiumemegye határát vonja meg Lika-Krbavamegye felé. A határvonal épen a két Kapela közötti nyergen van, Jezerana és Modrus között, 888 méter magasságban, hol a József-út vezet keresztül. A Kis-Kapela gerince adja tovább a határt a két megye között, míg a vele összefüggő Plješivica egészen Lika-Krbavamegye területén van. A Kis-Kapela 47 km. hosszan nyúlik el, középmagassága 650 méter. A hegység északnyugati része alsó-triászbeli mész, a délkeleti pedig felső-triász. A Plješivica, mely a Plitvica tavaknál függ össze a Kis-Kapelával, a Velebit után Horvátország legjelentékenyebb hegysége, 980 m. középmagassággal. Legmagasabb csúcsai: Ozeblin (1657 m.) és Gola Plješivica (1648 m.). Állománya felső-triászbeli, a Goláé alsó-triászbeli mész, Lapacnál pedig júra-képződés.

A Velebit, a déli-horvát hegység délnyugati ága, 135 km. területet foglal el. A Zermanja forrásától a Vratnikig (648 m.) természetes határt alkot Horvát- és Dalmátország között, s aztán a Tengerpart mentén északnyugati irányban terjed. Középmagassága 1010 m. Legmagasabb csúcsai: Vaganski Vrh (1758 m.), Sv. Brdo (Monte Santo, 1753 m.) és Veliki Malovan (1760 m.). A Velebit állománya felső- és alsó-triászbeli mész, azonkívül krétaképződés. A Plješivicát a Velebittel összeköti a Kamenita-Gorica és a Vrbačka-Staza. Az elősorolt hegységek között három nagyobb főnsík terül el: a Lika-, Gačka- és Krbava-főnsík.

Körutunkat Lika-Krbavamegye területén Ogulinból, Modrus-Fiumemegye székhelyéből kiindulva kezdjük meg, s minthogy ez utóbbi megye kerületéből jó darabot fogunk bejárni, ennek a résznek a leírását is itt végezzük el. Károlyvárostól Ogulinig a Károlyváros-fiumei vasútvonalon teszszük meg utunkat; Ogulintól pedig kocsin kell beutaznunk a megyét, mert az egész területen nincs vasút. Ogulin főutcáján végig haladva, délke-

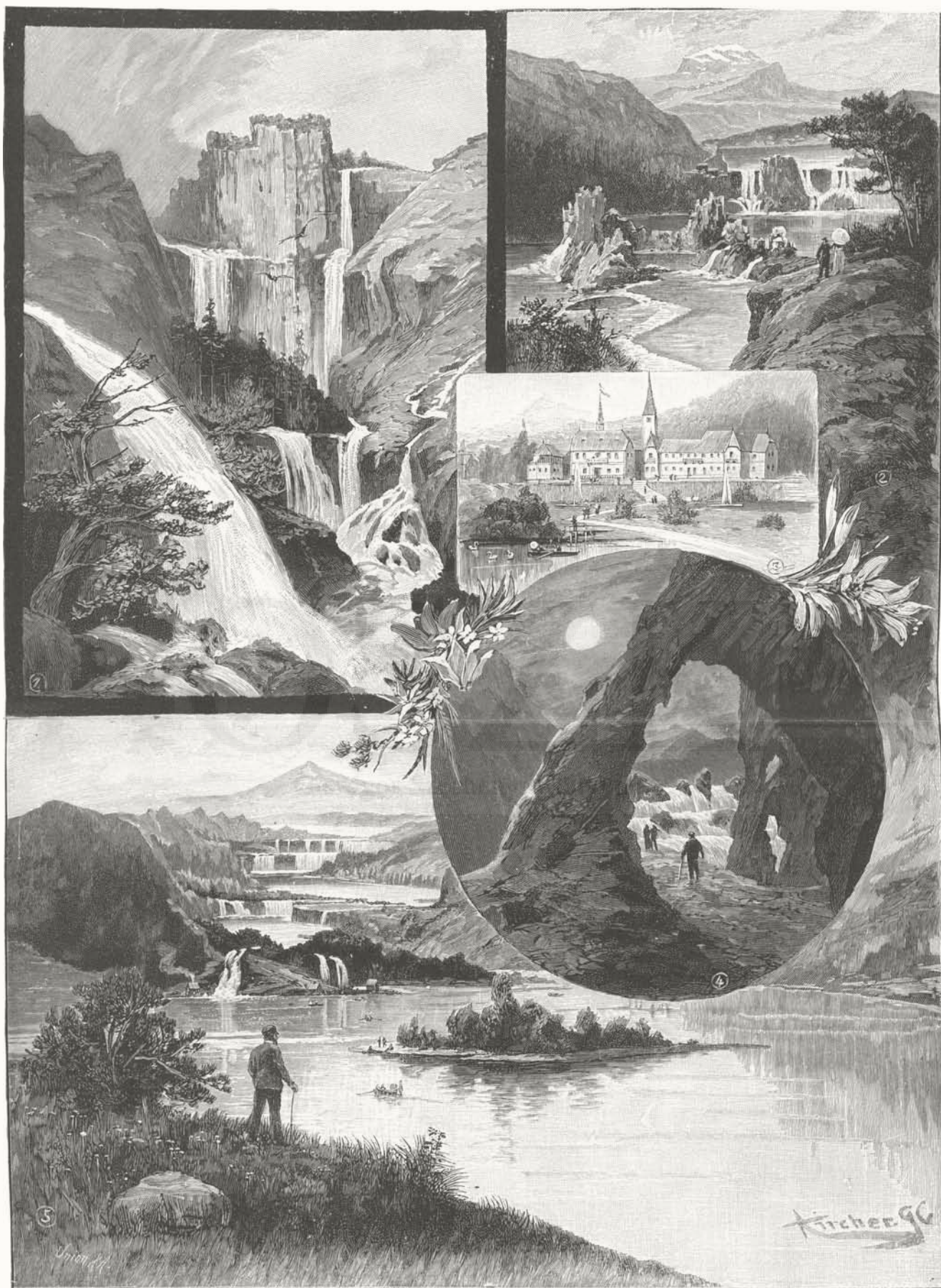
leti irányban vezet utunk, érintve *Otok* (431 l.) és *Oštarije* (2228 l.) községeket; a Veljun-hegynék átlag 600 méter magas és hosszan elnyúló gerinczével párhuzamosan haladunk. Az érintett helységek itt is, mint egyáltalán az egész vidéken, jobbára szétszórtan fekvő házakból állanak. *Josipdolnál* (Józsefvölgye, 672 l.) a József-útjára térünk, melynek egyik pontján kőpiramis őrzi az út építőjének emlékét. Itt elhagyjuk a rendes országutat, mely Modrus helység előtt Brinjén keresztül Zengbe visz. A *Plaški dolina* v. *Plaška kotlina* völgykatlan felé tartunk, s csakhamar elérjük *Plaški falut*, mely a hasonló nevű dolinának majdnem közepén fekszik. A körülbelül 50 km<sup>2</sup> terjedelmű fönsík a török hódítás korában jelentékeny vidék volt, s azért nagy gondot fordítottak a megerősítésére. A *Plasi erőd* alkalmasint őrtoronyúl szolgálhatott, a honnan vész idején Modrusvárának, mely ide látszik, jelt adhatott. *Plaški* község 339 lelket számláló lakosai túlnyomólag görög-keleti vallásúak és magukat szerbeknek mondják. A károlyvárosi püspök állandóan itt székel. A püspöki székesegyház szegényes kis templom; a püspöki palota pedig nagy és minden esín nélkül való egyemeletes ház, mely 1784-ben épült. A síkon levő falvak házai nem tömegesen egymás mellett, hanem csoportonként egymástól elkülönítve, mintegy elszigetelve fekszenek. Ezek a házcsoportok *zadruga* (házközösség) nevet viselnek. A házközösségi rendszer Horvátországban régi idő óta törvény által van szentesítve. A föld népe családonként megosztatlanul bírta vagyonát, majdnem hitbizományi jelleggel, a magyar ősiségnek módjára. A család legidősebb tagja feje volt a *zadrugának*, s a többi családtagok fölött apai hatalmat gyakorolt. A családtagok a közösség érdekében dolgoztak, s a közösből nyerték főtartásukat; külön vagyonuk azonban nem volt. A közös vagyon nem volt eladható, hanem kötve volt a családhoz. A családfő elhalálzásakor más foglalta el helyét, s a *zadruga* működése tovább folyt, mint azelőtt.

A fönsikről tovább haladva, a *Kis-Kapela* kiséri utunkat. Erdős hegyháta hullámosan húzódik tova, csupán egy-egy magasabb csúcsu igyekszik a középszerűség színvonala fölé emelkedni. *Jesenice* község (151 l.) régi várral, mocsáros vidéken fekszik. Ez is a Frangepánoké volt. *Saborsko* (1527 l.) a *Kis-Kapela* alatt 612 m. magasan fekvő nyomorult kis helység. A házak fenyőfagerendákból vannak összetákolva, s ember, állat egy vaczokban húzza meg magát. Hatalmas bükkerdőkön visz utunk keresztül, mely alatt tátongó mélységek és hasadékok jelölik a mészkő-hegységek alakulását. Majd föltűnik a *Korana* folyó vidéke, melynek hátterében Bosznia hegységei kékellenek. A *Korana*, mely a *Plitvica-tavakból* kapja vizét, fejszédítő mélységben sziklakkal bezárt mederben folytatja útját. Szép tájkép tárul itt szemünk elé. Tizenhárom tó terül el egymás fölötti terraszokban, nyolcz kilométernyi területen, s vízesésekkel adják tovább

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár



1. A plitvicai vizesés. 2. Kilátás a felső Okrugliak tóra. 3. Turista-ház, vendégfogadó és fürdő-épület. 4. A Milanovac zuhatagok. 5. A plitvicai tavak általános képe.

**A PLITVICAI TAVAK ÉS ZUHATAGOK.**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



vizüket egymásnak, míg a tavak összes vize a Korana folyónak ad életet. A folyó 783 m. magas a tenger színe fölött, s 35 méterrel fekszik mélyebben az utolsó tónál. A tavak vidékén a hegyek minden oldalról összeszorúlnak és meredek eséssel ereszkednek a tavak tükrére, olyanynyira, hogy néhol alig marad ösvénynek való hely. A lejtőket bükkök fődik, s gazdag növényzet borítja az erdőséget. A legmagasabban fekvő Proščansko jezero 625 m. magasan fekszik a tenger fölött, a legutolsó és legmélyebben fekvő a Novakovića brod 506 m. magasságban van. E két végpont között 119 méter esésű területen egymásután ilyen sorrendben következnek a tavak: Proščansko jezero, Ciginovac, Okrugljak gornji (Felső kerek tó), a Crno jezero, Vir, Bakinovac, Galovac, Jezerce, vagy Gradinsko jezero, Kozjak (Kecske-tó), Milanovo jezero, Okrugljak dolnji (Alsó kerek tó), Kaludjerovo jezero (Szerzetes-tó) és Novakovića brod. Legnagyobb a Kozjak; terjedelme 84 hektár, hossza 2·5 km., mélysége 26—47 m. közt váltakozik. A második a Proščansko jezero, 60 hektárnál nagyobb területet foglal el. A vizesések magassága 3—24 m. között váltakozik. A tavakat több patak táplálja vízzel, ezek között kiválóbbak: a Crna rieka, Vrhovska, Mala Rešica, Matijaševac és Jasenovac. A Plitvica-tavak a kincstár birtokában vannak, s az újabb időben épített tágas vendéglőben kényelmes szállást és jó ellátást kapnak a természetnek e szépségét fölkereső idegenek.

A Korana további folyásában regényes vidéket érint és *Slunjnál*, a Modrus-Fiumemegyében fekvő községnél (781 l.), a folyó vize meredek sziklák között vájt mederben folytatja útját. Ezek a meredek mészkősziklák nagyon hasonlítanak Amerika canonjaihoz. A Slunjčica folyó itt 20 m. magasról szakad alá a Korana canonjába és pompás vizeséssel gyönyörködtet.

A Plitvica-tavak már Lika-Krbavamegye területén vannak. Tovább folytatva utunkat, *Priboj* községnél (303 l.) érintkezik a Kis-Kapela a Plješivicával. A Plitvica-tavak az előbbi hegységnek legszélső déli párkányán terülnek el. A Veliki Javornik, mely Priboj fölött 878 m. magasan emelkedik, szolgál a két hegységnek összekötő kapcsául. A Plješivica másod-magas csúcsa a Gola (1649 m.) tulajdonképen a hegységnek első láncszeme északon, míg délen legszélső pontjául áll az Ozeblin (1657 m.), mint a hegységnek legmagasabb csúcsa. Pribojnál érjük el az országút legmagasabb pontját, 691 m. magasságban. Előttünk szép kilátás nyílik a Korana és Una által bezárt fősíkra és a bosnyák hegyekre. A megyének ez a leglakottabb és legtermékenyebb területe. Pribojtól *Petrovoselőig* (516 l.) egy hatalmas szerpentín-út vezet le az Una völgyébe. A míg ezen haladunk, föltűnik előttünk félholdas karcsú minaretjeivel *Bihács* városa, minden oldalról hegyekkel körülvéve. Az egész fősíknak a Korana és Una

között nagy történeti múltja van. Legrégibb és legnevezetesebb a közel-fekvő *Drežnik* község (741 l.), Modrus-Fiumemegye területén, a Korana balpartján, mely az egykori hasonló nevű megyének székhelye. Romokban levő vára valószínűleg már a XII. században fönnállott, a mikor zsupánságnak volt a székhelye. Ebben a korban Drežnik zsupánjainak írják magukat a Frangepánok, kik e várnak urai voltak. Itt esett el 1518-ban Beriszló Péter püspök és horvát bán, török kelepczébe kerülve. A vár 1788-ig török kézen volt. Föl északra látjuk *Rakovicát* (360 l.), mely egykor szintén Frangepán-vár volt, a hol Zrínyi Péter 1649-ben megverte a törököt.



A SLUNJČICA VIZESÉSE.

Petrovoselóból a Plješivica lábánál fekvő *Ždjava* (456 l.) és *Baljevac* (618 l.) falvakon át a fősík szélén a bosnyák határ mentén halad az út. *Zavalje* (669 l.) a török Bihács mellett a boszniai okkupáció alkalmával kemény harcoknak volt színhelye. *Melinováctól* kezdve hatalmas bükkerdőn visz az utunk keresztül. Ezeknél szebb, természetesebb szálfákat alig látunk valahol, valóságos óriások. *Nebljusi* után az Ozeblin-csúcsot látjuk folyton, majd föltűnik a barátságos lapaczi fősík, mely átlag 500 m. magas; a 661 m. magas *Oblaj*-hegy két részre osztja: az északi részen termékeny szántóföldek vannak, a mocsarakkal fődött kisebb rész pedig legelőül szolgál. *Dolnji Lapac* község (1005 l.) már a Zrínyi-család történetében is jelentékeny szerepet játszott; volt egy hasonló nevű megye is.

A törököknek likai uralma legkésőbb Lapacban ért véget. Legutolsó betörésük 1809-ben volt, husvét vasárnapján. Az Una innen nem messzire mély mederben folyik, két hegy közé szorítva, s alig hagy annyi helyet, a mennyi ösvényül szolgálhatna. Az Una és Unac összefolyásánál vadregényes a vidék. IV. Béla király családja a tatárok elől menekülve hosszabb ideig pihent meg ezen a helyen, a minek emlékére a királyné kolostort és templomot építtetett.

A bosnyák határ vonalán Petrovoselótól le *Srb* faluig (1240 l.), melyen túl a Horvátország, Dalmácia és Bosznia közötti hármas határ érintkezik, a határörvidék többi lakosaitól eltérő népviseletet találunk a lakosságnál, mely a dalmaták viseletéhez hasonlít. Lapacból a Kuk-hegyen át visz az út a *Krbava-fönsíkra*, mely 695 m. középmagassággal 149 kilométer terjedelmű, s a Plješivica, Kamenita Gorica és Vrbačka Staza által van bezárva. A megyének három fönsíkja között ez a legmagasabban fekvő és a legkisebb terjedelmű. Mész, kavics, homok és törmelék borítja. A hegyek csupaszok és ridegek, alig látható itt-ott egy-egy bokor vagy cserje. Az időjárás nyáron nyomasztó hőséget hoz, télen pedig a bóra orkánszerűleg dühöng. A síkon kevés árpát és hajdinát termelnek, s a kukoricza nagyon silány. A nép fő élelmiczikke az árpa-kenyér és a cicvara nevű kásaféle étel. A fönsík talajának különös jelleget adnak a kavicsok, melyek a kevés termőfölddel több lábnyi réteget alkotnak. A fönsík északi párkányán van *Bunić* falu, mely egykor Zrínyi-birtok volt. Miklós, a szigetvári hős ezt a Korbáviai János örökségéből kapta és építette. A Krbava-fönsíknak és vidékének főhelye *Udbina* község (389 l.). A városban látható rom még a híres Korbáviai grófok várának maradványa. Közel állott a püspöki székesegyház, melyből a török uralom alatt mecsetet csináltak. Korbávia már a X. században zsupánság volt, melyhez a likai és gacsikai zsupánság is tartozott. A korbáviai püspök 1460-ban Modrusba tette át székhét. 1493-ban nagy vereséget szenvedtek a horvátok Korbava síkján a törököktől. A főbb urak ott veszték el s velük tízezer harczos. Attól az időtől fogva se Korbávia, se Lika nem maradhatott többé békében a törököktől. 1526-ban kezükre került mindakét vidék. A török hódoltság idején a likai szandságot alapították belőle, melynek Udbina volt a székhelye.

Az Udbinából a Velebit felé vivő úton, nem messzire Udbinától van *Kurjak* község (639 l.) egy vár romjaival. Ez volt a Kurjakovics v. Karlovics családnak ősi fészke; közel hozzá van *Podlapac* (1850 l.) egykor Zrínyi-birtok, régi várrommal, mely az ősi lapaci nemes törzs fészke volt. Egyike volt ez a régi Horvátország tizenegy horvát törzsének (plemena), melyekből a horvát királyság idején a bánokat és zsupánokat választották. A lapesánok a többi tíz plemenával együtt Kálmán királyunkat uruknak elismerték és ott voltak Biogradban való koronáztatásánál is.

A vidék innentől mindig vadabb, ridegebb lesz. Csupa karszt, merre a szem ellát. *Lovinacnál* (1320 l.) a dalmáciai út torkollik be. A Velebit a maga teljes főségében áll előttünk. Áttekinthetjük innen az egész óriás heglánczot, legszélsőbb északi pontjától a legdélibb nyúlványáig. Az Oštaria depresszió 924 m. magasságban, melyen az út Gospiéből Karlopagóba visz, északi és déli részre osztja a Velebit heglánczát; az utóbbinak jóval magasabbak a csúcsai. Az egymás előtt és egymás mellett meredeken álló csúcsok csupasz, de büszke fővel daczoltak viharral, orkánnal századokon keresztül. A Velebit lábánál levő *Sveti Rok* (1928 l.) helyséből mennek föl a Velebitre, vagy tető iránt rövidebb, de fárasztóbb kapaszkodással, vagy pedig Mali Halanból, a meddig kitűnő kocsitűt megy az 1045 m. magas nyeregig; erről az út folytatólag Dalmáciaiba visz. A Velebitnek Sveto Brdo csúcsáról (1754 m.) hatalmas kilátást élvezünk nemcsak az egész Likára és annak tagozatára, hanem nyugati és déli irányban az Adriai-tengerre és szigeteire is. Látjuk Arbét, Pagót, Zárát, közelebb Obrovazzót és a Zermagna fjordszerű szikláit, Novigrádot, közelebb Vegliát, Chersót, az Abbazia fölött emelkedő Monte Maggiorét és a többi isztriai hegyeket. Közvetlenül lábunk alatt terül el a magyar-horvát Tenger mellék, de ebből nem sokat láthatunk, mert a kiugró sziklanyúlványok a legközelebbi környéket is elfödik. A Velebitnek tengerre néző oldala irgalmatlan karszt, minden vegetáció nélkül, szétszaggatva és letöredezett sziklatuskókkal borítva; a Lika felé néző keleti oldalát azonban fák és cserjék borítják.

Sveti Rokból a *Likai fősíkon* visz az út végig. Ez a fősík a Velebit, a Vrbačka Staza és Plješivica nyúlványai között 570 méter közép magasságú. Hossza 30, legnagyobb szélessége 7·5 km<sup>2</sup>, területe 594·5 km<sup>2</sup>. Az egész fősík rideg, csupasz és terméketlen. A sziklák teljesen növényzet nélküliek. A Lika folyó öntözi a lapályt. Ez Medak falu határában, a Velebit aljában fakad, végig folyik a fősíkon, aztán Kosinj és Lipova mezőn a föld gyomrában tűnik el. Földalatti folyása után a Magyar-Horvát Tengerparton Sveti Juraj (San Giorgio, Szentgyörgy) mellett újra kibukkan és az Adriába ömlik.

Medaktól nem messzire a Velebit lábánál találjuk *Počitelj* várát, a hasonló nevű falu fölött (1674 l.). A régi korban ez volt Likának leghíresebb vára. A Mária királyné és férje Zsigmond király elleni fölkelés alkalmával Počiteljben tanyáztak a fölkelők. A lázadás élén álló Horvát testvérek és Palizsna, a magyar főurak közül többeket, kik Erzsébet özvegy királynéval és leányával hatalmukba kerültek, ebbe a várba záratnak. Frangepán János vegliai gróf és a Korbávia grófok megszállván a várat, a foglyok kiadására kényszerítették a fölkelőket. Az útba eső falvak közül leginkább kiválik a *Bilaj* község (712 l.) fölötti vár, mely a fősíkból 618 m. maga-

san kiemelkedő dombon, a Lika folyó mellett, most is jelentékeny rom. Ez a vár volt egykor a horvát főuraknak menedékhelye a török támadások idején.

Nemsokára innen beérünk *Gospić* mezővárosba (2995 l.), Lika-Krbavamegye székhelyére, a Novčica-patak mellett. Elég csinos házai között számottevő épületek a megyeház és gimnázium. Van egy kis tere is, fákkal beültetve, közepén egy tábornok emlékoszlopával. *Gospić* előbb egy ezrednek volt a széke, most azonban csak egy zászlóalj honvédség állomásozik itt. *Gospić*ból a Velebiten át 1786-ban épült jó országút visz *Karlopagóba*, a tengerparton fekvő városba. A *Karlopagóba* vezető út legmagasabb pontja 924 m. magasságban van *Oštariánál*, a honnan az út szép kilátást nyújtó kanyarulatokkal halad alá a tengerpartra. *Karlopago* (710 l.) a szárazföld és *Pago* szigete által zárt *Morlak-csatorna* déli szélén fekvő jelentéktelen hely, mely a Velebitnek csupasz lejtőjén és a keskeny partszélen terül el, csinos kis kikötővel. A hegy oldalában van egy kastélya, mely még a *Karlovc*sok idejére viszi vissza eredetét. A *karlopagó*iaknak a korbávlai knézek által adott kiváltságokat és jogokat 1451 és 1481-ben *Mátyás király* megerősítette.

A sok vár közül, melyeket további utunkban a Lika fősíkján találunk, legérdekesebb *Perušić* vára, mely ma is látható a hasonló nevű falu fölötti magaslaton. Az alsó *Likában* *Bilaj*, a felsőben *Perušić* volt a domináló véghely és a vidék góczpontja. A szigetvári hős *Zrinyi Miklós* ezt jó karba helyezte, de 1553-ban török kézre került és azon maradt addig, míg 1682-ben visszafoglalták a törököktől. Ez utóbbiak egy része itt maradt és áttért a keresztény vallásra, a mi nagy ritkaság volt.

*Perušić*től északra *Kvartín* (550 l.) túl van *Stitar gradina* nevű várom, hol gyakran találunk római régiségeket, pénzeket és egyéb tárgyakat, miből joggal arra lehet következtetni, hogy itt hajdan római telep lehetett. A római útnak némi nyomai is föltalálhatók a helység határában. *Perušić* közelében van egy *Samograd* nevű szép cseppkőbarlang, melynek öt termében emberi csontokat, téglákat és szénmaradványokat találtak, jeléül, hogy a nép a török időkben itt is keresett menedékét. Találhatók benne szem nélküli bogarak is, nevezetesen a ritka *Anopthalmus Kiesewetteri*.

*Perušić*ön túl az út lassankint, de folyton emelkedik és erdős vidéken visz keresztül, míg 621 méterrel eléri a legmagasabb pontot. Itt aztán egyszerre föltűnik a *Gačka-fősík* meglepő szép panorámája. *Gačkopolje* a *Kis-Kapela* és *Velebit* közt terül el 280 km<sup>2</sup> terjedelemben, 465 m. középmagassággal. A *Gačka* folyó öntözi s róla is vette nevét. Termékeny szép vidék. Az út magaslatáról az egész fősík mint kiterített térkép fekszik előttünk. Látjuk a *Gačka* folyót, a fősík déli határát alkotó

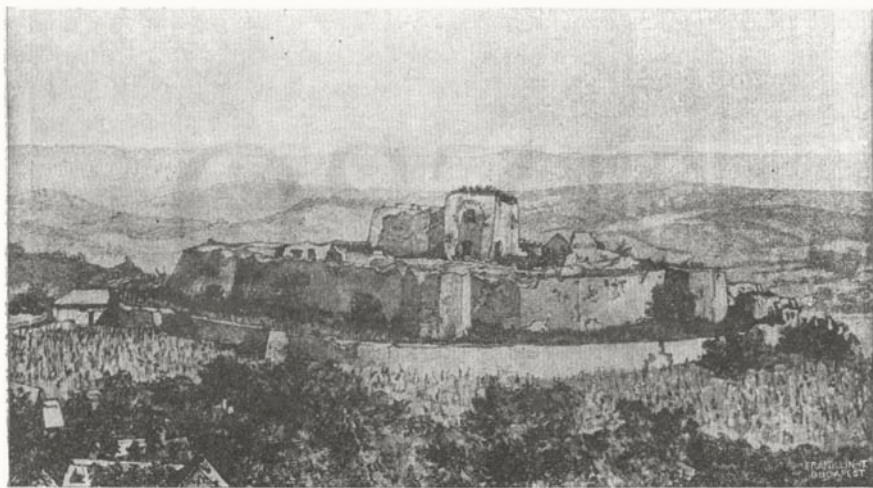
hegy lábánál három forrásból eredve, a hol azok egyesülnek és tovább folynak. A fősík falvai, zadruga-csoportok szerint épültek. Latjuk a Prozor-hegyet, melyen egykor a Zrínyiek vára állott; tovább a fősík legészakibb párkányán fekszik Otočac, a vidék főhelye. *Lišce* falu (1909 l.) is szerepelt várával a Zrínyi-család történetében. A *Vitalj*-vár romjai félóra járásnyira nyúlnak el egészen *Čovići* község (395 l.) határáig. Vitalj vára erős harczot és ellenállást fejtett ki a rómaiakkal szemben. Ásatások alkalmával sok régiséget, különösen karpereczeket, nyakékeket és kapcsokat találtak a várromok alatt. A római pénzek Galba, Konstantin és Konstanc korából valók. *Prozor*-várát a hasonló nevű falu fölött a zengiek építették a török elleni védelmül. Zrínyi Péter 1663-ban fényesen megverte itt Csengics Ali pasát. *Otočac* (1748 l.) kicsiny, de csinos mezőváros, régi várral. Régi neve Otočić (kis sziget) volt, mert a Gačka folyó ott szigetet alkotott akkor. Otočacot IV. Béla király 1244-ben a vegliai Frangepánoknak adományozta, a tatárjárás alkalmával neki nyújtott segítség jutalmául. Frangepán itt a pápa engedelmével püspökséget alapított, mely 80 évig állott fönn; később beolvadt a zengibe. Otočac is sokat szenvedett a töröktől. 1543-ban Keglevics Péter, támogatva a Frangepánoktól, megverte a törököket. Otočac vára volt a második határ-őrvidéki kapitányság székhelye.

Otočac vidékén megtekintésre érdemes természeti látvánnyal találkozunk, ez a Gačka folyónak lefolyása, a *Švica*. A Gačka is olyan karszt-folyó, mint Krajinában a Rjeka, mely föld alatti folyása után Monfalcone körül Timavo néven bukkan ki a föld alól és szakad a tengerbe, vagy mint a Lika, melyet csak az imént láttunk. A Gačka folyó a hasonló nevű síkon egy ideig egy ágban folyik, de Otočacnál két ágra szakad. Az északkeleti ág egy mellékvölgyön tör magának utat és Kompolje falunál szivárog a földbe. A nyugati főág Otočacon túl előbb rétségen folytatja útját, majd Dolnji Švicánál egy tómedenczébe gyűl és számos vizesést alkotva, egy mélyebb katlanba szakad. Ezen a helyen mintegy 40—50 malmot hajt, részint liszt-, részint fűrészmalmost. Majd minden vizét összegyűjti, s két ágra osztja: egyiket a Švicko jezero tónak adja, a másik ág pedig réteges mély mederben törtet előre, de rövid pályafutás után erős robajjal és nagy vízpárát csapva föl, hanyathomlok rohan a tátongó mélységbe (ponor) és dübörögve vész el a föld gyomrában. Szentgyörgynél (San Giorgio), nem messzire Zeng városától, a Tengermeléken újra fölszínre kerül, hogy csakhamar a tengerbe vesszen. Švica nagyon szép, regényes vidék. A vizesések nem nagyok, de meglepően szép képet nyújtanak.

*Brlóg* falu (2260 l.) a Gušić-polje nevű fősíkon fekszik. Innen erednek a Korbáviába telepedett Korbáviai grófok, később Kurjakovicsok

és Karlovicsok. Zrinyi Péter Brlogot jelentékenyen megerősítette. 1657-ben nagy ütközet volt itt a törökök és zengiek között.

Brlogon túl nincs messzire *Žuta Lokve*, hol a Zengből a Kapelán át vezető József-út a dalmáciai országgúttal találkozik. A József-úton *Brinje* (3395 l.) a legfontosabb helység egy völgykatlanban, erdős hegyekkel körülvéve. A helységben levő *Sokol-* vagy *Sokolac-vára* a XII. századból való s a Frangepánok nevével kapcsolatban gyakran szerepelt a történelemben. 1411-ben a hatalmas Frangepán Miklós gróf, Zsigmond királyunknak kedvelt embere és buzgó párthive lakott benne. Ugyanabban az évben tartották itt a cetini gazdag Nelipec Iván leányának (Katalinnak) eljegyzését Frangepán Miklós fiával, Ivánnal. 1412-ben Zsigmond király időzött itt mint Frangepán vendége.



CETIN-VÁR ROMJAI.

Brinjéből, Lika-Krbavamegye északi részének legvégső helységéből visszatérünk a József-úton *Žuta Lokvéba* és onnan a *Vratnik-hegyen* át vivő úton leereszkedünk a *Tengermellékre*. Ez az út a 678 méternél éri el legmagasabb pontját. Innen meglepően szép kilátás nyílik a tengerpartra, a szigetekre és *Zengre*, a megyének legnevezetesebb helyére. *Zeng* városa (3182 l.) a *Tengermelléken* a karsztnak csupasz sziklájára épült. A város fölött meredeken emelkedik a *Vratnik-hegy*, melyen kigyózó kanyarodással visz az út *Otočacba* és *Ogulinba*. A város fölött kiálló egyik sziklaháton áll *Nehaj-vára*, mely a XVI. században épült. Vastag falai és bástyatornya még most is állanak. A város nevezetesebb épületei a püspöki palota, s a *Szűz Máriának* szentelt székesegyház; a külön álló harangtorony *Zvonimir* horvát király idejéből való. A jobbmódú lakosok házai

között több igen érdekes épület is van. Magyar királyaink közül többen jártak Zengben. Nagy Lajos 1350-ben innen indult Apuliába s a horvát lázadás idején itt szállott partra Kis Károly. Frangepán Miklós idejében Zsigmond király többször megfordult Zengben, s I. Ferencz József király is meglátogatta a várost. Zenget jó ideig a Frangepánok birták. A Nagy Lajos özvegye és leánya elleni lázadásban Zeng a királynők pártján volt s a dalmát Novigrádot ostrom alá vették a Frangepánok. Ezért Zsigmond király Zeng grófjának adományozta Cetin-várát. 1471-ben Magyar Balázs horvát bán elvette tőlük Zenget, minthogy Frigyes német császár és fia Miksa pártjára állottak és Mátyás királyal háborúba keveredtek. Mátyás



KARSZIVIDÉK.

halála után Zeng Korvin János horvát bán kezére került. Lakosai utódjai azoknak a szökevényeknek vagy menekülteknek (uszkókok), a kik a Likának török kézre kerülése után itt kerestek oltalmat. Új hazájuk védelmében veszedelmes ellenségeivé lettek nemcsak a törököknek, hanem a szomszéd vidéknek és az Adriai-tengernek is, melyen mint rettgett kalózok tették nevüket hirhedetté. Sok baja és kellemetlensége volt e miatt a kormánynak is a zengi uszkókokkal, a kiknek megfélemezésére katonaságot kellett küldeni. Az «uszkók háboru»-ból sok kegyetlenkedését jegyezték föl a zengieknek. A madridi béke vetett véget ennek a háborúnak, melyben kimondották, hogy hajóikat fölégetik. Az uszkókokat kiűzték Zengből, s jobbára Otočacba és Žumberak vidékére telepítették

őket. 1871-ben Zeng városát kivették a határőrvidék területéből és szabad királyi várossá emelték.

**Modrus-Fiumemegye** határai északon és északnyugaton Isztria és Krajna, melytől a Kulpa folyó választja el egy darabon. Keleten Zágráb-megye és Bosznia, mely felé egy részen az Una folyó alkot határt, délen Lika-Krbavamegye és nyugaton a Quarnero-öböl. A megye egész területe hegyvidék. Egy helyütt látjuk a fenyvesek végtelen útvesztőjét, hol fejleszt nem látott óriás fenyők emelik égnek büszke fejüket s a napsugár is alig téved a vadonba; még alig egy órányira a rideg, kopár Karsztnak dermedt szikláit találjuk, melyek között néha csak összeaszott fűszálak, vagy elsatnyúlt bokrok képviselik a siralmas vegetációt. A megyén hegyrajzilag a Dinári-hegység vonul végig, mely Krajnában a Hóhegyből (Schneeberg) kiválva, északról délkeleti irányban zord fősík alakjában halad s emelkedéseivel az Alpokat a Balkán hegyrendszerével köti össze. A fősík nyugaton meredek lejtőkkel ereszkedik alá az Adriai-tengerre, míg északon és délen hullámosan simúl el Horvátország dombvidéke felé. A fősík nyugati lejtője liburni Karszt nevet visel. Ez a Magyar-Horvát Tengerparttól a belföld felé már 70—80 kilométernyi széles öv és még korántsem tekinthető megállapodottnak. A Karsztban a magaslatok között mély tölcserék, majdnem szabályszerűen képződött dolinák, szakítják meg az egyhangú képet. Egymásra dobott sziklacsúcsok, szabálytalan tömegekkel, sziklagörgetegekkel borított csupasz oldalak jellemzik. Csak a dolinákban és védettebb mélyedésekben találhatók egyes fák és bokrok, minők a tölgy, mogyoró, bodza, a kis levelű hárs, juhar és rezgőnyárfa, nagyon ritkán a bükk, de mindig csak igen silány, satnya példányokban. Vannak helylyel-közzel nagyobb terjedelmű tölcserék is, mint ez a vasút mentén Buccari fölött látható, melyek egyikének párkányára egy egész falu, *Ponikve*, telepedett. Ezek a tölcserék a Karsztnak beszakadása folytán támadtak az által, hogy az alávájt talaj a víznek folytonos mosása következtében meglazult és besüppedt. A karszti hegyek a tengerrel párhuzamosan terjednek és csak helylyel-közzel vannak átszelelve. Ebben az irányban haladnak a Karsztnak legnagyobb völgyteknői, a Rečina és Drága völgye, meg a Vinodol (Borvölgy). Az előbbi a megye legnyugatibb határán terül el s a hasonló nevű, másként Fiumarának nevezett egyetlen karszti folyónak szolgál meder gyanánt. A Fiumára forrása egy 606 m. magas sziklahegy barlangjából fakad és rövid festői vidéken folytatott futása után, mialatt határt von Horvátország és Fiume között, Sušaknál a tengerbe ömlik.

A *Rečina* völgye Orehovicán át a *Draga-völgygyel* függ össze, mely Martinschizza öble felé egy harántvölgyet alkot. A Draga völgye szőlővel van beültetve s a környező rideg karszt-sziklák keretében kedvesen lep

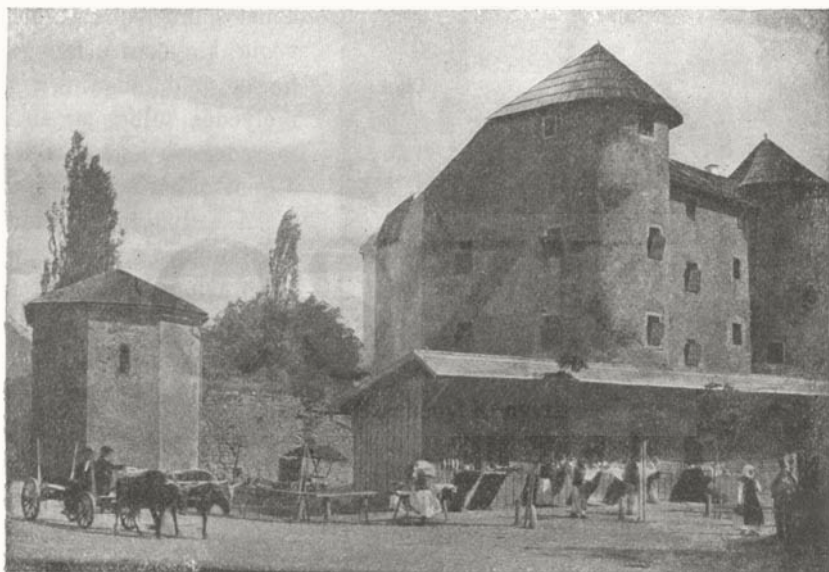
meg. A harmadik völgy a *Vinodol*, mely Portoré kikötőváros magaslata fölött *Križiščénél* (118 l.) kezdődik és *Novi* mezővárosnál (2717 l.) végződik. A buja vegetációjú völgy 28 km. hosszú s Cirkvenica irányában keresztvölgyet bocsát a tenger felé. Valóságos oázis ez, jóltevő pihenője a szemnek a Karszt rideg kötengerében. A vinodoli bor messzi vidéken kedvelt. A babér-, füge-, olajfák és gránátok sűrű szigeteket alkotnak. A *grobniški sík* (Grobničko Kamenopolje) körülbelül 24 km<sup>2</sup> terjedelmű kőmező a Karszt második övében, *Grobnišk* helység (326 l.) alatt. Festői szép lapály, köröskörül hegyekkel elzárva; csak a *Rečina* völgye és a Lujza-út felé van kijárata. A völgynek csak fele mivelhető, másik fele kőmező; apró vakondtúrászerű sziklacsucorodások borítják mindenütt. A monda szerint IV. Béla királyunk Frangepán segélyével itt verte meg a futó tatárokat 1242-ben. A Frangepánok régi kastélyának romjai még ma is megvannak.

A hegyvidék a krajnai *Hóhegyből* (Snježnik) kiágazva, déli irányban húzódik a Kulpa forrásvidékétől egészen a Nagy-Kapeláig, a hol az Alpok és a Balkán-félsziget hegységét összekötő hegylánc kezdődik. A hegyvidék legnevezetesebb sziklaormai a *Risnjak* (1528 m.), *Snježnik* (1506 m.), *Drgomalj* (1053 m.), *Bitoraj* (1385 m.) és az impozáns *Viševica*, nyeregalakú gerinczével (1428 m.).

A mint Fiuméből kiindulva a magyar királyi államvasutak vonalán utazunk, Buccaritól kezdve vonalunk folyton emelkedik. Falakkal van a vasút töltése védve a Tengermelléknek ádáz ellensége, a bóra ellen, mely Zeng irányából olykor-olykor orkánszerű erővel lép föl és rombol, pusztít. Jellemzik a bórát azok az erős lökések (refoli), melyek kisebb-nagyobb szünetekkel, nagy károkat okoznak, s háztetőket szaggatnak le és visznek nagy távolságokra. De beleköt a bóra a vasútba is és nem egyszer sodort már le egész vonatokat a töltésről a mélységbe. A mint a vonat nagy kanyarodással és emelkedéssel Plasénál fölért a Karszt-hegység párkányára, onnan szép kilátás nyílik a Quarnero öblére, a Monte Maggio-réra, az alatta elterülő Abbaziára és az isztriai partra, a Quarnero szigeteire, Chersóra, Vegliára, Fiuméra, Buccari öblére, Portoréra, a kiálló sziklán épült Frangepán-kastélyra, tovább a Canale de Maltempon túl elterülő Tengermellékre, a hol Cirkvenica és *Novi* 'feküsznek. A fősík rideg karsztszikláik között itt állandó szél van, s már kora ősszel beköszöntenek a dermesztő fagyos légáramlások, melyek az éghajlati két ellentétet ezen a helyen igyekeznek kiegyenlíteni.

A vasút inntentül már 600 m. magas fősíkon halad. *Fuzine* helység (1308 l.) alatt terül el szemeink előtt a *Liči lapály* (Ličkopolje), melyet a *Viševica*, *Bitoraj* és *Kobiljak* hegyek lánczai szegélyeznek. A *Viševica* az egész vidéken a legkönnyebben hozzáférhető hegycsúcs.

A Liči lapály 720—730 méter magas sík, jól művelt szántóföldekkel, legelőkkel és kaszálókkal, csakhogy magas fekvése miatt a fásasztó munkát igen sovány áldás jutalmazza. A térségen egy jókora patak, a *Ličanka* folyik végig, mely aztán a Kobiljak alatt tűnik el. A lapályon levő *Lič* falu lakosai a Likából költöztek e vidékre. Fužine falu egykor a Frangepánok vadásztelepe volt, vashámmal, a mit a helység neve is bizonyít. A Frangepán-kastély még elég jó karban van. Köröskörül a vidék rengeteg fenyvesekkel van borítva, s a páfrányok sűrűn lepik el az utakat és mélyedéseket.

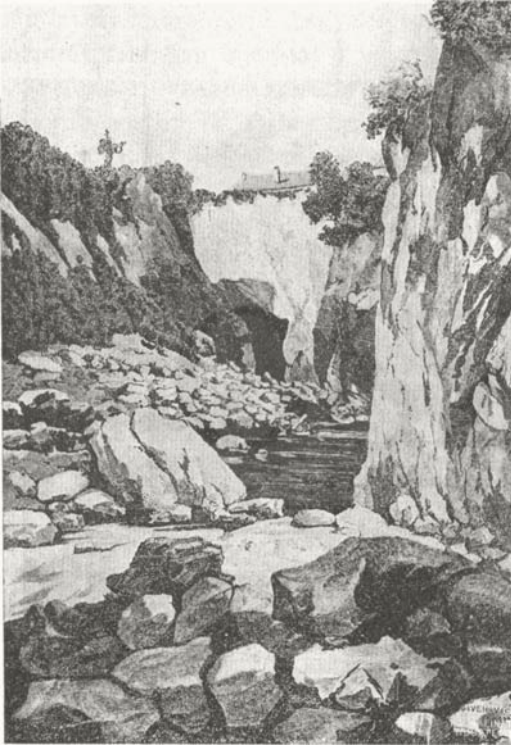


A FRANGEPÁN-VÁR OGULINBAN.

A fősíknak legnevezetesebb emelkedése, a *Risnjak*, vagy Fužinéből vagy a szomszéd *Lokve*-ből közelíthető meg legjobban. Mindkét helyről kiindulva útba kell ejtenünk *Mrzla Vodícát*, és innen a *Suha Rečina* (Száraz-patak) nevű völgy fölötti meredek Tisovac-hegyoldal megmászásával jutunk a Kis-Risnjakhoz, majd pedig a nagy csúcsra. Erről pompás kilátás nyílik a Quarneróra, a Farasina csatornára, a Velebit hatalmas hegylánczára s közelebb hozzánk az Alpok tömegére. Az egész vidéken ennél hálásabb kilátó pontot alig találhatunk. A hegyen Rhododendronbokrok, alpesi rózsáikkal, s a sziklák közé kapaszkodó havasi gyopár fehér virágai jutalmazták a csúcsra törekvő turistát.

Fužine után *Lokve* helységet (1131 l.) látjuk egy mélyedésben a vasút alatt. A fiumeiek ezen a két helyen szoktak nyaralni. Innen a

Risnjak-hegyet a maga teljességében láthatjuk, a körülötte kapaszkodó többi hegycsúcsok tömegében. *Delnice* község (2775 l.), járásbirósággal és szolgabírói hivatallal. A helyséből vezet le az út a mélyen alattunk fekvő Kulpa völgyébe, s annak legnagyobb községébe *Brodba* (Brod na Kulpi 1318 l.). Az út mentén a Kulpa fölött látjuk a vadregényes három (vén, kis és nagy) Drgomel-hegycsúcsot, melyek majdnem egyenlő magasságban csoportosúlnak egymás mellé. Legjobban és legszebben belátható



A DOBRA-FOLYÓ FÖLD ALÁ BUIJÁSA.

a hegyvidék *Skrad* állomásról, melynek tátongó mélységén át látjuk a Kulpa ezüst színű vonalát élesen végig kigyózni a fenyvesek haragos zöldjében. A völgymélyedés fölött aztán ott meredeznek a hegyek festői csoportokban.

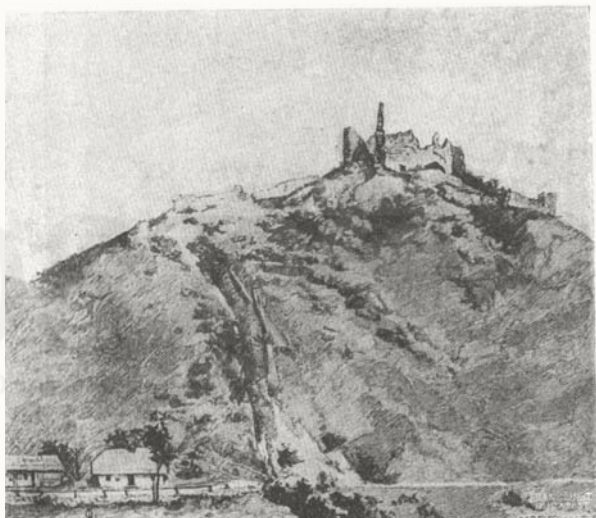
A Kulpa folyó mindkét partján sűrűn követik egymást a falvak. Forrása felé, szorosan a Kulpa mellett, regényes erdei vidéken jó út vezet *Čabarba* (328 l.), hol a Ghyeczy-család lakik. Čabar a megye legszélsőbb északi községe, mely Krajnával határos és a megye egyik járásának a székhelye. A Čabar és Bród közötti vidékről, úgy Horvátországból mint Krajnából, sokan vándorolnak ki, különösen Magyarországra, hol déligyü-

mölcsössel háznak; kucsébereknek szokás őket nevezni, habár a tulajdonképeni Gottschee, Bródtól északra 3—4 órányira fekszik.

Skradon túl a fenyvesek elmaradnak s a bükk is ritkúlni kezd. A vasút folytonos eséssel halad a Dobra völgyén lefelé. *Kamarás-Moravicza* (Kameral-Moravice) jelentékenyebb vasúti állomás. *Gomirje* (403 l.) állomásról szép kilátás nyílik az Ogulin határában büszkén fölemelkedő *Klek*-hegyre (1182 m.), mely három oldalról meredek falakkal esik alá. Sajátosságos alakjánál fogva emlékezetes marad arra, a ki egyszer látta. Később, Károlyváros felől nézve, megváltozik az alakja.

A megye székhelye *Ogulin* mezőváros (1041 l.) csinosan épült és tisztán tartott, földszintes és néhány emeletes kőházzal s szép templommal. Legnevezetesebb régisége a Frangepán-vár, mely ma börtönül szolgál. Érdekes látnivalója a Dobra barlangja, melyen a folyó a föld alá tűnik. A folyó medre itt 50—80 m. széles és 35—40 m. mély. A Frangepán kastély mellett egy erkély áll a folyó partján, a honnan impozáns látvány tárul a 40 m. mélységben tova hömpölygő Dobrára, mely aztán a barlang egy nyílásán a föld alá rohan. Csak 5 kilométer távolságban folytatja földalatti útját, s aztán a Kulpába szakad.

Ogulintól a *Modrus*-váráig vivő utat már érintettük, mikor a Plitvica-tavak vidékén utaztunk. — Modrus-vára volt a Frangepán-család egyik legrégebb birtoka. A Frangepánok annak a híres római patriczius családnak utódai, mely a XII. és XIII. században kiváló szerepet játszott az örök város történetében. — A Colosseumot, Titus diadalívét és a Palatinus egy részét palotákká alakították át. A Tenger melléken és a Veglia szigetén le-



MODRUS-VÁR ROMJAI.

telepedett ág Velenczéből szakadt ide s kapott a magyar királyoktól földbirtokot és kiváltságokat. Velenceze ugyanis az egyik Frangepánt, az ő hűbéresét, a miatt, hogy a magyar király ügyének tett szolgálatot a köztársaság ellen, megfosztotta hűbéréből, mely veszteségért III. Béla királyunk Modrus megyével és a Vinodollal kárpótolta őt. Így jutott a család Modrus-varának birtokába. Később II. Endre megerősítette őket ezen birtokaikban, s a IV. Béla királynak a tatárjárás idején tett szolgálatokért újabb javadalmaknak lettek uraivá. Ekként megnövekedett birtokaik nemcsak a mai Tengerpart egész vidékét foglalták magukban, hanem Zágrábtól nyugatra a Kulpa és az idegen határszél közötti darab föld is az övék volt. Modrus-vára a török háborúban, mint a főútvonalba eső hely, jelentékeny szerepet játszott. A Frangepán-család kérésére 1460-ban II. Pius pápa a korbáviai püspökséget, melyet a magyar eredetű Kitilényi spalatói érsek

alapított (1185-ben), Modrus-várába helyezte át, miáltal az egész vidék fölötti egyházi és világi hatalom ezen a helyen központosult. A család a tersattói Frangepán Ferencz Kristófnak 1671-ben történt kivégeztetésével kihalt. Javaiak elkoboztattak s a kincstár birtokába kerültek. Így mentek aztán egymásután gazdátlanul pusztulásnak a szép várak és kastélyok, melyeknek száma megközelítette a negyvenet. A püspökséget az utolsó Fran-

gepán halála után néhány évre (1690-ben) Modrusból Zengbe tették át, a hol jelenleg is székel.

Modrus - Fiume megyének azt a részét, mely Ogulintól délre a Korana folyó mentén terül el, már bejártuk Lika-Krbavamegyében tett utunkban.

Ogulintól a Klek alatt a Rudolf-út vezet le a Tenger mellékre, Noviba. Ezt a 71 km. hosszú utat 1882-ben építették a végvidék erdős területén keresztül. Érinti *Jasenakot* (726 l.), elhalad az 1375 méter magas Javornica alatt, átlépi itt a Nagy - Kapelát, s Banska Vrataig folyton emelkedve éri el legmagasabb pontját, az 1082 métert, a honnan szép kilátás nyílik a tengerre, s azután gyors eséssel kanyarodik le a Tengerpartra.



MÁTYÁS KORABELI GYÓNTATÓSZÉK A NOVI SZENTHÁROMSÁG-TEMPLOMBAN.

Ogulintól Noviig az út mindig erdős vidéken halad, s *Jasenakot* kivéve, sehol sem érint községeket; minden tíz kilométernyi távolságban útörök laknak.

*Novi* mezőváros (2456 l.) a Vinodol (Borvölgynek) kijáratánál fekszik a tengerparton. Kies fekvésű hely, kellemes környezetben, hol a körskörül elterülő szomorú Karszttal szemben a Vinodol buja növényzetének utolsó nyomai láthatók. Itt született Mazuranić Iván bán, a «*Čengić aga*» című éposz költője. Novi a Vinodol völgyének főhelye volt már

a régi korban is. Itt szabályozták a vidék lakosainak jogviszonyait a horvát nyelvű törvénykönyvben, melyből még megvan egy példány a modrusi káptalan levéltárában. Novi régiségei közül még áll a Frangepánok vára, melyet újabban restauráltak. Emlékezetes eseménye a városnak a velenceiek 1615-iki ostroma, mely alkalommal a Signoria emberei szörnyű kegyetlenkedéseket követtek el a város lakosságán. Újabban sokan keresik föl nyaranta Novi tengeri fürdőjét, mely puha, főnyes talaja miatt igen kellemes. A Vinodol helységei Novitól Križisčéig szaka-

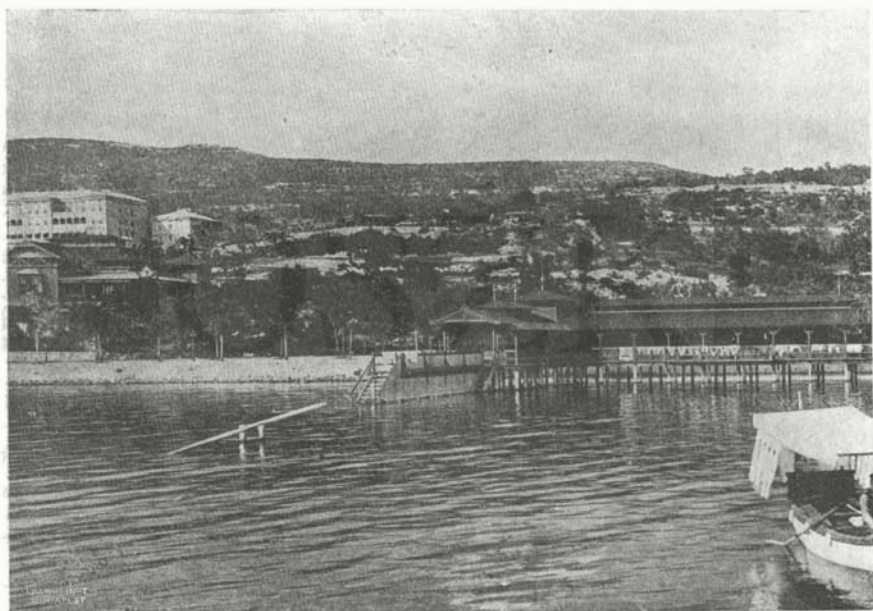


BRIBIR.

datlan láncolatban következnek egymásután. A házak nem tömegben, hanem szórványosan, nagy közökben épültek, s a falvak így egymásba összefolynak. Legtekintélyesebb és legszebb fekvésű *Grižane* (2249 l.) a hol *Clovio* Giulio történetíró született. Grižanéhoz csatlakozik *Belgrad* falu (2268 l.), mely egykoron a modrusi püspökség társas-káptalanjának székhelye volt. *Bribir* (4165 l.) község a legnépesebb.

*Grižanéból* egy keresztvölgy visz le *Cirkvenicába* (3248 l.) a *Vinodolka-patak* mentén. *Cirkvenica* kedvező fekvésénél és sekélyes tengerpartjának porondos voltánál fogva tengeri fürdőül önként kínálkozik, s ezért gyors föllendülésnek örvend és igen látogatott fürdőhely. Méltó

versenytársa Abbaziának, melyet sok tekintetben fölülmúl. Növényzete ugyan nem olyan buja és változatos, mint amazé, s a szemben levő Vegliának csupasz sziklái a szemnek nem adnak kedves látványt; de a tengeri képnek nagyszerűsége kárpótol ezekért a fogyatkozásokért. Szép keretet ad a Velebit hosszan elnyúló heglánczolata, mely a közelben emelkedik ki a tengerből, s a mesék világának büvkörével vonja be a környéket. József főherczeg, e fürdőtelepnek pártfogója, a «László gyermekotthon» szanatoriumot alapította itten az egykori pálos-kolostorban, melyet 1412-ben Frangepán Miklós létesített. A cirkvenicai halászok az egész Tenger-melléken híresek.



CIRKVENICA.

Cirkvenicából hajón Fiume felé utazva, Veglia szigetének festői nyúlványa, a *Scoglio di S. Marco* áll utunk irányában. E kopár sziklatömb sekély vizű zátonnyal függ össze a sziget testével. A Scoglio és a szárazföld között van a keskeny csatorna, a *Canale di Maltempo* (a Rossz-idő csatornája), mely kellemetlen hangzású nevét méltán megérdemli; mert Zeng felől ezen a kapun át tör magának utat a Quarnero öblébe a gonosz bóra. Dühének nyoma meg is látszik a csatornában és az öbölben fekvő partokon. Szomorú kép tárul itt szemünk elé minden irányban. Csak a védettebb helyeken találunk némi silány növényéletet; másutt kipusztítva minden, a kevés termőföldet is elsöpri a szél és eső. A mit a bóra megkimél, azt elviszi a scirocco, mely ép oly kellemetlen vendége a



PORTORÉ.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

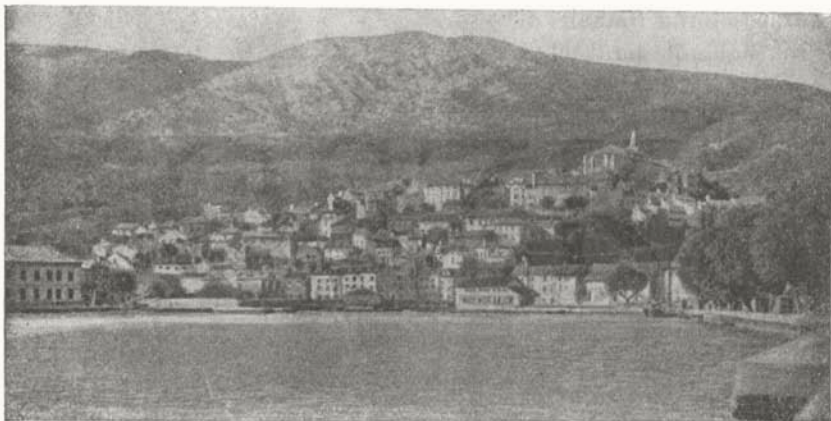
Tengermelléknek, mint amaz. A délkeletről jövő meleg scirocco nyomasztó érzéssel, bágyadtsággal jelentkezik az embernél. Utána rendesen kitör a meleg zápor, mely mindaddig tart, a míg föl nem lép a bóra s el nem kergeti ellenlábását. Mindkét szél egyaránt kellemetlen és rendesen sokáig eltart. A Canale di Maltempóból kiérve, pompás kép bontakozik ki szemünk előtt. Átellenben nyugaton az isztriai partok fölött a Monte Maggiore meredez, alatta Abba-ziával és Voloscával; meszszebb délen a Canale di Farasina latszik, mely a Quarneróból kivezet az Adriára; ettől balra Cherso, tovább Veglia szigete, e kettő között a Középcsatorna (Canale di Mezzo). Jobbról terül el a Magyar-Horvát Tengerpart, a hol közelben látjuk *Portoré* (Kraljevica) mezővárost (1057 lakos), hol egy kiugró sziklán a Frangepán várkastély áll, melyet a jezsuiták vásároltak meg és helyeztek jó karba. A nagy épülettömegben 68 szoba van, s szép udvarában kitűnő vizű kútja, a Zrinyiek és Frangepánok czimerével. E kastélyon kívül van még egy jelentéktelenebb Zrinyipalota. Portoréban hajdan kitűnő hajóépítőműhelyek virágoztak, de ezek ma teljesen elvesztették jelentőségüket; csak kisebb tatározásokra szorítkoznak, a mióta a vitorlás hajók világa aláhanyatlott.

A Portoré fölött magasan fölnyúló hegyvidék párkányán vonul végig a vasút vonala, mely a plasei magaslatról mély eséssel kanyarodik Meja érintésével Buccari állomásra. Egyik magaslaton van *Hrejín* várának romja, a hasonló nevű község fölött (1846 l.). A vár alatt egy alagúton visz keresztül az út a Vinodol felé. A merészen kanyargó magas útról remek kilátás nyílik Buccari öblére, s annak délkeleti zugában fekvő Buccarizzára és a Costrenai magaslatra.



A TENGER A BÓRA KITÖRÉSEKOR.

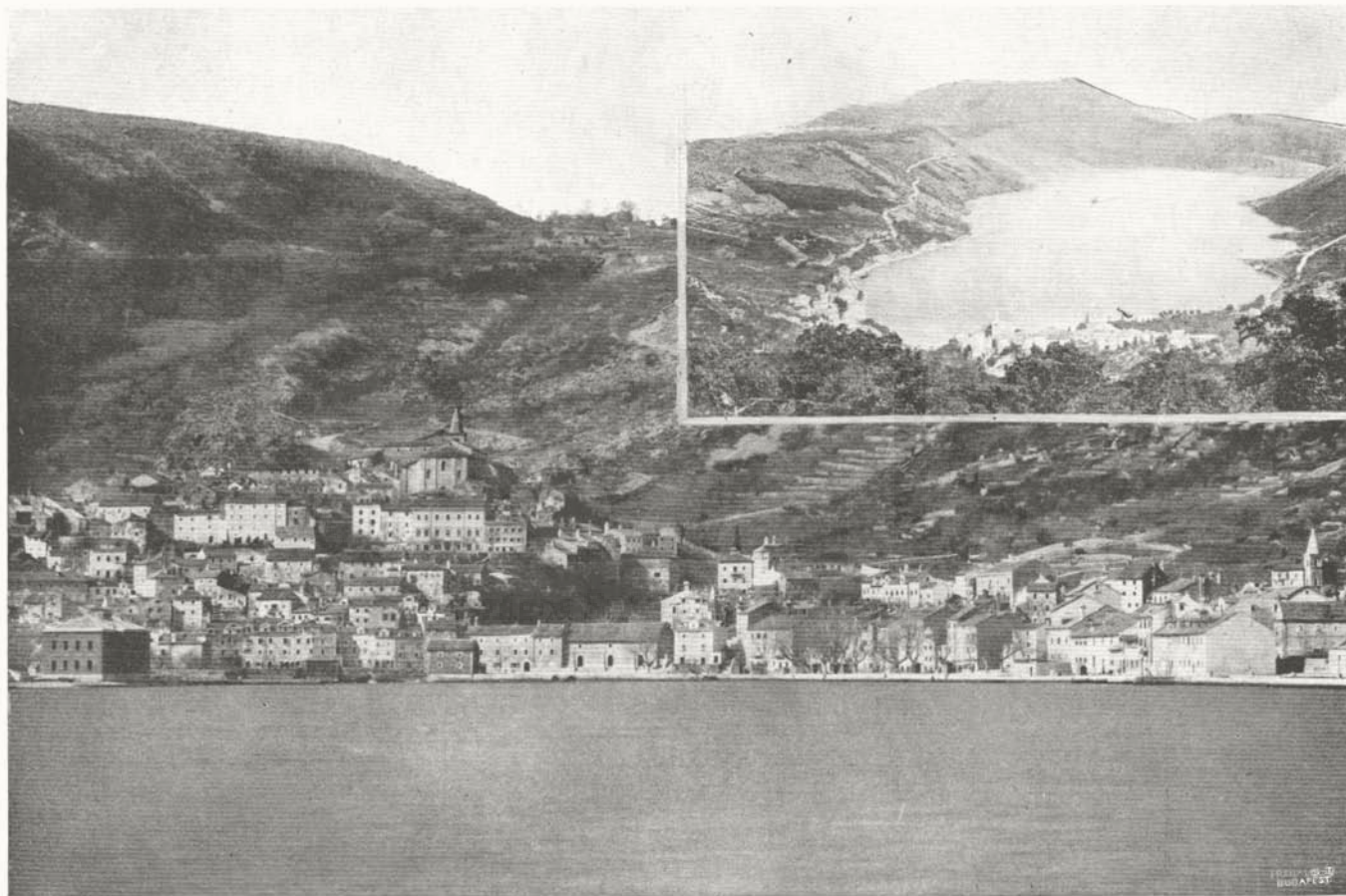
Portoré után nemsokára a Buccarii-öböl tárul föl smaragd színű vizével, körülvéve magas sziklaktól, melyek majdnem meredeken emelkednek az öböl fölött. Az öböl északnyugati zugában van *Buccari* (Bakar) város (1870 l.), mely festőileg simúl a hegyoldalhoz. Házaai csinosak, s van szép temploma is, a mely mögött a város legszebb pontján fekszik a Zrínyiek vára. Ez kúszó növényekkel fölfuttatott ódon falaival és bástyaival magasan kiemelkedik a környező házak közül. A várnak utolsó birtokosa Zrínyi Péter volt. Van a városnak tengerészeti iskolája, csinos épülettel az öböl partján. Az ennek északkeleti részén emelkedő hegylejtőn vannak a terraszszerű szőlőskertek, melyeknek terméséből a lakosok a kedvelt pezsgőbort (vodica) készítik, olyképen, hogy a mustot forrása közben elfojtják és bepalaczkozzák, mint a pezsgőt. Buccari városa nagyon csen-



BUCCARI.

des és kihalt; a férfiak jobbára tengeren járnak, távol hazájuktól. Néhány kiskereskedés csupán helyi üzletre szorítkozik. A város lakosai hajózáson kívül halászattal is foglalkoznak. Legjövendelmzőbb a tinhal-fogás. A csendes öböl tiszta vizét ugyanis csapatostól keresik föl a vándorló tinhalak. A halászok őrszeme a tengerparton rézsutosan fölállított létrán lesi a halak jövetelét, s a mint ezek jelentkeznek, az adott jelre fölhúzzák a halászok a víz alá sülyesztett hálót, azzal elzárják a halak kimenetelét s hamarosan agyonbunkózzák őket. A tinhal-fogás néha nagyon bőven jutalmazza a halászok türelmét és fáradozását.

Buccarit a tenger felől a Costrenai hegyoldal választja el, melyen *Sa Lucia* és *Sa Barbara* (Sveta Lucija és Sveta Barbara) nevű falvak terülnek el. Costrena vidéke kedvező fekvésénél fogva gyümölcsstermelésre igen alkalmas. A vidék lakói mint kitünő hajósok ismeretesek, a kik egész életüket a tengeren töltik. A hegyoldalról a *Martinschizzai* (v. horvátosan



BUCCARI.

BUCCARI-I ÜBÖL.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

Martinsőicai) öbölbe ereszkedünk le, mely a Draga-völgy egyik keresztvölgyének torkolatánál fekszik. Itt van a magyar tengerészeti hatóság vesztegára; itt horgonyoznak a járványos vidékekről jövő hajók és állanak orvosi fölügyelet alatt a gyanús betegek, míg a kikötőbe szabad bemene- tet kapnak. A szomszédos Draga-völgyben két falu van: *Draga dolnja* (967 l.) és *Draga gornja* (555 l.), melyeknek lakói szintén keresett ügyes hajósok, az otthon maradók pedig tejgazdasággal és szőlőműveléssel foglalkoznak; az asszonyok javarésze bemegy naponta a fiumei dohánygyárba dolgozni. A dragai bornak messze vidéken jó a híre; de kezdetleges kezelése és pinczék hiánya miatt nem áll el sokáig. A völgy fölötti nyergen van *S. Cosmo* (Sv. Kuzma, 123 l.) honnan az út merész kanyarodással ereszkedik le Buccariba, mialatt szép kilátást nyújt a festői öbölre és városra. Nem messzire *Škrljevo* falu (768 l.) terül el, a melyet egy időben az itt uralkodott hasonnevű undorító betegség tett hirhetté a környező vidéken Innen a Drága völgyén átkelve Fiume felé érjük *Sa Annát*, *Pcčínét*, *Podvešicát*, melyek mind *Sušak*községhez tartoznak. Eztarohamosan fejlődő helységet Fiumétől csak a Fiumára-patak választja el, s ezért a fiumeiek egyszerűen *Hidontúlnak* (*Oltreponenak*) nevezik. — A község járási székhely, s van több gyára (tészta-, cognac-, bőr- és kötélgyára). Főgimnáziumának szép palotája a hegyoldalon föltűnő helyen épült, messze terjedő kilátással. A Fiumára deltájánál épített farakodót a buccarii állomástól kiágazó földalatti szerpentin szárnyvonal köti össze a m. kir. államvasutak fővonalával. A község fölött 140 méternyi sziklás magaslaton fekszik *Tersatto vára*, melynek Fran- gepán Ferencz Kristóf volt az utolsó gazdája. A vár Nugent kezére került, s most romlásnak és pusztulásnak indult. Repkénynyel befuttatott bástyái és falai mint egy távoli múltnak tanúi sokat beszélhetnének arról az életről, a mely egykor e vidéken és e várban lezajlott. Szomszédságában van a híres tersattói búcsújáró templom, azon a helyen, a hol egykor a legenda szerint Máriának názareti háza állott, melyet az angyalok később átvit-



TINHALÁSZOK ŐRSZEME.

tek innen előbb Recanatiba, majd Lorettóba. A csodatevő Mária-képet, melyet Szent Lukács evangélista festett ciprusfára, V. Orbán pápa ajánlékozta a templomnak. A hajósok tengeri útjuk előtt és után rendszeren fölkeresik ezt a helyet, melynek falai a tengeri viharokból a tersattói Mária segítségével megmenekült hajósok által följánlott és viszontagságaikat föltüntető festményekkel vannak tele aggatva. A templom érdekes régisé-



TERSATTO.

gekben gazdag. Több Frangepán alussza örök álmát sírboltjában. Itt őrzik fejét Kruzié Péternek, Clissa-vára hős védőjének, kit a törökök a nevezett vár előtt fejeztek le. A tersattói vár alatt halad el a Lujza-út, mely Fiumétól Károlyvárosig terjed. A vár bástyáiról elragadó kép tárul elénk, a melynek nézésével nem tud eltelni a szemünk. Fiume, az egykori kis halászhelység, virágzó nagyvárossá nőtte ki magát. Lábunk alatt látjuk elterülni a várost, nagy középületeivel, szép kikötőjével, melyben élénk sürgés-forgás tanúskodik arról a világforgalomról, melyet hajói közvetítenek és lebonyolítanak. Ott, a Quarnero öblének egyik zugában ragyog Szent István koronájának legszebb drágagyöngye: *Fiume*.



FIUME.

## HUSZADIK FEJEZET.

### FIUME.

Magyarország vármegyéi és városai II. kötet: Fiume és a Magyar-Horvát Tengerpart. Budapest, 1896. — *Dr. Kenedi Géza: A Quarnero, Fiume és Abbazia.* Budapest, 1884. — *Havas Rezső: Fiume.* Fiume, 1881. — Magyar tengerészeti évkönyvek 1887. óta.

*Fiume város és kerülete*, mely törvényeink szerint közvetlenül, vagyis Horvátország közvetítése nélkül, a magyar szent koronához csatolt külön országrész (*corpus separatum*), a Quarnero-öböl felső csúcsán nyugatról az osztrák Isztria, keletről pedig Horvátország közé ékelve, hegyektől védett keskeny partszegélyen fekszik.

A földrajzilag épügy, mint államjogilag kivételes kerület nem nagy. Tengeri kereskedelmi föladataihoz mérve pedig valóban kicsiny. A város és kerület együttvéve csak 19·57 négyzetkilométernyi területet foglal el, a melynek csak alsó 4·7 km. hosszú vonala érintkezik a tenger hullámaival egy hosszas partszegélyen, a hol a város és kikötője épült. A többi rész a zordon, de szép Karszthegységbe nyúlik föl. Legfelső lejtőin lakatlan kőpusztaság van, a hol még fű sem terem, legfőlebb skorpió és mérges vipera.

Ennek a mészköves területnek a tenger felé néző déli lejtőjére mindazáltal a kikötőváros jó magasra fölnyúlik. Idők folytán házesoportok épültek rajta. Az olasz lakosság elbánt a kemény karsztkövel és lakható helyeket varázsolt a kőpusztaságba, apró kerteskékkel, a hol füge, szőlő, olajfa és gesztenyefa zöldje enyhíti a szürkeséget és a kiállhatatlan nyári forróságot. Így jött létre Fiume városa fölött az ahoz tartozó három község: *Cosala*, *Drenova* és *Plasse*. Valamennyit szorgalmas, de szegény olasz, részben félig elolaszosodott horvát nép lakja. És valamennyiből elragadóan szép kilátás nyílik a tengerre.

Ezek aljában, jól védett mélyedésben fekszik Fiume régi temetője (Campo Santo) is, hol a vagyonosabb családok remek márványsírboltjai vannak. És a hol a rózsatő olykor még, vagy már, január hóban is bimbót vet. Déli szokás szerint pompás cziprusok is ékesítik a temetőt.

A város maga a kerület délkeleti sarkában, szinte gyötrelmesen szoros helyen épült. Magva az egykori várfalak közé szorult régi város, melyet fumeiesen *Gomilá*-nak hívnak. (Ez egyébiránt szemétdombot jelent.)



FIUME: ÓVÁROSI SIKÁTOR.

Szűk sikátorok egész szövevényéből és apró piaczkókból áll. A sikátorokban megszorult levegőnek százféle kellemes és kellemetlen szaga van és az utcák tisztasága is nagyon fogyatékos. De mégis ez az óváros Fiumének legérdekesebb része. Az olaszos népet a maga zajos, kiabáló elevenségével, idegenszerű és meglepő eredetiségeivel, hanyag és szegény, de mégis vidám, sőt poétikus népalakjaival itt van legtisztábban kifejezve. Ez az igazi olasz Fiume, a mely Dél-Olaszországban is érdekelné az idegent. A szűk építést egyébiránt nemcsak a hely szorultsága, de a régi rómaiaktól származó olasz építési mód is megmagyarázza. A déli vidékeken a lakosság az ilyen árnyas és nyirkos sikátorokban tudott régebben legjobban a nyári napsugarai ellen védekezni. Mamár a kertek és fasorok teszik meg délen is ezt a szolgálatot.

A Gomilában és részben annak tözsomszédságában vannak Fiume legrégebb épületei és műemlékei. De ezek is meglehetősen szűk térre szorítva, mivel a város egykor csak a várfalakon belül fejlődhetett.

Ilyen régi épület a város *tornya* (Torre della Città) a maga régi kapunyílásával. A toronyban, mely már a széles Corso nevű főutczára néz, a város órája pontosan mutatja az időt. A torony alatt a régi vár főkapuja ma is megvan, történeti becsű faragásokkal, s latin és olasz emlék-fömlírássokkal bőven ellátva. Az egyik emléktábla azt a helyet jelöli meg, a honnan

a hazafias Fiume város 1867-ben I. Ferencz József király koronázási dombjához a maga marék földjét elküldötte.

Itt van a város palotája is (Palazzo del Municipio), a mely előtt hosszú ideig a velencei uralom idejéből való föliratos zászlótartó kő állott. Ezt ma a város múzeumában őrzik. Ebben a palotában van a polgármester (podestà) és az egész városi hatóság székhelye. Mellette áll az Ágoston-rendiek egykori S. Girolamo temploma (Chiesa degli Agostiniani), mely még 1315-ben épült és Fiume egykori hűbérurainak, a Duino és Walsee grófoknak szolgált temetkezési helyül. Számos régi sírköve van.

Följebb az egykori *fellegvárnak* (Castello) egyes részei láthatók. A régi épületben ma a kir. ügyészség van, a fogházal. Homlokzata fölött egy kis haranglábon a patricziusok harangja lóg. Ezt a harangot még ma is csak akkor húzzák meg, ha valamely régi patriczius halt meg. Máskor néma. Töszomszédságában van a fiumei olaszság legkedveltebb egyháza, a *Szent Vid és Modestus temploma* (Chiesa di SS. Vito e Modesto). Szent Vid tudniillik a város ősi védszentje. Róla és a folyócskáról nevezték el régen a várost így: *Flumen sancti Viti*, vagyis szent Vid városának.

A Flumen olaszosan Fiume. Innen a város mai neve. A templom, bár tornya nincs, Fiume legszebb temploma, a melynek első építését a XIII. század elejére teszik. Később velencei mintára újjáépítették. Belseje bőven el van látva márvánnyal, főoltára fölött pedig egy ősrégi feszület lóg. A legenda szerint ez még a templom építése előtt itt állott, de bizonyos Lonzarich Péter nevű ember kövel megdobta és az ütés helyén vér serkedt ki a Megváltó testéből. Az ütés helye a feszületen meg van jelölve és a követ is ott őrzik.



FIUME: PIAZZA MÜLLER, A VÁROSTORNYÁVAL.

A Gomila keleti végén van a *Duomo*, vagyis a székesegyház. Ez Fiume plébánia-temploma, a hol illyr-horvát a rituális nyelv, mivel a város még most is a zengi horvát püspök joghatósága alá tartozik. A *Duomo* homlokzata szép renaissance stílusban épült. Az előtte álló harangtorony 1377-ből való; még a régi évszám is látható rajta. Közvetlen a dóm mellett van a Benedek-rendű apácák zárdája és nevelőintézete, mely 1663-ból való és egészen a velencei művészet hatására emlékeztet. Szomszédságában van a kir. főgimnázium, a jezsuiták egykori zárdájában.



FIUME: RÉSZLET AZ ÓVÁROSBÓL.

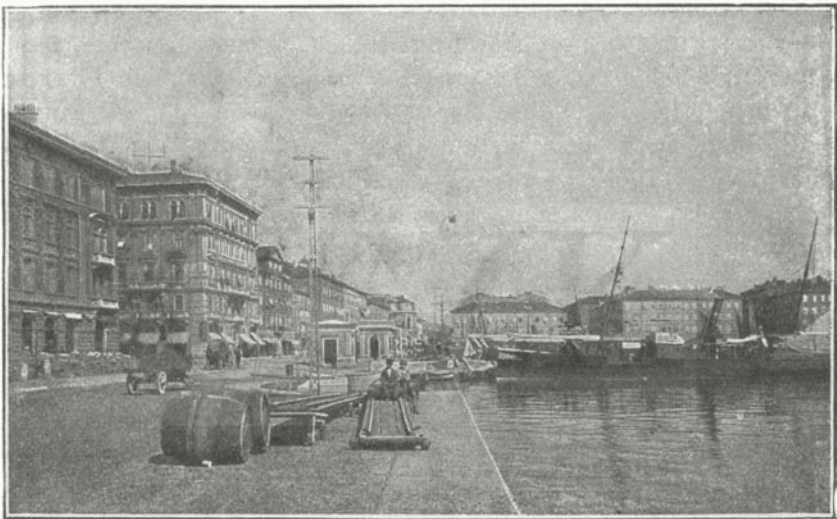
A Gomila közepén szűk utcájában látható a város egyetlen római műemléke: a *római kapu* (Arco romano), mely egykor II. Claudius császár diadalíve volt. Két oldala most házakkal van beépítve. Maga az ív azonban így is imponál.

A mi az óvárosos és a ma már csak helylyelközzel észlelhető régi várfalakon kívül van, az már az új és modern Fiume, mely a XVIII. századtól kezdve épült és épül még ma is. Ez ma a tulajdonképeni város, fölszerelve mindazzal a kényelemmel, szépséggel és tisztasággal, a mit az újkori állami

rend és a város régi autonóm közigazgatása csak nyújthat. És ebbe az új városba tartozik a hatalmas tengeri kikötő is, a maga mesteri, mintaszerű kőpartjaival (riva), benyúló kikötőpartjaival (molo) és pompásan védett vízmedenczéivel, a melyek a legnagyobb hajók befogadására is képesek.

Az új Fiume életének központja az *Adamich-tér*, melynek a kikötő medenczéjébe nyúló Adamich-mólón van a folytatása. Ez a fiumeiek legkedveltebb találkozó helye. Itt vannak a legszebb kávéházak és szállók. Itt van délben vagy este a mindennapi térzene, még télen is, mivel a város éghajlata ezt — kivéve a bórás napokat — télen is megengedi. Ide jönnek rendszeresen az idegenek is étkezni, vagy megpihenni, a mi szintén emeli az élénk-

séget, mivel a kikötővárosnak pl. 1904-ben 40.000 lelket meghaladó idegenforgalma volt. Az Adamich-mólóról indulnak el és érkeznek vissza a kisebb, partszéli gőzhajók is, nevezetesen Abbaziába (tengeren  $\frac{3}{4}$  óra) és a többi isztriai városkába, továbbá a quarneroi szigetekre, Buccariba, Portoréba, Czirkveniczába, Zengbe, Carlopagóba stb. Ezen a helyen egész nap eleven és érdekes élet mozog. Százféle szín ragyog mindenfelé; zaj, kiabálás egyszerre 5—6 nyelven; a gőzösök bűgása, sipolása, lánczok csörgése, gyerekek lármája, a távozők búcsúzása, az érkezők örömkialtásai stb. Kétségtelenül ez a hely Fiume legérdekesebb pontja.



FIUME: RIVA SZAPÁRY.

Innen nyílik az u. n. *Corso* is, a széles, aszfaltos főutca, díszes üzletekkel. Este rendszeren ide gyűl ki a város sétáló népe, gazdag és szegény vegyesen. Télen itt zajlik le a Carneval herczeg érkezése is, a mi itt is, mint minden olasz vidéken, fölötte élénk és mozgalmas.

A Corsoval összefüggő alsó városrész nevezetessége a *fiumei színház* az Ürményi-téren. Szép, modern renaissance épület 1200 nézőre berendezve. 1885-ben épült és a város tulajdona. Jobbára olasz színészek játszanak benne. Közel hozzá a három földött *árúcsarnok* (*merceria*) áll. Ezek régebbi épületek. A népelet kivált a reggeli órákban érdekes bennük. A halcsarnok a legkisebb, de a legérdekesebb köztük. Itt reggelenkint a tenger mindenféle csodáját lehet szemlélni, noha az átható halszag nem teszi valami nagyon kellemessé az itt tartózkodást. A város egyébiránt 1905-ben új árúcsarnokok építésének tervével foglalkozik.

A Corso keleti végén a *Fiumára-csatornához* jutunk, a hol a fiumei és tenger melléki népeletet közvetlenül kapja az ember. A hosszas csatorna tulajdonképpen a Fiumára-folyó egykori torkolata volt, most pedig a partszéli kisebb vitorlások festői kikötőhelye. Rendesen tele is van érdekesnél-érdekesebb dalmát traghettókkal, brazzerákkal és olasz halászhajókkal. Az utóbbiak többnyire Chioggiából jönnek át (innen: chiozzották) és nagyon ügyes halászok. A csatorna túlsó partján van az u. n. *Delta*, a magyar államvasutak nagy farakodó helye, a melyet a csatornán át forgó vashíd és ezen át vasút köt össze a főállomással. A Delta már horvátországi terület, mivel a Fiumára (horvátul Recsina) régi folyása a határ a fiumei kerület és Horvátország közt.

Innen balra meglepő látvány nyílik a Fiumára völgyére, a hol a magas vasúti hidon és a régi népsétatér (scoglietto) falombjain túl egészen összeszorított helyen a híres Smith és Meynier-féle fiumei papírgyár fekszik. Följebb a roppant mélységű *Zvir* nevű forrás, a melynek tiszta és hűvös vize a városba van vezetve és Fiume egyik legnagyobb kincse. Szinte az egész Adrián nincs párja ennek a vízbőségnek. Ugyancsak a Fiumára másik, vagyis horvátországi partján, az itt lekanyargó híres Lujza-út fölött magasan *Tersatto* vára és községe áll, a Frangepánok ősi fészke. A vár ma félig rom, de mint ilyen is hajdani nagyság hirdetője. A magyarok közül sokan fölzarándokolnak ehez a várhoz, a honnan nagyszerű a kilátás is. Mellette a *tersattói Madonna* (del mare) híres búcsújáró temploma van, a XIII. századból származó ereklyékkal. A legenda szerint ide hozták az angyalok akkor a Boldogságos Szűz názareti házát, de később átvitték az olaszországi Loretóba, a hol ma is nagy tiszteletben tartják.

Fiume város másik, nyugati része hosszasan elnyúlik a part mellett és egészen modern építés. Itt húzódnak végig a Magyar Államvasutak és a Délivasút sinei, állomásai, raktárépületei. Mind csaknem a tengerre szorúlva. Mellettük a *Corsia Deák* gyönyörű platánsora szegélyezi az utat. Itt van a nagyszerű fiumei kir. *dohánygyár* is, 2500 munkással. Kijebb a monarchia egyetlen *haditengerészeti akadémiája* (remek árnyas parkkal), majd a fehér lisztporról könnyen fölismerhető rizshántoló gyár és a világhírű Withead-féle *torpedógyár*, mely azonban szorosan el van zárva. Közbeesik a város pompás *népkertje* (giardino pubblico) délszaki növényzetével és csodaszép kilátásával. A hosszú út a *vegyészeti gyáron* túl az osztrák határra megy át, a hol egy föliratot kő jelenti, hogy Magyarország itt végződik: «*Limites regni Hungariæ*». A fiumeiek kedvelt tengeri fürdője már osztrák területen van, mivel a város partjait egészen a kikötőművek foglalták el.

A *tengeri kikötő* Fiume legnagyobb látványosa. Kezdődik a



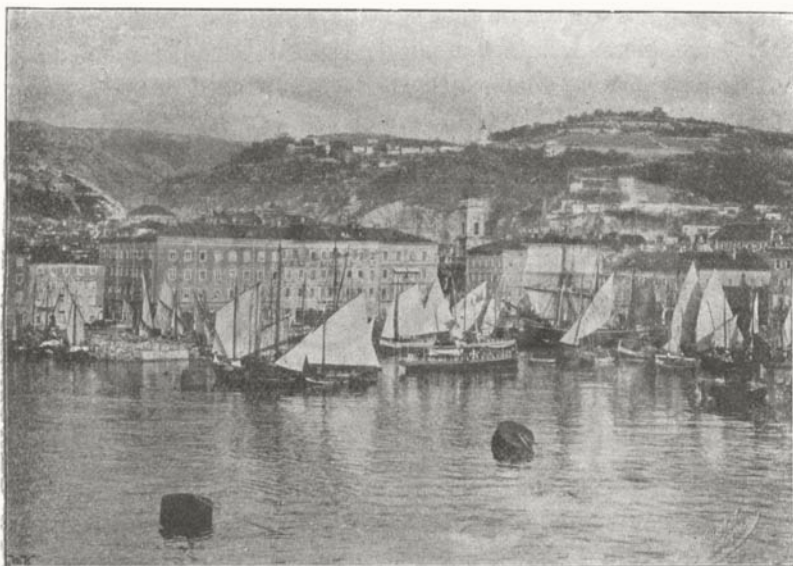
FIUME.

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

Fiumára-csatornánál, mely az új Baross-kikötőbe torkollik. Ez a legmélyebb kikötő. Innen nyúlik ki a Mária Terézia után elnevezett hosszú hullámtörő gát (diga), a melynek végső pontján kisebb világító gömb áll. Maga a világító torony a vasúti pályaudvaron áll, s éjjelente változó villamfényt szór ki a tengerre. A diga, vagyis hullám-gát, mint óriási kőkar védi a belső kikötő medenczeit. Ebbe az Adamich-mólón kívül három hatalmas kőmóló, a Zichy-móló, Rudolf-móló és Mária Valéria-móló nyúlik be. Ezeken és a közbeeső kikötőpartokon nagyszerű modern állami áruraktárak vannak. Előttük a ki- és berakodó hosszújratú tengeri hajók állanak, hatalmas árboczaikkal.



FIUME: KIKÖTŐ-RÉSZLET.

A Zichy-móló tövében áll a *kir. tengerészeti hatóság palotája*, a melynek udvarán az állami halkisérleti állomás van elhelyezve. Nem messze tőle a magyar *Adria tengerhajózási vállalat* szép palotája. A vasúti sínek egészen a tenger partjáig nyúlnak, s így az óriási átrakodás könnyen folyik. Ha sok a munka, éjjel villamfény mellett is dolgoznak. Itt áll az *Elevátor* is. Nagyszerű, de ormótlan, szürke épület, a hol a gabna-neműeket halmozzák föl és közraktár-szerűleg kezelik. A kikötő nyugati nyúlványa már nem oly mozgalmas. Részben még építés alatt is van. A haditengerészeti akadémia kikötője, a torpedó-kisérleti állomás és az új petroleum-kikötő is itt van, a melylyel a kőolajtisztító ipartelep nagyszerű gyári művei függenek össze.

Fiume kir. kormányzójának palotája főlebb, a municipium palotája fölött fekszik, igen kedvező helyen. A díszes palota újabban épült és a város egyik nevezetessége. Mindjárt szomszédságában van a *Villa Giuseppe*, vagyis József főherczeg villája és mesés szépségű parkja. A főherczegi gazda itt a délszak egyik csodáját varázsolta elő a Karszt rideg kővei közt. Távollétében a parkot az idegen is megtekintheti. Ugyancsak a város felső, magasabb részében van a *m. kir. tengerészeti akadémia* új épülete is, a hol a magyar kereskedelmi tengerészet hajóosztisztjeit képezik ki.

*Fiume tengeri forgalma* rohamos emelkedést mutat, megfelelőleg az óriás beruházásoknak. A kikötő értéke 1905-ben már az 50 millió koronát is megközelítette. De ebbe a tárházak és más segédművek nincsenek beleértve. Sem az újabban megkezdett kikötőépítések.

A hajó- és áruforgalom emelkedésének főbb adatai a következők.

*Érkezett Fiuméba (behozatal):*

	1870	1890	1903
hajó — — — — —	2,046	5,471	11,712
a hajók tonnatartalma — —	130,170	883,585	2.006,996
áru métermázsákban — — —	653,945	2.678,783	4.437,222
az árúk értéke koronákban...	15.902,954	57.332,530	100.366,000

*Elindult Fiuméből (kivitel):*

hajó — — — — —	2,062	5,435	11,741
a hajók tonnatartalma — —	143,213	874,553	2.016,829
áru métermázsákban — — —	513,516	5.468,360	8.210,037
az árúk értéke koronákban —	10.859,194	120.118,042	157.523,000

Ezek az adatok minden Demosthenesnél érthetőbben magyarázzák meg, hogy mivé fejlődött Fiume tengeri forgalma, kivált a kivitelnél, az alkotmányos korszak évtizedeiben és a magyar állam pártfogása alatt. És hogy mit jelent Magyarországnak a fiumei kikötő!

*Fiume történeti múltja* a római idők kódében vész el. A római források azonban csak Tersatto nevét (Tersatica) ismerik. Valószínű, hogy Fiume legrégebb neve Ocuneum volt. Öble azonban (sinus liburnicus) már a római korban híres vala pompás, gyorsjárású hajóiról. A római birodalom kettéosztásakor a két birodalom határa kétségtelenül a mai Fiumára volt, a mi később is sok hadi eseménybe sodorta a várost.

Nagy Károly császár Fiumét (neve ekkor már Flumen s. Viti volt) az aquilejai pátriárkának adományozta, s tőle a XII. században a Duino, majd meg a Walsee családokra szállott át. Hogy Fiume a középkorban Magyarországhoz tartozott volna, annak nincs nyoma; de az bizonyos, hogy 1358—1365-ig a tersattói Frangepán grófok zálogban bírták.

Később 1471-ben Frigyes császár és utána az osztrák főherczegek voltak a város urai, kivéve az 1509—1512. évig terjedő rövid időt, a mikor Fiume valósággal a velencei köztársaságnak haddal meghódított városa volt. Úgy látszik, olasz lakosságának zöme is akkor költözött be, a mi a fiumei nép velenceies szójárásán ma is meglátszik.

A város mai czimerét az «indeficenter» jelíggel 1515-ben, statutu-mait pedig 1530-ban I. Ferdinand császártól nyerte. Ezentúl ausztriai szabad város volt egészen 1779-ig, a mikor Mária Terézia királynő, a város kivánságával megegyezőleg, ápr. 23-diki leiratával Fiumét, mint külön testet, Magyarországnak adományozta és első kormányzójává székhelyi Majláth Józsefet nevezte ki. Fiume e naptól kezdve a magyarországi szab. kir. városok közé tartozik, a honnan csak 1809—1813-ig szakította ki a napoleoni francia foglalás, a mikor is Franciaországhoz csatolták. Az anyaországba visszakebelezettvén, 1848 augusztus 26-án horvát fegyveres csapatok özönlötték el és azontúl egészen 1867-ig a horvátországi Fiume vármegyéhez kapcsolva kormányozta az osztrák császári kormány.

Az alkotmány visszaállításakor azonban Fiume hazafias népe is kítüzte a magyar tricolorot és heves tüntetések közt követelte az anyaországhoz való visszacsatolását, a mi az 1868 : XXX. t.-czikkben meg is történt. A visszacsatolást valósággal csak 1870-ben hajtották végre, a mikor is gr. Zichy József új kir. kormányzó folytatta Fiume kormányzóinak megszakított sorát. Fiume városa és kerülete azóta fényesen fölvirágozott Magyarország védelme alatt, a melynek parlamentjében, még pedig a képviselőházban egy választott képviselője, a főrendiházban pedig mindenkor kir. kormányzója ül. Horvátország ugyan nem mondott le Fiume iránt táplált régi követeléseiről, sőt a zágrábi országgyűlésen két fiumei képviselőnek is van hely hagyva, de a hazafias város ezt a jogát soha igénybe nem vette.

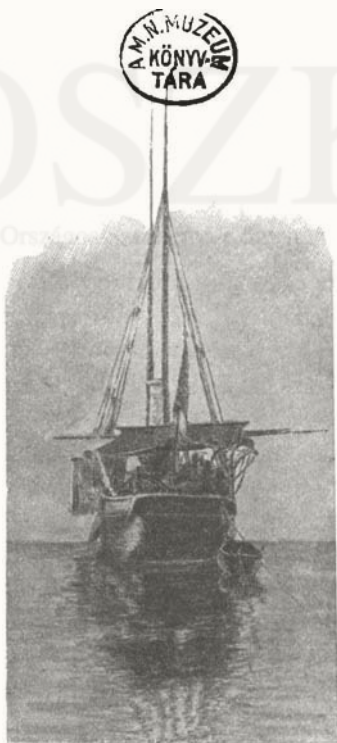
*Fiume népe* zömére nézve olasz. A városnak hivatalos és forgalmi nyelve is az. A horvát népelem ugyan erősen van képviselve a kikötővárosban, azonban a horvát köznép egy része félig el van olaszosodva és a mindennapi forgalomban szintén olaszul beszél. A fiumei olaszság általában véve erősen ragaszkodik nyelvéhez és régi jellegéhez, a melynek municipális szabadságában is (autonomia) erős védelme van. Nem kevésbé helyi, olasz nyelvű iskoláiban, a melyek különben mintaszerűek. A magyar tanintézeteket az állam tartja fön; ezekben a fiumeiek közül is sokan megtanulnak magyarul. Vallásra nézve a népesség majdnem egészen (96%) katolikus. Az olasz nép babonássága azonban Fiumében nem észlelhető.

A fiumei népszám ujabbkori rohamos emelkedését a következő adatok mutatják. Teljes népszám : 1850-ben 10,568, 1880-ban 20,981 1900-ban

38,507. A népelemekre nézve érdekes, hogy az 1900. évbéli népesség közt teljes 16,545 lélek találtatott külföldi állampolgárnak (tehát 43·5 %), noha ezek legnagyobb része már évek, sőt évtizedek óta letelepedett fiumei lakos. Ez eléggé mutatja, hogy a város milyen vonzó erőt gyakorol a külföldi, de kivált a szomszédos osztrák és horvátországi népességre.

Nemzetiségre nézve az 1900. évi utolsó népszámlálás szerint a népességből volt: olasz és egyéb külföldi nyelvű 54·6 %, horvát nyelvű 36·5 %, német nyelvű 5·1 %, magyar nyelvű 3·6 %, egyéb nyelvű 0·2 %.

A magyar közszólás Fiumét a «magyar korona legszebb gyöngyének» szokta nevezni. Valóban az is. Szelíd, enyhe éghajlata, bájos tengeröble, zordon és mégis nagyszerű hegységei, délszaki tenyészete, népének hazafias érzülete és az egész városon elömlő szokatlan kellemes és kedves hangulat, mintha mind egy-egy sugara lenne ennek a legszebb gyöngynek, a melyet a magyar szentkorona ékességei közt szerető és féltő szemmel őriz az egész magyar nemzet.



# MAGYARORSZÁG.



**RÖVIDÍTÉSEK.**

A. Alsó	N. Nagy
D. Duna	Né. Német
F. Felső	Sz. Szent
Gy. Gyergyó	Sze. Szepes
H. Hajdu	T. Tisza
K. Kis	Tr. Török
M. Magyar	V. Vág
Me. Mező	Vm. Vámos
Z. Zala	

**JEGYEK**

- Állami határ
- - - Megyei határ
- Vasút
- Folyó, patak
- Mocsár
- Csatorna
- ⊙ I. örvényhat. város
- Rend. tan. város
- ☆ Vár
- Falu

**KÖZIGAZGATÁSI FOLOSZTÁS (VÁRMEGYÉK)**

Magyarország	16 Beves	32 Ugocsa	48 Szeged	Horvát-Szl. orsz.
1 Pest-K. Kir.	17 Jász-N.-Kun.	33 Máramaros	49 Hunyad	64 Vasad
2 Esztergom	18 Csongrád	34 Beszterce-N.	50 Krassó-Sz.	65 Belodár
3 Komárom	19 Csanád	35 Szolnok-Doboka	51 Temes	66 Verőce
4 Pozsony	20 Arad	36 Szilággy	52 Torontál	67 Szerem
5 Nyitra	21 Békés	37 Hódmező	53 Bács-Bodrog	68 Pozsega
6 Bars	22 Bihar	38 Maros-Torda	54 Baranya	69 Zagyvár
7 Bont	23 Hajdú	39 Csík	55 Somogy	70 Modrus-Piame
8 Nógrád	24 Borsod	40 Várbánya	56 Tolna	71 Lika-Krbava
9 Zólyom	25 Abaúj-Torna	41 Háromszék	57 Fejér	72 Piame város
10 Turóc	26 Sáros	42 Brassó	58 Veszprém	
11 Trencsén	27 Zemplén	43 Fogarás	59 Győr	
12 Arva	28 Ung	44 Kisküllő	60 Moson	
13 Liptó	29 Bereg	45 Kiskőrös	61 Sopron	
14 Szepes	30 Szabolcs	46 Torda-Aranyos	62 Vas	
15 Gömör-K. Hont	31 Szt. Már	47 A. Fehér	63 Zala	

Össz. 329.731 sz. Km.<sup>2</sup>  
15.711.053 lakó

Méretk: 1: 2.400.000  
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 110 120 130 140 150 Km.  
1" = 11,3 Kilométer

OSZK



Országos Széchényi Könyvtár



OSZK



Országos Széchényi Könyvtár

## TÁRGYMUTATÓ.

- Aba 344  
 Abaliget 347  
 Abaúj-Szántó 442  
 Abaúj-Tornamégye 441  
 Abaújvár 443  
 Abásfalva 610  
 Abies picea (fehér fenyő)  
     119  
 Abonyi Lajos 271  
 Abos 449  
 Abrudbánya 569  
 Acer mons pessulanum 105  
   — obstusatum 109  
 Ada-Kalah sziget 542  
 Adorján-vár 497  
 Adriai tenger 3, 11  
 Aesculáp-kígyó 142  
 Aggtelek 429  
 Agyagárúk 260  
 Agyagfalvi rét 608  
 Ajka 353  
 Ajnácskő 435  
 Akarattya puszta 357  
 Aknasugatag 467  
 Aknaszlatina 466  
 Alabastrom-barlang 424  
 Alacsony-Tátra 21  
 Alag 287  
 Albertus Magnus 135  
 Albrecht-barlang 520  
 Alesút 343  
 Aldunai mélyrónaság 527  
 Alföld (két magyar) 58  
 Algyógy 572  
 Alibunár 528  
 Aliga 354  
 Alkotmány 238  
 Almádi 365  
 Almás 282, 528  
   — hegység 544  
 Alnus demissorum 109  
   — viridis 109  
 Alparét 559  
 Alpár 329  
 Alpesi góte 153
- Alsó-Alap 344  
   — Árpás 583  
   — Béla 437  
   — Borszék 594  
   — Fejérmegye 567  
   — Hámor 394  
   — Ilosva 559  
   — Kéked 443  
   — Kubin 440  
   — Lendva 350  
   — Meczenzéf 445  
   — Porumbák 584  
   — Rákos 579  
   — Sajó 433  
   — Solyomkő 592  
   — Szombatfalva 583  
   — Szvidnik 452  
   — Tátrafüred 424  
   — Torja 601  
   — Venicze 587  
   — Vereczke 463  
   — Vesztenicze 386  
   — Vidra 522  
 Alvincz 569  
 Amelanchier 109  
 Amherst-fácán 171  
 Antalvölgy 435  
 Apa-Campu 514  
 Apahida 558  
 Apatin 336  
 Apatovac 643  
 Apátfalva 410, 413  
 Apez 407  
 Apponyvár 386  
 Apró vöcsök 158  
 Aquincum 286  
 Arad 482  
   — megye 481  
 Arany-fácán 171  
 — foltos szalamandra 153  
 — László 270  
 — lile 145  
 Aranyidka 446  
 Aranyos 564  
   — fejű pipóke 152
- Aranyos-Marót 395  
   — sármány 164  
   — völgy 522  
 Arnold Gy. 662  
 Aasszonyhegy 14  
 Aszód 400  
 Artemia salina (sófereg)  
     168  
 Azur czinege 146  
 Ábrányi Emil 269  
 Ács 355  
 Ágásfás házak 188  
 Ágostonfalva 579  
 Agris 510  
 Ajder-kacsa 146  
 Állami számvéviszék 245  
 Állampolgárság 240  
 Álmosd 474  
 Ápa fetyi 521  
 Ároktó 411  
 Árpás 585  
 Árva folyó 66  
   — házak 274  
   — megye 439  
   — vára 440  
   — Váralja 440  
 Árvai-Magura 439  
   — tűzgefőnsík 439  
 Ázsiai monzún 87
- Babaluska 435  
 Babia-Gora 51  
 Badacsony 352, 363  
 Badalié Húgó 662  
 Baglyok 163  
 Bagoly keszeg 140  
 Baja 335  
 Bajmok 334  
 Bajmóc 385  
 Bajmóczy várhegy 16  
 Bakabánya 399  
 Bakosó 141  
 Bakony 354  
 Bakonybél 354

- Bakonyhegység 49  
 Baksay Sándor 271  
 Balassa-Gyarmat 400  
 Balaton, 340, 357  
 — Almádi 353  
 — Berény 348, 357  
 — Füred, 352, 365  
 — Györök 357  
 — Kajár 354  
 Balánbánya 596  
 Balázsfalva 570  
 Balázstelke 577  
 Balelásamező 514  
 Baljevac 672  
 Ballangó 318  
 Balmazújváros 474  
 Balog 435  
 Balogh Zoltán 270  
 Bankó-fürdő 449  
 Baranyamegye 345  
 Baranyavár 348  
 Baráthely 578  
 Barázdabillegető 164  
 Barcstelep 349  
 Barcza 586  
 Barczika 413  
 Barkós czinege 159  
 Barlangliget 420, 424  
 Barna ibisz 141  
 — keselyű 141  
 Barsmege 392  
 Bartos-Lehotka 393  
 Bartók Lajos 270  
 Bavanistye 528, 537  
 Bazin 280  
 Bács 336  
 — Bodrogmege 5  
 Bácsfalva 589  
 Bálványos fürdő 602  
 — hegy 602  
 — vár 559, 602  
 Bánffy-Hunyad 556  
 Bánhida 356  
 Bánréve 429  
 Bányászat és kohászat 253  
 Bázeczáság 587  
 Bártfa 452  
 Bástya 437  
 Bátornyi völgy 408  
 Báttra 399  
 Báltaszék 345  
 Bátor 160  
 Bázias 4  
 Becavapatak 14  
 Beczkóvára 383  
 Beél 510  
 Beéli hegyek 493  
 Beje 430  
 Bekecs 591  
 Belényes 512  
 Belényesi völgy 510  
 Belényes-Szent-Miklós 508  
 — Ujlak 511  
 Belgrad 685  
 Belyei uradalom 348  
 Belovár 643  
 — Kőrösmegye 642  
 Beöthy Zsolt 271  
 Berczik Árpád 270  
 Bereczk 606  
 Beregmege 460  
 Beregszász 463  
 Beregszentmiklós 462  
 Berencs 400  
 Berethalom 578  
 Beretke 430  
 Berettyó 75  
 — Ujfalu 475  
 — völgye 496  
 Berzászka 544  
 Berzenze 349  
 Berzéte 432  
 Beszélő-szikla 515  
 Beszkid hegység 14  
 Beszna-Szkała 392  
 Besztercze 561  
 — bánya 403  
 — bányai kő 404  
 — Naszód 559  
 — Naszódmege 561  
 — Podhrágy 381  
 Bethlen 560  
 — Szent-Miklós 577  
 Betlér 432  
 Betula humilis 108  
 — nana 108  
 Béga 75  
 — Szent-György 530  
 — Temesközi rónaság 528  
 Békafélék 157  
 Békás-Megyer 286  
 — szoros 595  
 Békés 478  
 — mege 476  
 Bél 396  
 Bél Mátyás 136, 154  
 Béalabánya 399  
 — völgye 437  
 Bicske 343  
 Bielz Mihály 135  
 Bihar-csúcsok 521  
 — Diószeg 488  
 — földvára 475  
 — Füred 513  
 — hegység 492  
 — kapu vagy Portálé 519  
 — mege 474  
 — ország 492  
 Biharit 518  
 Bihács 671  
 Bikás 405  
 Bikszád 490  
 Bilaj 674  
 Bindtbánya 427  
 Biróságok 246  
 Bistra 663  
 Bisztra 582  
 — patak 497  
 Bitoraj 680  
 Bittse-vára 380  
 Blatnicza 390  
 Bodajk 342  
 Bodok 603  
 Bodoki kastély 386  
 Bodókö-Váralja 442  
 Bodrog 73  
 — köz 73  
 — Olaszi 456  
 — vár 336  
 Bodzai szoros 606  
 Boga-sziklavár 514  
 Bogáros 531  
 Bogdán-Szovárhegy 497  
 Boglár 348, 363  
 Bogsán-dognácskai hegy-  
 ség 546  
 Boldur 550  
 Bolgárok 230  
 Bollé Hermann 662  
 Bolondócz vára 383  
 Bolya völgye 578  
 Bonyhád 345  
 Borkút 451  
 Borosjenő 484  
 — Sebes 485  
 Borostyánkő 374  
 Borosznó fürdő 406  
 Bozsa 73, 467  
 Bozsi 455  
 Borsodmege 410  
 Borszék 593  
 Borz 147  
 Borzas gödény 137  
 Borzik 496  
 Boszna-Bród 641  
 Bot-sáska 143  
 Bozovics 544  
 Bódva 414  
 Bóra 90, 680  
 Bőjti récze 158  
 Bőripar 260  
 Branyicska 571  
 Branyiszko 415  
 Bratkucza-völgy 505  
 Brassó 588  
 — mege 587  
 Brád 485  
 Brátka 504  
 Brebiri grófok 667  
 Brennbergi kőszénbányák  
 371  
 Bresztovác 528  
 Breznobánya 405

- Brezova 388  
 Bréb fürdő 467  
 Bribir 685  
 Brinje 177  
 Brlog 676  
 — vára 664  
 Brod 682  
 Bród 641  
 Bruck 281  
 Bruckenthalia 108  
 Buccari 688  
 Buceacs csúcs 590  
 — lejtő 586  
 Budapest 288  
 — kulturális élete 293  
 — multja 289  
 — népessége 291  
 Budétin vára 379  
 Budfalva 467  
 Budorásza 513  
 Bufanók 545  
 Bukovac Balázs 662  
 Bullea-tó 584  
 Bulea-vízesés 515  
 Bunić falu 673  
 Bustyaháza 465  
 Buziás 536  
 Buzinka 446  
 Búbos banka 165  
 — fürj 172  
 — pacsirta 164  
 — vöcsök 158  
 Búvár rigó 152  
 Búdöshegy 601  
 Búdös panni 158  
 Búdös patak 559  
 Bükkhegység 47  
 Bükszád 601
- Čabar 682  
 Canale di Maltempo 686  
 Capra reata (Zerge-csúcs) 584  
 Carpinus duiensis 105  
 Cetin vára 678  
 Chernel István 136  
 Chizanyó 430  
 Chvatimech 404  
 Ciklu hegy 507  
 Cirkvenica 685  
 Clovio Giulio 662  
 Cornu-Muntuyilor 501, 515  
 Coronilla emeroides 105.  
 109  
 Cosala 691  
 Cotoneaster nigra 108  
 Covići 676  
 Cratægus Insegnæ 108  
 — nigra 109  
 Csaba 412, 477
- Csabacsúd 479  
 Csacza 378  
 Csálánycsúcs 164  
 Csall 397  
 Csallóköz 65, 280  
 Csanádmegye 480  
 Csany 329  
 Csap 458  
 Csarnóháza 503  
 Csarnóházai barlang 503  
 Csata 395  
 Csákova 536  
 Csáki puszta 479  
 Csáktornya 350  
 Csákvár 343  
 Csári 388  
 Császármadár 153  
 Csajta vára 388  
 Cseke 490  
 Cselfalu 452  
 Csenger 489  
 Csepegőkő-barlang 425  
 Csepész 624  
 Cserepes 627  
 Cserey 204  
 Csérfa 121  
 Csérhalom 36  
 Csérhát 47  
 Csérjevegetáció 122  
 Csernafolyó 68  
 — völgye 540  
 Cserzőnövények 126  
 Cseszneki vár 354  
 Csetátye 514  
 Csetnek 431  
 Csetráshegy 43  
 Csékevidéki hegyek 507  
 Csicsirke 145  
 Csicsó-Keresztúr 559  
 Csik-gyimesi szoros 598  
 Csiklova 547  
 — bánya 547  
 Csiki medence 591  
 Csikmegye 591  
 — Somlyó 596  
 — Szereda 596  
 Csikos egér 140  
 Csiky Gergely 270  
 Csillagos tok 140  
 Csimpulunga 586  
 Csíz 435  
 Csobáncz 352  
 Csolnakos 574  
 Csongrád 329, 480, 501  
 — megye 479  
 Csopak 364  
 Csopán 73  
 Csorba 436  
 Csorbai-tó 425, 436  
 Csorna 368  
 Csóka 164, 531
- Csókakő 342  
 Csólyos 330  
 Csóra 569  
 Csökmő 475  
 Csömör 287  
 Csörsz-árok 411  
 Csucs 556  
 Csukás 607  
 Csurgó 349  
 Csütörtökhely 418  
 Cytisus albus 109  
 — alpinus 109  
 Czárku 539  
 Czefer 126  
 Czegléd 325  
 Czéméte fürdő 451  
 Cziczányok 151  
 Czifra kölönte 153  
 Czigány csár 158  
 — kacs 158  
 — putri 192  
 Czigányok 234  
 Cziklónok és anticzikló-  
 nok 87  
 Czikó 560  
 Czindrelcsúcs 582
- Daničić György 662  
 Danka-sirály 158  
 Daphne arbuscula 108  
 — Cneorum 113  
 — laureola 105  
 Daruvár 550, 642  
 Dálja 637  
 Dáma szarvas 150  
 Dámosi fenyesek 505  
 Dámvad 170  
 Dános 578  
 Dárda 348  
 Deák Ferencz 251  
 Debreczen 472  
 Deés 559  
 Deésakna 559  
 Delegácziók 251  
 Deliblát 537  
 Delnice 682  
 Demecser 487  
 Deménd 399  
 Deményfalu 438  
 Denevérek 163  
 Derencsény 435  
 Deres denevér 521  
 Dennai aszfaltgyár 497  
 Dernő 432  
 Desinić 650  
 Detonáta 522  
 Detta 536  
 Devecser 353  
 Dédesi vár 413

- Délkeleti Kárpátok 40  
 Délszláv akadémia 662  
 Délvidék (Tisza-Maros köze) 523  
 — talajképződése 524  
 Déva 571  
 Dévavár 512  
 Dévény 278  
 Déznai várom 485  
 Diakovár 639  
 Diaptomus salinus Daday 168  
 Dicső-Szent-Márton 577  
 Dinári hegység 679  
 Diósgyőr 412  
 Diószeg 474  
 Diószegi bor 496  
 Ditró 596  
 Dittroit 56, 596  
 Doboz 478  
 Dobóruszka 460  
 Dobra 652  
 Dobrest 507  
 Dobrin 522  
 Dobronya 406  
 Dobsina 433  
 Dobsinai jégbarlang 433  
 Dognácska 547  
 Dolha 467  
 Dolnji Lapac 672  
 — Lukavec 668  
 Dolovó 528  
 Domanisi hegycsoport 15  
 Dorgó szél 608  
 Dorozsma 330  
 Dóczy Lajos 270  
 Döbrököz 344  
 Draga dolnja 689  
 — gornja 689  
 — völgy 679  
 Drágán-patak 501  
 — völgy 515  
 Dráva 67  
 Drenova 691  
 Drežnik 672  
 Drégely-Palánka 397  
 Drótos 378  
 Dualismus 252  
 Dubnicz 382  
 Dubniktelep 453  
 Dubovac 665  
 Dubricsony 506  
 Duna 63  
 Dunaföldvár 345  
 Dunai galocza 161  
 Dunajecz 66  
 — vár 421  
 Dunakeszi 287  
 Duna-Tisza köze 309  
 — — állatvilága 318  
 — — állóvizei 312
- Duna-Tisza köze, ipara és forgalma 323  
 — — népessége 320  
 — — talajképződése 310  
 — — talajkihasználása 321  
 — — változásai 314  
 — — vegetációja 317  
 Dunántúl tájrajza 337  
 Dunna-lúd 146
- Echinops (szamárkényér) 117  
 Ecsedi láp 74, 488  
 Eczel 578  
 Eger 408  
 Egeres 556  
 Egerész ölyv 147  
 Eger folyó 75  
 Egyeskö 597  
 Eibenthal 544  
 Ekemező 578  
 Elek 483  
 Elen-szarvas 135  
 Elevenszülő gyík 153  
 Elliot-fűcán 171  
 Előpatak 603  
 Elxinger 137  
 Emőd 411  
 Enyiczke 444  
 Enying 354  
 Eperjes 450  
 Ephydra Macellaria Egg. 168  
 Ercsi 343  
 Erdei állatok 147  
 — béka 147  
 — egér 147  
 — szalonka 144  
 Erdenburg 590  
 Erdélyi-Erczhegység 42  
 — részek 552  
 — szászok 222  
 Erdőbénye 456  
 Erdőd 491  
 — (Erdut) 637  
 Erdődke 440  
 Erdőségek 118  
 Erdős Kárpátok 28  
 Erdő-Szentgyörgy 612  
 — telek 408  
 — vidék 580, 603  
 Erica tetralix 108  
 Erzsébetfalva 578  
 — város 578  
 Esküllő 506  
 Eszék 635  
 Esztergomi bazilika 283  
 Esztergommegeye 282  
 Etelka erdeje 316
- Európai bölény 135  
 — hód 136  
 — vadkecske 135  
 Evonymus latifolius 105  
 Ezüst-fűcán 171  
 — rézfény 518  
 Élelmi és élvezeti iparok 258  
 Élesd 499  
 Élesmosó vagy fenyverfor-máció 114  
 Énekes hattyú 137  
 Éneklő vagy manna-kabó-cza 143  
 Ér 75  
 Érd 343  
 Érmellék 497  
 Érmelléki hegyek 496  
 Érmihályfalva 488, 496  
 Érpatak 496  
 Érsemje 488  
 Északi denevér 144  
 — lile 144  
 Északkeleti Kárpátok 28  
 Északnyugati felvidék 377  
 — Kárpátok 13
- Facset 551  
 Fagus silvatica 121  
 Faházak 189  
 Fakó keselyű 141  
 Fancsal 407  
 Fanyarka 109  
 Farkas 147  
 — falva 403  
 Fecskerakásos házak 185  
 Fehéregyházi sík 579  
 Fehérfarkú réti sas 156, 160  
 Fehér gólya 156  
 — gyarmat 490  
 — hegység 13  
 — Körös 75  
 — megye 341  
 Fehértemplom 536  
 — Tisza 72  
 — Vág 437  
 — völgy 405  
 Fekete-ardó 464  
 — erdői üvegyvár 497  
 — fejtű sirály 145  
 — gólya 156  
 — halászka 158  
 — halom 590  
 — harkály 152  
 — hegy 427  
 — Kánya 140  
 — Körös 75  
 — rigó 147  
 — szárnyú keselyű 141

- Fekete-Tisza 72  
 — ügy 605  
 — varjú 143  
 — vár 396  
 Fel-Csik 596  
 Feled 435  
 Felelős miniszterium 244  
 Felka 419  
 Felkai tó 425  
 Felnémet 410  
 Felpillantó küllő 140  
 Felső-Alpár puszta 311  
 Felső-Bajom 578  
 Felsőbánya 490  
 Felsőbb leányiskolák 264  
 Felső-Béla 437  
 — bérczi erdő 119  
 — Gagy 442  
 — Galla 356  
 — Hági 426  
 — hrabonicza 462  
 — lövő 374  
 — Meczenzéf 445  
 — népiskolák 263  
 — Ór 374  
 — Órs 353  
 — Porumbák 584  
 — Szemeréd 400  
 — Szombatfalva 583  
 — Szvidnik 452  
 — Tárkány 408  
 — Vadász 442  
 — Vidra 522  
 — visó 467  
 Félix-fürdő 509  
 Fenés 511  
 Fenék puszta 357  
 Fenyőháza 439  
 Fenyőkosztolány 395  
 Fenyvesrigő 144  
 — szajkó 144, 152  
 Ferenczsatorna 67, 314  
 Ferenczfalva 548  
 — József orom 27  
 — József - öntözőcsatorna 314  
 — szállása 329  
 Ferice 515  
 Fersing 624  
 Fertő 281, 340, 368  
 Festéknövények 127  
 Festuca vaginata 114  
 Filloxera vész 131  
 Firtoshegy 609  
 Fiumára 679  
 — csatorna 696  
 Fiume 691  
 — népe 699  
 — tengeri forgalma 698  
 története 698  
 Flóraidékek 109, 110
- Fogaras 583  
 — megye 583  
 Fogas 160  
 Fonáczai barlang 519  
 Fonó-szövő ipar 260  
 — — növények 126  
 Fontána-Réce 515  
 Fonyód 348  
 Fóth 287  
 Földi-Kutyó 139, 162  
 Földvár 348, 587  
 Főn-tünemény 93  
 Fraknó 371  
 Frangepán-vár 683  
 Fratuczok 545  
 Fruška-Gora 631  
 Fraxinus argentea 108  
 — rostrata 108  
 Frivaldszky Imre 137  
 Fruska-Gora 51  
 Fugyi 500  
 Funtinella 521  
 Fuzsine 680  
 Függecsinke 156  
 Füleki várrom 400  
 Fülemlék 156  
 Fülöpszállás 332  
 Fúrge gyök 147  
 — mókus 150  
 Fűrj 151  
 Füstű fecske 165  
 Fűzesabony 406, 408  
 Fűzfőpuszta 357  
 Fűzikék 156
- Gabonás 627  
 Gačka fonsik 675  
 Gačkolje 675  
 Gagyéri völgy 390  
 Gaina 522  
 Galambász héja 147  
 Galamb-búgos kapu 625  
 Galánta 387  
 Galgócz 282, 387  
 Gallyák 411  
 Gamásza puszta 357  
 Gara (Gorján) 639  
 Garam 66, 402  
 — Berzenze 393  
 — Kövesd 396  
 — Szent-Benedek 394  
 — Szentkereszt 393  
 Garič-hegység 642  
 Gatyás ölyv 144  
 Gavosdia 550  
 Gazdasági szakoktatás 129  
 Gács 400  
 Gáld 569  
 Gálosháza 506  
 Gálszécs 453
- Gárdonyi Géza 270  
 Gátér 329  
 Geletnek 393  
 Genista nervata 109  
 Gerendek 361  
 Gerlicze 147  
 Gessner Konrád 138  
 Geszt 475  
 Gébicsek 164  
 Gémfélék 156  
 Ghymesai vár 386  
 Gilád 536  
 Gimnáziumok 264  
 Gimszarvas 149  
 Gjurjevác 644  
 Glina 666  
 — község 667  
 Glinboka 539  
 Glogovác 485  
 Glogovnica 643  
 Gnézda 420  
 Gojzer 145  
 Gomila 692  
 Gomirje 682  
 Gora 667  
 Gorbó-csúcs 587  
 Gorjanci 651  
 Gospić 675  
 Góczalja 627  
 Göcseji tájnyelv 210  
 Gödöllő 287  
 Gölniczbánya 426  
 Gömörmegye 428  
 Gömörzepesi érczhegy-  
 ség 19  
 Göncz 442  
 Gönyő 280  
 Görény 147  
 Görgényi havasok 591  
 Görgény-Szentimre 614  
 — völgye 613  
 Görgő 416  
 Görög gyök 142  
 — teknősbéka 142  
 Gözü egér 162  
 Greitorpatak 515  
 Grejtor 521  
 Griffszőlő (Ampelopsis) 121  
 Grižane 685  
 Grobnik 680  
 Gross 510  
 Grossinger J. 136  
 Gurány 516  
 Guta 280  
 Gutin 491  
 Gyalu 557  
 Gyergyó-Ditrő 594  
 — Szent-Miklós 595  
 Gyergyói lapály 591  
 Gyertyámos 530  
 Gyetva 405

- Gyilkos-barlang 602  
 Gyilkos-tó 594  
 Gyimes-Bükk 598  
 — Felső-Lok 598  
 — Közép-Lok 598  
 Gyoma 478, 501  
 Gyorok 485  
 Gyömbér 437  
 Gyöngyös 406.  
 — Oroszi 407  
 — pata 407  
 Gyöng 344  
 Győr 281  
 — megye 281, 357  
 Gyula 477  
 — fehérvár 569  
 Gyulai Pál 269  
 Gyurkuczsa 515
- Habánok 220  
 Hadad 561  
 Hadház 474  
 Hagymádfalva 495  
 Hagymádfalvai völgy 497  
 Hagymás 510  
 Hajás géni 158  
 Hajdúbószörmény 474  
 — dorog 474  
 — megye 471  
 — nánás 474  
 — Szoboszló 472  
 Hajmáskér 354  
 Hajnalmadár 155  
 Hajós 335  
 Halastó 425  
 Halászás 206  
 Halász-görény 139  
 — sas 156  
 Halmi 464  
 Hamvasvarjú 164  
 Handlova 386  
 Hangoakakuk 147  
 Hanság 368  
 Hantmadár 164  
 Hanva 430  
 Harambasić Ágost 662  
 Harsa 161  
 Hargita 38, 591  
 Haris 165  
 Harisnya 623  
 Harkány 347  
 Hassenstab K. J. 137  
 Hasznos 408  
 Hatvan 406  
 Havas-Dombroviceza 510  
 Havasi holló 143  
 — lile 144  
 — marmota 154  
 — nyúl 143  
 — poczok 154
- Havasi sármány 146  
 Hámbár 627  
 Hátori völgy 412  
 Háromszék-hermányi-hegyek 591  
 Háromszékmege 601  
 Hársfalva 462  
 Hátsó-Rézaknák völgye 425  
 Házi füstfark 152  
 — veréb 151  
 Hegybánya 399  
 Hegyfok tanulmánya a szelekről 89  
 Hegyi béka 153  
 — billegető 152  
 Hegyköz-Pályi 496  
 — Szent-Imre 496  
 Heidebauerek 218  
 Henkeresi patak 512  
 Herczeg Ferencz 270  
 Herencs-völgy 405  
 Herend 353  
 Hérecz 162  
 Herény 374  
 Herkules-fürdő 540, 602  
 Herman Ottó 138  
 Hermánd 404  
 Hermándi völgy 404  
 Hermány 589  
 Hermelin 147  
 Hernád 414  
 Hertelendyfalva 528  
 Heteronusa atricornis (légy) 521  
 Heves 408  
 — megye 406  
 Héjasfalva 579  
 Héjő 412  
 Hétfalu 589  
 Héthárs 453  
 Héviz 579  
 — tó 351  
 Hibbe 437  
 Hidvég 397  
 Hienczek 219  
 Hirlapirodalom 272  
 Hiúz 148  
 Hodrusbánya 399  
 Hohe Rinne 581  
 Holics 388  
 Hollódi hegy 509  
 Hollód völgye 507  
 Hollóháza 443  
 — kő 609  
 Homoki szömörce 113  
 — vipera 142  
 Homokpuszta növényzete 112  
 Homonna 454  
 Homoród 579  
 — almási barlang 610
- Honosított állatok 169  
 Honti szakadás 397  
 Hontmege 396  
 Hortobágy 61, 471  
 Horvátok 229  
 Horvát-Szlavonország 630  
 — autonómiaja 249  
 Hosszúaszó 670  
 — falu 589  
 — lábú denevér 141  
 — mező 466  
 — szárnyú denevér 141  
 Hódmezővásárhely 479  
 Hóltóvény 589  
 Hörsög 140, 162  
 Hőgyész 345  
 Hranilović Jován 662  
 Hrašćina 648  
 Hrejin 687  
 Hricsó 380  
 Humanizmus 274  
 Hunyadmege 571  
 Huszt 464
- Igazfalva 551  
 Igló 417  
 — füred 418  
 Igricz-barlang 505  
 Igriczi 411  
 Ikervár 375  
 Ilex aquifolia 105  
 Illava 381  
 Illye 571  
 Ingó láp 101  
 Ipar 257  
 — telepek 258  
 Ipánlak 568  
 Ipoly 66, 396  
 — nyék 397  
 — pásztó 396  
 — ság 396  
 — szalka 400  
 Irodalom 268  
 Irott kő 366  
 Irsa 325  
 Isten-ítéletek 495  
 Iszalag (Clematis) 121  
 Ivančica hegység 644  
 Ivanec 646  
 Ivaniégrad 644  
 — Kloster 644  
 Ivád 408  
 Iványi Ödön 271  
 Iza 72  
 Izvor 504
- Jablonicz 388  
 Jablunkai hágó 378

- Jagić Vatroslav 662  
 Jasenak 684  
 Javorina 425  
 Jád-patak 502  
 --- völgy 502  
 Ják 374  
 Jánosfalva 511  
 --- hegy állomás 393  
 Jászberény 324, 470  
 Jásztesó 315  
 Jász - Nagy - Kún - Szolnok-  
 megye 469  
 Jászó 445  
 Jászó-Mindszent 446  
 Jásztság 470  
 Jáz 539  
 Jegénye-fürdő 556  
 Jeges búvár 145  
 --- récze 145  
 Jesenice 670  
 Jezvin 536  
 Jégvölgyi csúcs 423  
 Jogakadémiák 264  
 Jolsva 430  
 Josipdol 670  
 Jókai Mór 270  
 Jókó 388  
 József-főherczog-barlang  
 520  
 Juniperus sabina 105  
 Jucz 544
- Kabolapolyána 467  
 Kacza 579  
 Kaholyfa 627  
 Kakashegy 428  
 Kaláka 620  
 Kalocsa 335  
 Kalotai-barlang 506  
 Kalotaszeg 556  
 Kaluger 517  
 Kalugeri dagadó forrás 517  
 Kamarás-Moravicza 682  
 Kanalas-gém 141, 159  
 Kanászvári romok 408  
 Kapela-Plješivica 669  
 Kapi 452  
 Kapnikbánya 490, 560  
 Kaposvár 349  
 Kaproncza 643  
 Kapuvár 368  
 Karas-folyó 68  
 Karánsebes 539  
 Karczag 471  
 Kardó 509  
 Karlopage 675  
 Karlócza 633  
 Karszthegység 52  
 Karva 282  
 Kassa 446
- Kassa Bóla 449  
 --- Hámor 449  
 --- Ujfalu 449  
 Kazán szorulat 69  
 Kazincz 413  
 Kazuár bokor 113  
 Kácsi gyógyforrás 410  
 Kál-Kápolna 406  
 Kállósemje 488  
 Káloz 344  
 Kápolna 408, 559  
 Kápolnás-Nyék 343  
 Káposztafalu 418  
 Károlyfalva 278  
 --- falva 545  
 --- város 665  
 Kárókatona 156  
 Kárpátok 12  
 Kárpáti götte 140  
 --- homokkő 55  
 Káspi síkló 140  
 Kázsia (*Lonicera capri-  
 folia*) 121  
 Kebed 516  
 Kecege 140, 160  
 Kecskéfejő 165  
 Kecskemét 327  
 Kecskévölgy 406  
 Kelemen-havas 34, 594  
 Keleti Kárpátok 33  
 Kelő 312  
 Kemence 400  
 Kemenesalja 366  
 Kemlek 642  
 Kenderke 164  
 Kendőszag 627  
 Kenese 354  
 Kenyérmező 572  
 Kerecsén sólyom 140  
 Kereknyergű patkós-dene-  
 vér 141  
 Kerepes 287  
 Keresd 578  
 Keresztcsódrú pinty 144, 152  
 Keresztesmező 563  
 --- vipera 153  
 Kerlés Cserhalomja 560  
 Kerner 106  
 Keszeleőkő 386  
 Keszthely 351, 364  
 Kékbegyű fülemile 159  
 --- csőrű récze 141  
 --- czinke 147  
 --- jégmadár 152  
 --- vércse 140  
 Késmárk 420  
 Kétegyháza 479  
 Kiegyezés Ausztriával 251  
 Kigyós 479  
 Király 241  
 --- erdő 507
- Királyfalva 403  
 --- fázán 171  
 --- hágó 498  
 --- háza 464  
 --- hegy 429  
 --- helmező 457  
 --- hida 281  
 --- nyerge 577  
 --- telek 487  
 Kisbánya 573  
 Kis-belényesi hegyek 512  
 --- Belicz 386  
 --- bér 355  
 --- Czenk 369, 375  
 --- Disznód 581  
 --- Fátra 15  
 --- garam 404  
 --- győr 411  
 --- jenő 483  
 --- kapus 578  
 --- Kárpátok 13  
 --- Kinizs 442  
 --- Királykő 586  
 --- koh 516  
 --- kócsag 141  
 --- Körös 333  
 --- Kriván 379  
 --- küküllőmegye 577  
 --- lónya 460  
 --- marja 474  
 --- Maros 286  
 --- marton 370  
 --- megyer puszta 357  
 --- menyét 147  
 --- Ósz 531  
 --- Sebes 501  
 --- Selmecz 390  
 --- Szeben 452  
 --- Szent-Miklós 534  
 --- tapolesány 395  
 --- Tábor 650  
 --- terenne 408  
 --- Torony 582  
 --- ugróc 394  
 --- újszállás 471  
 --- várdá 487  
 Kisdédvók 263  
 Kiss József 270  
 Kisucza-Ujhely 378  
 --- völgye 378  
 Kiszető 536  
 Klatjec 650  
 Klekhegy 682  
 Klenova 435  
 Klenócz 435  
 Klopacska 399  
 Kloster 644  
 Knéz 534  
 Knyahina 459  
 Kocs 356  
 Kocsér 326

Koczkás síkló 140  
 Koczogány 623  
 Kohldorf 545  
 Kolchiszi fácán 170  
 Koldus-szél 608  
 Kolozs 558  
 Kolozsmegye 556  
 Kolozsvár 557  
 Kolumbácsi légy 168  
 Komárom 282  
 Komárommegye 355  
 Komjáth 387  
 Komló 346  
 Komlóbükk 108  
 Kondoros 479  
 Kontyos búvárrecze 145  
 — czinke 151  
 Kopil hegy 507  
 — patak 507  
 Korana 652, 670  
 Korállszil 105  
 Koritnicza 438  
 Kormorán 156  
 Kornis-vár 510  
 Kornya-Réva 540  
 Koronahegy 421  
 Koronczó 357  
 Korond-fürdő 609  
 Korotnok 415  
 Korój 510  
 Korpona 397, 406  
 Kossava (szél) 90  
 Kossuth Lajos 244  
 Koszteleci völgy 381  
 Kotterbach 427  
 Kovácspatak 285  
 Kovászna 602  
 Ködmönke 624  
 Kölese 490  
 Köpecz 606  
 Körmend 375  
 Körmöczbánya 393  
 Körmösi pusztá 475  
 Körös 75  
 — barlang 519  
 — bánya 573  
 — fő 501  
 — ladány 478  
 — nagyrév 499  
 — szegvára 475  
 — völgyi hegyek 499  
 Körpa 539  
 Kötégyán 476  
 Kötöző hársnövények 126  
 Kövesd 496  
 Közép Kárpátok 15  
 — bérczi erdő 119  
 Közigazgatás 246  
 Közigazgatási bíróság  
 248  
 — bizottság 247

Közművelődési intézetek  
 267  
 Közoktatás 263  
 Közös ministerek 251  
 Községek 246, 248  
 Kőárúk 260  
 Kőmező 610  
 Kőrös (Križevci) 642  
 — mező 467  
 Kőszáli zerge 154  
 Kőszeg 373  
 Kőszegi hegység 366  
 Kőtej (lapte di piatra) 504  
 Kővár-vára 559  
 Kralován 440  
 Kranjevič Silvius 662  
 Krapina 649  
 — folyó 647  
 — Teplicz 649  
 Krassova 548  
 Krassovánok 548  
 Krassó-Szőrénymegye 537  
 Kraszna 74  
 Krasznahorka-Váralja 432  
 Krbava főnsík 673  
 Krennerit 56  
 Krikehájok 220  
 Kristyór 521  
 Krisztuskoszorú (Paliurus)  
 117  
 Kriván 437  
 Kriván-Fátra 16  
 Krizba 590  
 Križišće 680  
 Krizsna 402  
 Krompach 415  
 Krušedoli kolostor 634  
 Kubin 537  
 Kudzsir 572  
 Kuhač X. F. 662  
 Kukojszás 600  
 Kulpa 652  
 Kún-Félegyháza 328  
 Kún-Halás 333  
 Kún-Szent-Márton 471  
 Kún-Szent-Miklós 332  
 Kún-Taplócza 431  
 Kuri 467  
 Kurjak 673  
 Kurmatura 597  
 Kusaly 560  
 Kustély 536  
 Kutyafa 109  
 Küküllővár 577  
 Külkereskedelem 261  
 Kvarti 675  
 Kvóta 251  
 Laborcz 73  
 Laczháza 332

Lajta 65  
 Lajos-forrás 449  
 Lajtahegység 50, 366  
 Lakosság faji vonásai 193  
 Lajos-tó 315  
 Lappantyú 165  
 Lapsanka 438  
 Latorcza 73  
 Lánzaéri vár 372  
 Lánykikérés 619  
 Lápi pocz 140  
 Lármatűz 618  
 Lármas bibicz 158  
 Lármas récze 145  
 Lármas sas 140  
 Leányfalu 286  
 — vár 399  
 — vásárok 522  
 Ledniczi vár 381  
 Ledum palustre 108  
 Lehota 440  
 Lehócz 459  
 Lelenczházak 274  
 Lelesz 457  
 Lelle 348  
 Lengyelek 225  
 Lepkemedár 155  
 Lepoglava 646  
 Lepsény 354, 364  
 Leszenye 397  
 Lébény 281  
 Lédecz 381  
 Lékavár 372  
 Léva 395  
 Lévay József 269  
 Libetbánya 404  
 Lič 681  
 Ličanka patak 681  
 Liči lapály 680  
 Liebling 536  
 Likai főnsík 674  
 Lika-Krbavamegye 668  
 Likas-kő 592  
 Likava vár 438  
 Lilafüred 412  
 Linné 138  
 Lipik 642  
 Lippa, 486 534  
 Liptói havasok 437  
 Liptómegye 436  
 — Szent-Miklós 437  
 — vár 438  
 Lišće 676  
 Ljetava vára 380  
 Loisleuria 109  
 Lokva 544  
 Lokve 681  
 Lomnicza 386  
 Lomniczi csúcs 27, 423  
 Lonciera caprifolium 109  
 Lonja 652

- Lonjskopolje 651  
 Losonc 401  
 Lovinac 674  
 Lovrin 531  
 Lótosz-virág (Nymphaea thermalis) 509  
 Lőcse 416  
 Lubló 420  
 — fürdő 421  
 Lucska 438  
 Luczató 404  
 Lubbreg 646  
 Lugos 549  
 Lycosa Entzii Chyzer ot Kulez, 169  
 Lunkászprie 509
- Macchia 117  
 Macska-kigyó 142  
 Madarász 475  
 — Gyula 144  
 Madárvendégeink 144  
 Magas Táttra 17, 23, 421  
 Magurai-barlang 520  
 Magyar-Alpok 50  
 — — vidéke 365  
 — buczó 161  
 — Cséke 509  
 — férfiviselet 196  
 — Igen 569  
 — Kakucs 500  
 — Középhegység 47  
 — Lapos 559  
 — nadály 157  
 — népfoglalkozások 201  
 — női viselet 197  
 — nyelvjárások 208  
 — opál 56  
 — óvár 280  
 — ponty 161  
 — szikla 590  
 — tölgyfa 105  
 — Zsil 577  
 Magyarország éghajlata 79  
 — felosztása 5  
 — határai 1  
 — hegy- és vizrajza 11  
 — hőmérséklete 80  
 — népessége 8  
 — növényvilága 99  
 — területe 4  
 — térképei 8  
 Magyarország a Duna balpartján 208  
 — a Duna jobbpartján 209  
 — a Duna-Tisza között 212  
 — a Királyhágón túl 215  
 — a Tisza balpartján 214  
 — a Tisza jobbpartján 213
- Magyarság a Tisza-Maros szögén 215  
 — elhelyezkedése 177  
 — néprajza 198  
 Majk 356  
 Majláthfalva 534  
 Majsa 330  
 Maklár 408  
 Makovicza-vár 452  
 Makó 480  
 Malaczka 280  
 Malomfalva 613  
 Manin-hasadék 381  
 Mannázó kőrísfa 105  
 Margitfalva 536  
 Margitsziget 66, 287  
 Margitta 497  
 Maria-Bistrica 663  
 Marindol 664  
 Maros 75  
 — Tordamegye 611  
 Marosujvár 567  
 Marosvásárhely 613  
 Maróth 285  
 Martinschizzai öböl 688  
 Martonvásár 343  
 Martonyi 414  
 Mašić Miklós 662  
 Matheócz 420  
 Matlárháza 424  
 Mád 456  
 Mádéfalva 596  
 Májusfa (Prunus padus) 121  
 Málnás 602  
 Máltelő 610  
 Máramarosi gyémánt 56  
 Máramarosmegye 464  
 — sziget 466  
 Mára patak 72  
 Máriafalva 374  
 — Gyüd 347  
 — Huta 426  
 — Nosztra 400  
 — póc 488  
 — Schnee 545  
 Márkaszék 510  
 Mátészalka 488  
 Mátra 47  
 — fürdő 406  
 Mátyás madár 151  
 Mecsek hegység 346  
 Medgyes 578  
 Mediterrán flóra 101, 116  
 Mednye 381  
 Medoznic Czelesztin 662  
 Medve 152  
 Medves 429  
 Mehala 534  
 Mehádia 540  
 Melanopsis Parreyssii Phil. 168  
 Meleg-Szamos 74  
 Melencze 529  
 Melica altissima 113  
 Melilotus caeruleus 126  
 Melius Juhász Péter 138  
 Melivonác 672  
 Menedék-kő 418  
 Menyházai fürdő 485  
 Mercyfalva 534  
 Merény 427  
 Meszeshegység 45  
 — kapu 560  
 Mezei állatok 161  
 — nyúl 161  
 — pacsirta 164  
 — poczok 162  
 Meziádi barlang 512  
 Mezőhavas 611  
 — hegyes 480  
 — keresztcs 410  
 — kövesd 410  
 — laborcz 454  
 — tarpa 473  
 — Telegd 500  
 — tőr 471  
 Mezőség 554  
 Mészsz gyurgyoka 141  
 Méhlegelő 124  
 Ménes 485  
 Méntelepek 129  
 Miava 388  
 Mikola 559  
 Mikszáth Kálmán 270  
 Mincsolhegy 391  
 Miniszteri felelősség 245  
 Miskolcz 412  
 Mitrovicza 635  
 Mocsári növényzet 115  
 — teknősbéka 142  
 Moesonok 387  
 Modor 280  
 Modrus Fiumemegye 679  
 — vár 683  
 Mogyorós 587  
 Moha 342  
 Mohács 347  
 Mohi-puszta 411  
 Mokánok 233  
 Mokrin 530  
 Molnár fecske 165  
 Moma-kodru 510  
 Morva 64  
 Moson 281  
 Mosonmegye 280  
 Mosóc 390  
 Mócs 558  
 Móczok 232  
 Módos 530  
 Mór 342  
 Mörül 539  
 Mramorák 537

- Mrežnica 652  
 Mrzla Vodica 681  
 Muflonjuh 171  
 Munkács 461  
 Mura 67  
 Muraköz 349  
 Murány 431  
 Murányi fónsík 428  
 Muzsaly 463  
 Mügyetem 264  
 Művészet 273
- Nadabula 432  
 Nadrág 551  
 — patak 550  
 Nagy-Abony 325  
 — Alföld növényzete 111  
 — Apold 582  
 — Atád 349  
 — ág 72, 572  
 — vize 612  
 — Bánya 490  
 — Báród 500  
 — Becskerek 529  
 — Bereg 463  
 — Berezna 458  
 — Bittse 380  
 — Bocskó 467  
 — Bossány 386  
 — Choec 437  
 — Csarnó 502  
 — Csomág 600  
 — Czenk 369  
 — Disznód 581  
 — Ecsed 488  
 — Enyed 568  
 — Fátra 16, 437  
 — Gorica 668  
 — gödény 137  
 — Hagymás 597  
 — Halma 485  
 — Ida 444  
 — Igmánd 355  
 — Ilonda 559  
 — Kanizsa 349  
 — Kapos 460  
 — Kálló 487  
 — Károly 488  
 — Káta 325  
 — Kikinda 530  
 — Királykő 586  
 — Kosztolány 394  
 — Kócsag 141  
 — Kőrös 326  
 — Kukorbeta 493  
 — Küküllőmegye 578  
 — Lomnicz 420  
 — Lónya 460  
 — Lucska 461  
 — Majtény 489
- Nagy-Maros 286, 396  
 — Mihály 454  
 — Ór 420  
 — póling 145  
 — Rév 471  
 — Rippény 386  
 — Róoze 430  
 — Salló 395  
 — Sáros 452  
 — Somkút 491, 559  
 — Surány 387  
 — Szaláncz 444  
 — Szalonta 476  
 — Szeben 580  
 — Szécsény 400  
 — Szlabos 431  
 — Szombat 282  
 — Szöllős 464  
 — Tapolcsány 386  
 — Tarna 464  
 — tó 425  
 — tűzok 166  
 — Ugrócz 394  
 — Várad 475, 494  
 — Vázsony 353  
 Nagypéntek virága 317  
 Našice 638  
 Naszód 562  
 Nádasd 413  
 Nádi farkas 147  
 — rigó 141, 159  
 Nána 285  
 Nándorhegy 539  
 Nebljusi 672  
 Neczpál 390  
 Nedeczvár 421  
 Nehring 140  
 Nemere szél 37, 91, 607  
 Nemes kócsag 159  
 Nemsova 383  
 Nemzeti vagyton megosz-  
 lása 262  
 Neszmély 356  
 Nevető béka 140  
 Neviczke 458  
 Nezsider 281  
 Néma hattyú 137  
 Német-Bogsán 548  
 Németek (magyar órcz-  
 hegyaégiek) 220  
 Német-Lipce 438  
 — Próna 385  
 Némettség elhelyezkedése  
 177  
 Német-Szent-Péter 534  
 — szél 608  
 — Ujvár 375  
 Népeség megoszlása 181  
 Népiskolák 263  
 Népviselő 195  
 Néra folyó 68
- Néra völgy 544  
 Niczkifalva 536  
 Nova Ada 528  
 Novi 680, 684  
 Novigrad 644  
 Nógrádmegye 400  
 Nyárad folyó 612  
 — Szeroda 612  
 Nyárádtő 612  
 Nyegoj csúcs 584  
 Nyerges-hogy 592  
 — Ujfalu 282  
 Nyest 147  
 Nyégerfalva 511  
 Nyirbátor 488  
 Nyiregyháza 487  
 Nyirfajd 153  
 Nyírség 61  
 Nyírségi homokhát 486  
 Nyitra 386  
 — folyó 66  
 — megye 384  
 — vára 387  
 — Zsámbokrét 386  
 Nyoloz forintos szél 608  
 Nyustya-likéri vaskohó 435  
 Nyuszt 147  
 Nymphaea lotus 115
- Oblaj hegy 672  
 Ocu Bé 545  
 Odra 652  
 Offenbánya 566  
 Ogulin 669, 683  
 Ojtozi szoros 606  
 Okici hegység 651  
 Okolicsány 437  
 Olajnövények 127  
 Olaszok 233  
 Olcsa 510  
 Oláh-Csügés 598  
 Oláhfalvi fónsík 608  
 Oláhok 231  
 Oláhpatak 433  
 Oncharus kincse 553  
 Onosásza-gyepmező 515  
 Onga 442  
 Orahovicza 638  
 Oravicza 545  
 — aninai hegypálya 546  
 Oreczyfalva 534  
 Orlava 429  
 Orlát 582  
 Oroszáza 479  
 Oroszi 286  
 Oroszka 395  
 Oroszlánkővára 381  
 Oszlány 394  
 Oroszvár 280  
 Orsova 542

- Orsovai hegység 543  
 Országgyűlés 243  
 Osgyán 435  
 Oštarije 670  
 Ostyepka (juhajt) 440  
 Oszterlamm-torony 515  
 Osztováta (szövöszék) 623  
 Osztrovo-sziget 69  
 Osztrovski-Vepor 428  
 Otočac 676  
 Otok 670  
 Ozalj vára 665  
 Ozora 344  
 Ó-Bars 395  
 — Becse 335  
   Bessenyő 531  
   Dombovár 345  
 — Futak 336  
 — Gradiska 612  
 — Gyalla 282  
   Hegy 403  
   Kanizsa 531  
   Kécske 326  
 — Moldova 544  
 — Radna 562  
 — Sinka 585  
 — Szőny 282, 355  
 — Tohán 585  
   Torda 563  
 — Tura 388  
 — Verbász 334  
 — Vukovár 635  
 — Zalánkemén 632  
 Ónod 411  
 Óriás futrinka 143  
 Ózd 413  
 Őcsémenteleje 597  
 Őkóradó 608  
 — mező 467  
 — sütés 618  
 — szem 147  
 — tilalmas 203  
 Őrdögmalom 587  
 Őreg-Bihar 493  
 Őrmények 234  
 Örökösödési rend 249  
 Őrvényes 364  
 Őrvös galamb 151  
 — fázván 171  
 Őt-tó 423  
 Őrség 374  
 Ősfenyvesi tó 515  
 Őslakók és bevándorlók 175  
 Őz 149  
  
 Pakrac 642  
 Paks 345  
 Palánka 336  
 Palicsi tó 313  
 Palota 475  
  
 Palóz 364  
 Pancsova 527  
 Pandallók 361  
 Pankota 484  
 Pannonhalma 357  
 Pannoniai gyík 142  
 Papkútja-fürdő 512  
 Papmező 509  
 Papuk-hegység 635  
 Parajd 609  
 Parajdi sóhegy 609  
 Parasznyai kőszénbányák  
   412  
 Paraszt díszítő stílus 200  
 Parád 408  
 Pareng 577  
 Paritás 252  
 Parlagi szalonka 166  
 Parti fecske 165  
 Paticsház 189  
 Paulis 485  
 Páka-pusztá 314  
 Pákozd 342  
 Pálffy Albert 270  
 Pálmonostora 329  
 Pápa 353  
 Párducz-sikló 142  
 Párkány 285  
 Párnicza 440  
 Pásztorbükktelő 596  
 Pásztorélet 203  
 Pásztó 407  
 Pázmánhegy 397  
 Pečine 689  
 Pecsényédi Savanyúkút  
   371  
 Pecze 509  
 — Szent-Márton 508  
 Peleske 490  
 Pelék 150  
 Pelsücz 431  
 Pelsücz-i fősík 428  
 Perecseny 459  
 Peregcesi bányatelep 412  
 Perjámos 531  
 Perlasz 530  
 Pernavár 666  
 Pernikvár 666  
 Perusić vára 675  
 Pestere 506, 586  
 Pestes 498  
 Pestyere-Kocsuluj 504  
 Peszák 531  
 Petényi 162  
 Petrinja 652, 667  
 Petrozsény 576  
 Petrovoszelo 528, 671  
 Petrósz 513  
 Pétrószhavasai sziklavár  
   514  
 Pétrószpatak 515  
  
 Pettyes seregély 146, 164  
 — vízi-csibe 159  
 Pécs 346  
 Pécs-Szabolcs 346  
 Pécsvárad 347  
 Pécska 481  
 Péczel 287  
 Péznes pér 153  
 Péterfalva 582  
 — várad 633  
 — vására 408  
 Péteri 404  
 Pétfürdő 354  
 Pholeuon (vak bogár)  
   521  
 Phryganon 117  
 Piatra alba 582  
 Pila 394  
 Pilis 325  
 Pilis-Gerecse hegység 49  
 Pinkafő 374  
 Pinus cembra 125  
 — nigra 105, 120  
   — silvestris 109, 120  
 Pióca 157  
 Piros cziczka fark 115  
 Pirók egér 162  
 Piski 571  
 Pistacia 117  
 Pisztráng 153  
 Pitamac 644  
 Pittypalattos fürj 165  
 Piznyicz-barlang 506  
 Plaj-patak 515  
 Pláski 670  
 Plasse 691  
 Platyenkár (gyolcsos) 440  
 Plešivica 651  
 Pless-csúcs 510  
 Plitvica-tavak 670  
 Plosicz 528  
 Počitelj vára 674  
 Poczkok 162  
 Podhering 462  
 Podlapac 673  
 Podolin 420  
 Podragu tengerszem 584  
 Podused 663  
 Poduplaszli völgy 425  
 Podvešica 689  
 Pogányvár 436  
 Pohanka 389  
 Pohorella 434  
 Pojana 521  
 — csúcs 513  
 Pokolkapu 390  
 — sár 602  
 Polgári iskolák 264  
 Polhora 440  
 Polonka 434  
 Polyánacsoport 402

- Polygonum graminifolium 105  
 Ponikve 679  
 Ponor 504  
 Pontos-kő 512  
 Poprád 66, 419  
 Porács 427  
 Poroszló 408  
 Porta Hungarica 278  
 Portoré 687  
 Portulaca sativa 125  
 Posta és távirtda 255  
 Postatakarékpénytár 255  
 Poszáták 156  
 Pozsega 640  
 — megye 640  
 Pozsony 278  
 — megye 278  
 Pócsmegyer 286  
 Pósa Lajos 269  
 Pöstyén 388  
 Pragmatica sanctio 250  
 Prázmár 589  
 Predmér 380  
 Priboj 671  
 Prišče 664  
 Privigye 385  
 Prozor vár 676  
 Prunus petraea 109  
 Pruska 381  
 Pruzsinai völgy 381  
 Pusztá Kamarás 558  
 — mező 434  
 — szer 319  
 Pusztai állatok 165  
 — flóra 100  
 — talpas-tyúk 146  
 Putnok 429  
 Pürkerecz 589  
 Püspök fürdő 509  
 Püspöki 280  
 Quad flóraidék 107  
 Quercus conferta 105, 121  
 — crispata 121  
 — lanuginosa 121  
 Rad (Munka) 662  
 Radistyán 413  
 Radna 486, 562  
 Radnót 577  
 Radoboj 648, 650  
 Radosna 386  
 Radvány 403, 443  
 Rahó 467  
 Rajcsánka 380  
 Rajecz-fürdő 380  
 Rakamaz 487  
 Rakovac 665  
 Rakovica 672  
 Rakó-Frihócz 390  
 Rasinja 646  
 Ratkó 430  
 Rába 65  
 — köz 366  
 Rábca 65  
 Rácki Ferencz 662  
 Bácskeve 335  
 Rákosi Jenő 270  
 Rákóczivár 606  
 Ránkfűred 444  
 Rúró vagy halász-sas 160  
 Rátót 354  
 Reáliskolák 264  
 Rečina 679  
 Recsk 408  
 Regöly 345  
 Rekettyés halom 311  
 Remez 504  
 Remete 511  
 — banka (Upupa eremita) 138  
 — ibisz 138  
 Rendie 662  
 Repka 389  
 Resicza 548  
 Retyezát 42, 555  
 Reviczky Gyula 269  
 Revistye-Váralja 394  
 Revucza 438  
 Rezi 351  
 Reznek tűzok 141  
 Rékás 536  
 Répáti savanyúvíz 593  
 Répczemellék 366  
 Réti gyík 140  
 Réti hénják 159  
 Rév 499  
 Réva-Ujfalú 528  
 Rézbánya 493, 518  
 — bányit 56  
 — hegység 497  
 Rhamnus intermedia 108  
 — saxatilis 108  
 Rhododendron (Havas szépe) 120  
 Rianások 362  
 Ribes nigrum 109  
 — Fleischmanni 108  
 Ribnik 664  
 Rika 591  
 — hegység 39  
 Rima 428  
 — Brezó 435  
 — szécs 435  
 — szombat 435  
 Rimnik 583  
 Risnjak 680  
 Robogány 509  
 Rohoznavölgy 405  
 Rokoja 624  
 Román-Petre 528  
 Román-Szászka 545  
 Rontó 508  
 Rosa asperifolia 108  
 — dacica 108  
 — Herculis 109  
 — repens 105  
 Rossán 516  
 Rosztoka 427  
 Roszudecz 379  
 Rovne 381  
 Rozáliahegység 50, 366  
 — kápolna 371  
 Rozgony 444  
 Rozsály 491  
 Rozsnyó 432, 590  
 Róka 147  
 — mező 467  
 Rónaszék 467  
 Róna tanulmánya a hőmérsékletről 82  
 Rózsahegy 438  
 Rózsás gödény 137  
 — pirók 146  
 Ruda-Kristyór 573  
 Rudnó 394  
 Rudóbánya 413  
 Rueni 539  
 Ruginosa-csúcs 520  
 Ruházati ipar 260  
 Ruma 635  
 Ruzska 539  
 — bánya 551  
 — Pojána 550  
 Ruszt 367  
 Rutének 225  
 Ruttká 389  
 Sa Anna 689  
 — Barbara 688  
 — Lucia 688  
 Saborsko 670  
 Sajó 75, 412  
 — ecseg 414  
 — Gömör 430  
 — lád 411  
 — Püspöki 435  
 — szentpéter 412  
 Sakál 148  
 Salánk 464  
 Salgótarján 401  
 Salix elaeagnos 109  
 — fagifolia 119  
 — lapponum 108  
 — nigricans 108  
 Samobor 663  
 Samograd 675  
 San Cosmo 689  
 Sarkad 476  
 Sarki bűvár 145  
 Saskó-vára 393  
 Sasvár 388

- Savnik várkastély 418  
 Sályi 507  
 Sándoregyháza 528  
 Sándorháza 531  
 Sár 406  
 Sárbogárd 344  
 Sárd 569  
 Sárgahasú unka 153  
 Sárkány 585  
 — barlang 520  
 Sárosi Magura 29  
 Sárosmegye 449  
 — patak 455  
 Sárkrét 341  
 Sárszalonka 145  
 Sárvár 375  
 Sárviz 67  
 Sátoraljaújhely 454  
 Schmitz N.-János 137  
 Scoglio di S. Marco 686  
 Sebes-Körös 74  
 — Körösvölgye 499  
 — patak 501  
 Sebesvár romjai 501, 556  
 Segesvár 578  
 Segyestyel 519  
 Selmezbánya 398  
 Seltopusik 142  
 Selymes csontmadár 145  
 — durbincs 161  
 Sempte 282  
 Senoa Ágost 662  
 Sepsi-Szent-György 606  
 Serges 507  
 Serke 435  
 Seultourn 530  
 Sikár (Equisetum) 317  
 Siklós 347  
 Sikság állatvilága 156  
 Sima tok 140  
 Simánd 483  
 Simonka-hegység 32  
 Simontornya 344  
 Simonyi 435  
 Siófok 354, 364  
 Sirok 408  
 Siroki vár 408  
 Sirokkó 90  
 Síter 496  
 Skadarka 631  
 Skerisőre 522  
 Skrad 682  
 Skrljevo 689  
 Sljeme hegység 651  
 Slunj 671  
 Soborsin 486  
 Sokácok 228  
 Sokolac vára 677  
 Solt 335  
 Solymos 407  
 Solymosi vár 486  
 Somlyó 353  
 Somogy 346  
 — megye 348  
 Somorja 280  
 Sonkolyos 511  
 Sopron 371  
 — megye 368  
 Soproni hegység 366  
 Sorbus austriaca 108  
 — dacica 108  
 — meridionalis 117  
 Soros faluk 184  
 Sóllyomkő 498  
 — vára 498  
 Sóllyomvár 510, 536  
 Sós-kút 343  
 Sósmező 606  
 Sóstó 487  
 Sóvár 449  
 Söjtör 350  
 Sőreg 436  
 Sövényfonásos házak 187  
 Spalax hungaricus 140  
 Spirea media 109  
 — ulmifolia 109  
 Srb 673  
 Steierlak 547  
 — Anina 547  
 Stitar gradina 675  
 Stomfa 280  
 Stoósz 445  
 Stubnya 390  
 Sturecki hágó 401  
 Sugár gárda 140  
 — kardos vagy gárda 161  
 Suliguli ásványvíz 468  
 Sumjác 434  
 Sunja 652  
 Sušak 689  
 Sutinsko-fürdő 649  
 Sutila 652  
 Süket fajt 153  
 Süllő 160  
 Sümeg 351, 359  
 Sütő 282  
 Svábok Délmagyarország-  
 ban 219  
 — Dunántúl 219  
 Svedlér 427  
 Sveta Gera 651  
 Svetice 665  
 Sveti Rok 674  
 Svica 676  
 Sylvanit 56  
 Szabadka 333  
 Szabolcs 487  
 — megye 486  
 Szabolcska Mihály 269  
 Szadova 539  
 Szajol 471  
 Szakadút 591  
 Szakállas saskeselyű 153  
 Szakiskolák 264  
 Szakolcza 388  
 Szalacs 496  
 Szalagos keresztcsőrű 146  
 Szalakóta 156  
 Szalatnya 400  
 Szalárd 497  
 Szalonak 374  
 Szalóki-csúcs 422  
 Szamos 74, 515  
 — Ujvár 559  
 Szapáryfalva 551  
 Szarkás-puszta 311  
 Szarmizegetúza 575  
 Szarvas 478  
 Szarvaskő 410  
 Szatmármegye 488  
 — Németi 489  
 Szájbélyit 56  
 Szántó 399  
 Szántód-puszta 357  
 Szárca 158  
 Szárd 400  
 Szárhegy 595  
 Szárhegyi márvány 596  
 Szászcsőr 582  
 Szász Ferencz 135  
 — Károly 269  
 — Orbó 582  
 — pelsőcz 406  
 — Régen 558, 615  
 — sebes 582  
 — vár 346  
 — város 572  
 Szászkabánya 545  
 Száva 68, 641, 652  
 Szebenmegye 580  
 Szeged 330  
 Szeghalom 501  
 Szegzárd 345  
 Szekje 608  
 — fürdő 608  
 Szekleze 402  
 Szelistye 582  
 Szemendria sziget 528  
 Szemes 348  
 Szenicz 388  
 Szent-Anna 484  
 — Anna tó 600  
 — Antal 397  
 — Ágota 578  
 — Endre 286  
 — endrei sziget 66, 286  
 — Gál 353  
 — Gotthárd 375  
 — Grót 350  
 — Hubert 530  
 — István 410  
 — Jobb község 497  
 — király-Szabadja 353

- Szent-Márton 357  
 — Péter 531  
 Szente toryna 479  
 Szentes 480  
 Szeny-hegy 504  
 Szepes-Béla 420  
 — hely 416  
 — megye 414  
 — Mindszent 415  
 — Olasz 415  
 — Szombat 419  
 — vár 415  
 — Váralja 415  
 Szepesi érczhegység 426  
 — Magura 27, 421  
 — szászok 221  
 Szepsi 445  
 Szerb Elemér 530  
 Szerbek 227  
 Szerb- és Német-Nagy-Szt.-  
 Miklós 531  
 Szerdahely 280, 582  
 Szered 387  
 Szerednye 459  
 Szerencs 457  
 «Szer»-es község 183  
 Szerémmegye 630  
 Szeri-puszta 319  
 Szer község 319  
 Székelyföld 591  
 — állatvilága 615  
 — vegetációja 615  
 — ház berendezése 627  
 — hid 474, 488, 496  
 — kapu 625  
 — keve 528, 537  
 — kő 565  
 — nép 617  
 — építkezése 625  
 — humora 619  
 — népköltészet 619  
 — népviselet 623  
 — telek (élet) 507, 625  
 — túró 623  
 — Udvarhely 608  
 Székelység 215  
 Székesfehérvár 341  
 Székes-út 534  
 Szék-havasa 614  
 Széki csér 166  
 — lile 166  
 Szélakna 399  
 Szélkiáltó 145  
 Szénásfalú 394  
 Szénczinke 147  
 Szépfalu 534  
 — halom 455  
 — lak 426  
 — mező 605  
 — víz 598  
 Szigetköz 65  
 Szigetmonostor 286  
 — vár 349  
 Szigliget 352  
 Szikesmező-növényzete 115  
 Sziklai-nyereg 405  
 Szikra-puszta 311  
 Szikászó 442  
 Szilágy-Csah 560  
 — megye 560  
 — Somlyó 561  
 Szilicze 429  
 Szines csigák (menelopsia)  
 509  
 Szinyérváralja 490  
 Szirma 412  
 Szirti fogoly 141, 171  
 — galamb 141  
 — sas 155  
 Szíki lapu 115  
 Sziszek 668  
 Szitnya 399  
 Szkerisórai jégbarlang 567  
 Szkeus 550  
 Szkiczó 395  
 Szklabina-várhegy 390  
 Szkléno 391  
 — fürdő 393  
 Szláv törzsek elhelyezke-  
 dése 179  
 Szliács 403  
 Szmracsinka 428  
 Szob 396  
 Szobb 285  
 Szobráncz 458  
 Szohodoli üreg 517  
 Szokmány 623  
 Szolnok 325, 469  
 — Dobokamegye 558  
 Szolocsina 463  
 Szolyiszko 437  
 Szolyva 459, 462  
 Szombathely 374  
 Szombatosok 620  
 Szomolnok 426  
 Szomszédvár (Susedgrad)  
 664  
 Szongáriai cselő-pók 140  
 Szováta 609  
 Szöllős 484  
 Szőlő- és bortermesztés 131  
 Sztójka-fürdő 560  
 Sztolicna 428  
 Sztaraczenai völgy 433  
 Sztraszó-csúcs 381  
 Sztrecsnó-szoros 391  
 Sztropko 453  
 Szucsány 391  
 Szulin 453  
 Szurdok 559  
 — Püspöki 407  
 Szulyói-völgy 380  
 Szűnyogszék 590  
 Szűszék 627  
 Szücsi 407  
 Szürke darn 137, 146  
 — fogoly 151, 165  
 — légykapó 164  
 — varangy 153  
 Tajova 404  
 Takta 75  
 Talabor 72  
 Talmács 582  
 Tamási 344  
 Tapolca 352, 359  
 — gyógyfürdő 412  
 Tar 408  
 Tarajka 423  
 Tarcsa 374  
 Tarczal 456  
 Tard 410  
 Tardoskéd 387  
 Tarka géb 140, 168  
 — tengelicz 164  
 Tarkó 597  
 Tarnóc 460  
 Tarpataki völgy 423  
 Tar-varjú 138  
 Tasádfői völgy 509  
 Tasnád 561  
 Tata 282, 355  
 — bánya 356  
 Tatarosi aszfaltgyár 497  
 Tavarnok 386  
 Tálás 627  
 Tálva 456  
 Tápé 330  
 Tárkány 510  
 Tátika 351  
 Tátrafüred 422  
 — háza 424  
 — Lomnicz 424  
 Tejkő 607  
 Teke 543  
 Telefon 255  
 Telekia 102  
 — speciosa 520  
 Települési módok 183  
 Telgár 434  
 Telkibánya 443  
 Temeres 551  
 Temesfolyó 68  
 — megye 531  
 — vár 532  
 Temetvényi várrom 388  
 Tengerészlet és hajózás 256  
 Tengeri nyúl 161  
 — papagáj 146  
 — szarka 145  
 Tepla 438  
 Terebesfejérpatak 467  
 Teregovna 539

- Terítza gerincze 585  
 Termesz 143  
 Tersatto 689, 696  
 Tersztye-csúcs 428  
 Teu Batrinuluj 505  
 — Sgroma 505  
 Técső 465  
 Téth 357  
 Thurzó-Füred 426  
 Tihany 364  
 — félsziget 352  
 Tihanyi visszhang 352  
 Tilia tomentosa 109  
 Tírsa vagy árvalányhaj for-  
 máció 114  
 Tisza 70  
 — eszlár 487  
 — füred 408  
 — örvény 408  
 — szőlős 408  
 — ug 471  
 — újlak 463  
 — Várkony 327  
 — virág 78  
 Tiszolcz 434  
 Titel 335, 632  
 Titisz-madár 152  
 Tizfalu 506  
 Tíz lándzsások széke 418  
 Tokaj 456  
 Tolcsva 456  
 Tolna 345  
 — megye 344  
 Tolnai Lajos 270  
 Tolvaj-kő 515  
 Tolvajos 311  
 — telő 592  
 Tomić Jenő 662  
 Topánfalva 522, 566  
 Topliceza 509, 615  
 — barlang 509  
 — Káránd 510  
 Topuško-fürdő 667  
 Torda-alka 146  
 — Aranyosmegye 563  
 Tordai hasadék 564  
 Torja 600  
 Torjai bűdösbarlang 601  
 Torna 445  
 Tornaia 430  
 Tornóc 387  
 Toroczko 564  
 Torontálmegye 527  
 — Vásárhely 528  
 Tóba 530  
 Tószeg 470  
 Tótfalu 286  
 — komlós 479  
 — megyer 387  
 — pelsőcz 406  
 — próna 391  
 Tóth Ede 270  
 — Kálmán 268  
 Tótok néprajza 222  
 Tóváros 355  
 Tölgyes 594  
 Tölgyesi szoros 594  
 Töméses házak 187  
 Tömösi szoros 590  
 Törcsvár 585  
 Török-Becse 530  
 — Gekko 142  
 — Szt-Miklós 471  
 Törpe-fenyő 119  
 — sas 140  
 — sirály 145  
 — sólyom 140  
 Törvényhatóságok 246  
 Tövis 568  
 Töketerebes 453  
 Tökés-kacsa 158  
 Tő-ponty 161  
 Tözegcsáté 115  
 Trakostyán vára 646  
 Trencsén 383  
 — megye 377  
 — Tepla 382  
 — Teplicz 382  
 Tresió 662  
 Trifolium resupinatum 105  
 Trikule 544  
 Trsztena 440  
 Tudomány 272  
 — egyetem 264  
 Tupa 437  
 Turalások 362  
 Turán 391  
 Turcsok 391  
 Turdosin 440  
 Turnisa 350  
 Turropolje (Turmező) 651  
 Tuškanec 660  
 Tusnád 593, 600  
 Tutajos 378  
 Túr 73  
 — mező 668  
 Túrócz-folyó 66  
 — medence 389  
 — megye 389  
 — Szent-Márton 390  
 — vár 391  
 Túrje 350  
 Tüskés disznó 151  
 Tüzesfejű királyka 152  
 Tyifo-patak 520  
 Udbina 673  
 Udvarfalva 613  
 — helymegye 608  
 Ugartyúk 166  
 Ugocsamegye 463  
 Uhu 156  
 Ulma 537  
 Unafolyó 650  
 Ungmegye 457  
 — vár 458  
 Urali bagoly 140  
 Urvölgyit 56  
 Uszkókhelység 651  
 Útezas falvak 183  
 Úzsok 459  
 Új-Arad 534  
 — bars 395  
 — bánya 394  
 — Dombóvár 345  
 — egyház 583  
 — fehértó 487  
 — Futak 336  
 — Gradiska 642  
 — Kécske 326  
 — lak (Illok) 634  
 — Moldova 544  
 — pest 287  
 — Tátrafüred 426  
 — Tohán 585  
 — Torda 563  
 — Verbász 334  
 — Újvidék 334, 633  
 — Zalánkemén 632  
 — Zsolna 378  
 Úrvölgy 403  
 Úrvölgyit 403  
 Úszó sziget 101  
 Ünökő 562  
 Úrge 140, 162  
 Úrmény 387  
 Űstökös házak 188  
 Űzbég 386  
 Vaáli völgy 343  
 Vazok 405  
 Vaddisznó 149  
 — galamb 147  
 — macska 148  
 — pulyka 172  
 — víz 312  
 — zab formáció 114  
 Vadaskertek 169  
 Vadász 485  
 Vadna 413  
 Vadnai Károly 271  
 Vajda 496  
 — Hunyad 574  
 — János 269  
 Vakandok 151  
 Vak-varjú 156  
 Valaszka 386  
 Valpó 637  
 Varadia 536  
 Varannó 453  
 Varaság-csúcs 514  
 Varasd 645  
 — megye 644  
 — Teplicz 645

Varjas 534  
 Vasas 346  
 Vas- és fémipar 260  
 — hegy 430  
 — kapu 69, 543  
 — kőh 493, 518  
 — megye 373  
 — út-ügy 256  
 — varjú 156  
 — vár 375  
 Vác 286  
 Vácza fürdő 573  
 Vág 65  
 — beszczerze 381  
 — sellye 387  
 — újhely 388  
 Választójog 243  
 Vále-Száka 522  
 Vámos-Gálfalva 577  
 — györk 406  
 — mikola 400  
 — pércs 474  
 Vándorkagyló 140  
 Váralja 458  
 — gede 436  
 — hely 562  
 Várkony 471  
 Vármegyék 246  
 Várpalota 354  
 Városlőd 353  
 Veczel 571  
 Vegyészeti ipar 260  
 Velebit 52, 669, 674  
 Velencei tó 340  
 Vendek 226  
 Verbanyit 518  
 Verbovec 643  
 Verbó 388  
 Verebély 395  
 Vereskő 434  
 — mart 587  
 — patak 569  
 Verhovina hegyvidék 30  
 Verőcze 286  
 — (Virovitica) 635, 637  
 — megye 635  
 Verpelét 408  
 Versec 536  
 Veszprém 353  
 — megye 353  
 Veszverés 432  
 Veterna-Hola 392  
 Vetési vagy téli lúd 145  
 — varjú 164  
 Vés 610  
 Végles-vár 405  
 Végvár 536  
 — Szent-Mihály 528  
 Vércsék 163  
 Vérteshegység 49  
 Vésztlő 478

Vida-patak 509  
 Vidra-nyest 139  
 Vihnye 394  
 Világos 484  
 — fürdő 354  
 Villányhegység 347  
 Vinag 550  
 Vinca herbacea 113  
 Vinga 534  
 Vinkoveze 635  
 Vinodol 680  
 Viola montana 113  
 Virginiai szarvas 170  
 Virje 644  
 Visegrád 285  
 Viševica 680  
 Visk 396, 465  
 Visonta 406  
 Visó 72  
 Vizoka-csúcs 27  
 Vitalj-vár 676  
 Viza 140, 160  
 Vizakna 570  
 Vizi guvat 159  
 Vizsoly 442  
 Vlegyásza 502, 522  
 Vojvodinecz 536  
 Volgai süllő 140  
 Volkány 590  
 Volócz 462  
 Vörösbegy 147  
 — gém 141  
 — klastrom 421  
 — lábú vércse 140  
 — partfutó 145  
 — vágás 453  
 Vrátna-völgy 379  
 Vriczkó 391  
 Vulka folyó 370  
 Vulkán 522  
 — hegység 42  
 Waldrap (Corvus sylvaticus) 138  
 Wapiti 170  
 Weidenthal 549  
 Wolfsberg 548  
 Zadruga (házközösség) 670  
 Zagorje 647  
 Zagyva 75  
 Zajezda 648  
 Zajta 490  
 Zajzon 589  
 Zakárfalu 426  
 Zala-Apáti 350  
 — Egerszeg 350  
 — megye 349  
 — vár 351  
 Zalaba 396  
 Zalatna 569  
 Zawadzki tanár 135  
 Zanova 493  
 — tó 521  
 Zapogye 514  
 Zaránd 573  
 Zavalje 672  
 Zay-Ugrócz 383  
 Zádorlak 534  
 Zágráb 652  
 — környéke 660  
 — megye 650  
 Zálnok 561  
 Zám 486  
 Zboró 452  
 Zdjava 672  
 Zebegény 285, 396  
 Zemplén 455  
 — megye 453  
 Zeng 677  
 Zenta 335  
 Zerge-szálló 423  
 Zernyest 585  
 Zichyfalva 528  
 Zilah 560  
 Zimony 632  
 Zircz 354  
 Zlata 648  
 Zliechói völgy 381  
 Znióváralja 391  
 Zobor-hegy 384  
 Zombor 335  
 Zólyom 402  
 — Brezó 404  
 — Lipcse 404  
 — megye 401  
 Zöld harkály 147  
 — lábú vizityúk 159  
 Zrin vára 666  
 Zrinyifalva 350  
 — hegység 666  
 Zsarnócza 394  
 Zsákfalva 560  
 Zsebely 536  
 Zsegra 415  
 Zseleznó 438  
 Zsgyárhágó 425  
 Zsibó 560  
 Zsidók 236  
 Zsidó-zombatosok 217  
 Zsidve 577  
 Zsigmondháza 380  
 Zsilvölgy 576  
 Zsindelykészítő 378  
 Zsitva 384  
 — Ujfalu 395  
 Zslabik 391  
 Zsolna 378  
 Zsombék 101  
 Zsombolya 530  
 Zumberak (Sculovár) 664  
 Zuta Lokve 677  
 Zvir forrás 696



